

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
POLİS AKADEMİYASI

Rafiq İslam oğlu Nəcəfquliyev

İNZİBATİ-PROSESSUAL HÜQUQ

DƏRSLİK

*Azərbaycan Respublikası Elm və
Təhsil Nazirliyinin 18 aprel 2024-
cü il 3-29/3-2-208 F/2024 nömrəli
əmrinə əsasən dərslik kimi nəşr hüququ
(qrif) verilmişdir.*

Bakı – 2024

Redaktor:

Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin hakimi, beynəlxalq ekspert

Səyyad Kərimov

Rəy verənlər:

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası “Hüquq” kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Abduləli Abdullayev

Bakı Dövlət Universiteti “Konstitusiya hüququ” kafedrasının müəllimi, hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Gülşən Cəbi

DİN-in Polis Akademiyası “Mülki hüquq” kafedrasının rəisi, polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Nəbi Əsgərov

Rafiq İslam oğlu Nəcəfquliyev. İnzibati-prosesual hüquq. Dərslik. Bakı, “Bakı” MMC, 2024, 276 səh.

Dərslik “Hüquqşünaslıq” ixtisası üzrə təhsilalanlar, inzibati orqanlarda və məhkəmə hakimiyyətində çalışan şəxslər, həmçinin hüquq ictimaiyyətinin digər nümayəndələri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	6
MÖVZU № 1. İnzibati-prosessual hüquq – hüququn müstəqil sahəsi kimi	8
§ 1. İnzibati-prosessual hüququn anlayışı, predmeti və məqsədləri.....	8
§ 2. İnzibati-prosessual hüququn sistemi, prinsipləri və metodları.....	23
§ 3. İnzibati-prosessual hüququn mənbələrinin anlayışı və onların növləri.....	33
MÖVZU № 2. İnzibati icraatda əsas qaydalar, ümumi və prosedur prinsiplər	36
§ 1. İnzibati icraatda əsas qaydalar və onların hüquqi təbiəti.....	36
§ 2. İnzibati icraatda ümumi prinsiplər və onların məzmunu.....	44
§ 3. Prosedur prinsiplərin anlayışı, məzmunu və onların inzibati icraatda əhəmiyyəti.....	60
MÖVZU № 3. İnzibati orqanlar və onların aktları	67
§ 1. İnzibati orqan anlayışı və onun hüquqi məzmunu.....	67
§ 2. Bələdiyyələr, fiziki və hüquqi şəxslər – inzibati orqan kimi.....	72
§ 3. İcra hakimiyyəti orqanları – inzibati icraatın subyekti kimi.....	80
§ 4. İnzibati akt anlayışı, onun forması və məzmunu.....	89
MÖVZU № 4. İnzibati icraat – inzibati prosessual fəaliyyətin tərkib hissəsi kimi	100
§ 1. İnzibati icraatın anlayışı və onun aparılmasının xüsusiyyətləri.....	100

§ 2. Ərizə və vəsatətlər – inzibati icraatda hüquqi sənəd kimi	109
§ 3. İnzibati icraatda iştirakçılar, sübutetmə və müddətlər ...	118
MÖVZU № 5. İnzibati şikayətlər üzrə icraat və inzibati aktın icra edilməsi	130
§ 1. İnzibati şikayətlər üzrə icraatın anlayışı və onun hüquqi məzmunu.....	130
§ 2. İnzibati aktın icra edilməsi - inzibati icraatın mərhələsi kimi.....	139
MÖVZU № 6. İnzibati prosessual fəaliyyətdə mübahisələr və məhkəmə icraatı	147
§ 1. İnzibati prosessual fəaliyyətdə mübahisələrin hüquqi təbiəti və inzibati məhkəmələr	147
§ 2. İnzibati məhkəmə icraatı, onun prinsipləri və prosedur qaydaları.....	157
MÖVZU № 7. İnzibati iddia növləri və müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri	167
§ 1. İnzibati məhkəmə icraatının iştirakçıları və onların inzibati-prosessual hüquqi statusu	167
§ 2. İnzibati iddialar və onların hüquqi məzmunu	173
§ 3. İnzibati prosesdə müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri.....	182
MÖVZU № 8. Birinci instansiya məhkəməsində icraat .	187
§ 1. İnzibati iddianın qaldırılması və təqdim olunması.....	187
§ 2. Qarşılıqlı iddia və sübutların araşdırılması	193
§ 3. Məhkəmə iclası - inzibati prosesin tərkib hissəsi kimi ..	201
§ 4. Məhkəmə qərarlarının anlayışı və onların hüquqi məzmunu.....	205

MÖVZU № 9. Apellyasiya və Kassasiya məhkəməsində şikayət üzrə icraat	211
§ 1. Apellyasiya məhkəməsində şikayət üzrə icraat və ona aid prosedur şərtlər.....	211
§ 2. Kassasiya məhkəməsində şikayət üzrə icraat və ona aid prosedur şərtlər.....	219
§ 3. Yeni açılmış hallar üzrə icraatın hüquqi məzmunu	226

MÖVZU № 10. Normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun yoxlanılması və digər mübahisələndirilməyə dair iddialar üzrə icraat	228
§ 1. Normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun yoxlanılmasına dair iddialar üzrə icraat	228
§ 2. Siyasi partiyalar və kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı mübahisələrə dair işlər üzrə icraat	233
§ 3. Seçki (referendumda iştirak) hüquqlarının müdafiəsi və digər inzibati aktların mübahisələndirilməsi ilə bağlı işlər üzrə icraat	240
§ 4. Vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydasına müvafiq olaraq qəbul edilmiş Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarlarının mübahisələndirilməsinə dair iddia üzrə icraat	245

MÖVZU № 11. İnzibati prosesdə prosessual xərclər və məhkəmə qərarlarının icrası	252
§ 1. Prosessual xərclər və onların bölüşdürülməsi	252
§ 2. Məhkəmə qərarlarının icrası	257

Dərslərin hazırlanması zamanı istifadə və kursun öyrənilməsində tövsiyə edilən normativ sənədlər	263
Dərslərin hazırlanması zamanı istifadə və kursun öyrənilməsində tövsiyə edilən nəzəri mənbələr və veb-saytlar	268

ÖN SÖZ

2011-ci il 1 yanvar tarixindən qüvvəyə minən “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və Azərbaycan Respublikasının İnzibati-Prosessual Məcəlləsi ölkənin hüquq sistemində “İnzibati-prosessual hüquq” sahəsinin formalaşmasına normativ hüquqi dəstək oldu. Bundan sonra milli hüquqda eyni adlı elm sahəsinin formalaşması və onun tədris edilməsi zərurətə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasında tədris planına daxil edilən “İnzibati-prosessual hüquq” fənni vasitəsilə inzibati orqanların idarəçilik fəaliyyətinin vahid qaydasının, habelə bu prosesdə inzibati orqanların fəaliyyətinin mübahisələndirilməsi üzrə qanunvericiliyin (yuxarı inzibati orqanlarda, həmçinin məhkəmələrdə baxılması və həll edilməsi) öyrənilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədlə təhsilalanlar tərəfindən aşağıdakılara xüsusi diqqət edilməlidir:

- inzibati icraat daxilində istifadə olunan anlayışlar aparatı, prinsiplər, təminatlar və vəzifələr;
- inzibati orqanlar tərəfindən inzibati aktların qəbul edilməsi, icra olunması və ya ləğv edilməsi ilə bağlı fəaliyyətin hüquqi əsasları, prinsipləri və prosedur qaydaları;
- inzibati orqanların fiziki və ya hüquqi şəxslərə münasibətdə faktiki xarakterli digər fəaliyyəti;
- konkret həyati vəziyyətlərə uyğun olaraq aparılan inzibati icraat, o cümlədən kollegial inzibati orqanda aparılan inzibati icraat ilə əlaqədar inzibati-prosessual hüquq normaları;
- inzibati şikayətlər üzrə icraat və inzibati aktın icra edilməsinə dair qaydalar;
- inzibati mübahisələrin məhkəmə aidiyyəti, inzibati məhkəmə icraatının prinsipləri, bu prosesin iştirakçıları və mümkün iddia növləri;
- məhkəmə qaydasında tətbiq edilən müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri, məhkəmələrin müxtəlif instansiyaları üzrə

icraatlar, qəbul edilən qərarlar və onların icrası haqqında normativ hüquqi tənzimləmə.

Oxucuların istifadəsinə təqdim edilən dərslik 2022-ci ildə müəllifin çap olunan “İnzibati-prosessual hüquq” dərsləri vəsaitinin və qanunvericiliyə edilən dəyişikliklərin əsasında hazırlanmışdır. Təbii ki, dərslikdə müəyyən nöqsanlara rast gəlmək mümkündür. Bu baxımdan mütəxəssislərin aidiyyəti rəy və iradlarını qəbul etməyə hazırıq. Həmin rəy və iradların najafguliyev75@gmail.com elektron ünvanına göndərilməsi xahiş olunur. Fikrimizcə, həmin rəy və iradlar xoş niyyətlə edilir və gələcək nəşrlərdə mütləq nəzərə alınacaqdır.

Müəllif

MÖVZU № 1

İNZİBATİ-PROESSUAL HÜQUQ – HÜQUQUN MÜSTƏQİL SAHƏSİ KİMİ

§ 1. İnzibati-proessual hüququn anlayışı, predmeti və məqsədləri

Cəmiyyətdə ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi prosesində onların qruplaşdırılması və buna uyğun hüquqi təsir mexanizminin formalaşdırılması tətbiq olunur. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi elmində qeyd olunduğu kimi, hər bir dövlətin hüquq sistemi nizamlaşma predmetinə görə bir-birindən fərqlənən hüquq sahələrindən təşkil olunur.

Məlum olduğu kimi, hüquq sisteminin bütün sahələri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə və təsirdə olur. O, funksional və digər əlaqə təsirində olan elementlərin məcmusu kimi müəyyən bir struktura malikdir¹.

Hər bir hüquq sahəsinin predmetini cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin bu və ya digər sahəsində yaranan ictimai münasibətlər təşkil edir.

Xarici hüquq ədəbiyyatlarında inzibati-proessual hüquq ilə yanaşı, digər yeni sahələrin də adları çəkilir. Onların sırasında kredit hüququ, müsabiqə hüququ, bank hüququ, hərbi hüquq, icra hüququ, muzey hüququ, parlament hüququ, gömrük hüququ və yuvenal hüququ fərqləndirilir. Lakin adları çəkilən hüquq sahələri haqqında irəli sürülən mövqelərin hərtərəfli tədqiq edilməsi məqsədəuyğun sayılır².

Qeyd edilməsi zəruridir ki, Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində formalaşan yeni sahələrdən biri inzibati-pro-

¹ Учебник / Л. А. Морозова.- 4-е изд., перераб. и доп. - Москва: Эксмо, 2010. - 510 с.

² Азми Д. М. Система права и ее строение: методологические подходы и решения. М., 2014- 289 с.

sessual hüquqdur. Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin tərkib hissəsinə çevrilən bu hüquq sahəsi vasitəsilə inzibati-prosessual hüquq münasibətlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı qanunvericiliyin və aidiyyəti orqanların (inzibati orqanlar, məhkəmə orqanları) hüquqi vəziyyətinin öyrənilməsi nəzərdə tutulur. Keçmiş SSRİ dövründə adı çəkilən münasibətlərin mövcud olması mübahisədilməzdir. Müasir inzibati-prosessual hüquq münasibətləri forma və məzmununa görə keçmiş dövrün hüquq münasibətlərindən fərqlidir. Bu fərqlilik dövlət orqanlarının hüquqi vəziyyəti və tənzimlənən münasibətlərin hüquqi təbiətləri ilə izah oluna bilər.

XX əsrin 80-ci illərinin sonlarından başlayaraq Azərbaycan Respublikasında dövlət müstəqilliyinin bərpası illərinə təsadüf edən ictimai münasibətlərdəki dəyişikliklər (forma və məzmun baxımından) qanunvericilik aktlarının yenilənməsini və dövlət idarəetməsinin müxtəlif sahələrində paralel islahatların başlanmasını şərtləndirmişdir. Azərbaycan Respublikasında 12 noyabr 1995-ci ildə konstitusiyanın qəbul edilməsi ilə sosial-iqtisadi və siyasi-hüquqi sahələr üzrə islahatların genişlənməsi hesabına yeni hüquqi tənzimlənmə mexanizminin formalaşması dövrünə keçid edildi. Bu mexanizmin tərkib hissəsi olaraq publik hakimiyyət daşıyıcısı olan dövlət ilə fiziki və ya hüquqi şəxslər arasında yaranan hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən dünya dövlətlərinin qabaqcıl təcrübəsinə əsaslanan “İnzibati icraat haqqında” və “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” qanunlar, həmçinin “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi” hazırlanmış və qəbul edilmişdir. Qeyd edilməsi yerinə düşər ki, 2011-ci il 1 yanvar tarixdən milli hüquqi tənzimlənmə mexanizmi üçün yeni sayılan hər üç normativ hüquqi akt qüvvəyə minmişdir. Adları çəkilən normativ hüquqi aktların məzmunu ilə tanış olduqda aydın olur ki, qanunverici inzibati orqanların fəaliyyətini və onun mübahisələndirilməsinə dair

məhkəmələrin fəaliyyətini sovetlər dövründəki ənənəvi üsullarla deyil, hüquqi dövlətə xas olan qaydalar əsasında müəyyən etmişdir.

Təbii ki, dövlətin səlahiyyətli subyekti tərəfindən konkret sahə üzrə normayaratma fəaliyyəti hüquq elmində qeyd edildiyi kimi, hüquq sahəsinin normativ materialını formalaşdırmaqla xüsusi hüquqi tənzimləmə metodunun yaranması ilə nəticələnir³.

Keçmiş dövrlərdə barəsində danışılan sahədə vahid qanun olmadığından müxtəlif inzibati orqanlarda icraat qaydaları da müxtəlif idi və əksər hallarda bu qaydalar inzibati orqanların deyil, fiziki və hüquqi şəxslərin davranışını nizama salırdı. Bu və ya digər şəxsə münasibətdə inzibati orqanların özünün davranışı isə, bir qayda olaraq, hüquqi tənzimləmədən kənar qalırdı. Təsəvvür edilən pərakəndəliyin və qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılmasına, demokratik, şəffaf konstitusiyaya prinsiplərinə və təminatlarına uyğun icraat qaydalarının müəyyən edilməsinə bir ehtiyac vardı. Odur ki, dövlət-vətəndaş münasibətlərinin qurulmasında mövcud olan problemlərin həll edilməsi üçün parlament səviyyəsində qanunun qəbul edilməsi zəruri və labüd idi. Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd edildiyi kimi, yalnız bütün inzibati orqanlar üçün eyni cür və vahid icraat qaydaları, həmçinin davranış standartlarının müəyyən edilməsi yolu ilə fiziki və hüquqi şəxslərə münasibətdə inzibati orqanlar tərəfindən bərabərlik və hüquqi təhlükəsizlik prinsiplərinə əməl olunması və konstitusiyaya tələblərinin yerinə yetirilməsi mümkündür.

2011-ci il 1 yanvar tarixinə kimi ölkə ərazisində inzibati orqanların fəaliyyətinə aid inzibati-hüquqi tənzimləmə fragmental olsa da mövcud olmuşdur. Bu tənzimləmədə hökumət səviyyəsində qəbul edilən təlimatlar daha çox üstünlük təşkil

³ Общее административное право: учебник: в 2 ч. / под ред. Ю. Н. Старилова; Воронежский государственный университет. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2016.

edirdi. Onların tətbiqi prosesində yaranan mübahisələrin isə yalnız inzibati qaydada həlli təcrübəsi formalaşmışdı. Həmin dövrlərdə aidiyyəti orqanlarda həyata keçirilən inzibati prosesdən narazı qalan tərəf mövcud hüquqi imkanlar daxilində məhkəməyə müraciət etmək hüququna malik idi. Problem isə inzibati işdən (inzibati xətalar haqqında icraat istisna olmaqla) şikayət edilməsi üçün həmin dövrlərdə ixtisaslaşmayan məhkəmələrə müraciət ilə məhdudlaşmada özünü büruzə verirdi. Həmin məhkəmələr isə ilk pillədə ümumi yurisdiksiyalı icraatları həyata keçirən rayon (şəhər) məhkəmələri idi. Məntiqi mühakiməyə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, inzibati iş üzrə şikayətə mülki mühakimə icraatı çərçivəsində baxılması həmin dövr üçün yeganə çıxış yolu idi. Əslində inzibati-prosessual hüquq münasibətlərinin spesifikliyi, həmin münasibətlərin mülki hüquq münasibətlərindən həm məzmun, həm də subyektiv tərkib (münasibətlərdə iştirak edən tərəflər) baxımından fərqli xarakter daşması obyektiv olaraq bu sahəyə ixtisaslaşmış yanaşmanın müəyyən edilməsini çoxdan şərtləndirirdi. Bu baxımdan qanunverici tərəfindən inzibati mübahisələrə məhkəmə qaydasında baxılması və həll edilməsi ilə bağlı xüsusi prosesual məcəllənin qəbul olunması təqdirəlayiq hadisədir. Ölkədə ayrıca olaraq İnzibati Prosesual Məcəllənin qəbul edilməsi və inzibati prosesin mülki prosesdən ayrılması hüquqi dövlətçiliyin inkişafına yönəlmiş islahatların davam etdirilməsi və hüquqi müdafiə institutları ilə bağlı konstitusiyə tələblərinin daha effektiv reallaşdırılması istiqamətində növbəti əhəmiyyətli addımdır. “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin I hissəsində nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqların inzibati qaydada və məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilməsi barədə müddəanın, həmçinin həmin maddənin II hissəsində nəzərdə tutulmuş vəzifəli şəxslərin hərəkətlərindən (yaxud hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət vermək (məhkəmədə iddia qaldırmaq) hüququnun təmin olunması ilə bağlı inzibati hüquq müs-

təvisində səmərəli prosessual-hüquqi və institusional təminatlar sisteminin yaradılmasına xidmət etmişdir⁴.

Beləliklə, hər bir dövlətin hüquq sistemi nizamlaşdırılma predmetinə görə bir-birindən fərqlənən hüquq sahələrindən təşkil olunur. Hüquqşünas tədqiqatçıların böyük əksəriyyətinin tərəfdar çıxdığı konsepsiyaya uyğun olaraq deyə bilərik ki, hüquq sisteminin əsas elementləri onun sahələridir⁵.

Qeyd edildiyi kimi, hüquq sisteminin bütün sahələri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə və təsirdə olur. Hər bir hüquq sahəsinin predmetini cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin bu və ya digər sahəsində yaranan ictimai münasibətlər təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin müstəqil sahələrindən biri olan inzibati-prosessual hüququn eyni adlı fənn vasitəsilə (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 2020-ci il 07 avqust tarixli F-363 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilən “Bakalavriat səviyyəsinin (əsas (baza) ali təhsilinin) ixtisası üzrə təhsil proqramının tələblərinə uyğun olaraq) öyrənilməsi baxımından qeyd etməliyik ki, burada əsas yer inzibati orqanların idarəçilik fəaliyyətinin vahid qaydasına, habelə bu prosesdə inzibati orqanın fəaliyyətinin mübahisələndirilməsi üzrə qanunvericiliyin (məhkəmədə baxılması və həll edilməsi) öyrənilməsinə verilir.

Məlum olduğu kimi, İnzibati hüquq dövlətin digər fəaliyyət istiqamətləri (qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyəti) üzrə idarəçilik xarakterli, həmçinin dövlətin bəzi funksiyalarının qeyri-dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilməsi sahəsindəki münasibətləri nizamlayan hüquq normalarının sistemi kimi çıxış edir. İnzibati-prosessual hüquq adı çəkilən hüquq sahəsindən daha məhdud tənzimləmə predmetinə malikdir. Onun tənzimlənməsinə inzibati orqanlar tərəfindən həyata keçirilən inzi-

⁴ S.Kərimov, G.Vəliyeva. “İnzibati icraat haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun Kommentariyası”. Bakı-2006.

⁵ Азми Д. М. Система права и ее строение: методологические подходы и решения / Д. М. Азми — «Юстицинформ», 2014. - 289 с.

bati fəaliyyət və bu fəaliyyətdən irəli gələn mübahisələrin məhkəmə aidiyyəti, həmin mübahisələrə məhkəmədə baxılması və həll edilməsinin prosessual prinsip və qaydalarına aid hüquq münasibətləri daxildir.

İnzibati-prosessual hüquqa aid aşağıdakı münasibətlər fərqləndirilir:

- inzibati icraat sahəsində (inzibati aktın qəbul edilməsi və inzibati orqanların faktiki xarakterli hərəkətlərinin həyata keçirilməsi prosesində) inzibati orqanların, həmçinin icraat iştirakçısı ola biləcək fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqi vəziyyəti;

- inzibati orqan tərəfindən ümumi (publik) hüquq sahəsinə aid olan müəyyən (konkret) məsələlərin nizama salınması və ya həlli;

- inzibati orqanlar arasında qarşılıqlı hüquqi yardım;

- inzibati icraat daxilində prosedur prinsiplər və təminatlar;

- kollegial inzibati orqanda aparılan inzibati icraat;

- inzibati şikayətlər üzrə icraat;

- inzibati məhkəmə icraatı və etirazlar;

- inzibati məhkəmə icraatında hüquqi müdafiə vasitələri ilə bağlı prosessual müddətlər;

- inzibati məhkəmə icraatında proses iştirakçılarının hüquqi vəziyyəti və s.

İnzibati-prosessual hüququn predmeti dedikdə, inzibati icraat daxilində inzibati aktın qəbul edilməsi və bundan irəli gələn mübahisələrin məhkəmə aidiyyəti, həmin mübahisələrə məhkəmədə baxılması və həll edilməsinin prosessual prinsip və qaydaları, həmçinin inzibati mübahisələrə dair işlərə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar yaranan prosessual hüquq münasibətləri başa düşülür.

Sözgedən münasibət iştirakçılarının hüquqi vəziyyət baxımından kimlər olması hüquq sahəsinin predmetinin müəyyən edilməsi üçün mütləqdir. Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd edildiyi kimi, ictimai münasibətin hansı hüquq sahəsinə aid olması sualına onun predmetinin araşdırılması yolu ilə cavab tapılır. Bir

çox ədəbiyyatlarda qeyd edilir ki, əgər münasibət iştirakçıları yalnız xüsusi şəxslədirsə (mülki hüquq münasibətlərinin tərəfləri), söhbət onda xüsusi hüquq münasibətlərindən gedir. Zənimizcə, bu mövqe bütün hallarda doğru sayılmayacaqdır. Belə ki, milli qanunvericiliyi təhlil edərkən görürük ki, xüsusi şəxslərin müstəsna hallarda publik-hüquqi fəaliyyət göstərmək, yəni inzibati orqan kimi çıxış etmək səlahiyyəti vardır. Bu öz əksini “İnzibati icraat haqqında” qanunun 2.0.1-ci maddəsində inzibati orqanının anlayışında tapmışdır. Həmin anlayışa uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, onların yerli (struktur) və digər qurumları, bələdiyyələr, habelə qanuna əsasən inzibati akt qəbul etmək səlahiyyəti verilmiş hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxs inzibati orqan sayılır.

Qeyd edilən fikrə digər dövlətlərin təcrübəsində də rast gəlmək mümkündür. Buna misal olaraq Almaniyada fəaliyyət göstərən Texniki Baxış Birliyini (minik vasitələrinin texniki sazlığını yoxlayan özəl şirkət olaraq, amma inzibati akt qəbul etmək səlahiyyəti olan hüquqi şəxs kimi), həmçinin attestat vermək səlahiyyətinə malik olan özəl məktəbləri göstərmək olar. Yeri gəlmişkən, göstərdiyimiz misalın ikinci hissəsində ölkəmizin təhsil qanunvericiliyinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərən özəl təhsil müəssisələrinin inzibati akt (attestatların, diplomların verilməsi) qəbul etmək səlahiyyəti inzibati-prosessual hüquq münasibətlərinə aiddir.

Əgər hüquq münasibətinin iştirakçılarından ən azı biri inzibati orqandırsa, burada söhbət publik-hüquqi (inzibati-hüquqi) münasibətdən gedir. Lakin buna baxmayaraq, inzibati orqanlar da xüsusi-hüquqi müqavilələr bağlaya, yəni xüsusi hüquq münasibətlərinin subyekti ola bilər. Dövlətin xüsusi şəxslərə hakimiyyət səlahiyyətləri verdiyi (məsələn: xüsusi notariuslara verildiyi kimi) azsaylı hallar istisna olmaqla, inzibati hüquq münasibətlərində tərəflərdən ən azı biri inzibati orqan olmalıdır. Elektrik enerjisi və təbii qaz təchizatını həyata keçirən qurumlarda səhmlərin tam həcmdə dövlətə məxsus olmasına və hə-

min müəssisə rəhbərlərinin dövlət başçısı tərəfindən təyin olunmasına baxmayaraq, bu müəssisələr inzibati orqan sayılmır. Sözügedən səhmdar cəmiyyətlər mülki-hüquqi müqavilələr bağlayır və onlara qarşı iddialara mülki məhkəmə icraatı qaydasında baxılır. Hətta həmin hüquqi şəxslərin bazarda inhisarçı statusa malik olmaları belə, onların hakimiyyət tədbirləri həyata keçirmək mövqeyindən çıxış etmələri üçün yetərli deyildir. Vəkillər Kollegiyası kimi peşə birliklərində vəkilin Kollegiya üzvlüyündən çıxarılmasının mülki, yaxud inzibati hüquq müstəvisinə aid edilməsi çətinlik doğura bilər. Sualın cavabı dövlətin bu cür birliklərin və ya kollegiyaların səlahiyyətlərini qanunla necə müəyyən etməsindən asılıdır. Belə ki, onlar həm də publik hüququn subyektləri kimi hakimiyyət tədbirləri həyata keçirə bilərlər. Qeyd edilən fikir əsasında həmin münasibətin məhz inzibati-prosessual hüququn predmetinə aid olması qənaətinə gələ bilərik.

Fikirlərimizin davamı olaraq qeyd etməliyik ki, hüquq münasibətinin hansı sahəyə aid olmasının müəyyən edilməsi üçün diqqət edilməli növbəti şərt münasibətin məzmunudur. Bunun üçün inzibati orqanın yalnız ona xas olan fəaliyyəti həyata keçirib-keçirmədiyini yoxlamaq lazımdır. Əgər yaranan münasibəti eynilə xüsusi şəxslər (mülki hüquq münasibətinin iştirakçısı olan tərəflər) arasında təsəvvür etmək mümkündürsə, söhbət publik hüquqdan getməyəcəkdir. Bu halda inzibati orqanın mülki-hüquqi hərəkəti mövcud olur və bu mülki (xüsusi) hüquq münasibəti sayılır. Yox, əgər müvafiq münasibət xüsusi şəxslər arasında yarana bilməzsə, bu halda yaranmış münasibət inzibati-prosessual münasibətdir. Dəqiqləşdirmənin davamı olaraq hansı orqanın inzibati orqan olması sualı meydana çıxır. Bununla əlaqədar növbəti meyara müraciət olunmalıdır: inzibati orqanın hərəkətlərinin və digər publik fəaliyyətin özünəməxsus cəhəti onların hakimiyyəti həyata keçirmək yönümlülüyündə ifadə olunur. Başqa sözlə desək, inzibati orqanlar qanuni əsaslarla əmrlər, sərəncamlar verə, qaydalar və ya məhdudiyətlər

müəyyən edə və onları özləri icra edə bilər. Beləliklə, müvafiq hakimiyyət göstərişi ilə bağlı yaranan hallar publik hüquqa aid olduğundan inzibati-prosessual hüququn predmetinə daxildir.

Hüquq münasibətinin predmet baxımından təhlili üçün köməkçi meyar kimi həm də inzibati orqanın hansı maraqla (məqsədlə) hərəkət etdiyinə nəzər yetirmək olar. Publik hüquqda söhbət həmişə müəyyən ictimai maraqlardan gedir. Məsələn: ictimai rifah, ictimai təhlükənin qarşısının alınması və ya vətəndaşların sosial təminatı və s.

Qeyd edilən sahədən fərqli olaraq, mülki hüquq münasibətləri, bir qayda olaraq, iqtisadi maraqlar ilə bağlı olur. Lakin bu meyar yalnız köməkçi vasitədir, digər meyarlar isə daha tutarlıdır. Fikirlərimizin daha asanlıqla başa düşülməsi üçün qısa məzmunlu situasiyaya diqqət edək. İnzibati orqan olan Bakı şəhər İcra Hakimiyyətinə planlaşdırma üzrə yeni mütəxəssis işə təyin olunur. Bu halda inzibati orqan hakimiyyət tədbiri həyata keçirir. Bu məsələlər inzibati-prosessual hüquqa aid olunur. Eyni qayda tikintiyə nəzarət orqanının (Fövqəladə Hallar Nazirliyinin) planlaşdırma üzrə mütəxəssisi işdən azad edildiyi hala da şamil olunur. Çünki bu halda da hakimiyyət münasibətləri çərçivəsində birbaşa olaraq vəzifəli şəxsin hüquqi vəziyyətinə təsir edilir.

İnzibati-prosessual hüquqla tənzimlənən ictimai münasibətləri əsasən aşağıdakı iki qrupa bölə bilərik:

1. İnzibati icraat daxilində yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətlər. Məsələn: inzibati aktın qəbul edilməsi ilə əlaqədar olaraq inzibati orqan qismində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası ilə elmi dərəcə və ya elmi ad almaq istəyən namizəd (iddiaçı) arasında yaranan idarəçilik xarakterli ictimai münasibətlər; fiziki şəxsin yaşayış yeri üzrə qeydiyyatı alınması ilə əlaqədar olaraq yaranan idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər; İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən sahibkarlıq subyektinin qeydiyyatı alınması, yaxud li-

senziya verilməsinə dair müraciətə baxılması ilə əlaqədar olaraq yaranan idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər və s.

2. İnzibati məhkəmələrdə aparılan icraat prosesində yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətlər. Məsələn: dövlət və (və ya) bələdiyyə orqanları tərəfindən qəbul edilmiş normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun yoxlanılmasına və onların etibarsız (qüvvədən düşmüş) hesab edilməsinə dair iddianın qaldırılması ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlər; cavabdehin üzərinə müəyyən hərəkətləri etmək və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinmək, yaxud müəyyən hərəkətlərə dözmək barədə vəzifənin qoyulması üçün məhkəmə tərəfindən müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirlərinin seçilməsi ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlər; siyasi partiyanın ləğv edilməsi barədə inzibati orqan tərəfindən edilən müraciət əsasında apellyasiya instansiyası məhkəmələrində aparılan icraat ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlər və s.

Təsnifat üzrə ikinci qrupa aid edilən hüquq münasibətləri haqqında qeyd edilməsini vacib hesab edirik ki, xüsusi hüquq mülki hüququn subyektləri olan fiziki və hüquqi şəxslər arasında olan hüquq münasibətlərini, publik hüquq isə inzibati orqanlar ilə fiziki və ya hüquqi şəxslər, habelə inzibati akt qəbul etmək səlahiyyəti olan fiziki və ya hüquqi şəxs ilə qarşı tərəf arasındakı münasibətləri tənzimləyir. Buna müvafiq olaraq həmin münasibətləri tənzimləyən prosesual qaydalar da fərqləndirilir. Xüsusi hüquqla bağlı məhkəmə icraatında Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosessual Məcəlləsi, publik (ümumi) hüquqla bağlı məhkəmə icraatında isə Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi tətbiq edilir. Söylənilən fikirlər haqqında tam təsəvvürləri formalaşdırmaq üçün “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 81.1 və 81.3-cü maddələrinin Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 131 və 132-ci maddələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun 2023-cü il 10 iyul tarixli Qərarınının

məzmununa müraciət edək. Qərarın məzmunundan aydın olur ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə daxil olan müraciətdə Bakı Apellyasiya Məhkəməsi “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 81.1-ci və 81.3-cü maddələrinin və Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 131-ci və 132-ci maddələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 132-ci maddəsinin I hissəsi ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsini xahiş edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu qərara almışdır ki, “Banklar haqqında” Qanunun 81-ci maddəsi ilə kreditorların banka qarşı təsdiqlənmiş tələblərinin təminatı və bankın öz tələblərinin təminatı olan aktivlərin realizə qaydası tənzimlənir. Qərarın 2-ci hissəsində qeyd edilir ki, “Banklar haqqında” Qanunun 81-ci, habelə İnzibati Prosesual Məcəllənin 131-ci və 132-ci maddələrinin hüquqi mahiyyəti baxımından ləğv etmə prosesində olan bankın pozulmuş kredit öhdəliyinə görə kreditorun üçüncü şəxslərə məxsus ipoteka (girov) predmetinə tutmanın yönəldilməsi ilə əlaqədar tələbinə inzibati icraat qaydasında deyil, mülki (iddia) icraat qaydasında baxılmalıdır⁶.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun qeyd edilən qərarında diqqət çəkən məqam budur ki, hüquq münasibətinin hansı icraat növünə (o cümlədən hüquq sahəsinə) aid edilməsinə aydınlıq gətirilərkən tənzimləmə vəsi-təsi olan hüquq normalarının (qanunların müvafiq müddəalarını) subyekt qismində kim tərəfindən tətbiq edilməsi deyil, tənzimlənən hüquq münasibətinin məzmunu (hüquqi təbiəti) əsas götürülmüşdür.

İnzibati-prosessual hüquq münasibətlərində publik hakimiyyət daçıyıcısının iştirakı mütləqdir. Yalnız inzibati orqanların iradə və marağının hüquqi formada ifadəsi zamanı ictimai münasibətlər dövlət hakimiyyəti xarakteri (publik məzmun) alır. Qeyd edilən mövqə “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan

⁶ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun 2023-cü il 10 iyul tarixli Qərarı.

Respublikası qanununun məzmunundan irəli gəlir. Qanunvericinin bu mövqeyi və hüquq elmində formalaşan yanaşmaya əsasən deyə bilərik ki, ictimai münasibətlərin fərqləndirilməsində əsas meyar kimi publik və xüsusi hüquq sahələrinin fərqləndirilməsi çıxış edir.

Ənənəvi hüquq ədəbiyyatlarında ümumi (publik) və xüsusi hüquq sahələrinin fərqləndirilməsi zamanı müxtəlif hüquq nəzəriyyələrindən istifadə olunur. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, xüsusi hüquq sahəsi ilə publik hüquq sahəsinin fərqləndirilməsi zamanı yarana bilən mübahisələri qanunverici haqlı olaraq əvvəlcədən həll etmişdir. Çünki inzibati orqanların bütün fəaliyyəti deyil, məhz inzibati aktların verilməsi, icra olunması və ləğv edilməsi ilə bağlı fəaliyyəti (təbii ki, faktiki xarakterli hərəkətləri də daxil olmaqla) “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq olunduğu dairə kimi müəyyən edilmişdir. Bir sözlə desək, bu münasibətlər inzibati-prosessual hüquq münasibətlərinin tərkib hissəsi sayılır.

Nəticə etibarlı ilə demək olar ki, inzibati-prosessual hüquq - inzibati icraat daxilində inzibati aktın qəbul edilməsi, bundan irəli gələn mübahisələrin inzibati və məhkəmə qaydasında mübahisələndirilməsi üzrə prosesual fəaliyyət ilə əlaqədar yaranan münasibətləri nizama salan hüquq normalarının məcmusundan ibarət olan Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin müstəqil sahəsidir.

İnzibati-prosessual hüququn məqsədlərinə aiddir:

- inzibati orqanlar tərəfindən insan hüquq və azadlıqlarına əməl olunmasını təmin etmək;

- inzibati icraatın həyata keçirilməsi və bu prosesin mübahisələndirilməsi sahəsində qanunun aliliyinə nail olmaq;

- inzibati icraatda və məhkəmədə baxılan işlər üzrə tərəflərin qanuni mənafeələrini təmin etmək;

- inzibati icraatda fiziki və hüquqi şəxslərin inzibati orqanların özbaşınalığından, sui-istifadələrindən, diqqətsizliyindən və məmur səriştəsizliyindən müdafiəsini təmin etmək.

İnzibati-prosessual hüquq Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin ayrılmaz hissəsi olaraq hüquq sisteminin bütün sahələri ilə sıx bağlıdır. Bu bağlılıq aşağıdakılarla izah olunur:

- inzibati-prosessual hüququn konstitusiyaya hüququ ilə əlaqəsi konstitusiyaya prinsiplərini özündə əks etdirməsi ilə bağlıdır. Konstitusiyaya hüququnun əsas mənbəsinə təşkil edən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar dövlət quruculuğu sahəsində yaranan ictimai münasibətləri, şəxsiyyətin statusunu, onun dövlətlə qarşılıqlı siyasi-sosial münasibətlərini, habelə dövlət hakimiyyətinin təşkili məsələlərini bilavasitə tənzimləyir. Bu münasibətlərin həyata keçirilməsi konstitusiyaya hüququnun tənzimləmə predmetini təşkil etməklə yanaşı, həmçinin inzibati-prosessual hüquq normaları ilə müəyyən hissələrdə (səviyyədə) tənzimlənir;

- inzibati-prosessual hüququn inzibati hüquq sahəsi ilə bağlılığı fəlsəfi elminin qanunauyğunluqlarına əsaslanır. Daha dəqiq desək, dövlət idarəetməsi, xüsusən inzibati orqanların sistemə daxil olan icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinə aid maddi hüquq normaları inzibati hüququn predmetinə aiddirsə, digər inzibati orqanlar da (bələdiyyələr, bir çox hallarda səlahiyyət verilən fiziki və ya hüquqi şəxslər) daxil olmaqla inzibati aktın qəbul edilməsi və onun mübahisələndirilməsi ilə əlaqədar yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətlər inzibati-prosessual hüquqla tənzimlənir;

- inzibati-prosessual hüququn maliyyə hüququ ilə bağlılığı dövlətin maliyyə fəaliyyəti sahəsindəki ictimai münasibətlərdən, Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə daxilolmaların toplanması və bölüşdürülməsi prosesində yaranan ictimai münasibətlərdən ibarətdir. İnzibati-prosessual hüquq sahəsi maliyyə və dövlət vergi orqanlarının inzibati icraat çərçivəsində fəaliyyətini də özündə ehtiva edir;

- inzibati-prosessual hüququn mülki hüquqla əlaqəsi əmlak münasibətlərinin dövriyyəsi prosesində tərəflərin iştirakçısı ol-

duğu hüquq münasibətlərindəki ayırd edilməsi həssaslıq tələb edən təması ilə izah olunur. Nəzərə alınması zəruridir ki, bu münasibətlərin tənzimlənməsi metodları müxtəlifdir. İnzibati-prosessual hüquq mülki dövriyyə iştirakçılarının əmlak münasibətlərinin əldə edilməsi əsaslarına münasibətdə deyil, onun rəsmiləşdirilməsi və bu prosesdə inzibati orqanın fəaliyyəti ilə bağlı yarana biləcək mübahisələri tənzimləyir;

- inzibati-prosessual hüququn kommertiya hüququ ilə əlaqəsi haqqında danışıarkən qeyd edə bilərik ki, nəzəri və təcrübi baxımdan hər iki sahənin tənzimləmə predmetinə aid ictimai münasibətlər yaxın sayılır. Nəzərə almalıyıq ki, sahibkarlıq münasibətləri, o cümlədən onunla sıx bağlı olan qeyri-kommertiya münasibətləri, dövlət və ictimai maraqların təmin edilməsi məqsədi ilə iqtisadiyatın dövlət tərəfindən nizamlanması üzrə münasibətlər “növbəlilik əsasında” adları çəkilən hüquq sahələrinin normaları ilə tənzimlənilir. Şəxsin (fiziki və ya hüquqi) istehsalat məzmunlu kommertiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyindən irəli gələrək əldə edəcəyi əmlak və digər maddi nemətlərin idarədilməsi yönümündə münasibətlər mülki və kommertiya hüquq normaları, həmin fəaliyyət üçün qeydiyyattan keçmə (vergi ödəyicisi kimi qeydiyyata alınma, qeyri-yaşayış sahəsinə müvafiq reyestrədən çıxarışın alınması və s.), zəruri lisenziyanın və (və ya) icazənin alınması ilə bağlı aparılacaq icraat isə inzibati-prosessual hüquqla tənzimlənəcəkdir;

- inzibati-prosessual hüquqla əmək hüququ arasındakı əlaqə bir çox əmək münasibətlərinin əmək hüquq normaları ilə yanaşı, inzibati-prosessual tənzimlənməyə aid olması ilə xarakterizə edilir. Məsələn: dövlət qulluqçularının xəstəlik dövründə işdən müvəqqəti azad edilmə və müvafiq sosial təminat hüquqları əmək hüququ ilə təsbit olunsa da, onların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar inzibati icraatın aparılması və ondan irəli gələn mübahisələndirmə inzibati-prosessual hüquqla tənzimlənməlidir.

- inzibati-prosessual hüququn mülki-prosessual hüquqla əlaqəsi haqqında danışıarkən qeyd edilməsi zəruridir ki, Azər-

baycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 1.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, bu Məcəllə ilə başqa qayda müəyyən edilmədiyi və bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş prosesual prinsiplərə zidd olmadığı hallarda, inzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmə icraatında Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosesual Məcəlləsinin müddəaları tətbiq oluna bilər. Məsələn: məhdud fəaliyyət qabiliyyətli və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslər inzibati məhkəmə icraatında Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosesual Məcəlləsinin müvafiq müddəalarına uyğun olaraq təmsil olunurlar, yaxud inzibati məhkəmə icraatında məhkəmə ekspertizası ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosesual Məcəlləsinin müvafiq müddəaları tətbiq olunur.

§ 2. İnzibati-prosessual hüququn sistemi, prinsipləri və metodları

Məlum olduğu kimi, müstəqil hüquq sistemi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan sahələrdən, yarım sahələrdən və institutlardan təşkil olunmuşdur. Təbii ki, bu cür quruluş Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminə və onun quruluşuna aid olan yeni inzibati-prosessual hüquq sahəsinə də xasdır.

İnzibati-prosessual hüquq ilə tənzimlənən ictimai münasibətlər məzmunca aşağıdakı qruplara bölünə bilər:

- inzibati aktların qəbul edilməsi ilə bağlı inzibati orqanlar tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət;
- inzibati aktların icra olunması ilə bağlı inzibati orqanlar tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət;
- inzibati aktların ləğv edilməsi ilə bağlı inzibati orqanlar tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət;
- inzibati hüquq münasibətləri ilə bağlı mübahisələrin məhkəmə aidiyyəti;
- inzibati hüquq münasibətləri ilə bağlı mübahisələrə məhkəmə baxılması;
- inzibati hüquq münasibətləri ilə bağlı mübahisələrin həll edilməsi.

Qruplaşdırmaya daxil olan inzibati icraat ilə əlaqədar yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətlər inzibati-prosessual hüququn ümumi hissəni təşkil edir.

İnzibati-prosessual hüququn xüsusi hissəsinə inzibati hüquq münasibətləri ilə bağlı (inzibati və intizam xətələri üzrə icraat istisna olmaqla) mübahisələrin məhkəmə aidiyyəti, həmin mübahisələrə məhkəmədə baxılması və həll edilməsinin prosesual prinsipləri və qaydalarını tənzimləyən normalar daxildir.

Nəzərə alınması zəruridir ki, bu hüquq münasibətlərinin təbiəti yeni yaranan hüquq sahəsinin, onun yarım sahələri və institutlarının müəyyən edilməsində yalnız inzibati icraat haqqında və inzibati-prosessual qanunvericiliyin deyil, həmçinin qüv-

vədə olan digər sahəvi qanunvericilik aktlarının müddəalarından aidiyyəti üzrə istifadə olunmasını şərtləndirir.

Həyat ahənginə uyğun olaraq cəmiyyətin müxtəlif sahələrində inzibati icraatın tərkib hissəsi olan fəaliyyət həyata keçirilir. Həmin sahələr ötən dövrlər ərzində inzibati hüquq, mülki və mülki-prosessual hüquq normaları ilə tənzimləndirildisə, müasir dövrdə yalnız inzibati-prosessual hüquq normaları ilə tənzimlənilir. Yaranma əsası, tətbiq edilmə ünvanı, həyata keçirilməsi qaydası və prosedurları daxil olmaqla, inzibat-prosessual münasibətləri qruplaşdıraraq aşağıdakı yarımsahələrini qeyd edə bilərik:

1. İnzibati icraat ilə əlaqədar inzibati orqanların fəaliyyəti mexanizmi;

2. İnzibati aktların, inzibati orqanların faktiki xarakterli hərəkətlərinin inzibati qaydada mübahisələndirilməsi mexanizmi;

3. İnzibati hüquq münasibətlərinin məhkəmə mübahisələndirilməsi mexanizmi.

İnzibati icraat tam bir proses olaraq müxtəlif hissələrdən ibarət olduğu kimi, eyni adda hüquq yarımsahələri institutlara bölünür (məsələyə belə də yanaşmaq olar ki, inzibati-prosessual hüquq daxilində hüquq institutları birləşməklə hüquq yarımsahələrini formalaşdırır). Həmin institutlar inzibati orqanların fəaliyyəti mexanizminin zəruri hissələri olaraq xüsusi əhəmiyyətə malikdirlər.

Qanunvericinin mövqeyinə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, inzibati icraat dedikdə, fiziki və ya hüquqi şəxslərin müraciəti əsasında və ya inzibati orqanların öz təşəbbüsü ilə inzibati aktın qəbul edilməsi, icra olunması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi, habelə inzibati şikayətlərə baxılması üzrə müvafiq inzibati orqanlar tərəfindən “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən olunmuş prosedur qaydalar daxilində həyata keçirilən fəaliyyət başa düşülür. Anlayışın məzmununda sahəvi qanunun adının çəkilməsi başa düşüləndir. Çünki SSRİ dövründən formalaşmış və müasir dövrdə

də tətbiqi baxımından bir çox tədqiqatçılar tərəfindən məzmununa görə mübahisəli hesab edilən “inzibati proses” anlayışı daha geniş fəaliyyəti özündə ehtiva edir. Burada inzibati xətərlərə dair işlər üzrə icraat və intizam hakimiyyəti subyektlərinin həyata keçirdikləri icraat istisnaqlıq təşkil edir. Qeyd edilməsi zəruridir ki, qanunverici inzibati icraat anlayışının məzmununu inzibati aktla əlaqələndirir. İnzibati akt idarəetmə orqanlarının ən mühüm fəaliyyət forması olmaqla adını çəkdiyimiz sahəvi qanunun birbaşa icra edilməsidir. İnzibati akt inzibati-prosessual hüququn mərkəzi anlayışdır. Dövlət orqanlarının, xüsusən inzibati orqanlarının müəyyən bir fəaliyyət hissəsində həyata keçirdiyi tədbirin inzibati akt olub-olmaması inzibati-prosessual hüququn maddi, icraat və prosesual hissəsi üçün əhəmiyyətlidir. Məhz bu anlayış hesabına inzibati aktın hüquqi qüvvəsi, etibarlılığı, icra edilməsi və s. məsələlər aydınlaşdırılır. İnzibati akt sinqulyar “hüquq tətbiq etmək” aktı olmaqla ünvanlandığı şəxslərin hüquqi vəziyyətini, yəni onlar üçün nəyin məcburi, yol verilən və s. olmasını müəyyən edir. Bununla da inzibati icraatın və prosesin digər mexanizmləri işə düşür.

İnzibati aktların və inzibati orqanların faktiki xarakterli hərəkətlərinin inzibati qaydada mübahisələndirilməsi mexanizmi qanunverici tərəfindən inzibati fəaliyyət daxilində demokratik idarəçiliyin tətbiq edilməsi üçün yaradılmışdır. İnzibati şikayətlər üzrə icraat imkan verir ki, məhkəmədə iddia qaldırılmamışdan əvvəl inzibati orqan tərəfindən inzibati aktlar yoxlanılsın. Belə olduqda inzibati hüquq münasibətlərinin məhkəmə mübahisələndirilməsi mexanizminin işə düşməsinə ehtiyac qalmır. İnzibati şikayət formasında inzibati orqanlara öz qərarlarını yenidən yoxlamaq imkanının verilməsi inzibati idarəçilik sisteminin özünə nəzarət mexanizminin reallaşmasına xidmət edir. Bu zaman nəinki inzibati orqanların hərəkətlərinin hüququayünlüğü, eyni zamanda həmin hərəkətlərin məqsəduyünlüğü də yoxlanılır. Hesab edirik ki, qanunvericinin müəyyən etdiyi bu tənzimləmə hesabına icraatın digər tərəfi olan fiziki və ya hü-

quqi şəxslər (barələrində inzibati akt qəbul edilən şəxslər) əlavə vaxt itkisindən və (və ya) digər orqanlara (məhkəmələrə) müraciət etmək kimi əlavə yükdən azad olunurlar. Qeyd oluna bilər ki, inzibati aktların və inzibati orqanların faktiki xarakterli hərəkətlərinin inzibati qaydada mübahisələndirilməsi mexanizmi çərçivəsində barəsində inzibati akt qəbul edilən şəxs inzibati idarəçilik sistemi çərçivəsində öz tələblərini təmin edə bilər. Təbii ki, bu yanaşma hesabına inzibati məhkəmələrin artıq yüklənməsinin qarşısı alınır.

İnzibati-prosessual hüququn yarım sahəsi olaraq inzibati hüquq münasibətlərinin məhkəmə qaydasında mübahisələndirilməsi mexanizmi inzibati orqanlarla fiziki və ya hüquqi şəxslər arasında yaranan inzibati-hüquqi mübahisələrə məhkəmələr tərəfindən baxılması və həll edilməsi prosesini tənzimləyir. İnzibati mübahisənin yaranması səbəbindən asılı olmayaraq məhkəməyə müraciət edən tərəf kimi fiziki və ya hüquqi şəxs çıxış edir. Çünki məhkəməyə müraciət edən şəxsə münasibətdə hakimiyyət səlahiyyətlərinə, inzibati resurslara və məcburetə vasitələrinə malik olan inzibati orqan klassik mənada “daha güclü” mövqeyə malikdir və onun məhkəmə qaydasında müdafiəsinə ehtiyac olmur. Perspektiv baxımdan inzibati orqanların məhkəmələrə müraciət etməsi mümkündür və bu barədə qüvvədə olan İnzibati Prosesual Məcəllədə hüquqi tənzimləmə təsbit olunmuşdur.

İnzibati-prosessual hüququn prinsipləri

İnzibati-prosessual hüququn prinsipləri dedikdə, bu hüquq sahəsinin mahiyyətini özündə əks etdirən əsas ideyalar, tələblər və rəhbər müddəalar başa düşülür. Hüquq nəzəriyyəsində, o cümlədən inzibati hüquq nəzəriyyəsində hüquq sahəsi üzrə prinsiplər iki qrupa bölünür. İnzibati prosesual hüquq sahəsində prinsiplər məzmun və məqsədləri baxımından aşağıdakı kimi bölünür:

1. İnzibati icraatın ümumi və prosedur prinsipləri;
2. İnzibati məhkəmə icraatının prinsipləri.

İnzibati icraatın ümumi və prosedur prinsiplərinə aiddir:

- Qanunçuluq;
- Bərabərlik;
- Etimad hüququnun qorunması;
- Diskresion səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi qaydası;
- Formal tələblərdən sui-istifadənin qadağan olunması;
- Hüququn tətbiqindən imtinanın qadağan olunması;
- Çoxun azı ehtiva etməsi;
- İnzibati orqana müraciət etmək hüququ;
- İnzibati icraatda maraqlı şəxslərin iştirakı;
- İşə baxılmasında qərəzsizlik;
- İnzibati orqan tərəfindən məsləhətlərin və zəruri məlumatların verilməsi;
- İşin hallarının obyektiv araşdırılması;
- İnzibati icraat materialları ilə tanış olmaq hüququ;
- Sırr olan sənədlərin və ya məlumatların məxfiliyinin təmin olunması;
- İnzibati icraatın aparıldığı dil.

İnzibati məhkəmə icraatının prinsiplərinə aiddir:

- Hakimlərin müstəqilliyi prinsipi;
- Qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipi;
- İşin hallarının araşdırılması prinsipi;
- Məhkəmənin yardım etmək vəzifəsi;
- Sübut etmə vəzifəsi;
- Çəkişmə (kontradiktor icraat) və dispoitivlik prinsipləri;
- Məhkəmə baxışının şifahiliyi prinsipi;
- Məhkəmə baxışının aşkarlığı prinsipi.

İnzibati-prosessual hüququn tərkib hissəsi olan inzibati icraatın ümumi prinsiplərinə görə inzibati icraat Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutul-

muş prosessual təminatlar, habelə hüququn və hüquqi dövlətin hamılıqla qəbul olunmuş prinsipləri əsasında həyata keçirilir.

Hüququn və hüquqi dövlətin hamılıqla qəbul olunmuş prinsipləri inzibati orqanlar tərəfindən inzibati icraatın həyata keçirilməsi zamanı birbaşa tətbiq olunur. Qanunvericiliyin məzmununa əsasən inzibati icraatın ümumi və prosedur prinsipləri digər prinsiplərin əhəmiyyətinin azaldılması kimi şərh oluna bilməz.

İnzibati məhkəmə icraatının prinsipləri qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosessual Məcəlləsinin 3-cü fəslində təsbit olunmuşdur. Qanunverici həmin prinsiplər vasitəsilə inzibati hüquq münasibətləri ilə bağlı mübahisələrin məhkəmə aidiyyətini, həmin mübahisələrə məhkəmədə baxılmasının və həll edilməsinin prosessual qaydalarını müəyyən etmişdir.

İnzibati-prosessual hüququn metodları

Hüquq nəzəriyyəsi baxımından ictimai münasibətlərdə iştirakçıların davranışlarına hüquqi vasitələrin və üsulların tənzimləyici təsir göstərməsi ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi metodu adlanır. Məzmunca ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi metodları aidiyyəti fənnin predmeti ilə birlikdə hüququn istənilən sahəsinə yaxındır. Bəzi hüquq ədəbiyyatlarında buna oxşarlıq da deyilir.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, nəzəri baxımdan hüquq sahələrinin bir-birindən fərqləndirilməsi zamanı tənzimləmə metodları müəyyən edici meyar qismində çıxış edir.

Hüquqi tənzimləmənin metodları problemlə və mübahisəli xarakterə malikdir. Bununla bağlı hüquq nəzəriyyəsində müxtəlif fikirlər mövcuddur. Həmin fikirlər arasında çoxluq təşkil edən yanaşmaya görə, hər bir hüquq sahəsi tənzimləmə predmeti ilə yanaşı, həm də özünün tənzimləmə metoduna malik olur. Hüquq sistemi daxilində müvafiq hüquq sahələri (konstitusiya, inzibati, cinayət, cinayət-prosessual, mülki, mülki-pro-

sessual, ekologiya və s.) tənzimləyici məqsədlə müəyyən edilmiş vahid hüquqi vasitələrdən istifadə edirlər. Fikrimizcə, qeyd olunan yanaşma daha məqsədəuyğundur.

Hüququn istənilən sahəsi hüquqi tənzimləmə vasitəsi kimi aşağıdakı hüquqi imkanlardan istifadə edir:

- qadağanetmə;
- sərəncamvermə (əmrətmə);
- icazəvermə⁷.

Hüquqi tənzimləmənin bu imkanlarının məcmusu istənilən tipli ictimai münasibətlərə hüquqi təsir göstərmənin məzmununu təşkil edir. Hüquqi tənzimləmənin səciyyəvi predmetinə malik olan hüquq sahələri arasındakı fərq bu və ya digər tənzimləmə vasitəsinin təcürbi olaraq istifadə olunmasının dərəcəsi ilə müəyyən olunur. Məsələn: mülki-hüquqi tənzimləmədə “icazə vermə”, cinayət-hüquqi tənzimləmədə isə “qadağan etmə” metodu mühüm yer tutur. İnzibati hüquqda hər üç hüquqi imkanlardan istifadə edildiyi kimi, inzibati-prosessual hüquqa aid qanunvericilik aktlarının məzmununu deməyə əsas verir ki, burada hər üç metod növbəli tətbiq edilir.

Adları çəkilən hüquqi təsir göstərmə vasitələrinin mahiyyəti hüquq tətbiqetmə təcrübəsindən bəllidir. Burada sərəncam vermə hüquq normalarının tələblərinə tam uyğun olaraq müvafiq vəziyyətdə hərəkət etmənin birbaşa hüquqi vəzifə kimi qoyulmasından ibarətdir. Hüquq norması vasitəsi ilə istənilən davranış qaydası məcburi formada hüquqi cəhətdən mühafizə edilir. Sərəncam vermənin xarakteri dəyişir, lakin onun mahiyyəti birmənalıdır. Bu mənada qadağan etmə faktiki olaraq sərəncam vermənin bir formasıdır. Onun verilməsi ilə ünvançı hüquqi cəhətdən icazə verilməyən bu və ya digər hərəkətin edilməsindən çəkinir.

İcazə vermə vasitəsinin xarakteri daha mürəkkəbdir. Adı çəkilən vasitə bir çox hallarda “səlahiyyət vermə ilə” üst-üstə

⁷ “Hüquq nəzəriyyəsi”. C.Süleymanov, B.Nəsirov, M.Xalıqov, İ.Əliyev. Bakı-2015.

düşür. Lakin hüquqi tənzimlənmənin icazə vermə variantı tənzimlənmənin digər iki variantından fərqlənir. Bu variantda hüquq normaları faktiki olaraq ayrı-ayrı hərəkətlərin edilməsində, yaxud onların edilməsindən çəkinməyə icazə verilərkən özünə-məxsus formada (“yumşaq”) ifadə olunur. Hüquqi tənzimlənmənin icazə vermə variantı ünvançıya müstəqillik vermir. O, hüquq normasında ifadə olunmuş vəziyyət çərçivəsindən kənara çıxمامaq şərti ilə ünvançıya müstəqil şəkildə davranışın bu və ya digər variantını seçmək imkanını verir.

İnzibati-prosessual hüquqi tənzimləmə mexanizmi müvafiq münasibətlərin formalaşmasından bilavasitə asılıdır. Burada münasibət tərəflərindən biri inzibati orqan və fiziki (hüquqi) şəxs, yaxud iddiaçı qismində olan tərəf və inzibati məhkəmə olur.

Sovetlər dönəmində formalaşmış inzibati-hüquqi tənzimləmə tərəflərin bərabər hüquqi vəziyyətdə olmadığı ictimai münasibətlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət idarəetmə sisteminə şaquli münasibətlərin mövcudluğu, həmin münasibətlərdə tərəflərin hüquqi cəhətdən bərabərliyini qeyri-mümkün edir. Haqlı olaraq qeyd edilə bilər ki, bu cür vəziyyətdə dövlət orqanı (inzibati orqan) olmayan tərəflərin hüquq və qanuni mənafeləri mövcud qanunvericilik imkanları daxilində təmin olunur. Burada inzibati aktın qəbul edilməsi üçün qanunvericilik səviyyəsində prosedur qaydaların müəyyən edilməsi, həmçinin inzibati aktın qəbul edilməsi və ya qəbul edilməsindən imtina edilməsi, ümumiyyətlə, isə inzibati orqanların inzibati fəaliyyətinin mübahisələndirilməsi üzrə prosessual münasibətlərin tənzimlənməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Göstərilənlər nəzərə alınmaqla inzibati-prosessual hüququn metodlarını mahiyyətinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

1. İnzibati orqanların fəaliyyəti sahəsində müəyyən hərəkət (fəaliyyət) qaydasının müəyyən edilməsi (göstərişlər).

Adı çəkilən bu metod mahiyyət baxımından inzibati orqanın fəaliyyətini göstəriş olaraq müəyyən edir. Təsadüfi deyildir ki, qanunvericilikdə nəzərdə tutulur ki, inzibati orqan ərizə, şikayət və ya vəsatətlərin verilməsində, ərizə, şikayət və ya vəsatətlərdə buraxılmış səhvlərin aşkar edilməsində və onların aradan qaldırılmasında maraqlı şəxsə yardım etməyə, inzibati icraatda iştirak edən şəxsin malik olduğu hüquq və vəzifələri ona izah etməyə borcludur. Fiziki və ya hüquqi şəxslərin müraciətinə əsasən müvafiq inzibati orqan ərizələrin və inzibati icraatla bağlı digər formulyarların (blankların) nümunələrini onlara verməyə, yaxud poçt rabitəsi və ya digər elektron rabitə kanalları vasitəsilə göndərməyə borcludur.

2. Müəyyən hərəkətlərin qadağan edilməsi (qadağalar).

Qeyd edilməsi məqsəduyğundur ki, qanunverici inzibati icraat daxilində formal tələblərdən sui-istifadənin qadağan etmişdir. Qanunla məcburi şərt kimi nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, yalnız formal tələblərə əməl olunmasını təmin etmək məqsədilə inzibati orqanlar tərəfindən fiziki və hüquqi şəxslərin üzərinə bu və ya başqa öhdəliklərin qoyulması qadağandır. Qanunda birbaşa nəzərdə tutulmadığı hallarda fiziki və ya hüquqi şəxslər tərəfindən formal tələblərə əməl olunmaması və ya lazımı qaydada əməl olunmaması inzibati orqanlar tərəfindən müvafiq qərarın qəbul olunmasından imtina üçün əsas ola bilməz. İnzibati orqanlar fiziki və ya hüquqi şəxslər tərəfindən təqdim olunmuş sənədlərdə yazı və hesab zamanı yol verilmiş aşkar və düzəldilməsi mümkün olan səhvlərə görə həmin sənədləri qəbul etməkdən imtina edə bilməz.

3. Hərəkətlərin seçilməsində imkanın verilməsi (seçim).

Qeyd edilən şəkildə davranış modeli, əsasən, inzibati icraatda orqan, inzibati məhkəmə icraatında isə inzibati orqan olmayan tərəf üçün nəzərdə tutulur. Məsələn: borclunu müəyyən hərəkətlər etməyə, müəyyən hərəkətlərə dözməyə və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə məcbur edən inzibati aktların icra edilməsi prosesində xəbərdarlıqda yalnız bir məcburi icra

tədbiri nəzərdə tutula bilər. Əvvəl seçilmiş məcburi icra tədbiri heç bir nəticə vermədiyi halda, daha ciddi və ya başqa məcburi icra tədbirinin tətbiqinə yol verilir. Məcburi icra tədbirləri inzibati akt icra olunana qədər təkrarlana, sərtləşdirilə və ya dəyişdirilə bilər.

İnzibati məhkəmə icraatında isə mübahisəyə baxılmasının birdən artıq məhkəmənin səlahiyyətinə aid olduğu hallarda, məhkəmə mübahisə ilə bağlı işi iddiaçı və ya ərizəçi tərəfindən seçilən məhkəməyə göndərir. İddiaçı və ya ərizəçi tərəfindən belə seçim edilmədiyi hallarda məhkəmə mübahisə ilə bağlı işi aidiyyət qaydalarına uyğun olaraq müvafiq səlahiyyətli məhkəməyə göndərir.

§ 3. İnzibati-prosessual hüququn mənbələrinin anlayışı və onların növləri

Hüquq nəzəriyyəsində qeyd edildiyi kimi, “hüququn mənbələri” və “hüququn formaları” yaxın mənalı kateqoriyalardır.

Professor M.N.Marçenkonun “Hüququn forması: anlayışın problemləri və əhəmiyyəti” adlı elmi məqaləsində qeyd edilir ki, formal-hüquqi mənada hüququn mənbəyi – subyektlərin hüquq münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarını öz məzmununda əks etdirir. O bu mənada hüququn forması anlayışının istifadə edilməsini məqsədəuyğun sayır⁷.

“Hüququn mənbələri” və “hüququn formaları” anlayışları bir çox hüquqşünaslar tərəfindən sinonim ifadə kimi qəbul edilir. Bəzi nəzəriyyəçilərin verdikləri tərifdə isə hüququn mənbələri hüququn məzmununun rəsmi müəyyənlanmış zahiri ifadə formaları kimi göstərilir. Beləliklə, müasir dövrün düşüncəsindən çıxış edərək deyə bilərik ki, hüquq normalarının dövlət iradəsinə söykənən ifadə formaları və üsulları hüququn mənbələridir⁸.

Hər iki kateqoriyanın məzmununa uyğun olaraq dövlət hakimiyyəti hüquq vasitəsilə ifadə olunur. İctimai münasibətlər, o cümlədən inzibati-prosessual hüquq münasibətləri cəmiyyətin maddi həyat şərtlərinə aid olduqlarından, məhz hüquq normalarında ifadə olunur.

İnzibati-prosessual hüququn mənbələri dedikdə, inzibati-prosessual hüquq normalarının xarici ifadə formaları başa düşülür. Adı çəkilən prosessual hüquq normaları müxtəlif hüquqi aktlarda ifadə olunur. Vurğulanması vacibdir ki, inzibati-prosessual hüquq sahəsi üçün hüquq mənbələrinin çoxluğu diqqət çəkir. Bu onun predmetini təşkil edən hüquq münasibətlərinin genişliyi və bundan asılı olaraq mürəkkəb hüquqi təbiətə malik

⁷ Марченко М. Н. Форма права: проблемы понятия и значение // Вестник МГУ. Серия 11, Право. 2002. № 1.

⁸ “Hüquq nəzəriyyəsi”. C.Süleymanov, B.Nəsirov, M.Xalıqov, İ.Əliyev. Bakı-2015.

olması ilə izah olunur. Hüquqi təbiəti baxımından mürəkkəb sahələrin tənzimlənməsi çoxsaylı sahəvi qanunların və qanunqüvvəli aktların mövcudluğunu şərtləndirir. İnzibati-prosessual hüquq normaları yalnız inzibati-hüquqi aktlarda (inzibati-prosessual hüquq sahəsini tənzimləyən normativ aktlarda) deyil, hüququn müxtəlif sahələrinə aid normativ aktlarda öz əksini tapır.

İnzibati-prosessual hüququn mənbələrinə aşağıdakı normativ hüquqi aktlar aid edilə bilər:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunan bir çox müddəalar mahiyyətə inzibati-prosessual hüquqi məzmunla malikdir. Məsələn: Konstitusiyanın 60-cı maddəsində qeyd edilir ki, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının inzibati qaydada və məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Hər kəsin hüququ var ki, onun işinə qərəzsiz yanaşılın və həmin işə inzibati icraat və məhkəmə prosesində əqləbatan müddətdə baxılın. Hər kəsin inzibati icraat və məhkəmə prosesində dinlənilmək hüququ vardır. Hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, hüquqi şəxslərin, bələdiyyələrin və vəzifəli şəxslərin hərəkətlərindən və hərəkətsizliyindən inzibati qaydada və məhkəməyə şikayət edə bilər.

2. Sahəvi qanunlarda təsbit edilən inzibati-prosessual hüquq normaları. Qanunvericilik aktları içərisində məzmununda inzibati-prosessual hüquq normaları təsbit olunan qanunlar və məcəllələr xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həmin qanunlara Azərbaycan Respublikasının “İnzibati icraat haqqında”, “Lisenzialar və icazələr haqqında”, “Banklar haqqında”, “Vətəndaşların müraciətləri haqqında”, “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” qanunlar aid edilə bilər. Məzmununda inzibati-prosessual hüquq normaları olan məcəllələr sırasında “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi”, “Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi” və “Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsi” xüsusilə qeyd oluna bilər.

3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qəbul etdiyi normativ hüquqi aktlar inzibati-prosessual hüququn mənbələri hesab edilir. Onların sırasına Azərbaycan Respublikası Prezi-

dentinin qəbul etdiyi aşağıdakı fərmanları aid etmək olar:

- “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 28 dekabr tarixli 345 nömrəli Fərmanı;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 21 iyun tarixli 1480 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət qulluğu vəzifəsinin tutulması məqsədi ilə müsahibə keçirilməsi qaydası”.

4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin normativ hüquqi aktları inzibati-prosessual hüququn mənbələri sırasına daxildir. Adı qeyd edilən hüququn mənbələri kimi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin aşağıdakı qərarlarını göstərmək olar:

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 28 avqust tarixli 136 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilən “İnzibati orqanların təsnifatı”.

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 28 avqust tarixli 137 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilən “İnzibati aktın icrasının cərimə vasitəsilə təmin edilməsi qaydası”.

5. Azərbaycan Respublikasının nazirlik, komitə və xidmətlərinin normativ aktları sahələrarası və sahəvi miqyasda inzibati-prosessual hüququn mənbələri hesab olunur. Qeyd edilən mənbələrə misal olaraq aşağıdakıları göstərə bilərik:

- ✓ Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin 6 avqust 2012-ci il tarixli 1 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Əraziləri işğal olunmuş rayon icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq olunan yemək xərci üçün dövlət büdcəsindən verilən aylıq müavinəti alan məcburi köçkünlərin siyahısının təqdim olunması elektron xidməti üzrə inzibati rəqlament”;

- ✓ “Nəqliyyat vasitələrinə texniki baxışın keçirilməsi üçün müraciətin və sənədlərin qəbulu üzrə inzibati rəqlament”in təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Kollegiyasının “30 noyabr 2012-ci il tarixli “Q66-001-12” nömrəli Qərarı.

MÖVZU № 2.

İNZİBATI İCRAATDA ƏSAS QAYDALAR, ÜMUMİ VƏ PROSEDUR PRİNSİPLƏR

§ 1. İnzibati icraatda əsas qaydalar və onların hüquqi təbiəti

Hüquq ədəbiyyatlarında ümumi (publik) və xüsusi hüquq sahələri ictimai münasibətlərin məzmunu əsasında fərqləndirilir. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, xüsusi hüquq sahəsi ilə publik hüquq sahəsinin fərqləndirilməsi zamanı yarana bilən mübahisələri qanunverici haqlı olaraq əvvəlcədən həll etmişdir. Çünki inzibati orqanların bütün fəaliyyəti deyil, məhz inzibati aktların verilməsi, icra olunması və ləğv edilməsi ilə bağlı fəaliyyəti (təbii ki, faktiki xarakterli hərəkətlərlə bağlı xüsusiyyət nəzərə alınmaqla) inzibati icraatın dairəsi (inzibati xə-tələr haqqında işlər üzrə icraat istisna olunmaqla) kimi müəyyən edilmişdir.

Nəzərə alınması vacib olan fikirlərdən biri budur ki, qanunverici inzibati aktların qəbul edilməsi, icra olunması və ya ləğv edilməsi ilə bağlı inzibati orqanlar tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətin hüquqi əsaslarını, prinsiplərini və prosedur qaydalarını müəyyən etmişdir. Qüvvədə olan “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə tanışlıq deməyə əsas verir ki, onun müddəaları inzibati orqanların fiziki və ya hüquqi şəxslərə münasibətdə faktiki xarakterli digər fəaliyyətinə (hərəkətlərinə) də şamil olunur.

Bu paraqraf daxilində inzibati orqan dedikdə hansı subyektlərin başa düşülməsinə aydınlıq gətirilməsi məqsədəuyğun sayılır. Qanunverici bu subyektlərin sırasına Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarını, onların yerli (struktur) və digər qurumlarını, bələdiyyələri, habelə qanuna əsasən inzibati akt qəbul etmək səlahiyyəti verilmiş hər hansı

fiziki və ya hüquqi şəxsi aid etmişdir. Səslənən bu siyahıda müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına hansı subyektlərin aid edilməsi üçün “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə 2005-ci il 28 dekabr tarixli 345 nömrəli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanına diqqət edilməlidir. Ölkə prezidenti tərəfindən imzalanan bu sənədin məzmunundan aydın olur ki, “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2.0.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirirlər. Adı çəkilən qanunvericilik aktı ilə inzibati icraat daxilində inzibati orqan səlahiyyəti verilən subyektlərin (müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının) dairəsi iyerarxiya baxımından müəyyən edilmişdir.

İnzibati orqan anlayışının mənasını daha asanlıqla başa düşmək üçün Avropa qitəsinin inzibati hüququnda daha çox istifadə olunan “məmur” və “publik hakimiyyətin daşıyıcısı” terminlərini nəzərdən keçirək. Publik idarəetmə başqa ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında da çoxsaylı inzibati vəzifələri icra etməklə inzibati funksiyanı həyata keçirmək məqsədindən irəli gəlir. Dövlətin inzibati funksiyası onun orqanları ilə şəxslər arasında publik hüquq sahəsində yaranan münasibətləri həll etmək və nizama salmaq məqsədinə xidmət edir. Qeyd edilməlidir ki, inzibati orqanlar inzibati fəaliyyətin ən aktiv subyektləridir. Onlar dövləti təmsil edir və onun adından hüquqi nəticə yaradan qərarlar qəbul edirlər. Qanunların tətbiqi və icrası bu orqanların fəaliyyət funksiyasının əsasını təşkil edir. Məhz qanunların tətbiqi və icrası zamanı inzibati orqanlar konkret işlərlə bağlı fiziki və ya hüquqi şəxslər barəsində qərarlar (inzibati aktlar) qəbul edirlər.

Cəmiyyətdə inzibati-prosessual hüquqla tənzimlənən ictimai münasibətlərin dairəsinin müəyyənləşdirilməsində “İnzibati icraat haqqında” qanunun müəyyən etdiyi qaydaların və qa-

nunun tətbiq dairəsinin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Qanunvericinin mövqeyindən aydın olur ki, adı çəkilən qanun inzibati aktların qəbul edilməsi, icra olunması və ya ləğv edilməsi ilə bağlı inzibati orqanlar tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətin hüquqi əsaslarını, prinsiplərini və prosedur qaydalarını müəyyən edir. İnzibati orqanların fiziki və ya hüquqi şəxslərə münasibətdə faktiki xarakterli digər fəaliyyətinə (hərəkətlərinə) də adı çəkilən qanunun müddəaları şamil olunur.

“İnzibati icraat haqqında” qanunun müddəaları ölkədə qanunvericilik ilə inzibati orqan kimi müəyyən (təsnif) edilmiş orqanların fəaliyyətinə şamil olunur. Nəzərə alınması zəruridir ki, adı çəkilən qanunun hüquqi təsiri inzibati orqanların cinayət təqibi üzrə cinayət-prosessual fəaliyyətinə və inzibati xətalara dair işlər üzrə fəaliyyətinə şamil olunmur. Ələt azad iqtisadi zonasında inzibati icraatın həyata keçirilməsi “Ələt azad iqtisadi zonası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun olaraq tənzimlənir.

Qanunvericiliyin təhlilinə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, inzibati orqanlar tərəfindən həyata keçirilən inzibati fəaliyyətin tətbiq dairəsinin müəyyən edilməsinin optimal yollarından biri də digər fəaliyyətlərin və münasibətlərin istisna olunmasıdır. Bu sırada ilk növbədə konstitusiyaya, cinayət, cinayət-prosessual, mülki və mülk-prosessual hüququn tətbiq olunduğu münasibətlər istisna edilə bilər.

Publik hüquq münasibətlərinin nizama salınması, inzibati aktların qəbul edilməsi, icra olunması və ya ləğv edilməsi ilə bağlı inzibati orqanlar tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət aidiyyətliyin düzgün müəyyən edilməsindən bilavasitə asılıdır.

Qüvvədə olan “İnzibati icraat haqqında” qanuna əsasən inzibati orqanlar qanunla onların səlahiyyətinə aid edilmiş işlər üzrə inzibati icraatı həyata keçirirlər. İnzibati orqan müraciətə baxılması ilə əlaqədar səlahiyyətli olub-olmamasını müstəqil şəkildə müəyyən etməyə borcludur. İnzibati orqanlar arasında aidiyyət və ya səlahiyyətlərlə bağlı mübahisələr müəyyən olun-

muş qaydada subordinasiya baxımından yuxarı inzibati orqan və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yaradılmış komissiya tərəfindən həll edilir. Hazırda həmin səlahiyyətli subyekt Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 3 fevral tarixli 761 nömrəli Fərmanı ilə yaradılmış Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Apellyasiya Şurasıdır. İnzibati orqanlar arasında aidiyyət və səlahiyyətlə bağlı mübahisələrin həlli qaydası Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən adı çəkilən fərman ilə müəyyən olunmuşdur. Diqqət edilməlidir ki, icra hakimiyyəti orqanları, onların strukturuna daxil olan dövlət orqanları (yerli qurumları da) aidiyyət və ya səlahiyyətlə bağlı aralarındakı mübahisəyə dair məhkəməyə müraciət edə bilməz.

İnzibati orqanların fəaliyyəti prosesində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı sisteminin effektivliyi üçün nəzərdə tutulan növbəti bir yenilik hüquqi yardım göstərilməsi institutudur. Bu institut öz nüvəsini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsinin IV hissəsindən götürür. Həmin müddəyə əsasən qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri qarşılıqlı fəaliyyət göstərir və öz səlahiyyətləri çərçivəsində müstəqildir.

İnzibati orqan öz səlahiyyətləri və imkanları daxilində digər inzibati orqana həmin orqanın müraciəti əsasında hüquqi yardım göstərməyə bərludur. İnzibati orqan qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, müraciət daxil olduğu gündən 15 gün müddətində hüquqi yardım göstərilməsini təmin etməlidir. Hüquqi yardım göstərilməsi üçün daha artıq müddət tələb olduğu hallarda, inzibati orqan tərəfindən hüquqi yardımın göstərilməsi müddəti, ona bu məqsədlə müraciət etmiş digər inzibati orqana əsaslandırılmış yazılı məlumat verilməklə, 15 günədək uzadıla bilər.

Subordinasiya baxımından tabelik münasibətlərində olan inzibati orqanların bir-birinə yardım etməsi qarşılıqlı hüquqi yardım sayılmır.

Hüquqi yardım müraciət edən inzibati orqanın fəaliyyətinə kömək məqsədilə müraciət olunan orqan tərəfindən hüquqi və ya faktiki xarakterli hərəkətlərin həyata keçirilməsidir. Bu halda “yardımçı” xarakterli, “başqasının” icraatına münasibətdə subsidiar xarakterli hərəkətlər həyata keçirilir. Məsələn: Beynəlxalq Uşaqlar Gününün keçirilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyinin müraciətinə uyğun olaraq Bakı Nəqliyyat Agentliyi tərəfindən ictimai nəqliyyat vasitələri üçün xüsusi rejim tətbiq edilir və zəruri nəzarət tədbirləri həyata keçirilir.

Hüquqi yardım hər zaman digər inzibati orqanın maraqları (fəaliyyəti) naminə həyata keçirilir. Məlumatların verilməsi, müraciət edən inzibati orqanın aktlarla tanış olmaq imkanın təşkil edilməsi, aktların göndərilməsi, sənədlərin və sübut vasitələrinin təmin edilməsi, köməkçi heyətin təşkil edilməsi (yazı işlərinin aparılması, sürücünün verilməsi və s.), konkret hərəkətlərin edilməsi üçün bina və otaqların, yerlərin ayrılması qeyd edilən yardıma misal ola bilər.

İnzibati orqan aşağıdakı hallarda hüquqi yardım göstərməkdən imtina edə bilər:

- hüquqi yardım qaydasında tələb olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi onun qanunvericiliklə müəyyən olunmuş səlahiyyətlərinə aid olmadıqda;
- hüquqi yardım qaydasında həyata keçirilməsi zəruri olan tədbirlər hüquqazidd olduqda;
- hüquqi yardımın göstərilməsi onun öz funksional vəzifələrinin yerinə yetirməsinə əhəmiyyətli dərəcədə mane olduqda;
- hüquqi yardım qaydasında tələb olunan sənədlər və (və ya) məlumatlar qanunla qorunan bu və ya digər sirri təşkil etdikdə.

Qanunvericiliyin təhlili deməyə əsas verir ki, inzibati orqan aşağıdakı hallarda hüquqi yardım göstərməyə borclu deyildir:

- başqa inzibati orqan daha sadə üsulla və ya daha az məsrəflə hüquqi yardım göstərə bilərsə;

- həmin inzibati orqan xahiş olunan yardıma mütənasib olmayan yalnız böyük məsrəf hesabına hüquqi yardım göstərə bilsə.

İnzibati orqan hüquqi yardım göstərməkdən imtina etdiyi halda, ona həmin məqsədlə müraciət etmiş digər inzibati orqana müraciətin daxil olduğu gündən üç gün müddətində bu barədə yazılı məlumat verməlidir.

Müraciət edən inzibati orqan hüquqi yardımdan imtina ilə bağlı məsələyə baxılması barədə hüquqi yardım üçün müraciət olunmuş orqana münasibətdə nəzarət funksiyasını həyata keçirən yuxarı inzibati orqana müraciət edə bilər. Yuxarı inzibati orqan tərəfindən həmin məsələyə 5 gün müddətində baxılır və qəti qərar qəbul edilir. Hüquqi yardımdan imtina əsassız hesab edildikdə, yuxarı inzibati orqan belə yardımın dərhal göstərilməsi barədə hüquqi yardım üçün müraciət olunmuş inzibati orqana müvafiq tapşırıq verir.

Hüquqi yardımla bağlı müraciət etmiş orqan, belə yardımın göstərilməsi ilə əlaqədar çəkilmiş xərclər iyirmi iki manatdan yuxarı olduqda, həmin xərcləri ödəməlidir.

Göründüyü kimi, inzibati icraat daxilində həyata keçirilən hüquqi yardım mahiyyət baxımından orqanların inzibati fəaliyyətinin keyfiyyətli təşkil edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. İnzibati orqanların gündəlik fəaliyyətində zəruri informasiyanın hesabına aidiyyəti qərarların qəbul edilməsi artıq təcrübədə aksiomaya çevrilmişdir. Təbii ki, hüquq münasibətlərinin yaranma əsası olan davranışların rəsmiləşdirilməsi sənədlərdə öz əksini tapdığından, orqanlar arasındakı hüquqi yardımın hesabına fəaliyyətin davamlılığı və effektivliyi mümkünləşir.

İnzibati icraatda aidiyyətlik orqanların fəaliyyəti prosesində məsələlərin dəqiq tənzimlənməsinə xidmət edir. Aidiyyətlik vasitəsilə hüquqi sabitliyin qorunması istiqamətində yalnız ictimai maraqlar deyil, həmçinin inzibati orqanların vəzifələrinin effektiv həyata keçirilməsi təmin olunur. Şübhəsiz ki, icraat aparan subyektin aidiyyətliliyə dair normaların pozul-

ması ilə qəbul etdiyi akt qanunaziddir və etibarsız sayılır. Təsədüfi deyildir ki, qanunvericilikdə icraat prosesində maraqlı şəxsin yalnız aidiyyəti üzrə orqandan qərar qəbul edilməsini tələb etmək hüququ təsbit edilir. Aidiyyətlilik haqqında mövcud qaydaların hətta tərəflərin razılığına görə dəyişdirilməsi yolverilməzdir.

Aidiyyətlilik ifadəsi məzmun etibarilə səlahiyyətdən daha geniş anlayışdır. Aidiyyətlilik özündə səlahiyyətliliyi də ehtiva edir. Səlahiyyət işə mahiyyəti üzrə baxılan zaman konkret məsələni həll etmək hüququnun olub-olmamasını ifadə edir. Amma hər bir halda bu iki anlayış bir-birlərinin mövcudluğunu şərtləndirir. Çünki səlahiyyətin olmaması özlüyündə aidiyyətliliyi istisna edir.

Hüquq ədəbiyyatlarında aidiyyətliliyin növləri arasında ərazi aidiyyətliliyi daha çox rast gəlinəndir. Ərazi aidiyyətliliyi ilə orqanlar arasında məkan sərhədləri müəyyən edilir.

Növbəti aidiyyətlilik predmet üzrə fərqləndirilir. Predmet üzrə aidiyyətlilik inzibati orqanın fəaliyyəti daxilində hansı məsələləri həll etmə səlahiyyətinə malik olmasını müəyyən edir. Məsələn: tibb sahəsində lisenziyaların verilməsi, sosial təminat hüquqlarının rəsmiləşdirilməsi və s.

Təcrübi baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malik olan növbəti aidiyyətlilik instansiya üzrədir. Bu aidiyyətlilik predmet üzrə aidiyyətliyə çox bənzəyir, amma işin mahiyyətindən asılı olaraq orqanlara aid edilən vəzifələrin (eyni zamanda səlahiyyətlərin) iyerarxiya üzrə bölgüsüdür. İnzibati hüquqda öyrənilməyi kimi, orqanlar öz sistemlərində müxtəlif səviyyələrdən ibarət olurlar. Əgər hər hansı bir vəzifə qanunla aşağı pilləli orqana aiddirsə, yuxarı instansiya orqanı heç bir əsas olmadan onu öz aidiyyətliliyinə qəbul edib, icraat aparmamalıdır. Əks-təqdirdə orqanlarının aidiyyəti fəaliyyət istiqamətləri üzrə işinin təşkilində, qanunvericiliyə əsasən vəzifələrinin həyata keçirilməsində, habelə müvafiq nəzarət prosedurları çərçivəsində gərginliyin yaranması qaçılmazdır.

Müasir dövrdə cəmiyyətimizdə yaranan yeni ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi prosesində sənədlərin əhəmiyyəti artmaqdadır. Bu baxımdan inzibati icraat daxilində sənədlərin surətini rəsmi təsdiq etmək hüququnun müəyyən edilməsi təqdirəlayiqdir. Qanunvericiliyə görə inzibati orqan, özü və ya ona tabe olan orqan tərəfindən qəbul edilmiş inzibati aktların və ya digər sənədlərin surətini təsdiq edə bilər. İnzibati orqan tərəfindən müvafiq qaydada qəbul edilmiş inzibati aktların və ya digər sənədlərin təsdiqlənmiş surətləri rəsmi qüvvəyə malikdir. Məzmunu dəyişdirilmiş və ya bütövlüyü pozulmuş sənədin təsdiq olunmasına yol verilmir.

Təcrübi baxımdan rəsmi təsdiqləmə ilə surətin sənədin əslinə tam uyğun olması faktı təsdiqlənir. Hüquqi baxımdan sənədin özünün düzgün olub-olmaması, yəni onun məzmunun nəyi ifadə etməsi əhəmiyyət kəsb etsə də, təsdiqləmə üçün vacib deyildir.

Təsdiqlənmə dedikdə, təqdim edilmiş sənəd ilə surəti arasındakı müqayisəyə əsaslanan uyğunluq başa düşülür. Barəsində danışılan fəaliyyət nümunəsi inzibati icraat daxilində orqan tərəfindən qəbul edilən sənədlərin (xüsusən inzibati aktların) surətinə münasibətdə də tətbiq olunur. Bu kimi sənədlər mütləq kənara istiqamətlənmiş olmalıdır. Surəti təsdiq etməkdə məqsəd həmin sənədin bir daha maraqlı şəxsin özünə və ya başqa orqana təqdim edilməsi zərurətindən irəli gəlir. Vurğulanması vacibdir ki, mülki hüquqi sənədlərin təsdiqi üçün ancaq notarius və ya ona bərabər tutulan şəxslər səlahiyyətli sayılır.

§ 2. İnzibati icraatda ümumi prinsiplər və onların məzmunu

“Prinsip” latın sözü olub, əsas, başlanğıc, rəhbər ideya mənasında işlədilir. Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd olunduğu kimi, prinsiplər ictimai həyatın obyektiv qanunauyğunluqlarını təsbit edən əsas başlanğıc normalardır. Prinsiplər məzmunca özlərində hüquqa xas olan cəhətləri ehtiva edir, onun təbiətini müəyyən edir. Başqa sözlə desək, hüququn prinsipləri universallığı, ümumi əhəmiyyəti və ali imperativliyi ilə fərqlənməklə normativ tənzimləmənin məzmununu müəyyən edir.

Hüququn prinsipləri dedikdə, hüquqla tənzimlənən ictimai münasibət iştirakçılarının davranış və fəaliyyətini hüquqa uyğunluğunun meyarı kimi çıxış edən ümumməcburi və ilkin normativ qaydalar başa düşülür.

İnzibati icraatın prinsipləri dedikdə, onun rəhbər ideyasını ifadə edən və məqsədlərinə çatmaq yollarını araşdıran müddəaların məcmusu başa düşülür.

Hüquqi təbiəti baxımından inzibati icraatın prinsipləri onun ictimai təyinatını və məqsədyönlüyünü xarakterizə edən ilkin başlanğıclar və əsaslardır. Bu prinsiplər inzibati idarəçiliyin səmərəliliyini təmin etməklə, onun keyfiyyət xüsusiyyətlərini ifadə edirlər. İnzibati icraatın prinsipləri inzibati idarəçiliyin bütün sistemində öz ifadəsini tapır.

Mübahisəedilməzdir ki, hüququn ümumi prinsipləri konstitusiya normalarında təsbit edilir və bu baxımdan daha mühüm hesab olunur. Onlar sahəvi prinsiplər üçün başlanğıc roluna malikdirlər. Təsiri baxımından ümumi prinsiplər hüququn bütün sistemə nüfuz edir. Lakin hüququn hər bir sahəsi ictimai münasibətlərin müəyyən dairəsini nizama saldığına görə və hüquqi nizamlaşma predmeti ilə başqa hüquq sahəsindən fərqləndiyinə görə bəzi prinsiplər məhz konkret hüquq sahəsinə, digərləri isə bir neçə hüquq sahəsinə aid olur.

Hüquqsünas alimlərin haqlı mövqeyinə görə inzibati icraa-

tın prinsipləri yalnız hüquqi deyil, həm də siyasi və fəlsəfi baxışları ifadə edir. Onlar inzibati orqanların fəaliyyətinin sosial mahiyyətini və siyasi istiqamətini müəyyən edir. Məzmununa görə prinsiplər inzibati icraatın vəzifələri və məqsədi ilə müəyyən olunur. Başqa sözlə desək, inzibati icraatın prinsiplərinə əməl etmədən inzibati icraatın qarşısında duran məqsədlərə çatmaq qeyri-mümkündür.

Qanunvericilik baxımından inzibati icraatın prinsipləri bir-biri ilə üzvi surətdə bağlıdır və bir-birini tamamlayırlar. Bununla da onlar inzibati icraatın qarşısında duran vəzifələrin həyata keçirilməsinə təminat yarada bilirlər.

Mənbələrdə inzibati icraatın prinsipləri müxtəlif əsaslar baxımından qruplaşdırılır. Adı çəkilən prinsiplər nizamasalma obyektinə və təsir dairəsinə görə aşağıdakı kimi qruplara bölünə bilər:

- sahəvi prinsiplər;
- prosedur prinsiplər və təminatlar.

Qanunçuluq prinsipi publik hüququn əhəmiyyətli prinsiplərindən biri olaraq hüquqi dövlətin əsas xüsusiyyətini ehtiva edir. Bu prinsip mühümlüyü baxımından bir çox dünya dövlətlərinin konstitusiyalarında öz əksini tapmışdır. İnzibati orqanların səlahiyyətinin xüsusi qanunlarla müəyyən edilməsi, fəaliyyətin çox hissəsinin vətəndaşlara münasibətdə inzibati idarəçilik müstəvisində yer alması ilə dövlət-vətəndaş əlaqələrinin xarakteri, dövlət haqqında vətəndaşın təsəvvürləri, eyni zamanda onun dövlətə olan etimadının formalaşması müəyyən təsirlərin göstərilməsini şərtləndirir. Belə münasibətlərin qanunun tələbləri və hüququn aliliyi nəzərə alınmaqla qurulması tərəflərin hüquq və azadlıqlarının, həmçinin qanuni mənafeələrinin təmin edilməsinə xidmət edir.

Qanunçuluq prinsipinin hüquqi mənasının və mahiyyətinin əsasını Roma hüququnda istifadə olunan “nemo erimen et poene sine lege” (qanunla nəzərdə tutulmadıqda cinayət və cəza istisna edilməli) ifadələri təşkil edir. Bu prinsiplər Azərbaycan

Respublikasının Cinayət və İnzibati Xətalər Məcəllələrində də öz əksini tapmışdır. Hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyət prinsipi kimi qanunçuluğun müəyyən edilməsinin bir sıra səbəbləri vardır. Bu səbəblərdən biri törədilmiş hüquqpozmalara görə tətbiq edilən sanksiyaların ədalətli və əməlin xarakterinə uyğun seçilməsi, eyni zamanda insan hüquq və azadlıqlarının əsassız məhdudlaşdırmalardan müdafiəsinin təmin edilməsidir.

İnsanların yaşamaq və azadlıq hüquqları ilə yanaşı, bir sıra hüquqları da vardır ki, onların təmin olunmasında qanunçuluq prinsipi xüsusi rol oynayır. Sahibkarlıq, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq və müraciət etmək hüquqlarını buna misal göstərmək olar. Həmin hüquqların həyata keçirilməsində dövlət orqanları tərəf kimi çıxış edirlər və bu prinsip səlahiyyətlərin icrası zamanı onların düzgün qərar qəbul etmək sahəsində məsuliyyətini artırır. Təsadüfi deyildir ki, “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 11-ci maddəsi ilə qanunçuluq prinsipi təsbit olunmuşdur. Bu prinsip inzibati orqanların fəaliyyətində qanunun aliliyi, qanunlara hörmət edilməsi, inzibati orqanların qanunsuz qərarlarından, hərəkət və ya hərəkətsizliyindən vətəndaşların müdafiə olunması anlamını ifadə edir. Bu səbəbdən dövlətin adından çıxış edən inzibati orqanlar və onların vəzifəli şəxsləri bütün fəaliyyətini qanunun tələbləri çərçivəsində qurmalı və bu fəaliyyət qanunla bağlı olmalıdır.

İnzibati idarəçilik fəaliyyətində qanunçuluq metodu inzibati orqanların vəzifəli şəxsləri tərəfindən edilən hər bir hərəkətdə, iş üsullarında, habelə inzibati idarəçiliyin digər subyektləri ilə münasibətlərin qanuni əsaslara söykənməsində və bunun iş ənənəsi kimi formalaşmasında ifadə olunur. İnsan hüquq və azadlıqlarına aid olan hər bir məsələ barəsində qəbul edilən inzibati akt qanuna əsaslanmalıdır. Bu baxımdan “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 11.2-ci maddəsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Həmin maddədə deyilir: “İnzibati orqanlar yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada şəxsin hüquq və azadlıqlarına müdaxilə edə bilər”.

İnzibati icraatın bərabərlik prinsipi hüquqi başlanğıcını Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsindən götürür. Adı çəkilən prinsipə görə hamı qanun və məhkəmə (inzibati orqan) qarşısında bərabərdir. Qanunların icrası hamı üçün eyni dərəcədə məcburidir. O, sosial mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, dinindən, irqindən, cinsindən və ya digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq şəxslər barəsində eyni əsaslarla tətbiq olunur. Qanunları pozduğuna görə tutduğu vəzifəsindən və ya qulluq mövqeyindən asılı olmayaraq hamı məsuliyyət daşıyır, pozulmuş hüquqlarının bərpası məqsədilə hər kəs qanunla müəyyən edilmiş qaydada şikayət edə bilər.

İnzibati icraatın xüsusiyyətləri daxilində bərabərlik prinsipi özünü daha qabarıq ifadə edir. Əlbəttə ki, inzibati aktın qəbul edilməsi zamanı konkret işlərə dair qanun ilə müəyyən edilmiş ümumi tələblərdən çıxış etmək lazımdır. Lakin bərabərliyin inzibati icraatın prinsipi səviyyəsində qanunda nəzərdə tutulması bəzi tələblərin xüsusi xarakter daşması ilə izah olunur. İnzibati orqan tərəfindən fərqli mühüm faktiki hallara malik olan müxtəlif işlər üzrə eyni cür qərarların qəbul edilməsi qadağandır. Maraqlı şəxslər tərəfindən inzibati orqanlara müxtəlif məzmunlu məsələlərə dair inzibati aktın qəbul edilməsi ilə bağlı müraciətlər daxil ola bilər. Bu halda müraciətlə bağlı icraatın aparıldığı işlər fərqli mühüm faktiki hallara malik olan işlər kimi qiymətləndiriləcəkdir. Oxşar məsələ ilə bağlı bir neçə maraqlı şəxslər ayrı-ayrılıqda inzibati orqana müraciət edə bilərlər. Bu halda müraciətlə bağlı icraatın aparıldığı işlər eyni mühüm faktiki hallara malik olan işlər kimi qiymətləndiriləcəkdir.

Beləliklə, bərabərlik prinsipi hüquq və azadlıqların eyni qaydalar əsasında həyata keçirilməsini və hüquqi imkanların bərabərliyini ifadə edir.

Mütənasiblik prinsipi inzibati idarəçilik fəaliyyətinin obyektivliyini və ədalətliliyini şərtləndirən başlıca tələblərdən biri kimi çıxış edir. O, mahiyyət baxımından qəbul edilən hər bir

inzibati aktın qanunun güddüyü məqsədlərə zərurilik və yararlılıq baxımından uyğun olmasını özündə ehtiva edir. Məhz buna görə mütənasiblik prinsipi inzibati idarəçiliyin əsas prinsiplərindən biri kimi xarakterizə olunur. Mütənasiblik prinsipinin tətbiqi inzibati orqanlarla vətəndaş arasında meydana çıxan inzibati idarəçilik münasibətlərinin haqq-ədalətə əsaslanan hüquq müstəvisində inkişafına nail olmaq zərurətindən irəli gəlir. İnzibati orqanların vətəndaşların hüquq və ya qanunla qorunan maraqlarına müdaxiləsi zamanı mövcud hallara baxılması şərtləri adı çəkilən prinsip ilə müəyyən edilir.

İnzibati orqanların fəaliyyətində mütənasiblik prinsipi icraat iştirakçılarının hüquqlarına müdaxilə zamanı yol verilən tədbirlərin tətbiqində yararlılığın, zəruriliyin və uyğunluğun təmin olunması mənasını ifadə edir. Bu tələblərə cavab verməyən istənilən tədbir qanunsuz hesab edilə və ondan şikayət verilə bilər.

Müəyyən məsələni həll etmək və nizama salmaq məqsədilə səlahiyyətli inzibati orqan tərəfindən tətbiq olunan istənilən tədbirin mütənasiblik prinsipinə uyğunluğu ilk növbədə məqsədin dəqiqləşdirilməsi hesabına mümkünləşir. Hakimliyyət tədbiri ədalətli və obyektiv inzibati aktın qəbul edilməsinə xidmət etməlidir.

“İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 17-ci maddəsinə uyğun olaraq fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqi statusuna (prinsipial hərəkət azadlığına) hər hansı müdaxiləni nəzərdə tutan tədbirlər inzibati orqanın güddüyü qanuni məqsədə mütənasib olmalı, həmin məqsədə çatmaq üçün öz məzmunu, yeri, vaxtı və əhatə etdiyi şəxslərin dairəsi baxımından zəruri və yararlı olmalıdır. Bu müddəanın məzmunu ilə mütənasiblik prinsipinin aşağıdakı üsürləri müəyyən olunur:

Yararlılıq. Müəyyən məsələni həll etmək və nizama salmaq məqsədilə səlahiyyətli inzibati orqan tərəfindən tətbiq olunan tədbir o zaman yararlı hesab olunur ki, o, inzibati orqanın güddüyü qanuni məqsədə çatmağı təşkilati-hüquqi baxımdan təmin edir.

Zərurilik. Müəyyən məsələni həll etmək və nizama salmaq məqsədilə səlahiyyətli inzibati orqan tərəfindən tətbiq olunan tədbir yeganə mümkün vasitə olduqda həmin dövrdə o, zəruri sayılır. Zəruri olan tədbir yararlı olmalıdır. Odur ki, mütənasiblik prinsipinin zərurilik və yararlılıq ünsürləri bir-birindən təcrid olunmuş vəziyyətdə deyil, qarşılıqlı əlaqəli şəkildə öyrənilməlidir. Zərurilik hüquqi məzmununa görə tətbiq olunan tədbirin məcburiliyini və onun vasitəsilə məsələnin həllinin labüdlüyünü ifadə edir.

Uyğunluq. Müəyyən məsələni həll edərkən səlahiyyətli inzibati orqanın vəzifəli şəxsi fəaliyyəti nizama salan xüsusi qanunların tələblərini nəzərə almalıdır və həmin qanunların normalarına istinad etməlidir. Məlumdur ki, hər bir qanunun məqsədi vardır. Qanunlar nizama saldığı münasibətlərin məzmunundan asılı olaraq sosial, iqtisadi və s. xarakterli olur. Xarakterindən asılı olaraq qanunun məqsədi formalaşır. Məsələn: “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” 1999-cu il 8 iyun tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun məqsədi ətraf mühitin ekoloji tarazlığının mühafizəsi sahəsində ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi, təbii ekoloji sistemlərə təsərrüfat və başqa fəaliyyətin zərərli təsirinin qarşısının alınması, bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanması və təbiətdən istifadənin səmərəli təşkilidir. Adı çəkilən sahə üzrə aparılan inzibati icraat daxilində mütənasiblik prinsipinə əməl olunmaqla qəbul edilən inzibati akt “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda qeyd olunan məqsədlərə çatmağa xidmət etməlidir.

Mütənasiblik prinsipi, bir qayda olaraq, pozulmuş hüquqların bərpası və ya qanunvericiliyin tələblərinin qorunması ilə bağlı səlahiyyətli inzibati orqan tərəfindən məcburetmə tədbirlərindən istifadə olunması nəzərdə tutularkən tətbiq edilir. İnzibati orqan tərəfindən konkret məsələ araşdırılarkən sübutların qiymətləndirilməsi zamanı mütənasiblik prinsipinə əməl olunması xüsusi şərtlərdən biridir. Adı çəkilən prinsipin gözlənil-

məsi tələbi xüsusən diskresion səlahiyyətin həyata keçirilməsində özünü biruzə verir. Mütənasiblik prinsipinə əməl olunmaması diskresion səlahiyyətlərin düzgün həyata keçirilməməsindən xəbər verir. “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 83.8-ci maddəsinə uyğun olaraq inzibati orqan məcburi icra tədbirlərinin tətbiqi zamanı mütənasiblik prinsipinə əməl etməyə borcludur. Məcburi icra tədbirlərinin tətbiqi zamanı mütənasiblik prinsipinə əməl etmədikdə inzibati orqanın vəzifəli şəxsinin hərəkətləri qanunazidd hesab edilməlidir.

Etimad hüququnun qorunması prinsipi. Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasında və onların müdafiəsində dövlət hakimiyyətinin rolu əvəzəlməzdir. Dövlətin vətəndaşlara və vətəndaşların dövlətə olan etibarı onların üzərinə düşən vəzifələrin nə dərəcədə dürüst yerinə yetirilməsindən bilavasitə asılıdır. Aydın ki, vətəndaşların maraqlarına xidmət etməyən dövlət etimadını itirir, eyni zamanda etibarsız və zəif sayılır. Dövlətin vətəndaşlarına etimadı ilk növbədə vəzifələrini yerinə yetirmək səlahiyyətinə malik olan, dövləti təmsil edən və onun adından qərar qəbul edən inzibati orqanlar tərəfindən qorunmalıdır.

Nəzərə alınması vacibdir ki, dövlətin ali vəzifəsi vətəndaşlarının rifahının və sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, onların hüquq və azadlıqlarının təmin olunması olduğu kimi, vətəndaşların da başlıca vəzifəsi dövlət orqanları tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalara əməl etməkdir. Dövlətlə vətəndaşlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin səslənən şəkildə qurulması hüquqi dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin əsas tələblərindədir.

Etimad hüququnun qorunması prinsipi mahiyyətə vətəndaş hüquqlarını inzibati orqanların yanlış hərəkətlərindən və sözlərindən qorumaq, eyni zamanda orqanların vicdanla fəaliyyət göstərməsinə nail olmaq ilə izah olunur. Hələ qədim Roma hüququnda istifadə olunan “bona fides” (latıncadan tərcümədə “vicdanlılıq”, “dürüst üsul” mənasının ifadə edir) fəaliyyətin və ya davranışın əxlaqi və mənəvi keyfiyyətlər əsasında – düzgün-

lük, yalandan uzaq mülahizələr əsasında qurulmasını ifadə edirdi. Etimad hüququnun qorunması prinsipi “bona fides” prinsipindən törəmə prinsip olmaqla inzibati idarəçilik münasibətlərindən etimada əsaslanan, etibar doğuran fəaliyyət anlamında tətbiq olunmağa başlanmışdır.

Etimad hüququnun qorunması prinsipi məzmunu baxımından daha çox mənəvi-əxlaqi xüsusiyyətlərlə bağlı tələbləri ifadə edir. “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 13-cü maddəsi bu prinsipin açıqlanmasına həsr olunmuşdur. Həmin maddəyə uyğun olaraq orqanların inzibati praktikasında fiziki və ya hüquqi şəxslərin etimadı qanunla qorunur. İnzibati praktika inzibati orqanların gündəlik fəaliyyətinin nəticəsi kimi meydana gəlir. Konkret məsələlərin həlli ilə bağlı inzibati orqanlar tərəfindən tətbiq olunan davranış qaydaları dəfələrlə tətbiq edilərək adət halına çevrilir və bununla da əxlaqi mənə kəsb edir. İnzibati praktika qanuni hərəkətlərə əsaslanmalıdır. Qanuni hərəkətlərdən doğan inzibati praktika mənəvi-əxlaqi müstəvidən hüquq müstəvisinə keçərək hüquqi nəticələr doğurur. İnzibati orqan mövcud inzibati praktikaya uyğun hərəkət etməyə borcludur. Yalnız ictimai maraqların tələb etdiyi hallarda mövcud inzibati praktika yeni inzibati praktika ilə dəyişdirilə bilər. Yeni inzibati praktika davamlı olmalı və ümumi xarakter daşmalıdır.

Etimad hüququnun qorunması prinsipi fiziki və ya hüquqi şəxslərin üzərinə müəyyən öhdəliklər qoyur. Bu öhdəlik “vicdanlılıq prezumpsiyası” ilə bağlıdır. Fiziki və ya hüquqi şəxslər etimad hüququna istinad etmək üçün öz hərəkətlərinə vicdanlı olmalıdırlar, yəni qanunsuz hərəkətlərə yol verməməlidirlər. Qanunvericinin mövqeyinə görə rüşvət, hədə-qorxu və ya aldatma yolu ilə inzibati aktın qəbul edilməsinə nail olduqda səhv və ya təhrif olunmuş məlumatları əks etdirən sənədlər təqdim edilməklə inzibati aktın qəbul edilməsinə nail olduqda, yaxud inzibati aktın qanunsuz olduğunu bildiyi və ya kobud ehtiyatsızlıq nəticəsində bilmədiyi halda, fiziki və ya hüquqi şəxs-

lər etimadın qorunması hüququna istinad edə bilməzlər.

Çoxun azı ehtiva etməsi prinsipi. İnzibati icraatın səmərəliliyinin təmin edilməsinin əsasını bürokratik əngəlliklərin aradan qaldırılması təşkil edir. Bürokratik əngəllər vaxt itkisinə, bəzən inzibati orqanlarla vətəndaşlar arasında psixoloji gərginliyə səbəb olur. Bunların qarşısını almaq və daha çevik idarəçiliyə nail olmaq üçün qanunla konkret tələblər (rəhbər ideyalar) müəyyən edilməlidir. Belə tələblərdən biri də “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18-ci maddəsində çoxun azı ehtiva etməsi prinsipi olaraq təsbit edilmişdir. Adı çəkilən prinsip maraqlı şəxsin hərəkətində və ya inzibati orqanlar tərəfindən verilmiş sənədlərlə bağlı münasibətlərdə öz ifadəsini tapır. Bu prinsipin təyinatı inzibati icraat zamanı maraqlı şəxsi əlavə yüklərdən və bürokratik əngəllərdən azad etməkdən ibarətdir. Qanunvericinin mövqeyinə görə inzibati orqan mənasına görə fiziki və ya hüquqi şəxslər tərəfindən əvvəllər edilmiş başqa hərəkətlə ehtiva olunan (həmin hərəkətin həcminə daxil olan və ya daxil ola bilən) hər hansı digər hərəkətin edilməsini tələb edə bilməz. İnzibati orqanlar tərəfindən verilmiş arayışlar və icazələr onların məqsədilə uzlaşan hissəvi arayışları və icazələri ehtiva edir.

Təcrübədən məlumdur ki, maraqlı şəxslər özlərinə aid hüquqlarını həyata keçirən zaman inzibati orqanlardan müxtəlif sənədlər almalı və ya onlara müxtəlif sənədlər təqdim etməlidirlər. Bir çox sənədlərdə maraqlı şəxsə dair məlumatlar əks olunur. Məsələn: vətəndaşın şəxsiyyət vəsiqəsində onun qan qrupu, yaşayış ünvanı və digər məlumatlar vardır. Belə bir məlumatların şəxsiyyət vəsiqəsində əks olunması gələcəkdə digər sənədin alınması zamanı şəxsiyyət vəsiqəsini təqdim edən şəxsdən qeyd olunan məlumatlar barəsində yeni bir sənədin alınmasını istisna edir. Göründüyü kimi, maraqlı şəxs ümumvətəndaş pasportu almaq üçün səlahiyyətli inzibati orqana şəxsiyyət vəsiqəsini təqdim etməklə qan qrupu haqqında məlumata aid arayış təqdim etməyə borclu deyildir. Çünki hissəvi arayış

olaraq qan qrupuna aid məlumat artıq şəxsiyyət vəsiqəsi ilə əhatə olunmuşdur.

Mötəbərlik prezumpsiyası. Sevindirici haldır ki, hüquq müstəvisində inzibati orqanların fəaliyyətində mümkün sui-istifadələrin qarşısının alınmasına xidmət edən kifayət qədər yeni prinsiplər və prezumpsiyalar öz əksini tapmışdır. “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 19.1-ci maddəsinə uyğun olaraq inzibati icraat zamanı işin faktiki halları ilə əlaqədar fiziki və ya hüquqi şəxslər tərəfindən təqdim olunan sənədlər və dəlillər onların həqiqətə uyğun olmadığı sübuta yetirilməyibsə, mötəbər hesab olunur.

Mübahisəsiz fikirlərdən biri də budur ki, inzibati icraatda başlıca məqsəd konkret məsələ ilə bağlı ədalətli və qanuni inzibati aktın qəbul edilməsidir. Qanunsuz inzibati aktdan maraqlı şəxs subordinasiya baxımından yuxarı inzibati orqana və ya məhkəməyə şikayət edə bilər. Qanunsuz əlverişsiz inzibati aktın yuxarı orqan tərəfindən ləğv olunması labüddür. İnzibati orqan tərəfindən qəbul edilmiş inzibati aktın yuxarı inzibati orqan və ya məhkəmə tərəfindən ləğv olunması, ləğv edilən qərarı qəbul edən şəxs barəsində mənfi təsəvvürlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Yanlış qərarları ləğv edilən inzibati orqanların vəzifəli şəxslərinin iş təcrübəsinin və hazırlığının aşağı səviyyədə olması hələ də rast gəlinən arzuolunmaz hallardandır. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, belə hallar inzibati idarəçiliyin keyfiyyətinə də mənfi təsir göstərir.

Qanunvericilik aktlarını tətbiq etmək və onların tətbiqi zamanı qanunçuluq prinsipinə əməl etmək dövlət qulluqçusunun əsas vəzifələrindəndir. Qanuni inzibati aktı şərtləndirən əsas amillərdən biri sübutların toplanması və onların düzgün qiymətləndirilməsidir. Maraqlı şəxs konkret məsələnin həlli ilə bağlı inzibati orqana ərizə ilə müraciət edərkən bütün sənədləri və dəlilləri inzibati orqana təqdim etməlidir. Sənədləri və dəlilləri inzibati orqana təqdim etməklə maraqlı şəxs onun barəsində qısa müddətdə əsaslandırılmış əlverişli inzibati aktın qəbul edilməsi işini asanlaşdırır. Ərizədə qaldırılan məsələnin xarak-

terindən asılı olaraq maraqlı şəxs tərəfindən inzibati orqana təqdim olunan sənədlər və dəlillər müxtəlif məzmunlu ola bilər. Sənədlərin və dəlillərin inzibati orqana təqdim edilməsi maraqlı şəxsin prosessual borcudur, həmin sənədləri və dəlilləri qəbul etmək isə öz növbəsində inzibati orqanın borcudur. İnzibati orqan öz istəyindən çıxış edərək sənədləri və dəlilləri qəbul etməkdən imtina edə bilməz. Sənədlərlə və dəlillərlə bağlı inzibati orqanın öhdəliyi iqiqat xarakter daşıyır. İnzibati orqanın ikinci öhdəliyi isə sənədlərin və dəlillərin mötəbərliyini təsdiq edən əlavə sənədləri və ya məlumatları maraqlı şəxsdən tələb edə bilməməsidir. İnzibati orqanın təqdim olunmuş sənədlərin və dəlillərin mötəbərliyinə əsaslı şübhələri olduğu hallarda orqan müstəqil şəkildə və öz hesabına onların mötəbərliyinin müəyyən edilməsi üçün tədbirlər görməlidir.

Qərəzsizlik prinsipi. Qərəzsizlik prinsipi konstitusiya prinsipi olaraq bütün icraat növləri və prosesləri üçün əsas rol oynayır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 127-ci maddəsinin II hissəsində deyilir: “Hakimlər işlərə qərəzsiz, ədalətə, tərəflərin hüquq bərabərliyinə, faktlara əsasən və qanuna müvafiq baxırlar”. Qanunvericilikdə qərəzsizlik prinsipinin məzmununa dair müxtəlif yanaşmalar mövcuddur.

İnzibati orqanlar öz səlahiyyətlərini qərəzsiz olaraq həyata keçirtməyə borcludurlar. İşin nəticəsinə marağı olan vəzifəli şəxs inzibati icraatda iştirak edə bilməz.

Səlahiyyətli subyekt yalnız qanunun maraqlarını üstün tutmalı, işə baxarkən şəxsi mənfəət güdməməlidir. Nəzərə alınması vacibdir ki, inzibati icraat zamanı inzibati orqanın vəzifəli şəxsinin qərəzliliyinə və obyektivliyinə şübhə etməyə əsas verən hallar mövcud olduqda onun işdə iştirak etməkdən kənar edilməsi haqda maraqlı şəxs tərəfindən edilən xahişə etiraz deyilir. Qanunda etiraz institutunun müəyyən edilməsi inzibati orqanın vəzifəli şəxsi tərəfindən konkret inzibati işə baxılması zamanı onun qərəzsizliyini və obyektivliyini təmin edən mühüm vasitələrdən biridir.

Vəzifəli şəxsə etiraz etmək üçün əsaslar aşağıdakılardır:

- vəzifəli şəxs həmin işin nəticəsində şəxsən maraqlı olduqda;

- işdə iştirak edən maraqlı şəxs və ya onun nümayəndəsi ilə qohumluq əlaqəsindədirsə və ya əvvəllər qohumluq əlaqəsində olmuşdursa;

- işdə iştirak edən maraqlı şəxsin nümayəndəsi olduqda;

- özü və ya ailə üzvləri maraqlı şəxsə məxsus müəssisənin aksiyaları və ya nizamnamə kapitalına sahib olduqda (mütləq əsaslar);

- onun obyektivliyinə və ya qərəzsizliyinə şübhə doğuran yetərli başqa əsaslar olduqda (nisbi əsas).

Mütləq əsaslar konkret hallarda müəyyən edilir. Nisbi əsas isə bir qədər mücərrəd məna daşıyır. Vəzifəli şəxsin obyektivliyinə və ya qərəzsizliyinə şübhə doğuran yetərli başqa əsaslar ifadəsi genişləndirici təfsir edildikdə bu əsasların sayı daha çox ola bilər. Qanunverici bu əsasların hansı hallardan ibarət olduğunu konkretləşdirmir və bunu inzibati orqanın mülahizəsinə verir. Əlbəttə ki, həmin əsasların yetərli olub-olmaması məsələsi mübahisə predmeti ola bilər. Bu hər şeydən əvvəl konkret məsələnin qoyuluşu, ona yanaşma və daxili inamla bağlıdır.

İşin hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması prinsipi. Bu prinsip işin hallarının mükəmməl və ardıcıl araşdırılmasını nəzərdə tutmaqla obyektiv həqiqəti müəyyən etməyi mümkünləşdirir. İşin hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması prinsipinin tələblərinə əməl edilməsi ilə iş üzrə obyektiv həqiqət meydana çıxır. Həqiqətin müəyyən edilməsi inzibati orqanın vəzifəli şəxsinə müəyyən nəticələrin formalaşmasına səbəb olmaqla bilavasitə qəbul ediləcək inzibati aktın əsaslandırılmasına kömək edir. Adı çəkilən prinsipin bir çox hüquq ədəbiyyatlarında obyektiv həqiqət prinsipi kimi adlandırılması bununla izah oluna bilər.

İşin hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması prinsipi özündə inzibati icraatın aşağıdakı tələblərini ehtiva edir:

- tamliq - işin düzgün həlli üçün əhəmiyyətli olan bütün halların müəyyən edilməsi;

- obyektivlik - işin hallarının həqiqətdə olduğu kimi qərəzsiz və tam dəqiqliyi ilə tədqiq edilməsi və müəyyən edilmiş real faktlara tam uyğun qərarın qəbul edilməsi.

Qanunvericilik işin hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılmasını inzibati icraatı həyata keçirən inzibati orqanlardan bir vəzifə olaraq tələb edir. İnzibati orqan inzibati icraat zamanı işin düzgün həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün faktiki halları hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırmağa borcludur. İnzibati orqan maraqlı şəxslərin xeyrinə olan halların araşdırılmasından və nəzərə alınmasından imtina edə bilməz.

İnzibati icraat zamanı işin bütün hallarının araşdırılması inzibati orqanın xidməti vəzifəsindən irəli gəlir. Araşdırmanın üsulu və həcmi inzibati orqan tərəfindən müəyyən edilir. İnzibati orqan maraqlı şəxslərin izahatları və təqdim etdiyi sübutlarla məhdudlaşmamalıdır. Təqdim olunmuş sübutlar yetərli olmadıqda inzibati orqan öz təşəbbüsü ilə əlavə sübutlar toplamağa borcludur. İnzibati orqan inzibati icraatda iştirak edən şəxslər tərəfindən təqdim olunmuş və baxılması onun səlahiyyət dairəsinə aid olan ərizə və ya vasitələri işə aid olmaması və ya əsassız olması səbəbindən qəbul etməkdən imtina edə bilməz.

Diskresion səlahiyyətlər. “Diskresion” ifadəsi latıncadan tərcümədə “qalibin iradəsi”, “öz mülahizəsinə görə hərəkət edən” mənasını ifadə edir. İnzibati idarəçilikdə qanunçuluq prinsipinin əsas tələblərindən biri inzibati aktların normativ hüquqi aktlara uyğun olaraq qəbul edilməsidir. İnzibati aktlar qəbul etmək qanunla inzibati orqanlara verilmiş müəyyən səlahiyyətlər çərçivəsində həyata keçirilir. Bu mənada səlahiyyətlərin məzmunu inzibati orqanlar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onların fəaliyyət istiqamətləri məhz həmin səlahiyyətlərin həcmində və xarakterində ifadə olunur. Xarakterindən asılı olaraq inzibati orqanların səlahiyyətlərini şərti olaraq qapalı və açıq səlahiyyətlərə bölə bilərik. Səlahiyyətlər barəsində belə yanaşma inzibati orqanın öz mü-

lahizəsinə əsaslanaraq qərar qəbul etmək imkanı və ya belə bir imkandan məhrum olunması ilə izah olunur.

Açıq səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi zamanı inzibati orqan nisbi sərbəstliyə malik olduğu halda, konkret məsələ ilə bağlı qapalı səlahiyyətlər əsasında inzibati orqan tərəfindən qəbul edilən inzibati aktın “taleyı” əvvəlcədən imperativ xarakter daşıyan hüquq norması ilə müəyyən olunur. “Daxili qoşunların statusu haqqında” 1994-cü il 8 fevral tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 21-ci maddəsinə əsasən zərurət olduqda daxili qoşunların hərbi qulluqçuları xüsusi vasitələr tətbiq edə bilər. Xüsusi vasitələrdən hər hansı birinin tətbiqi məsələsini həll edərkən daxili qoşunların hərbi qulluqçuları real şəraitə uyğun öz mülahizələrini rəhbər tuturlar. Bununla da onlar xüsusi vasitələrin tətbiqində nisbətən sərbəst hərəkət etmək imkanı qazanırlar. Yalnız bu halda inzibati orqanların diskresion səlahiyyətləri mövcud olur. Lakin aşkar hamiləlik əlamətləri olan qadınlara, aşkar əlillik və ya sağlamlıq imkanları məhdudluğunun əlamətləri olan şəxslər və azyaşlılara qarşı xüsusi vasitələri tətbiq etmək qadağandır. Bu hüquq norması ilə inzibati orqanların öz mülahizəsinə görə hərəkət (seçim) etmək imkanı heçə endirilir. Bu qadağanedicı hüquq norması ilə inzibati orqanların qapalı səlahiyyətləri müəyyən edilir.

Diskresion səlahiyyətləri müəyyən edən hüquq normaları müxtəlif şəkildə ifadə oluna bilər. Məsələn: “zərurət olduqda daxili qoşunların hərbi qulluqçuları aşağıda sadalanan xüsusi vasitələri tətbiq edə bilərlər” cümləsində “tətbiq edə bilər” sözləri diskresion səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi imkanını yaradır. Bir qayda olaraq, diskresion səlahiyyətlərin tətbiqi səbəb və nəticə ünsürlərindən ibarət olur. Yuxarıda misal çəkilən cümlədə “zərurət olduqda” sözləri diskresion səlahiyyətlərin tətbiqinin səbəbini, “xüsusi vasitələri tətbiq edə bilərlər” sözləri isə nəticə ünsürlərini təşkil edir.

Qanunvericiliyin təhlilinə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, diskresion səlahiyyətləri müəyyən edən hüquq normaları ümumi xarakter daşıyır. Başqa sözlə desək, həmin norma konkret

deyil, bu və ya digər hallar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Şübhəsiz ki, inzibati orqan geniş diskresion səlahiyyətlərə malik olduqda fəaliyyət zamanı sui-istifadə ehtimalı artır. Belə səlahiyyətlər qanunla əsaslandırılmadıqda sui-istifadə halları üçün real hüquqi mühit yaranır. Bunun üçün diskresion səlahiyyətlərin həyata keçirilməsində konkret tələblər müəyyən edilir. “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda qeyd edilən fikir aşağıdakı redaksiyada təsbit olunmuşdur:

“İnzibati orqan diskresion səlahiyyətləri eyni üsulla və eyni qaydada həyata keçirməyə borcludur. Bu müddəa diskresion səlahiyyətlərin icrası ilə bağlı mövcud inzibati praktikanın dəyişdirilməsini istisna etmir”.

Qanunvericilikdə diskresion səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı aşağıdakı tələblər müəyyən edilmişdir:

1. İnzibati orqan diskresion səlahiyyətlərini qanunla müəyyən olunmuş hədudlar daxilində (qanunla ona verilmiş səlahiyyətlər daxilində) həyata keçirməyə borcludur;

2. Diskresion səlahiyyətlər əsasında qəbul edilən qərarlar həmin səlahiyyətlərin məqsədinə uyğun olmalıdır;

3. Diskresion səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi zamanı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquq və azadlıqlarının əsassız məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş qərarlar qəbul oluna bilməz.

Diskresion səlahiyyətlərin tətbiqi ilə bağlı məsələnin əhəmiyyətini nəzərə alaraq Avropa Şurası Nazirlər Soveti tərəfindən 1980-ci il 11 mart tarixli R (80) sayılı “İnzibati orqanlar tərəfindən diskresion səlahiyyətlərin istifadəsi haqqında” Təvsiyə qəbul edilmişdir. Həmin təvsiyədə deyilir: “İnzibati orqanların müəyyən dərəcədə sərbəstliyini tanıyan, qanunla müəyyən edilən qərarlardan birini öz mülahizəsinə uyğun olaraq qəbul etmək imkanı diskresion səlahiyyətlər deməkdir”.

Formal tələblərdən sui-istifadənin qadağan olunması. Cəmiyyətin bütün sahələri üzrə fəaliyyət göstərən inzibati orqanlar daha çox vətəndaş ilə təmasda olurlar. Onların fəaliyyətinin səmərəliliyi baxımından bir sıra icra tələbləri müəyyən edilir. Bu tələblər inzibati orqanlar ilə təmas edən fiziki və hüquqi şəxsləri sü-

ründürməçilikdən və mənasız vaxt itkisindən müdafiə etmək məqsədini daşıyır. Qanunla məcburi şərt kimi nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, yalnız formal tələblərə əməl olunmasını təmin etmək məqsədilə inzibati orqanlar tərəfindən fiziki və hüquqi şəxslərin üzərinə bu və ya başqa öhdəliklərin qoyulması qadağandır. Qanunda birbaşa nəzərdə tutulmadığı hallarda fiziki və ya hüquqi şəxslər tərəfindən formal tələblərə əməl olunmaması və ya lazımı qaydada əməl olunmaması inzibati orqanlar tərəfindən müvafiq qərarın qəbul olunmasından imtina üçün əsas ola bilməz. İnzibati orqanlar fiziki və ya hüquqi şəxslər tərəfindən təqdim olunmuş sənədlərdə yazı və hesab zamanı yol verilmiş aşkar və düzəldilməsi mümkün olan səhvlərə görə həmin sənədləri qəbul etməkdən imtina edə bilməz.

Qeyd edilməsi yerinə düşər ki, formal tələblərdən sui-istifadənin qadağan olunmasının inzibati icraat ilə əlaqədar milli hüquqi tənzimləmə mexanizmində təsbit olunması təqdirəlayiqdir. “Qanunla birbaşa nəzərdə tutulmadığı hallarda” ifadəsi məzmunca hər hansı bir öhdəliyin və ya formal tələblərin qanunvericilik sisteminə daxil olan fərmanla, qərarla və ya mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları ilə deyil, yalnız qanunla (parlament tərəfindən qəbul edilən) nəzərdə tutulmasını təsbit edir. Təbii ki, qanunla yuxarıda qeyd olunan səlahiyyətlərin bu və ya digər həcmdə icra hakimiyyəti orqanlarına ötürülməsi yolverilməzdir.

Bəzən maraqlı şəxs tərəfindən inzibati orqanlara təqdim olunan sənədlərdə müəyyən qüsurlar və (və ya) səhvlər ola bilər. Bəzi sənədlərdə yol verilmiş səhvlər aşkar xarakter daşdığından və onun düzəldilməsi mümkün olduğundan, inzibati orqan maraqlı şəxsə həmin səhvlərin yerində düzəldilməsində kömək etməlidir. Məsələn: təqdim olunan sənədlərin birində doğulduğu gün və ya ay səhv göstərilərsə, şəxsiyyət vəsiqəsi əsas götürülərək həmin səhvlər aradan qaldırılmalıdır. Təsvir edilən xarakterli səhvlərə görə inzibati orqan sənədləri maraqlı şəxsdən götürməkdən imtina edə bilməz.

§ 3. Prosedur prinsiplərin anlayışı, məzmunu və onların inzibati icraatda əhəmiyyəti

Prosedur prinsiplər və təminatlar haqqında danışarkən qeyd edilməsi yerinə düşər ki, SSRİ dövründə formalaşmış hüquqi tənzimləmə sistemində prinsiplərin və təminat elementlərinin xüsusi növlərinə yalnız elmi-tədqiqat əsərlərində rast gəlmək mümkün idi. 2011-ci il 1 yanvar tarixdən qüvvəyə minən “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun III fəslində prosedur prinsiplər və təminatların müəyyən edilməsi həm hüquq elmi ilə məşğul olan şəxslər, həm də inzibati icraat sahəsində fəaliyyət göstərən subyektlər üçün növbəti bir yenilikdir.

Qeyd edilən yeniliklər sırasında inzibati orqana müraciət etmək hüququ xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu hüquq konstitusiya ilə təsbit olunan “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına şəxsən müraciət etmək, habelə fərdi və kollektiv yazılı müraciətlər göndərmək hüququ vardır” müddəasından törəmədir. Təbi ki, bu müddəadan irəli gələrək qanunvericilik səviyyəsində müəyyən edilmişdir ki, inzibati icraat daxilində hər bir şəxsin onun hüquq və qanuni maraqlarına bilavasitə aid olan məsələlərlə bağlı inzibati orqana müraciət etmək, vəsatət vermək və ya inzibati orqandan məlumat əldə etmək hüququ vardır.

Qanunda başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, inzibati orqan onun səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər üzrə müraciətlərə baxmağa, həmin müraciətlər üzrə müvafiq qərar qəbul etməyə və ya məlumat verməyə borcludur. Əks təqdirdə maraqlı şəxslərin daha yuxarı orqana (o cümlədən inzibati məhkəməyə və ya inzibati kollegiyalara) şikayət etmək hüququ yaranır.

Diqqət edilməli növbəti məqam budur ki, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan prosedur prinsiplər və təminatlar konstitusiya hüquqlarının və azadlıqlarının reallaşmasına, eyni zamanda icraatın hərtərəfliliyinə və obyektivliyinə xidmət edir. Məsələn:

prosedur təminat olaraq inzibati icraatda maraqlı şəxslərin iştirakının müəyyən edilməsi bu subyektlərin və onların nümayəndələrinin inzibati icraatda mütləq iştirakını şərtləndirir. Başqa sözlə desək, qanunda başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, inzibati orqan inzibati icraat barədə maraqlı şəxsə və ya onun nümayəndəsinə məlumat verməli və işdə onun iştirakını təmin etməlidir.

İnzibati akt qəbul edilməzdən əvvəl inzibati orqan onun məzmunu, xüsusilə işin müəyyən edilmiş faktiki halları və həmin işlə bağlı nəzərdə tutulan tədbirlər haqqında maraqlı şəxslərə və ya onların nümayəndələrinə məlumat verməyə və bu barədə onların mülahizələrini dinləməyə bocludur.

Qanunvericinin mövqeyinə görə inzibati orqan aşağıdakı hallarda maraqlı şəxsləri və ya onların nümayəndələrini dinləməkdən imtina edə bilər:

- maraqlı şəxslərin tələblərinin tam təmin olunduğu inzibati aktın qəbul edilməsi nəzərdə tutulduqda;
- ictimai və ya dövlət maraqlarına ziyan vura biləcək təhlükənin qarşısının alınması və ya aradan qaldırılması ilə əlaqədar inzibati aktın dərhal qəbul olunması zərurəti yarandıqda;
- dinləmənin keçirilməsi inzibati aktın qəbul edilməsi ilə bağlı müddətin buraxılmasına səbəb ola biləcəyi halda;
- ümumi xarakterli sərəncamın və ya çoxlu sayda identik məzmunlu inzibati aktların və ya avtomatik qurğular vasitəsilə inzibati aktların qəbul edilməsi nəzərdə tutulduqda;
- barəsində müstəqil şəkildə şikayət verilə bilməyən aralıq inzibati aktın qəbul edilməsi nəzərdə tutulduqda;
- inzibati aktların məcburi qaydada icrası ilə bağlı tədbirlərin tətbiqi nəzərdə tutulduqda.

Qanunverici icraatda maraqlı şəxslərin iştirakını təmin etməyi orqan üçün vəzifə kimi müəyyən edir. Bununla yanaşı, iştirakın təmin olunması icraatın mərkəzi normalarından olan dinlənilmək hüququnun təminatı kimi çıxış edir. Dinlənilmək maraqlı şəxsin hüququ olmaqla bərabər, həmçinin onun konsti-

tusiya hüquqlarının təminat vasitəsi və işin hallarının aydınlaşdırılması imkanındır. Obyektiv hüquqi mənada dinlənilmək hüququ düzgün qərarın qəbul edilməsinə xidmət edir və vətəndaşların orqan qarşısında bərabərliyini təmin edir. Dinlənilmənin vaxtı və yeri həmişə uyğun və yararlı olmalıdır. Dinlənilmənin vaxtının müəyyənləşdirilməsi orqanın diskresion səlahiyyətidir. Qanun dinlənilmək hüququndan dəqiq istisnaların dairəsini müəyyən etmişdir. Bu istisnaların hər hansı bir formada artırılması yolverilməzdir.

İşə baxılmasında qərəzsizlik hüquq elmində yeni institut sayılmasa da, inzibati icraat daxilində mühümlüyü ilə diqqət çəkir. Bu prinsip mahiyyətcə şəxsi, işə aid olmayan, xüsusən də tərəfkeşliyin inzibati orqanın fəaliyyətinə təsirini istisna edir. Burada məqsəd diskresion səlahiyyətin qüsursuz həyata keçirilməsinə vətəndaşın olan hüququnu təmin etməkdir. Təbii ki, inzibati orqanın qərəzli olması müzakirə predmeti ola bilməz. Mövqe konkret orqanın fəaliyyətini reallaşdıran vəzifəli şəxsin qərəzliliyinin istisna edilməsinə aiddir. İnzibati orqanlar öz səlahiyyətlərini qərəzsiz olaraq həyata keçirməyə borcludurlar. İşin nəticəsində marağı olan vəzifəli şəxs inzibati icraatda iştirak edə bilməz.

Ölkəmizdə hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində həyata keçirilən fəaliyyət çoxşaxəli və mürəkkəb quruluşa malikdir. Həmin fəaliyyətin tərkib hissəsi daxilində inzibati icraat prosesində orqan tərəfindən məsləhətlərin və zəruri məlumatların verilməsi növbəti bir yenilik elementidir.

İnzibati orqan ərizə, şikayət və ya vəsatətlərin verilməsində, ərizə, şikayət və ya vəsatətlərdə buraxılmış səhvlərin aşkar edilməsində və onların aradan qaldırılmasında maraqlı şəxsə yardım etməyə, inzibati icraatda iştirak edən şəxsin malik olduğu hüquq və vəzifələri ona izah etməyə borcludur. Fiziki və ya hüquqi şəxslərin müraciətinə əsasən müvafiq inzibati orqan ərizələrin və inzibati icraatla bağlı digər formulyarların (blankların) nümunələrini onlara verməyə, yaxud poçt rabitəsi və ya di-

gər elektron rabitə kanalları vasitəsilə göndərməyə borcludur. Qanunvericinin bu mövqeyi işin materialları ilə tanış olmaq baxımından məlumat almaq tələbini ifadə etmir. Əksinə burada orqanın icraatı öz məsləhət və məlumatları ilə dəstəkləməsi təsbit olunmuşdur. Təbii ki, inzibati icraat prosesində orqan maraqlı şəxslərin hüquqlarına toxuna biləcək hallar barəsində məlumat verməlidir. İcraat zamanı maraqlı şəxsin təcrübəsizliyi və ya məlumatsızlığı ucbatından zəif mövqedə olması qəbul ediləməzdir. Deməli, bu qayda ilk olaraq dövlətin ali məqsədinə xidmət edir. Bundan əlavə, maraqlı şəxsin məlumatlı olması icraatın lazımı və uyğun qaydada aparılmasına və bununla da inzibati idarəçiliyin effektivliyinin təmin edilməsinə xidmət edir.

İnzibati orqan ehtiyacı olan maraqlı şəxs ərizə və vəsatətlərin verilməsində (ərizə və vəsatətin tərtib edilməsi və ya yazılmasında) kömək etməli, həmçinin verilmiş ərizə və ya vəsatətlərdə buraxılmış səhvlərin aşkar edilməsində, yəni düzəlişlərin edilməsində və ya tamamlamaqda, uyğunsuzluqların aydınlaşdırılmasında yardım etməlidir və lazım olduğu halda ona bu barədə məsləhətlər verməlidir. Aparılan icraatda hüquq və vəzifələrin izah edilməməsi və ya zəruri məlumatların maraqlı şəxslərə verilməməsi icraatda yol verilən pozuntu deməkdir. Həmin pozuntu qəbul edilən inzibati aktın qanunsuzluğuna gətirib çıxarır, habelə aktın mübahisələndirilməsi yönündə məhkəmə perspektivini artırır.

İnzibati icraat daxilində işin hallarının obyektiv araşdırılması prosedur prinsip olaraq inzibati orqanın xidməti vəzifəsindən irəli gələrək dövlətə münasibətdə işin hallarını araşdırmaq öhdəliyini müəyyən edir. Buna bir çox hüquq ədəbiyyatlarında “obyektiv araşdırma” və ya “inkvizisiya maksimasi” deyilir. Bu prinsip inzibati fəaliyyətin düzgün həyata keçirilməsinə, eyni zamanda maraqlı şəxslərin hüquqlarının qorunmasına xidmət edir.

İşin hallarının aydınlaşdırılması üçün bilavasitə cavabdehlik inzibati orqan üzərindədir. Buraya orqanın həm xidməti vəzifəsindən irəli gələn hallarda öz təşəbbüsü ilə aparılan icraat,

həm də fiziki və ya hüquqi şəxslərin ərizəsinə əsasən başlanmış icraat aiddir. İştirakçılar işin hallarının araşdırılmasında “heç nə etməməlidir” fikrinin qəbul edilməsi də absurddur.

Obyektiv araşdırma prinsipinə görə qərarın qəbul edilməsi üçün lazım olan araşdırmanın aparılması və faktların müəyyən edilməsi orqanın vəzifəsidir və bunun üçün orqan məsuliyyət daşıyır. Məhz bu prinsip inzibati icraatı mülki mühakimə icraatından fərqləndirir. İkinci icraat formasındakı çəkişmə prinsipinin əksinə olaraq inzibati orqanın icraatda tərəflərin gətirdikləri sübutlar və dəlillər ilə kifayətlənməsi yolverilməzdir. Çünki icraat mahiyyətinə görə iştirakçı tərəflərə deyil, qanuni inzibati aktın qəbul edilməsinə xidmət edir.

Nəzərə alınması vacibdir ki, dispozitivlik ilə çəkişmə fərqli prinsiplərdir. Dispozitivlik prinsipi, xüsusilə ərizə əsasında başlanan icraatlarda özünü göstərir. Bu hallarda maraqlı şəxs iradəsinə uyğun olaraq ərizəsini dəyişmək, yaxud ərizəsini geri götürmək hüququna malikdir.

İnzibati orqan inzibati icraatda iştirak edən şəxslər tərəfindən təqdim olunmuş və baxılması onun səlahiyyət dairəsinə aid olan ərizə, şikayət və ya vəsatətləri işə aid olmaması və ya əsassız olması səbəbindən qəbul etməkdən imtina edə bilməz.

İnzibati icraat materialları ilə tanış olmaq hüququ prosedur prinsip olaraq inzibati icraatın ədalətliyinə xidmət edir. Təcrübə baxımdan tanış olmaq icraatda iştirak edən şəxslərin hüquq və ya qanunla qorunan maraqlarının müdafiəsində və ya daha effektiv həyata keçirilməsi üçün zəruri olduğu halda, tərtib və qəbul edilən inzibati aktlarda, həmçinin icraatla bağlı hüquqi yardım qaydasında əldə edilən digər aktlar ilə istənilən zaman tanış olmaq imkanında ifadə olunur.

Qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, maraqlı şəxslər həm icraat zamanı, həm də icraatdan sonra inzibati icraat materialları ilə tanış olmaq və ya icraatla bağlı məlumat almaq hüququna malikdirlər. Qanunla başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, inzibati icraatla bağlı məlumatlar başqa şəxslərə

yalnız maraqlı şəxslərin razılığı əsasında verilə bilər.

İnzibati orqan müraciət daxil olduğu gündən 3 gün müddətində müvafiq məlumatları verməlidir. İcraat prosesində məzmununda qanunla qorunan hər hansı sirr olan sənədlərdən maraqlı şəxslərin ziyanına istifadə edilməməlidir.

Məzmununda qanunla qorunan hər hansı sirr olan sənədin tanış olmaq üçün təqdim edilməsindən imtina olunduğu hallarda inzibati orqan qanunla qorunan maraqlara ziyan vurmada, həmin sənədin məzmunu haqqında maraqlı şəxsə mümkün qədər dolğun məlumat verməyə borcludur.

Ərizəçi məzmununda onun ailə və şəxsi həyatına aid sirr olan, habelə peşə və ya kommersiya sirri olan sənədlərin və ya məlumatların məxfiliyinin təmin olunmasını inzibati orqandan tələb etmək hüququna malikdir. İcraat materialları qismində ərizələr, müraciətlər, ekspertizanın nəticələri, qeydlər, çıxarışlar və s. sənədlər başa düşülür. İnzibati icraata aid yazılı və ya başqa obyektiv formada ifadə olunmuş (foto, xəritə, film, səs yazıları, mikro-sxemlər və s.) materiallar da tanış ediləcək sənədlərin dairəsinə daxildir.

Maraqlı şəxsə münasibətdə dolaylı aidiyyəti olan sənədlər ilə tanış olmaq hüququ tanınmır. Məsələn: dövlət qulluqçusu müsabiqəsində iştirak edən namizəd digər namizədlərin nəticələri ilə tanış olmağı tələb edə bilməz. Maraqlı şəxslər inzibati icraat materialları ilə həmin icraatın həyata keçirildiyi inzibati orqanda tanış ola bilərlər. Müstəsna hallarda maraqlı şəxslər, yazılı müraciət əsasında inzibati icraat materialları ilə digər inzibati orqanda, habelə Azərbaycan Respublikasının xaricdəki diplomatik nümayəndəliyində tanış ola bilərlər.

Maraqlı şəxsin inzibati icraatla bağlı sənədlərin və digər materialların surətlərini əldə etmək hüququ vardır. Sənədlərin və digər materialların surətlərinin çıxarılması və poçt rabitəsi ilə göndərilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada haqq müəyyən oluna bilər.

İnzibati icraatın rəsmiləşdirilməsi növbəti bir təminat ele-

mentidir. Bu icraatı apan və barəsində icraat aparılan şəxsin (şəxslərin) fikirlərinin ifadəsi və onun rəsmiləşdirilməsi ilə bağlıdır. Qüvvədə olan “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 27-ci maddəsi “İnzibati icraatın aparıldığı dil” adlanır. Qanunverici Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 21-ci və 127-ci maddələrinin məzmununa əsaslanmaqla inzibati icraat üçün adı çəkilən təminat elementini müəyyən etmişdir. İnzibati icraatın aparıldığı dil ilə bağlı müəyyən edilən hüquqi tənzimləmə inzibati icraat daxilində ilk növbədə Azərbaycan dilini rəsmi dil kimi müəyyən edir. Bundan başqa, ölkə ərazisində yaşayan etnik azlıqların hüquqlarının təminatı məqsədilə bəzi ərazilərdə əhalinin əksəriyyətinin danışdığı dil də icraat dili ola bilər. Başqa dildən istifadə olunması orqanın öz mülahizəsinə əsaslanaraq qəbul etdiyi qərardır. Amma bu zaman konstitusiya tələbləri nəzərə alınmalı və onlara zidd hərəkət edilməməlidir. Bu tələblərin nəzərə alınmaması maraqlı şəxslərin dinlənilmə hüququnun pozulmasına və bununla da icraatın pozuntularla aparılmasına səbəb ola bilər.

İnzibati icraatda iştirak edən və icraatın aparıldığı dili bilməyən şəxslərə tərcüməçinin xidmətindən istifadə etmək hüququ izah və təmin edilir. İnzibati icraatda iştirak edən və ixtisaslaşmış vasitəçilərin köməyinə ehtiyacı olan əlilliyi olan şəxslər ixtisaslaşmış vasitəçilərin (qiraətçilərin və peşəkar surdo tərcüməçilərin) xidmətləri ilə təmin edilirlər. Bu halda ixtisaslaşmış vasitəçilər (qiraətçilər və peşəkar surdo tərcüməçilər) “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun məqsədləri üçün tərcüməçi hesab olunurlar.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, inzibati icraatda iştirak edən şəxslərə sənədlər və məlumatlar icraatın aparıldığı dildə verilir.

Beləliklə, inzibati icraatda prosedur prinsiplər dedikdə, icraat iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafelərinin təmin edilməsinə, eyni zamanda icraatın hərtərəfliliyinə və obyektivliyinə xidmət edən təşkilati-hüquqi ideyalar və tələblər başa düşülür.

MÖVZU № 3.

İNZİBATİ ORQANLAR VƏ ONLARIN AKTLARI

§ 1. İnzibati orqan anlayışı və onun hüquqi məzmunu

İnzibati orqan haqqında danışarkən məlumatların daha asanlıqla dərk edilməsi üçün inzibati fəaliyyət anlayışının paralel olaraq öyrənilməsi məqsədəuyğun sayıla bilər. Rusiyanın inzibati hüquq elmində inzibati fəaliyyət haqqında söylənilən təsəvvüryaradıcı fikirlər sırasında qısa bir anlayış diqqət çəkir.

Hüquq ədəbiyyatlarında tez-tez rast gəlinən bu anlayışa görə inzibati fəaliyyət dedikdə, qanunvericilik və məhkəmə fəaliyyəti ilə əlaqədar olmayan istənilən dövlət fəaliyyəti başa düşülür. Məzmun və mahiyyət etibarilə bu anlayış müasir dövr üçün aktuallığını itirməmişdir. Lakin istər qanunvericilik, istərsə də məhkəmə hakimiyyəti funksional təyinatını həyata keçirərək fəaliyyətləri baxımından inzibati fəaliyyətə toxunurlar. Bu proseslərdə inzibati fəaliyyət qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsi üçün yardımçı rola malik olur. Bu mənada inzibati fəaliyyət daha geniş, yəni inzibati idarəçilik mənasında başa düşülməlidir.

Vurğulanması vacibdir ki, bir sıra mənbələrdə dövlət orqanları siyasi orqan kimi qəbul edilir. Bu yanaşmaya görə onlar ictimai münasibətlərdə tərəf kimi inzibati hüququn deyil, kons titusiya hüququnun subyekt qismində çıxış edirlər. İnzibati orqanlar icraat prosesində bilavasitə suveren idarəetmə orqanlarıdır. Təcrübi baxımdan onların inzibati fəaliyyətləri hesabına dövlət idarəçiliyi təmin olunur.

Məlum oduğu kimi, inzibati fəaliyyət funksiyalarının həyata keçirilməsində ictimai münasibət tərəfi qismində dövlət orqanları başlıca subyekt kimi çıxış edir. Əlbəttə ki, burada inzibati fəaliyyət funksiyaları dedikdə, öncə publik hakimiyyətin həyata keçirilməsi, yəni idarəetmə sahəsində meydana çıxan fə-

aliyyətin istiqaməti nəzərdə tutulur. “Publik” termini qanunvericilikdə tam öz yerini tapmamışdır. İlk dəfə olaraq milli hüquqi tənzimləmə mexanizmində “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsi ilə bu anlayışdan istifadə olunmuşdur. Oxşar fikirləri “İnzibati orqan” anlayışı barədə də söyləmək olar.

Müasir dövrdə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrinin müdafiəsi inzibati orqanların birbaşa iştirakı olmadan mümkün deyildir. Vətəndaşların dövlətə olan etimadı inzibati orqanların fəaliyyətindən, dövlət qulluğunda çalışan şəxslərin – dövlət qulluqçularının öz vəzifələrinə olan münasibətindən birbaşa asılıdır. Hüquq təcrübəsi deməyə əsas verir ki, inzibati fəaliyyət sahə olaraq genişliyi ilə digərlərindən fərqlənir. Dövlət fəaliyyətinin bir növü olmaqla inzibati fəaliyyət şəxslər barəsində həm pozitiv, həm də neqativ hüquqi nəticələr doğura bilər. Məsələn: yol hərəkəti qaydasını pozan şəxs barəsində səlahiyyətli dövlət orqanı inzibati tənbeh tətbiq edir. Nəticədə inzibati xəyata yol vermiş şəxs barəsində neqativ hüquqi nəticə yaranır. Şəxs sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq məqsədilə səlahiyyətli dövlət orqanına müraciət etdikdə və buna uyğun razılıq (lisenziya, vergi ödəyicisi kimi uçota alınma və s.) aldıqda bu şəxslər barəsində pozitiv hüquqi nəticələr yaranır.

Azərbaycan Respublikasında dövlətin konstitusiyası ilə təsbit olunan məqsədlərinə nail olmaq üçün zəruri orqanlar yaradılmaqla çoxsaylı normativ hüquqi aktlar, o cümlədən “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Qanunverici ənənəvi hüquq sistemində və bir çox dövlətlərin təcrübəsinə əsaslanmaqla 2000-ci ildə qəbul etdiyi “Dövlət qulluğu haqqında” qanunda dövlət orqanına anlayış vermişdir. Həmin qanuna edilən son redaksiya dəyişikliyi nəzərə alınmaqla dövlət orqanı dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş hüdudlarda dövlətin məqsədini və funksiyala-

rını həyata keçirən, Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsindən və qanunla müəyyən edilən hallarda əlavə olaraq büdcədən kənar vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq yaradılan və müvafiq struktura malik olan dövlət təsisatı başa düşülür. Dövlət orqanının strukturu isə dövlət orqanının fəaliyyətini təmin edən struktur qurumlarının normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş sistemidir. Qeyd edək ki, dövlət orqanının struktur bölməsi – dövlət orqanının rəhbərinin qərarı ilə yaradılan və həmin dövlət orqanının əsasnaməsinə uyğun olaraq ona həvalə edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirən dövlət orqanının struktur vahididir.

Adı çəkilən qanun Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğu sahəsində dövlətlə dövlət qulluqçuları arasında yaranan münasibətləri və dövlət qulluqçularının hüquqi vəziyyəti ilə bağlı məsələləri tənzimləyir. Qeyd edilən fikir inzibati hüququn predmetinə daxil olsa da, inzibati-prosessual hüquq baxımından nəzəri əsas kimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Çünki “dövlət orqanı” anlayışı ilə “inzibati orqan” anlayışının məzmun baxımından fərqləndirilməsi inzibati icraat baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. “Dövlət orqanı” anlayışı ümumi xarakter daşımaqla geniş mənada başa düşülməlidir. Publik hüquq mənasında dövlət orqanı funksional təyinatına uyğun olaraq inzibati orqan kimi qanunvericilikdə təsbit olunmuşdur.

İnzibati icraat baxımından inzibati orqan anlayışı geniş mənada başa düşülür və dövlət idarəçiliyini həyata keçirən istənilən orqan buraya aid edilir. Qanunvericinin mövqeyinə əsasən inzibati orqan dedikdə, Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, onların yerli (struktur) və digər qurumları, bələdiyyələr, habelə qanuna əsasən inzibati akt qəbul etmək səlahiyyəti verilmiş hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxs başa düşülür.

İnzibati icraatda marağa səbəb olan suallardan biri də odur

ki, inzibati orqanı digər dövlət orqanlarından hansı əlamətinə (xüsusiyyətinə) görə fərqlənir. İnzibati orqanlar idarəçilik subyekti olmaqla konkret olaraq dövlətin suveren səlahiyyətlərini həyata keçirir. Amma dövlət orqanlarının hansı hallarda inzibati orqan kimi qəbul edilməsini başa düşmək üçün ilk növbədə onların xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq lazımdır. Hər hansı bir orqanın inzibati icraatın subyekti kimi tanınması üçün o, bir sıra tələblərə cavab verməlidir. Bu iki şərt bir-biri ilə sıx bağlıdır və bir-birini tamamlayır.

İlk növbədə, inzibati orqan heç olmasa, hər hansı bir şəkildə təşkilati müstəqilliyə malik olmalıdır. Bu həmin inzibati orqanın öz adından fəaliyyət göstərməsi və hərəkətləri üçün cavabdehlik daşması ilə izah olunur. Öz növbəsində narazı tərəf (vətəndaş, hüquqi şəxs və s.) kimdən inzibati-prosessual qaydada məhkəməyə müraciət edəcəyi halda məlumatlı olmalıdır. Başqa sözlə desək, barəsində əlverişsiz inzibati akt qəbul edilən (inzibati icraatdan narazı qalan) fiziki və ya hüquqi şəxs cavabdeh kimi hansı subyektin prosesə cəlb olunacağı haqqında ilkin təsəvvürlərə malik olmalıdır. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, inzibati orqan qismində tərəf olacaq qurumun struktur hissələri (sahəvi, təşkilati-təminedicilə bölünmələr və s.) inzibati orqan kimi başa düşülməməlidir. Çünki adları çəkilən struktur bölünmələrin fəaliyyəti idarədaxili fəaliyyət olmaqla kənara hüquqi təsir etmir. Hüquqi baxımdan onlar aidiyyəti inzibati orqanların məqsədlərinə xidmət edir. Lakin başqa orqanın yanında yaradılan bəzi qurumlar müəyyən məqsəd üçün və təşkilati cəhətdən müstəqil oduqlarından inzibati icraatın subyekti sayılır. Məsələn: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti inzibati orqan sayılır. Qanunvericilik baxımından bu xidmət Azərbaycan Respublikasında aparılan vahid maliyyə və büdcə siyasəti çərçivəsində vergilərin, məcburi dövlət sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və icbari tibbi sığorta haqlarının, habelə qanunla və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktı ilə Xidmətin səlahiyyətlərinə aid edilmiş digər ic-

bari ödənişlərin vaxtında və tam yığılmasının təmin edilməsi sahəsində dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin edən, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin strukturuna daxil olan qurumdur.

Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti konkret məqsədlə və təşkilati baxımdan müstəqil yaradılmışdır. Sonuncu ilə problem yaranacağı halda o, inzibati icraatda və prosesdə müstəqil tərəf kimi qəbul ediləcəkdir. Eyni hal müvəqqəti yaradılan və inzibati orqan funksiyaları həvalə edilən subyektlərə də şamil olunur. Hüquqi təhlil deməyə əsas verir ki, inzibati orqanın fəaliyyəti hüquqi təsirinə görə daxilə deyil, xaricə yönələn olmalıdır.

Gündəlik həyatda fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsində, xüsusən dövlətlə digər subyektlərin təması prosesində inzibati orqanların birbaşa iştirakı mütləqdir.

§ 2. Bələdiyyələr, fiziki və hüquqi şəxslər – inzibati orqan kimi

Qanunverici tərəfindən inzibati orqan anlayışının quruluşuna daxil edilən növbəti subyekt bələdiyyələrdir. Bir çox dövlətlərdə yerli məsələlərin həlli ümumi, bərabər, birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə formalaşan yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bu orqanlar müvafiq inzibati ərazi vahidində yaşayan əhəlinin bilavasitə təmsil edən xüsusi seçkili orqanlar qismində yerli əhəmiyyətli məsələləri həll edir. Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd olunduğu kimi, yerli özünüidarəetmə cəmiyyətin idarə olunmasında vətəndaşların iştirakının formalarından biri və xalq hakimiyyətinin əsasıdır. İnzibati ərazi vahidlərində əhəlinin iradəsi zəminində formalaşan və qanunla müəyyən edilən səlahiyyətlərə malik olan yerli özünüidarəetmə orqanlarının əhəmiyyəti həmin sərhədlər daxilindəki icmanı narahat edən məsələlərin həllinə yönələn qərarların qəbulunda birbaşa və ya öz nümayəndələri vasitəsi ilə iştirak etmələrində ifadə olunur.

Hüquq ədəbiyyatlarında və kütləvi informasiya vasitələrində tez-tez rast gəlinən fikirlər sırasında “Bələdiyyə” və “yerli özünüidarə” terminləri özünəməxsus yer tutur. Dünya açıq ensiklopediyasında qeyd edilir ki, hər iki söz birləşməsi bələdiyyə, onların orqanları, yerli özünüidarə funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı olan müəssisə, idarə və təşkilatlar, mülkiyyət obyektləri və başqa obyektlər barəsində, habelə əhəli tərəfindən yerli özünüidarənin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar digər hallarda işlədilir.

Azərbaycan Respublikasında ilk bələdiyyə seçkiləri 1999-cu il 12 dekabr tarixdə keçirilmişdir. Həmin dövrdə respublikamızda 2700 bələdiyyə yaradılmış, sonradan isə kiçik bələdiyyələrin birləşdirilməsi nəticəsində bələdiyyələrin sayı 1771-ə endirilmişdir.

Yerli özünüidarəetmə cəmiyyətin idarə olunmasında vətən-

daşların iştirakının formalarından biri və xalq hakimiyyətinin əsasıdır. Bilavasitə yerli əhalinin iradəsi zəminində formalaşan və konkret səlahiyyətlərə malik olan yerli özünüidarəetmə orqanlarının əhəmiyyəti yerli əhalini narahat edən məsələlərin həllinə yönəlmiş qərarların qəbulunda birbaşa və ya öz nümayəndələrinin vasitəsi ilə iştirak edə bilmələri ilə ifadə olunur. Odur ki, səlahiyyətləri daxilində bələdiyyələr tərəfindən inzibati icraatın aparılması təqdirəlayiqdir. İnzibati icraat daxilində bələdiyyələr inzibati orqan statusuna malikdirlər. Klassik baxışlara görə inzibati orqanların dairəsinə yalnız dövlət idarəçiliyini həyata keçirən orqanlar aid edilir. Nəzərə alsaq ki, “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarə və vətəndaşların fəaliyyətinin təşkilinin elə bir sistemidir ki, bu sistem onlara qanun çərçivəsində yerli əhəmiyyətli məsələləri müstəqil və sərbəst şəkildə həll etmək hüququnu həyata keçirmək və yerli əhalinin mənafeyi naminə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 144-cü maddəsinin II hissəsinə uyğun olaraq dövlət işlərinin bir hissəsini yerinə yetirmək imkanı verir. Bu hüquqları qanunla müəyyən edilmiş qaydada ümumi, bərabər, birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə seçilmiş bələdiyyə üzvlərindən ibarət nümayəndəli kollegial orqanlar (bələdiyyələr) və ya vətəndaşların yığıncaqları həyata keçirir. Bələdiyyələr öz vəzifələrini yerinə yetirmək məqsədi ilə onların qarşısında məsuliyyət daşıyan, daimi fəaliyyət göstərən icra strukturları yarada bilər.

Təbii ki, bələdiyyələr qeyri-dövlət qurumlarıdır. Onlar bilavasitə yerli özünüidarəetməni həyata keçirir və bu prosesdə bələdiyyə ərazisi üzrə fiziki və hüquqi şəxslərə münasibətdə suverenlik daşıyıcıları qismində inzibati orqan sayılır.

Elmi tədqiqatlarda haqlı olaraq qeyd edilir ki, bələdiyyələrin dövlət hakimiyyəti sistemindən çıxarılması onların tam müstəqilliyinin təmin olunmasına xidmət edir. Yerli özünüidarə prosesində heç bir halda bələdiyyə və vətəndaş bərabər tərəf-

lər kimi çıxış etmir. Vətəndaşa, yaxud ərazisində fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslərə münasibətdə öz səlahiyyətlərinə əsaslanan bələdiyyə suveren idarəçiliyi həyata keçirir.

Qanunvericiliyə görə bələdiyyələr öz əhalisinin həyat fəaliyyətinin bilavasitə təmin edilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyənləşdirilən məsələlər üzrə fəaliyyət göstərir. Bələdiyyə idarəçiliyinə yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarında mütəmadi olaraq mövcud qəbiristanlıqların qorunması, saxlanması, idarə olunması, abadlaşdırılması, köçürülməsi, yeni qəbiristanlıq sahələrinin ayrılması, yas mərasimlərinin keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş tikililərin təmiri və yenilərinin inşası, mərasim və dəfn xidmətlərinin, o cümlədən bələdiyyənin ərazisində yaşayan əhalinin aztəminatlı təbəqəsindən olan mərhumların dəfn və yas mərasimlərinin təşkilinə yardım göstərilməsi də aiddir.

Bələdiyyə aktlarını şərti olaraq aşağıdakı kimi qruplara bölmək olar:

- inzibati idarəçiliyə aid olan konkret məsələni həll etmək üçün qəbul olunan aktlar (inzibati aktlar);
- normativ xarakterli aktlar.

İnzibati icraat prosesində bələdiyyələrin qəbul etdikləri inzibati aktlara (fiziki şəxslərin torpaq vergisi, fiziki şəxslərdən əmlak vergisi, yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi, bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan mənfəət vergisi, bələdiyyə mülkiyyətində olan daşınmaz əmlak üzərində reklam daşıyıcısının yerləşdirilməsi ilə bağlı ödəniş, kurort rüsumu, mehmanxana rüsumu, avtomobillərin dayanacaqları üçün rüsum, bələdiyyə yollarında təşkil edilmiş parklanma yerlərindən daxil olan vəsait və qanunla müəyyən edilən digər yerli ödənişlər və s. ilə əlaqədar) münasibətdə konstitusiyaya hüquq normalarının təsiri nəzərə alınmalıdır. Daha dəqiq desək, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 5-ci bəndinə uyğun olaraq bələdiyyə aktlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına,

Azərbaycan Respublikası qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına (Naxçıvan Muxtar Respublikasında həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına) uyğunluğu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin səlahiyyətinə aiddir.

Növbəti diqqət çəkən məqam bələdiyyə aktlarına aid edilən sənədlərin dairəsinin dəqiqləşdirilməsidir. Bu sualın aydınlaşdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsinə nəzər saldıqda aydın olur ki, bələdiyyə aktları normativ hüquqi akt sayılır. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiyaya Qanununa müraciət etdikdə məlum olur ki, yerli özünüidarə orqanlarının qərarları Azərbaycan Respublikasının normativ xarakterli aktları sisteminə daxildir. Deməli, bələdiyyə aktları normativ xarakterli aktlardır.

Təcrübi baxımdan yerli məsələlərin həlli ilə əlaqədar olaraq bələdiyyələr müxtəlif aktlar qəbul edə bilirlər. Yəni bələdiyyələr həm normativ xarakterli, həm də fərdi xarakterli aktlar verə bilirlər. Yerli özünüidarəetmə prosesində əhalinin bələdiyyə aktları yaratmaq təşəbbüsü mövcuddur. Bələdiyyənin nizamnaməsinə uyğun olaraq əhalinin yerli əhəmiyyətli məsələlərə dair bələdiyyə aktları yaratmaq təşəbbüsü göstərmək hüququ vardır. Yerli əhəmiyyətli məsələlər barəsində əhalinin bələdiyyələrə verdiyi bələdiyyə aktlarının layihələri hökmən əhalinin nümayəndələrinin iştirakı ilə açıq iclaslarda müzakirə olunmalı, nəticələri rəsmən elan edilməlidir.

Təbii ki, fərdi xarakterli aktlar inzibati akt kimi qiymətləndirilməli və heç bir halda hüquqi qüvvəsinə görə normativ xarakterli akt kimi qəbul edilməməlidir. Bələdiyyələrin hüquq tətbiqetmə səlahiyyətləri həyata keçirilərkən konkret hadisə ilə bağlı qəbul etdiyi xüsusi tətbiq aktları inzibati akt hesab edilməlidir.

Diqqət edilməli növbəti bir fakt onunla bağlıdır ki, 2003-cü ildən ölkəmizdə bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət

mövcuddür. Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət dedikdə, bələdiyyələr, bələdiyyə orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına (Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına) riayət edilməsinin təmin olunması, bələdiyyələr tərəfindən qanunvericiliyin pozulması hallarının, onları yaranan səbəb və şəraitin aradan qaldırılması məqsədi ilə həyata keçirilən fəaliyyət başa düşülür. Bu nəzarət bələdiyyələrin yerli əhəmiyyətli məsələləri qanun çərçivəsində müstəqil və sərbəst surətdə həll etmək hüququnu məhdudlaşdırma bilməz. Bələdiyyələrin fəaliyyətinə edilən müdaxilə (müəyyən edilən prosedur şərtlər daxilində inzibati nəzarət həyata keçirilərkən) qanunda nəzərdə tutulan məqsədə mütənasib olmalıdır.

Təbii ki, bu prosesdə inzibati aktların mübahisələndirilməsi qaçılmazdır. Odur ki, inzibati nəzarəti həyata keçirən subyekt ilə konkret bələdiyyə arasında yaranacaq münasibət inzibati-prosessual hüquq münasibətlərinin tərkib hissəsidir. Həmin münasibətlərin strukturuna əsasən aşağıdakı inzibati aktların yoxlanılması aid edilə bilər:

- dövlət büdcəsindən ayrılan maliyyə vəsaitinin istifadəsi barədə aktlar;
- bələdiyyə mülkiyyətində olan əmlaka dair mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsi barədə aktlar;
- yerli vergilərin və ödənişlərin tətbiqi barədə aktlar;
- bələdiyyələr üçün xərclər və maliyyə öhdəlikləri doğuran aktlar.

Göstərilən bələdiyyə aktları və ya bələdiyyənin fəaliyyəti dövlət mənafeələrinə və ya ictimai mənafeələrə ziyan vura bilərsə, inzibati nəzarəti həyata keçirən orqan müvafiq bələdiyyəyə dərhal həmin aktın ləğv edilməsini (dəyişdirilməsini) və ya hə-

min fəaliyyətə xitam verilməsini təklif edir. Bu təklif 3 iş günü müddətində yerinə yetirilmədikdə inzibati nəzarəti həyata keçirən subyekt dərhal məhkəməyə müraciət edir və həmin iddianın təmin edilməsi ilə bağlı qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq qərar çıxarılmasını məhkəmədən xahiş edir.

İnzibati akt qəbul etmək səlahiyyəti verilən fiziki və hüquqi şəxslər haqqında qeyd edilməsi zəruridir ki, qanunverici tərəfindən müstəqil dövlətçilik tarixində ilk dəfə olaraq fiziki və (və ya) hüquqi şəxsə icraat (inzibati) aparmaq səlahiyyəti verilmişdir. İnzibati icraat daxilində inzibati akt qəbul etmək səlahiyyətinin fiziki və hüquqi şəxslərə verilməsi hüquq ictimaiyyəti üçün növbəti bir yenilikdir. Bu baxımdan fiziki və hüquqi şəxslərin inzibati-prosessual hüquq münasibətlərinin subyekt qismində çıxış etməsi onların özəl xüsusiyyətlərini qeyd etmək zərurətini yaradır. Birincisi, onlar mülki hüquq münasibətlərinin sabit iştirakçılarıdır (bu subyektlər inzibati idarəçilik sisteminin tərkib hissəsi deyildir). Onlar yalnız mülki hüquq münasibətlərindən doğan fəaliyyəti həyata keçirərkən bir qisim səlahiyyətlərə malik olurlar. Təbii ki, həmin səlahiyyət daxilində adları çəkilən subyektlər inzibati akt qəbul edə bilirlər. Məsələn: “Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 12.1-ci maddəsinə uyğun olaraq ekoloji mübahisə və sertifikatlaşdırma üzrə orqanlar dövlət və ya xüsusi mülkiyyətdə olan hüquqi şəxslərdən ibarət olmaqla müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən akkreditasiya olunur və ayrı-ayrılıqda fəaliyyət göstərir. Qanunvericinin qeyd edilən mövqeyinə əsasən xüsusi mülkiyyətdə olan hüquqi şəxslər əhəlinin, torpağın, suyun, bitkilərin və heyvanların sağlamlığını və təhlükəsizliyini təmin edən ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı, emalı və dövriyyəsi ilə bağlı münasibətlərin subyekt qismində çıxış etməsinə baxmayaraq, həmin hüquqi şəxslərə yuxarıda adı çəkilən qanunla inzibati akt qəbul etmək (ekoloji müşahidə və sertifikatlaşdırma həyata keçirmək üçün akkreditasiya olmaq) hüququ verilmişdir. İkincisi, bir sıra

hüquqi şəxslər dövlət tərəfindən yaradılmaqla inzibati idarəçilik funksiyalarını da həyata keçirirlər. “Azərbaycan Hava Yolları” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti qeyd etdiyimiz subyektlərdən olmaqla, mülki aviasiyanın inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsində, Azərbaycan Respublikası əhalisinin və ölkə iqtisadiyyatının hava daşımalarında, aviasiya işlərinə və mülki aviasiya sahəsində digər xidmətlərə olan tələbatının təmin edilməsində inzibati idarəçilik funksiyalarını həyata keçirir.

Qeyd edək ki, ölkəmizdə davamlı olaraq həyata keçirilən hüquqi islahatlar fonunda dövlətə aid kifayət qədər publik hüquqi şəxslər fəaliyyət göstərir. Təbii ki, onların sırasında öz səlahiyyətləri daxilində inzibati akt qəbul edən orqanlar kifayət qədərdir. Onların bəziləri müstəqil, bəziləri isə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının tabeliyində fəaliyyət göstərir. İnzibati orqan statusu olan müstəqil publik hüquqi şəxslərə Azərbaycan Respublikasının Dövlət İmtahan Mərkəzi, digərlərinə isə Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində olmaqla Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, Dövlət Məşğulluq Agentliyi, Dövlət Tibbi-Sosial Ekspertiza və Reabilitasiya Agentliyi, Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin Təhsildə Keyfiyyət Təminatı Agentliyi, Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi yanında Dövlət Dəniz və Liman Agentliyi misal göstərilə bilər.

Sual daxilində Azərbaycan Respublikasının Dövlət İmtahan Mərkəzinin hüquqi statusuna diqqət yetirsək, aydın olur ki, o, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı il 11 aprel tarixli Fərmanı ilə yaradılmışdır. Dövlət İmtahan Mərkəzi dövlət qulluğu üçün kadrların seçilməsi, təşkilati-hüquqi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinə tələbə qəbulunun həyata keçirilməsi məqsədi ilə, habelə müqavilə əsasında dövlət orqanları, hüquqi və fiziki şəxslər üçün imtahanlar təşkil edən publik hüquqi şəxsdir. Adı çəkilən subyektin həyata keçirdiyi fəaliyyətin publik olması da-

nılmazdır. Qeyd edək ki, namizədlərə münasibətdə imtahan nəticələri üzrə Dövlət İmtahan Mərkəzinin rəsmi məlumatları inzibati akt hesab olunur. Həmin məlumatlara uyğun olaraq imtahan nəticələri namizədə münasibətdə müsbət olduqda əlverişli, əks təqdirdə isə əlverişsiz inzibati akt sayılır.

İnzibati orqan statusu olan digər bir subyekt Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dəniz və Liman Agentliyidir. Bu agentlik Azərbaycan Respublikasının ərazisində dəniz nəqliyyatı sahəsində dövlət siyasətinin formalaşmasında, həyata keçirilməsində və inkişafında iştirak edilməsi, bu sahədə tənzimləmənin və nəzarətin həyata keçirilməsi, dəniz üzgüçülüynün təhlükəsizliyi, dənizdə insan həyatının və sağlamlığının qorunması, dəniz ətraf mühitinin mühafizəsi, habelə dənizçilərin hazırlanması sahəsində tədbirlərin görülməsi, dəniz limanlarında fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsində iştirak edilməsi və dəniz üzgüçülüynün təhlükəsizliyi ilə bağlı xidmətlər (naviqasiya və mayak, bələdçi, kanal, lövbər və gəmi yığımı) göstərilməsi sahəsində fəaliyyət göstərən publik hüquqi şəxsdir. Nəzərə alaq ki, adı çəkilən subyekt səlahiyyətlərinə uyğun olaraq müvafiq müraciət əsasında Dənizçinin şəxsiyyət sənədini və Dənizçinin Qeyd Kitabçasının verilməsi fəaliyyəti ilə məşğul olur. Şübhəsiz ki, bu fəaliyyət məzmunca publikdir və onun həyata keçirilməsi özü-özlüyündə inzibati icraatdır. Nəticə etibarilə, müraciət edən tərəfə verilən cavab rədd deyilsə, əlverişli inzibati akt sayılacaqdır.

Perspektiv baxımdan inzibati aktın qəbul edilməsi sahəsində daha yüksək hüquqi iyerarxiyaya məxsus inzibati akt mövcuddursa, bu barədə adları çəkilən inzibati icraatın yeni subyektləri (fiziki və hüquqi şəxslər) tərəfindən aktın qəbul edilməsi zərurəti yaranmır.

§ 3. İcra hakimiyyəti orqanları – inzibati icraatın subyekti kimi

Bir çox hüquq ədəbiyyatlarında qeyd olunur ki, icra hakimiyyəti orqanları ilk olaraq konstitusiya hüquqi anlayışdır. Ölkəmizdə bu orqanların təyinatı konstitusiya ilə müəyyən edilmişdir. Konstitusiya hüquqi anlamda icra hakimiyyəti orqanları dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti daxil olmaqla bütün icra hakimiyyəti sisteminə aid edilən subyektlər başa düşülür. Fəaliyyət sahələri və quruluşuna görə isə icra hakimiyyəti orqanları dedikdə, qanunvericiliklə müəyyən edilən qaydada təşkil edilməklə cəmiyyətin iqtisadi, sosial-mədəni, inzibati-siyasi sahələrində icraedici-sərəncamverici fəaliyyəti həyata keçirən, müstəqil struktura, fəaliyyət miqyasına və səlahiyyətlərə malik olan dövlət aparatının hissəsi olan təşkilat başa düşülür.

Qanunverici tərəfindən inzibati icraat aparmaq səlahiyyəti müəyyən edilən icra hakimiyyəti orqanları daha geniş əhatəyə malikdir. Onlar inzibati idarəçiliyi bilavasitə həyata keçirən icraçı orqanları tam şəkildə özündə cəmləşdirir. Bu orqanların konstitusiya hüquqi statusu ilə inzibati-prosessual hüquqi statusları tam fərqlidir. Məlumdur ki, predmetlərinə aid edilən ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində heç bir sərbəst hüquq sahəsi digərinə təsir etmir, o cümlədən konstitusiya hüququnun tənzimlədiyi münasibətlərə də inzibati-prosessual hüquq müdaxilə etmir. Təbii ki, icra hakimiyyəti orqanları konstitusiya-hüquqi funksiyalarını həyata keçirdikdə konstitusiya hüququnun subyektləri sayılır. Bu zaman mövcud olan ictimai münasibətlər konstitusiya hüququnun predmetinə aid edilir.

Öyrənilən sual daxilində qeyd edilməsi yerinə düşər ki, inzibati icraat daxilində inzibati orqan statusu verilən icra hakimiyyəti orqanlarının və onların yerli qurumlarının dairəsi genişdir. Həmin orqanların dairəsi ölkəmizdə qanunvericilik səviyyəsində müəyyən olunmuşdur. Daha dəqiq desək, "İnzibati icraat haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq

edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidenti Fərmanının 2.3-cü bəndi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları inzibati orqanların dairəsinə aid edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 28 avqust tarixli 136 nömrəli qərarı ilə İnzibati orqanların təsnifatı müəyyən edilmişdir. Təsnifata əsasən Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti inzibati orqan kimi müəyyən edilmişdir.

Hüquq ictimaiyyətinə bəllidir ki, dünyada dövlətlərin Nazirlər Kabineti əsasən siyasi hakimiyyət elementi kimi xarakterizə olunur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti icra səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təşkili məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetini yaradır. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yuxarı icra orqanıdır.

İnzibati icraat haqqında qanunvericiliyə uyğun olaraq ölkəmizdə siyasi hakimiyyət fəaliyyətinin subyektivi olan Nazirlər Kabineti (Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti) inzibati icraatın əsas tərəfi qismində də tanınır.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir, dövlət büdcəsinin icrasını, maliyyə-kredit və pul siyasətinin, dövlət iqtisadi proqramlarının, dövlət sosial təminat proqramlarının həyata keçirilməsini təmin edir, nazirliklərə və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarına rəhbərlik edir, onların aktlarını ləğv edir, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin onun səlahiyyətlərinə aid etdiyi digər məsələləri həll edir.

Göstərilən sahələr üzrə fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Konstitusiyaya uyğun olaraq qərar və sərəncamlar qəbul edir. Adları çəkilən sənədlərdən birincisi konstitusiyaya əsasən qanunvericilik aktıdır. Başqa sözlə de-

sək, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları hüquqi təbiətinə görə qanunvericilik aktıdır. Deməli, qərarların qəbul edilməsi üzrə Nazirlər Kabinetinin qərarları inzibati akt sayılmaycaqdır.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilən sərəncamlar fərdi xarakterə malik olduğundan inzibati akt sayıla bilər. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 10 oktyabr tarixli 1627 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Aparatı haqqında Əsasnamə”nin 3.0.23-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Aparatı “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının qərarlarına, digər hərəkətlərinə (hərəkətsizliyinə) münasibətdə yuxarı inzibati orqanın səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsini təmin edir.

Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabinetinin inzibati icraat ilə əlaqədar əsas fəaliyyəti mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının qərarlarına, digər hərəkətlərinə (hərəkətsizliyinə) münasibətdə yuxarı inzibati orqanın səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

İnzibati icraat sahəsində fəaliyyəti daha geniş olan subyektlər (inzibati orqanlar) arasında mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları xüsusi çəkiyə malikdir. Hüquq tətbiqetmə təcrübəsindən bəllidir ki, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları ölkə üzrə, xüsusən inzibati ərazi vahidləri üzrə öz funksiyalarını icra etmək üçün struktur və ərazi bölmələrini yaradır. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyəti və fəaliyyət qaydası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə təsdiq olunmuş əsasnamələr ilə, onların struktur və ərazi orqanlarının hüquqi statusu isə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri və ya kollegiyaları tərəfindən müəyyən edilir. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının yerli qurumları müstəqil orqan kimi çıxış

edirlər. Onlar mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, həm də müstəqil şəkildə öz adlarından çıxış etmək və qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malikdir. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının yerli bölmələri (Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidməti istisna olmaqla) ikili tabelikdə fəaliyyət göstərirlər. Məsələn: Respublika Gigiyena və Epidemiologiya Mərkəzinin Şirvan şəhər üzrə qurumu Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyinə şaquli, şəhər icra hakimiyyətinə isə üfüqi tabelikdədir. İnzibati-prosessual hüquq münasibətlərinin tərkib hissəsi olaraq həyata keçirilən inzibati icraat baxımından şaquli tabelik mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Göstərilən misalda Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi struktur və yerli bölmələri üzərində qanunvericilik baxımından nəzarət funksiyasını həyata keçirməklə, həmin orqana münasibətdə yuxarı inzibati orqan sayılır.

“İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 28 dekabr tarixli 345 nömrəli Fərmanının 1.4-cü bəndinin icrasını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 2007-ci il 28 avqust tarixli 136 nömrəli qərarı ilə inzibati orqanların təsnifatı verilmişdir. Adı çəkilən qərara əsasən aşağıdakı dövlət orqanları və onların yerli qurumları inzibati orqan sayılır:

- Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Naxçıvan Muxtar Respublikasındakı İdarəsi, Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəlikləri və konsulluqları);

- Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi (Ədliyyə Nazirliyinin icra xidməti, Ədliyyə Nazirliyinin probasiya qurumları, dövlət notariat ofisləri, Ədliyyə Nazirliyinin regional qurumları, Ədliyyə Nazirliyinin rayon, şəhər qeydiyyat şöbələ-

ri, Ədliyyə Nazirliyinin Tibb baş idarəsi, Ədliyyə Nazirliyinin hüquqi şəxslərin mərkəzi reyestr şöbəsi, Ədliyyə Nazirliyinin Azərbaycan Respublikası Əhalisinin Dövlət Reyestri Xidməti, Ədliyyə Nazirliyinin cəzaçəkmə müəssisələri və istintaq təcridxanaları);

- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti;

- Azərbaycan Respublikasının Xarici Kəşfiyyat Xidməti, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Xarici Kəşfiyyat Xidməti;

- Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi (Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyinin idarə, şöbə və xidmətləri);

- Azərbaycan Respublikasının Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidməti, yerli baş idarə, idarə, şöbə və bölmələri;

- Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi (Daxili İşlər Nazirliyinin ərazi və ixtisaslaşdırılmış polis idarələri və şöbələri);

- Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi (İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin regional bölmələri, Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidmətinin regional bölmələri);

- Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Maliyyə Nazirliyi (Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi yanında Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi yanında Dövlət Borcunun və Maliyyə Öhdəliklərinin İdarə Edilməsi Agentliyi, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti, Azərbaycan Respubli-

kası Maliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) üzrə maliyyə idarə və şöbələri);

- Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi (Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin yanında Aqrar Xidmətlər Agentliyi, Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin yanında Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi, Respublika Dövlət toxum müfəttişliyi, Azərbaycan seleksiyaya nailiyyətlərinin sınağı və mühafizəsi üzrə dövlət komissiyası);

- Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinin Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi, Bakı Şəhəri üzrə Təhsil İdarəsi, regional təhsil idarələri;

- Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi Naxçıvan Muxtar Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi (Respublika Gigiyena və Epidemiologiya Mərkəzi);

- Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi (Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası üzrə Dövlət Xidməti, Bakı Şəhər Mədəniyyət və Turizm Baş İdarəsi, Regional mədəniyyət və turizm idarələri) və s.

Qeyd edilməsi vacibdir ki, inzibati orqan hər şeydən əvvəl bu və ya digər formada təşkilati müstəqilliyə malik olmalıdır. O, öz adından fəaliyyət göstərməli, qərarlarına (hərəkətlərinə və ya hərəkətsizliyinə) görə məsuliyyət daşmalıdır. İnzibati orqanın struktur hissələri, kollegiyaları, şuraları və s. qurumları əgər təşkilati müstəqilliyə malik deyildirsə, inzibati orqan kimi başa düşülməlidir.

Nəzərə alınması zəruridir ki, Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin kollegiyası və ya hüquq şöbəsi “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun

2.0.1-ci maddəsi ilə müəyyən olunmuş inzibati orqan kimi başa düşülə bilməz. Adı çəkilən qurumların fəaliyyəti idarəedənkənar deyil, idarədaxili xarakter daşıyır. Funksional təyinatına görə həmin qurumlar inzibati orqanın tərkib hissəsi kimi çıxış edirlər. Bəzi hallarda inzibati orqanın nəzdində fəaliyyət göstərən struktur bölmələr qanunvericiliklə müəyyən edilən səlahiyyətlərə uyğun olaraq təşkilati baxımdan müstəqilliyə malikdir və bu baxımdan inzibati orqan qismində çıxış edir. Zənnimizcə, belə qurumların inzibati orqan statusuna malik olması sualına cavab verilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 28 avqust tarixli 136 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilən inzibati orqanların təsnifatına diqqət edilməlidir.

Qanunvericiliyə əsasən inzibati orqan statusuna malik subyektlər sırasına Azərbaycan Respublikasının rayon və şəhər icra hakimiyyəti orqanları, Azərbaycan Respublikasının rayon və şəhər icra hakimiyyəti orqanlarının rayon tabeliyində olan şəhərlərindəki, qəsəbələrindəki və kəndlərindəki nümayəndəliklər də daxildir. Hüquq ədəbiyyatlarında və bir çox idarəetmə aktlarında adları çəkilən bu subyektlər ümumi anlamda yerli icra hakimiyyəti orqanları adlandırılır. Hesab edirik ki, səslənən mövqenin dəqiqləşdirilməsi məqsədəuyğun və zəruridir.

Yerli icra hakimiyyəti orqanları səviyyəsində publik hakimiyyəti ifadə edən orqan qismində başçılar başa düşülür. Bunun əsas səbəbi yalnız onların təkbaşçılıq səlahiyyətlərinə malik olmasıdır. Vurgulanması zəruridir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 124-cü maddəsinin I hissəsinə uyğun olaraq yerlərdə icra hakimiyyətini yerli icra hakimiyyətlərinin başçıları həyata keçirirlər. Yerli icra hakimiyyəti orqanlarının inzibati-hüquqi statusu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 6 iyun tarixli 648 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş əsasnamə ilə müəyyən edilmişdir.

Yerli icra hakimiyyətinin başçısı müvafiq inzibati ərazi vahidində onun fəaliyyətini təmin etmək məqsədi ilə yaradılan aparat, inzibati ərazi dairələri üzrə nümayəndəliklər, sahə inzi-

bati ərazi dairələri üzrə nümayəndəliklər, yerli icra hakimiyyəti başçısının yanında olan, tabeliyində olan dövlətə məxsus hüquqi şəxslər və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının (Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidməti istisna olmaqla) və onların yanında dövlət xidmətlərinin və dövlət agentliklərinin şəhər, rayon qurumları, habelə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının sistemində daxil olan və fəaliyyəti yalnız müvafiq inzibati ərazi vahidinin hüdudları ilə məhdudlaşan qurumlar yerli icra hakimiyyəti sistemində daxildir və müvafiq ərazidə dövlət idarəçiliyini həyata keçirirlər. İstisnaya aid edilməyən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının yerli qurumları ikili tabelikdədir - onlar həm müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanına, həm də yerli icra hakimiyyətinin başçısına tabedir.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, yerli icra hakimiyyətinin başçıları istehlak bazarı və sahibkarlığın inkişafı sahələrində səlahiyyətlərini həyata keçirərkən inzibati akt qəbul edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 2 sentyabr tarixli 782 nömrəli Fərmanına Əlavə 2 – “Xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan fəaliyyət növlərinin siyahısı və həmin fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsinə görə ödənilən dövlət rüsumunun məbləğləri”nə əsasən etil (yeyinti) spirtinin və alkoqollu içkilərin (şərabın, konyakın, arağın və siyahısı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilən digər alkoqollu içkilərin), habelə bütün məmulatlarının satışına xüsusi razılıq (lisenziya) vermək, etil (yeyinti) spirtinin və alkoqollu içkilərin (şərabın, konyakın, arağın və siyahısı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilən digər alkoqollu içkilərin), habelə bütün məmulatlarının belə razılıq olmadan satışını aşkar etdikdə tədbirlər görmək inzibati icraatın tərkib hissəsi sayılır. Bu yönümdə aparı-

lan inzibati icraata növbəti misal “Su təchizatı və tullantı suları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən şəhərin, rayonun su təchizatı və kanalizasiya təsərrüfatlarının yerləşdirilməsi və inkişafı üzrə regional sxemləri hazırlamaq və təsdiq etmək, su təchizatı və kanalizasiya müəssisəsinə müəssisənin xidməti zonasının hüdudlarından kənarında fəaliyyətini həyata keçirməsinə səlahiyyət vermək, müəyyən miqdarda yerüstü və yeraltı suyun qəbuluna, tullantı sularının hər hansı yerüstü və yeraltı su hövzələrinə axıdılmasına, həmçinin tullantıların (o cümlədən maye tullantıların) daşınmasına, torpaqda və ya su hövzələrində basdırılmasına, su bəndlərinin, su anbarlarının və digər hidrotexniki qurğuların tikintisinə icazə vermək, su təchizatı və kanalizasiya obyektlərinin layihələndirilməsinə və tikintisinə razılıq verilməsi ola bilər.

§ 4. İnzibati akt anlayışı, onun forması və məzmunu

Hüquq elmində mürəkkəbliyi ilə xarakterizə olunan institutlar arasında idarəetmə aktları üstünlük təşkil edir. Həmin aktlar hesabına dövlət idarəçiliyinin ən mühüm funksiyaları həyata keçirilir və təmin edilir. İnzibati idarəçilik aktları publik idarəçiliyin qarşısında duran məqsəd və vəzifələrə nail olmaq üçün həyata keçirilən fəaliyyətin hüquqi formasıdır. Mübahisə olunmaz fikir budur ki, inzibati idarəçilik aktları əsasən icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən (qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyəti aparatlarında isə təşkilat fəaliyyəti üçün verilən əmr, sərəncam və s. daxil olmaqla) qəbul edilir.

Bir çox hüquq ədəbiyyatlarında “idarəçiliyin hüquqi aktları”, nadir hallarda isə “inzibati akt” ifadəsindən istifadə olunur. Avropa inzibati hüququnda “İnzibati akt” ifadəsinə daha çox rast gəlinir. Bu, inzibati hüquq elminin inkişafı və onun qarşısında duran vəzifələrlə izah olunur.

Təqdirəlayıqdır ki, milli qanunvericilikdə və hüquq elmində eyni ifadənin istifadəsinə başlanılmışdır. Qanunvericinin mövqeyinə görə inzibati akt dedikdə, inzibati orqan tərəfindən ümumi (publik) hüquq sahəsinə aid olan müəyyən (konkret) məsələni nizamə salmaq və ya həll etmək məqsədilə qəbul edilmiş və ünvanlandığı hüquqi və ya fiziki şəxs (şəxslər) üçün müəyyən hüquqi nəticələr yaradan qərar, sərəncam və ya digər növ hakimiyyət tədbiri başa düşülür.

Alman hüquqşünas tədqiqatçılarının fikrincə, inzibati akt publik hüquq elminin kəşfidir. İnzibati akt “qanunları icra edən və qanun çərçivəsində dövlətin məqsədlərinin həyata keçirilməsində xidmət edən inzibati idarəçiliyin tipik məhsuludur. İnzibati aktın köməyi ilə və ya onun arxasınca gələn prosedur qaydalar vasitəsi ilə insan hüquq və azadlıqlarının hüquqi müdafiəsi təmin edilməlidir”.

İnzibati aktlara dair elmi nəzəriyyənin əsaslı tədqiqatı fransız və alman alimləri tərəfindən aparılmışdır. Həmin alimlər

arasında fikir ayrılığı da formalaşmışdır. Fransız inzibati hüququnda inzibati akt normativ və fərdi ola bilər, alman inzibati hüququnda isə inzibati akt və hüquq normasının yaradılması inzibati hərəkətlərin müxtəlif formalarda həyata keçirilməsi kimi qiymətləndirilir. Diqqət çəkən məqamlardan biri də budur ki, Alman inzibati hüququnda publik hüquq sahəsində aid olan konkret məsələni nizama salmaq və ya həll etmək üçün inzibati orqan tərəfindən qəbul edilən hər bir qərar və ya sərəncam inzibati akt hesab edilir.

İnzibati akt bir sıra funksiyalara malikdir. İnzibati aktın funksiyası dedikdə, onun qəbul edilməsi vasitəsi ilə inzibati idarəçiliyin qarşısında duran məqsədlərə nail olmaq üçün inzibati münasibətlərə göstərilən nizamasalma təsirləri başa düşülür. İnzibati akt qəbul edilərkən həmin aktda müəyyən edilən normalar ilk növbədə publik idarəçiliyə öz təsirini göstərir və onu nizama salır. Belə təsirin xarakterindən asılı olaraq inzibati aktın aşağıdakı funksiyaları müəyyən edilir:

Publik maraqların təmin edilməsi funksiyası. İnzibati idarəçilik yalnız qanuni maraqları təmin etdikdə səmərəli sayılır. O, cəmiyyətin, dövlətin və vətəndaşların maraqlarının müdafiəsinə xidmət edir. Qeyd edilənlər inzibati orqanların publik vəzifələrindən irəli gəlir. “Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Əmək Müfəttişliyi Xidməti haqqında Əsasnamə”də dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 21 noyabr tarixli Fərmanına əsasən Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 74-cü maddəsinin 1-1-ci hissəsində nəzərdə tutulan hallarda işçinin elektron informasiya sistemində qüvvədə olan əmək müqaviləsi bildirişinin qüvvədən düşmüş hesab edilməsi barədə inzibati akt formasında qərar qəbul etmək, bununla bağlı işçinin müraciəti əsasında əmək kitabçasında müvafiq qeydlər aparılması deyilən funksiyaya misaldır.

Nizamasalma funksiyası. Bir qayda olaraq, qanunlar insan hüquq və azadlıqlarını hamı üçün eyni qaydada və mücərrəd

tərzdə tənzimləyir. İnzibati akt qanun əsasında konkret münasibətləri tənzimləməklə mövcud vəziyyətdə fərdi subyektlər barəsində davranış imkanlarını müəyyən edir.

İdarəçilik - prosessual funksiya. İdarəetmə münasibətlərinin tənzimlənməsində həlledici rol dövlət idarəçiliyinə və idarəçiliyin prosedur qaydalarına məxsusdur. İstənilən inzibati aktın qəbul edilməsi inzibati orqanın müəyyən prosedur qaydalara uyğun fəaliyyətini və inzibati aktın prosedur funksiyasını şərtləndirir.

İcra funksiyası. İnzibati aktın qəbul edilməsi inzibati idarəçiliyin həyata keçirilməsi ilə yanaşı, həm də qanunların icrasını təmin edir.

Qanunvericiliyin təhlilinə əsaslanaraq inzibati aktın aşağıdakı əlamətləri fərqləndirilə bilər:

1. inzibati orqan tərəfindən qəbul edilir;
2. ümumi (publik) hüquq sahəsində aid olan müəyyən (konkret) məsələni nizama salmaq və ya həll etmək məqsədini daşıyır;
3. ünvanlandığı hüquqi və ya fiziki şəxs (şəxslər) üçün müəyyən hüquqi nəticələr yaradır;
4. qərar, sərəncam və ya digər formada hakimiyyət tədbirini ifadə edir.

İnzibati aktın mahiyyətinin ətraflı öyrənilməsi üçün onun təyinatının aydınlaşdırılması məqsədəuyğun sayılır. İnzibati akt təbiətinə görə tətbiqi aktdır. Onun əsas vəzifəsi inzibati idarəçilik fəaliyyətinə aid konkret məsələnin həlli üçün normativ hüquqi aktlarda təsbit olunmuş hüquq normasını bilavasitə həyata keçirməkdir.

Hüquq ədəbiyyatlarında inzibati aktların müxtəlif əsaslara görə təsnifatı verilir. Maraqlı şəxsin hüquqi vəziyyətinə təsirindən asılı olaraq inzibati aktlar əlverişli və ya əlverişsiz ola bilər.

Əlverişli inzibati akt maraqlı şəxsə hüquq verən və ya onun hüququnu təsdiq edən, yaxud onun üzərinə qoyulmuş vəzifəni (vəzifələri) götürən aktdır. Məsələn: Azərbaycan Respublikasının 18 yaşına çatmış hər bir vətəndaşının mülki silah

əldə etmək hüququ vardır. Həmin şəxs bu hüququnu həyata keçirmək üçün ərazi polis orqanına və ya DİN-in Baş İctimai Təhlükəsizlik İdarəsinə müraciət edir. Onun müraciətində ərizəsi, vətəndaşlığını təsdiq edən şəxsiyyət vəsiqəsi, ruhi-əsəb xəstəlikləri, narkomanlıq və alkoqolizmə düşər olub-olmaması, habelə görmə qabiliyyəti barədə müvafiq tibb müəssisəsindən arayışı, 3x4 sm ölçüdə iki ədəd rəngli fotosəkili olmalıdır. Qeyd edək ki, müraciət üzrə sənədlər yoxlanıldıqdan sonra şəxsə müvafiq icazə verilir. Təbii ki, bu icazə hüquqi təbiəti baxımından əlverişli inzibati akt sayılır.

Əlverişsiz (yükləyici) inzibati akt maraqlı şəxsi hüquqdan məhrum edən və ya onun hüququnu məhdudlaşdıran, yaxud onun üzərinə müəyyən vəzifə (vəzifələr) qoyan aktdır. Qüvvədə olan qanunvericiliyə görə vətəndaşlara mülki silahın əldə olunmasına xüsusi icazə verilməsindən imtina edilən (əlverişsiz inzibati aktın qəbul olunması) halların dairəsi aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

✓ mülkiyyətində yeddi ədəddən çox (kolleksiya istisna olmaqla) odlu ov və ya idman silahı olduqda;

✓ spirtli içkilərə, narkotik vasitələrə və ya psixotrop maddələrə aludə olması, ruhi xəstəliyi, habelə görmə qabiliyyətinin pozulması ilə bağlı müvafiq tibb müəssisəsinin rəyi olduqda;

✓ ağır cinayətlərə, habelə silah və sursatdan, partlayıcı maddələrdən istifadə etməklə törədilmiş cinayətlərə görə məhkum olunduqda və s.

Hüquq normasının düzgün tətbiq edilib-edilməməsindən asılı olaraq inzibati aktlar qanunsuz və ya qanuni ola bilər. Həmin aktlar hüquqi təbiətinə görə əlverişli və ya əlverişsiz növlərə bölünür. İnzibati orqan tərəfindən inzibati icraata dair hüquq normalarının tələblərinə uyğun qəbul edilən inzibati akt qanuni inzibati akt sayılır. İnzibati orqan tərəfindən inzibati icraat haqqında hüquq normalarının və ya maddi hüquq normalarının pozulması və ya düzgün tətbiq edilməməsi nəticəsində qəbul edilmiş inzibati akt qanunsuz inzibati akt sayılır.

Qanuni əlverişli inzibati akt dedikdə, inzibati orqan tərəfindən inzibati icraat haqqında hüquq normalarının və ya maddi hüquq normalarının tələblərinə cavab verən və həmin tələblərə uyğun olaraq qəbul edilmiş və maraqlı şəxsə hüquq verən və ya onun hüququnu təsdiq edən, yaxud onun üzərinə qoyulmuş vəzifəni (vəzifələri) götürən akt başa düşülür.

Qanuni əlverişsiz inzibati akt dedikdə, inzibati orqan tərəfindən inzibati icraat haqqında hüquq normalarının və ya maddi hüquq normalarının tələblərinə cavab verən və həmin tələblərə uyğun olaraq qəbul edilmiş və maraqlı şəxsi hüquqdan məhrum edən və ya onun hüququnu məhdudlaşdıran, yaxud onun üzərinə müəyyən vəzifə (vəzifələr) qoyan akt başa düşülür.

Qanunsuz əlverişli inzibati akt dedikdə, inzibati orqan tərəfindən inzibati icraat haqqında hüquq normalarının və ya maddi hüquq normalarının pozulması və ya düzgün tətbiq edilməməsi nəticəsində qəbul edilmiş və maraqlı şəxsə hüquq verən və ya onun hüququnu təsdiq edən, yaxud onun üzərinə qoyulmuş vəzifəni (vəzifələri) götürən akt başa düşülür.

Qanunsuz əlverişsiz inzibati akt dedikdə, inzibati orqan tərəfindən inzibati icraat haqqında hüquq normalarının və ya maddi hüquq normalarının pozulması və ya düzgün tətbiq edilməməsi nəticəsində qəbul edilmiş və maraqlı şəxsi hüquqdan məhrum edən və ya onun hüququnu məhdudlaşdıran, yaxud onun üzərinə müəyyən vəzifə (vəzifələr) qoyan akt başa düşülür.

İnzibati icraatda növbəti fərqləndirmə təyinatına görə aralıq inzibati aktlar barəsində aparılır.

Aralıq inzibati akt dedikdə, konkret icraatın təşkili və həyata keçirilməsi ilə bağlı orqan tərəfindən qəbul edilən akt başa düşülür.

Şikayətin verilməsi əsasında asılı olaraq aralıq inzibati aktları şərti olaraq aşağıdakı qruplara bölmək olar:

- ✓ barəsində şikayət verilə bilən aralıq inzibati aktlar;
- ✓ barəsində şikayət verilə bilməyən aralıq inzibati aktlar.

Barəsində şikayət verilə bilən aralıq inzibati aktlar “İnziba-

ti icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən olunur. Yalnız aşağıdakı hallarla bağlı aralıq inzibati aktlardan müstəqil şəkildə subordinasiya baxımından yuxarı inzibati orqana və ya şikayətə baxma səlahiyyətinə malik olan digər orqana şikayət verilə bilər:

- səlahiyyətlə bağlı;
- etirazla bağlı;
- icraat üzrə materialların tanış olmaq üçün maraqlı şəxsə təqdim edilməsindən və ya iş üzrə maraqlı şəxsə məlumat verilməsindən imtina olunması ilə bağlı.

İnzibati aktın forması. Qanunvericinin mövqeyinə əsasən inzibati akt yazılı formada qəbul edilir. Yazılı inzibati akt icraatı həyata keçirən inzibati orqanın müvafiq vəzifəli şəxsi və ya kollegial inzibati orqanın vəzifəli şəxslərindən biri tərəfindən tərtib olunur. İnzibati akt inzibati orqanın müvafiq vəzifəli şəxsi tərəfindən və ya kollegial inzibati orqanın üzvləri tərəfindən imzalanır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə birbaşa nəzərdə tutulmuş hallarda, habelə dövlət maraqlarına və ya ictimai maraqlara ziyan vura biləcək təhlükənin qarşısının alınması və ya aradan qaldırılması ilə əlaqədar təxirəsalınmaz hallarda inzibati akt şifahi və ya digər anlaşılan formada qəbul edilə bilər. Məsələn: bir neçə gün davam edən leysan yağışları nəticəsində torpaq sürüşməsindən yaşayış binası qəza vəziyyətinə düşmüşdür. Rayon icra hakimiyyətinin başçısı binada yaşayan sakinlərin dərhal bu binadan köçürülməsi barədə göstəriş vermişdir. Bu göstəriş şifahi inzibati akt hesab edilir.

Şifahi və ya digər anlaşılan formada qəbul edilmiş inzibati akt aşağıdakı hallarda elan olunduğu vaxtdan 5 gün müddətində yazılı formada təsbit olunmalıdır:

- inzibati akt ünvanlandığı şəxsin və ya digər maraqlı şəxsin hüquq və qanunla qorunan maraqlarını məhdudlaşdırdıqda (əlverişsiz inzibati aktın qəbul edildiyi hallarda);
- inzibati orqan inzibati aktı yazılı formada qəbul edəcəyini vəd etdikdə;

▪ qanunla birbaşa nəzərdə tutulduqda.

Qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda inzibati akt işıq, səs siqnalları və işarələri, təsvirlər formasında və yaxud digər formalarda qəbul edilə bilər. İnzibati akt Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa və digər əlaqədar hüquq normalarına uyğun qəbul edilməlidir. İnzibati akt məzmun baxımından kifayət qədər aydın və anlaşılan olmalıdır. İnzibati aktda onun ünvanlandığı hüquqi və ya fiziki şəxslər, nizama saldığı və ya həll etdiyi məsələlər dəqiq göstərilməlidir.

Əlavə müddəalar. İnzibati orqan tərəfindən diskresion səlahiyyətlər əsasında qəbul edilmiş inzibati aktda nəzərdə tutulmuş hər hansı imtiyazın və ya vəzifənin (öhdəliyin) qüvvəyə minməsi və ya qüvvədən düşməsi vaxtını və ya qüvvədə olma müddətini, hər hansı imtiyazın və ya vəzifənin (öhdəliyin) qüvvəyə minməsi və ya qüvvədən düşməsi vaxtının gələcəkdə hər hansı hadisənin baş verməsindən asılı olduğunu, həmin aktın ləğv edilməsi hüququnun saxlanılması haqqında qeydlər, habelə maraqlı şəxsin müəyyən hərəkətlər etməsini və müəyyən hərəkətlərə yol verməsini və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməsini (öhdəliyin icrası şərtlərini) və ya öhdəliyin icrası ilə bağlı şərtlərin dəyişdirilməsini, yaxud yeni şərtlərin əlavə edilməsini müəyyən edən əlavə müddəalar nəzərdə tutula bilər.

Əlavə müddəalar inzibati aktın məqsədlərinə uyğun olmalıdır. Əlavə müddəalardan yalnız inzibati aktla birlikdə şikayət verilə bilər.

Əsaslandırma. Yazılı inzibati akt əsaslandırılmalıdır. Əsaslandırma zamanı işin faktiki və hüquqi halları və bu halları təsdiq və ya rədd edən sübutlar, habelə inzibati akt qəbul edilərkən istinad olunan qanunlar və digər normativ hüquqi aktlar göstərilməlidir.

İnzibati akt diskresion səlahiyyətlər daxilində qəbul edildiyi halda inzibati orqan öz mülahizələrini dəqiq və aydın şəkildə əsaslandırılmalıdır. İnzibati orqan qəbul etdiyi aktı yalnız icraat

zamanı dəqiq olunmuş faktlar və sübutlarla əsaslandırmağa borcludur. Aşağıdakı hallarda inzibati aktın əsaslandırılması tələb olunmur:

- inzibati orqan tərəfindən maraqlı şəxsin ərizəsi təmin olunduqda və ya maraqlı şəxsə münasibətdə əlverişli inzibati akt qəbul edildikdə;

- inzibati orqan tərəfindən çoxlu saydı analoji inzibati aktlar qəbul edildikdə və ya inzibati aktlar texniki (avtomat) qurğuların köməyi ilə qəbul edildikdə və hər belə inzibati aktı ayrılıqda əsaslandırmağa ehtiyac olmadıqda;

- inzibati orqan tərəfindən qəbul edilmiş ümumi xarakterli sərəncam aşkar surətdə qeyri-müəyyən sayda şəxsə elan olunduqda və ya kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunduqda.

Klassik anlamda inzibati akt müəyyən rekvizitlərə malik olur. Yazılı inzibati aktda aşağıdakı məlumatlar əks olunmalıdır:

- inzibati aktı qəbul etmiş orqanın adı;
- inzibati aktın ünvanlandığı hüquqi şəxsin adı və hüquqi ünvanı və ya fiziki şəxsin adı, atasının adı, soyadı və ünvanı;
- inzibati aktın adı, qəbul olunma tarixi və yeri, qeydiyyat nömrəsi;

- inzibati aktı qəbul etmiş inzibati orqanın məsul vəzifəli şəxsinin və ya kollegial inzibati orqanın üzvlərinin soyadı, adı və imzası;

- həmin akta qarşı mümkün hüquqi müdafiə vasitələri, bu hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə müddəti və bununla bağlı maraqlı şəxsin şikayət (iddia) verə biləcəyi orqan (orqanlar, o cümlədən məhkəmə) haqqında məlumat;

- inzibati aktı qəbul etmiş inzibati orqanın möhürü.

Inzibati akt texniki (avtomat) qurğuların köməyi ilə qəbul edildikdə həmin aktda vəzifəli şəxsin imzasının və inzibati orqanın möhürünün olmaması mümkündür.

Inzibati aktın məzmununu müxtəlif kod işarələri ilə ifadə oluna bilər. Belə hallarda inzibati aktın ünvanlandığı şəxsin onun

məzmununu birmənalı şəkildə başa düşməsi üçün həmin akta müvafiq izahat əlavə edilməlidir.

Qanunsuz əlverişsiz inzibati akt hər bir halda ləğv olunmalıdır. Qanunvericilik ilə başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, qanunsuz əlverişsiz inzibati aktın ləğv olunması həmin aktın qüvvəyə mindiyi andan yaranmış hüquqi nəticələri aradan qaldırır.

Nəzərə alınması zəruridir ki, qanunsuz əlverişli inzibati akt yalnız “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə nəzərdə tutulmuş məhdudiyyətlər daxilində ləğv oluna bilər. Maraqlı şəxsin məzmununa etimad göstərdiyi və həmin etimadın qanunla qorunduğu, habelə başqa şəxslərin hüquqlarına və ya qanunla qorunan maraqlarına, dövlət maraqlarına və ya ictimai maraqlara ziyan vurmadiği hallarda maraqlı şəxsə münasibətdə birdəfəlik və ya cari pul, yaxud əşya öhdəliklərinin nəzərdə tutulduğu və ya belə öhdəliklərin əmələ gəlməsinə səbəb olmuş qanunsuz əlverişli inzibati aktın ləğv olunmasına yol verilmir. Maraqlı şəxsin ona verilmiş pul vəsaitlərini xərclədiyi və ya əmlakdan istifadə etdiyi və buna görə də onları qaytarmaq iqtidarında olmadığı və ya onları qaytardığı zaman əhəmiyyətli ziyana məruz qalacağı hallarda həmin şəxs etimadın qanunla qorunması hüququna malikdir.

Qanunla müəyyən olunmuş hallarda qanunsuz əlverişli inzibati akt ləğv olunmalıdır. Həmin aktın ləğv olunması onun qüvvəyə mindiyi andan yaranmış hüquqi nəticələri aradan qaldırır. Bu zaman maraqlı şəxs xərclənmiş pul vəsaitlərinin və ya istifadə olunmuş əşyanın əvəzini ödəməyə borcludur. Ödəmənin həcmi Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin əsassız varlanma ilə bağlı müddəalarına uyğun olaraq müəyyən edilir. Maraqlı şəxsin etimadı qanunla qorunduğu hallarda ləğv olunmuş inzibati aktın məzmununa etimad göstərməsi səbəbindən həmin şəxsə vurulmuş maddi ziyana görə ona kompensasiya ödənilməlidir. Kompensasiya maraqlı şəxsin müraciətinə əsasən ödənilir.

Maraqlı şəxsə ödəniləcək kompensasiyanın həcmi qanun-

suz inzibati aktı ləğv etmiş orqan tərəfindən müəyyən olunur və həmin şəxsə vurulmuş real ziyanın həcminə mütənasib olmalıdır. Maraqlı şəxs 1 il ərzində kompensasiyanın ödənilməsini tələb edə bilər. Müddətin axımı qanunsuz inzibati aktın ləğv olunması haqqında maraqlı şəxsə “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən olunmuş qaydada məlumat verildiyi gündən başlayır. Qanunsuz inzibati akt həmin aktın ləğv olunmasını şərtləndirən hallar məlum olduğu gündən 1 il ərzində ləğv edilə bilər.

Qanuni əlverişsiz inzibati akt, həmin aktın ləğv olunmasının qanunla birbaşa qadağan edildiyi hallar istisna olmaqla, onu qəbul etmiş orqan tərəfindən tam və ya qismən ləğv oluna bilər. Bu akt yalnız aşağıdakı hallarda ləğv edilə bilər:

- inzibati aktın ləğvi qanunla birbaşa nəzərdə tutulduğu halda və ya inzibati aktın özündə bu barədə müvafiq qeyd olduğu halda;

- maraqlı şəxsin inzibati aktla müəyyən edilmiş imtiyazlardan (hüquqlardan) istifadə etməyi və ya lazımi qaydada və müddətdə istifadə etmədiyi halda;

- inzibati aktın qəbulu üçün əsas olmuş hüquq normasının dəyişməsi nəticəsində inzibati orqanın həmin aktı qəbul etməməyə haqlı olduğu və maraqlı şəxsin inzibati aktla müəyyən edilmiş imtiyazlardan (hüquqlardan) istifadə etmədiyi və ya ona münasibətdə inzibati aktla təminat verilmiş öhdəliklər yerinə yetirilmədiyi və ya həmin aktın qüvvədə qalmasının dövlət maraqlarına, yaxud ictimai maraqlara ziyan vura bildiyi hallarda.

Qanuni inzibati aktın ləğv olunması onun qüvvəyə mindiyi andan yaranmış hüquqi nəticələri aradan qaldırmır. Qanuni inzibati akt həmin aktın ləğv olunmasını şərtləndirən hallar məlum olduğu gündən 1 il ərzində ləğv edilə bilər. Maraqlı şəxsin etimadı qanunla qorunduğu hallarda ləğv olunmuş inzibati aktın məzmununa etimad göstərməsi səbəbindən həmin şəxsə vurulmuş maddi ziyana görə ona kompensasiya ödənilməlidir. Kompensasiya maraqlı şəxsin müraciətinə əsasən ödənilir. Ma-

raqlı şəxsə ödəniləcək kompensasiyanın həcmi qanuni inzibati aktı ləğv etmiş inzibati orqan tərəfindən müəyyən (vurulmuş real ziyanın həcminə mütənəşib olmaqla) olunur.

Inzibati aktlar aşağıdakı hallarda etibarsız sayılır:

- hansı inzibati orqan tərəfindən qəbul edildiyi məlum olmayan yazılı inzibati akt;

- müvafiq səlahiyyəti olmayan inzibati orqan tərəfindən qəbul edilmiş inzibati akt;

- qanunvericiliyə əsasən yalnız müəyyən rəsmi sənəd (rəsmi sənədin təqdim edilməsi) formasında qəbul edilə bilən, lakin həmin tələbə cavab verməyən inzibati akt;

- maraqlı şəxsdən inzibati və ya cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilən hərəkətlər etməyi tələb edən inzibati akt;

- faktiki səbəblər üzündən icrası mümkün olmayan inzibati akt;

- kimə ünvanlandığı aydın olmayan inzibati akt.

Qeyd edək ki, etibarsız inzibati akt qəbul edildiyi andan yararsız sayılır və heç bir hüquqi nəticə yaratmır.

MÖVZU № 4.

İNZİBATİ İCRAAT – İNZİBATİ PROSESSUAL FƏALİYYƏTİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ

§ 1. İnzibati icraatın anlayışı və onun aparılmasının xüsusiyyətləri

Müstəqil dövlətçiliyimizin bərpasından başlayaraq müasir dövrümüzə qədər cəmiyyətimizin müxtəlif sahələrini əhatə edən islahatlar sovetlər dönəmində formalaşmış və hazırda mövcud olan hüquq sisteminə öz təsirlərini göstərmiş və göstərməkdədir. Qeyd edilən islahatlar fonunda qanunvericilik sisteminin öz növbəsində zənginləşməsi hüquq elminin inkişafına müsbət töhfəsini vermişdir. Bu zənginləşmədə xüsusi rolu olan “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi nəticəsində bir sıra nəzəri anlayışların istifadəsi prosesində dəqiqləşdirmələrin aparılması və onların məzmunu baxımından nəzəri tərəfləri ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi zərurətə çevrildi. Həmin anlayışlar aparatına əsas etibarilə dövlət idarəetməsində və inzibati yurisdiksiya çərçivəsində istifadə edilən “inzibati proses”, “inzibati icraat”, “inzibati araşdırma” və “inzibati-prosessual hərəkətlər” daxildir.

Ənənəvi hüquq təsəvvürlərinə görə inzibati proses dedikdə, icra hakimiyyəti sahəsində qanunvericiliklə tənzimlənən müəyyən fərdi işlərin həll edilməsi qaydası başa düşülür. O, inzibati hüququn maddi və digər hüquq sahələrinin normalarının düzgün həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. İnzibati prosesin obyektini müxtəlif hüquq sahələri ilə tənzimlənən (əmək, maliyyə, mülki, cinayət hüququndan başqa) idarəçilik xarakterli ictimai münasibətlər təşkil edir. Fikirlərimizin davamı olaraq qeyd etməliyik ki, inzibati icraat dedikdə, səlahiyyətli subyektlərin fərdi inzibati işlərə baxılması və həll edilməsi üzrə hüquq normaları ilə tənzimlənən fəaliyyəti başa düşülür. İnzibati xətlər

qanunvericiliyinin və dövlət idarəetməsinin həyata keçirilməsi sahələrinə aid olan mövcud inzibati-prosessual normaların təhlilinə əsasən, inzibati icraatın aşağıdakı növlərini göstərmək olar:

- inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat;
- intizam icraatı;
- şikayətlərin baxılması üzrə icraat.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraat dedikdə, inzibati xətlər haqqında işlərin baxılması və zəruri hallarda inzibati tənzimləmənin tətbiq edilməsinə yönələn, dövlət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin və ya prokurorun inzibati delikt hüququnun əsasən prosesual normaları ilə nizamlanan fəaliyyəti başa düşülür.

İntizam icraatı dedikdə, intizam xətalərinin törədilməsinə görə intizam hakimiyyətinin subyektləri tərəfindən təqsirkar şəxsin müəyyən edilməsi və zərurət daxilində məsuliyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi üzrə vəzifəli şəxslər tərəfindən həyata keçirilən xidməti-prosessual fəaliyyət başa düşülür.

Şikayətlərin baxılması üzrə icraat dedikdə, pozulmuş hüquqların, qanuni mənafehlərin və həyata keçirilməsi məhdudlaşdırılan azadlığın bərpa edilməsi, həmçinin onların pozulması və məhdudlaşdırılmasının səbəb və şəraitinin aradan qaldırılması, eyni zamanda təqsirkar şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üzrə aşağı orqanlardan (vəzifəli şəxslərdən) subordinasiyaya görə yuxarı səlahiyyətli subyektlərə edilən müraciət əsasında təşkilatı və hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə xidməti-prosessual fəaliyyət başa düşülür.

İnzibati araşdırma dedikdə, sağlamlıq əleyhinə, yaxud maliyyə, vergi, rüsum, gömrük işi, ətraf mühitin mühafizəsi, yanğın təhlükəsizliyi və cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində, habelə yol hərəkəti qaydaları əleyhinə və İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 227-ci, 602.1-ci və 602.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş inzibati xəta aşkar edildikdən sonra kifayət qədər vaxt tələb edən ekspertizanın və ya digər prosesual hərəkətlərin aparılması üzrə fəaliyyətdir.

Ənənəvi hüquq təsəvvürləri baxımından “İnzibati-prosesual hərəkətlər” ifadəsi nisbətən geniş olması ilə xarakterizə olunur. Belə ki, inzibati prosesual hərəkətlər inzibati prosedura daxilində, yəni dövlət idarəetmə orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən eynicinsli və müsbət xarakterli işlərin həlli üzrə inzibati hüquq normaları ilə həyata keçirilən fəaliyyətdə tez-tez rast gəlinəndir. Bu işlər sırasına qeydiyyat işləri üzrə icraat, təltif işləri üzrə icraat, lisenziyaların verilməsi üzrə icraat və xüsusi icazələrin verilməsi üzrə icraat aiddir.

Vurğulanması zəruridir ki, dövlət idarəetmə orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən əsasında inzibati-hüquqi mübahisə olan fərdi inzibati işlərin həll edilməsi və zəruri hallarda müvafiq hüquqi sanksiyaların inzibati qaydada (məhkəmədənəknar) tətbiq edilməsi üzrə qanunvericiliklə tənzimlənən fəaliyyət zamanı inzibati-prosesual hərəkətlər istifadə edilən əsas hüquqi alətlərdəndir.

Qüvvədə olan inzibati xətlər qanunvericiliyi ilə aparılan inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatda istifadə edilən təmin etmə tədbirləri də mahiyyət baxımından inzibati prosesual hərəkətlər sayılır. Həmin hərəkətlər hesabına inzibati xətlərin qarşısını almaq, şəxsiyyəti müəyyən etmək, işlərə vaxtında və düzgün baxılması, həmçinin inzibati xətlər haqqında işlərə dair qərarların icrasının təmin edilməsi səlahiyyətli subyektlər (rayon, şəhər məhkəmələri, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar (kollegial orqan), müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, Mərkəzi Bank, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yaratdığı qurum (vəzifəli şəxslər)) tərəfindən həyata keçirilir.

Ənənəvi inzibati hüquq sahəsində formalaşmış və müasir dövrümüzdə dövlət idarəetmə sahəsində tez-tez rast gəlinən anlayışların məzmun baxımından öyrənilməsinin məqsədi 2011-ci il 1 yanvar tarixdən qüvvəyə minən “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun təsiri ilə yaranan “inzibati icraat”, “inzibati proses” və adları yaxın olan digər ifadə-

lərin fərqləndirilməsi və tətbiqi sərhədlərinin düzgün müəyyən edilməsidir.

Hazırda müzakirəsinə keçid etdiyimiz “inzibati icraat” anlayışı müasir hüquq sahəsi kimi formalaşmış inzibati-prosessual hüququn predmetinə daxildir. Adı çəkilən prosesual hüququn predmeti haqqında zəruri fikirlərə “İnzibati-prosessual hüquq - hüququn müstəqil sahəsi kimi” mövzusunda aydınlıq gətirilmişdir.

Beləliklə, inzibati icraat dedikdə, fiziki və ya hüquqi şəxslərin müraciəti əsasında və ya inzibati orqanların öz təşəbbüsü ilə inzibati aktın qəbul edilməsi, icra olunması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi, habelə inzibati şikayətlərə baxılması üzrə müvafiq inzibati orqanlar tərəfindən “İnzibati icraat haqqında” qanunla müəyyən olunmuş prosedur qaydalar daxilində həyata keçirilən fəaliyyət başa düşülür.

“İnzibati icraat” haqqında qanunun kommentariyasının müəllifləri S.Kərimov və G.Vəliyeva haqlı olaraq qeyd edirlər ki, inzibati icraat anlayışı nəzərdə tutulan norma (söhbət qanunda nəzərdə tutulan aidyyəti maddədən gedir) bazis xarakterlidir⁹. Bu norma ilə inzibati icraatın normativ hüquqi anlayışı ilə yanaşı, onun tətbiqi müstəvisinin məhdudluğu müəyyən edilmişdir. Başqa sözlə desək, inzibati icraat bir fəaliyyət olaraq, hüquqi təsirinə görə aparılan orqandan kənara istiqamətlənir. Adı çəkilən icraat hüquqi məzmunca inzibati aktların qəbul edilməsi (fiziki və ya hüquqi şəxslərə münasibətdə faktiki xarakterli digər fəaliyyət daxil olmaqla), icra olunması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi ilə bağlı olan fəaliyyətdən ibarətdir.

Nəzərə alınmalıyıq ki, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş anlayış ancaq inzibati orqanların publik hüquq sahəsində olan fəaliyyətini ehtiva edir. Həmin fəaliyyət inzibati orqanların vəzifələrinin həyata keçirilməsindən irəli gəlidiyi hallarda, öz qərarı ilə müəyyən edilmiş inzibati-hüquqi məsələnin həllinə yönəlir. İnzibati icraatda həlli nəzərdə tutulan məsələ inzibati pro-

⁹ S.Kərimov, G.Vəliyeva. “İnzibati icraat haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun Kommentariyası”. Bakı-2006.

sesdə olan mübahisə predmetinə uyğun gəlir. Əgər ərizə və ya müvafiq qərar ilə konkret iş üzrə inzibati-hüquqi məsələ müəyyən olunmamışdırsa, onda inzibati icraatın predmeti kimi işdə mövcud bütün həll edilməli olan münasibətlər çıxış edəcəkdir. Məsələn: Gəncə şəhər baş planının tərtibatı həyata keçirilsə, onun ayrı-ayrı rayonlarının vəziyyəti deyil, bütün inzibati ərazi vahidlərinin (yaşayış sahələri, infrastruktur, müəssisələr və s.) hüquqi vəziyyəti, bütün maraqlı şəxslərin və s. dəvət olunması, dinlənilməsi, habelə onların tələblərinin araşdırılması, bu barədə qərar qəbul olunması və s. nəzərdə tutulur.

Diqqətçəkən məqamlardan biri də budur ki, inzibati-hüquqi tənzimləmə çərçivəsində “inzibati icraat anlayışı” ifadəsinin başqa nümunəsinə rast gəlmək mümkündür. Daha dəqiq desək, “Lisenzialar və icazələr haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il 15 mart tarixli Qanununun 13-cü maddəsində “sadələşdirilmiş inzibati icraat” ifadəsinə rast gəlinir. Həmin müddəaya görə “bir pəncərə” prinsipi – lisenziyanın və icazənin verilməsi ilə bağlı “Lisenzialar və icazələr haqqında” qanun ilə nəzərdə tutulan sadələşdirilmiş inzibati icraatdır.

Göründüyü kimi, qanunverici tərəfindən inzibati icraatın bir növü kimi “sadələşdirilmiş inzibati icraat” müəyyən edilmişdir. Təbii ki, qanunvericinin bu mövqeyi əgəlabatan və əsaslıdır. Məlum olduğu kimi, maliyyə bazarları sahəsi istisna olmaqla lisenziya və icazə sisteminin tənzimlənməsinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarının müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsi cəmiyyət üçün həssas sahədir. Bunlardan irəli gələrək qanunvericilik səviyyəsində aidiyyəti icraatların xüsusişmiş, başqa sözlə desək, asan modeli müəyyən olunur.

“Sadələşdirilmiş inzibati icraat” anlayışı deməyə əsas verir ki, səlahiyyətli subyekt (inzibati orqan) tərəfindən lisenziyaların və ya icazənin verilməsi prosesi hüquqi təbiətinə görə inzibati icraatdır. Söylənilən fikrə arqument olaraq “Lisenzialar və icazələr haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18.1-ci maddəsini göstərə bilərik. Qanunvericinin mövqeyinə

görə ərizəçi lisenziyanın və icazənin alınması üçün lisenziya və icazə verən orqana “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq ərizə təqdim edir.

Hüquq elmində təzahürlərin öyrənilməsi prosesində istifadə edilən yanaşmalardan istifadə edərək, inzibati icraatın bir sıra xüsusi əlamətlərini fərqləndirə bilərik:

✚ ikili təbiətə malikdir (inzibati-hüquqi prosesin, yaxud inzibati fəaliyyətin bir növüdür);

✚ dövlət idarəetmə orqanlarının hakimiyyət fəaliyyətinin növü olmaqla, hakimiyyətə məxsus səlahiyyətin müəyyən bir hissəsini ifadə edir;

✚ inzibati-prosessual hüquq normaları ilə nizama salınır;

✚ tərəflərdən biri mütləq inzibati orqan olur.

İnzibati icraatın öyrənilməsində növbəti diqqət edilməli olan məqam onun quruluşudur. İnzibati icraat ümumi vəzifələrdən irəli gələn konkret vəzifələrə malik olmaqla, inzibati prosesual hərəkətlərin məzmunu ilə xarakterizə olunur. Hərəkətlərin hüquqi mahiyyəti və nəticələrindən asılı olaraq inzibati icraatı aşağıdakı dörd mərhələyə bölmək olar:

- icraatın başlanması;
- ərizənin ilkin öyrənilməsi (orqanın öz təşəbbüsü ilə icraat başlanarsa, faktiki halın müəyyən edilməsi);
- ərizənin (faktiki halın) mahiyyəti üzrə baxılması və inzibati aktın qəbul edilməsi;
- inzibati aktın icrası.

Hüquqşünas-tədqiqatçı İ.Cəfərov “İnzibati icraat (elmi-nəzəri şərh) vəsaitində qeyd edir ki, göstərilən mərhələlərin hər biri ayrılıqda konkret vəzifələrə malik olmaqla, biri digərini tamamlayır və inzibati icraatın vahid sistemini yaradır. İnzibati icraatın hər bir mərhələsi inzibati mübahisələrə dair iş üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə təminat yaradır¹⁰.

Beləliklə, inzibati icraatın mərhələsi dedikdə, icraatın ümumi məsələləri ilə yanaşı, özünəməxsus vəzifələrinin və

¹⁰ İ.Cəfərov. İnzibati icraat (elmi-nəzəri şərh). Bakı-2011.

həyata keçirilən digər hərəkətlərin məcmusu ilə fərqlənən icraatın nisbi müstəqil hissəsi başa düşülür.

Hüquq tətbiqetmə prosesində yekdilliklə qəbul edilən fikirlərə əsaslanmaqla deyə bilərik ki, inzibati icraat daxilində həll edilməsi qarşıya qoyulan məsələnin dəqiqləşdirilməsi (məsələnin inzibati icraatın predmetinə aid olub-olmaması) üçün ilkin olaraq maddi hüquq müəyyənədicisi meyar kimi çıxış edir. Bu prosesdə konkret maddi hüquq müəyyənləşdirildikdən sonra inzibati-hüquqi məsələnin həll edilmə qaydası müəyyən olunur. Dəqiqləşdirilməsi yaxşı olar ki, bəzən məsələnin həlli ilə bağlı paralel icraat aparılmasına zərurət yarana bilər. Tibbi fəaliyyət və digər lisenziyalaşdırılması tələb edilən sahələr üzrə başqa inzibati orqan tərəfindən müəyyənədicisi (fəaliyyət göstəriləcək qeyri-yaşayış sahəsinin mövcudluğunun yoxlanılması və s.) işlərin həyata keçirilməsi və (və ya) konkret vəziyyət ilə bağlı razılığın bildirilməsi deyilənə əyani misal ola bilər.

İnzibati orqan tərəfindən aparılacaq (fiziki və ya hüquqi şəxs tərəfindən edilən müraciət əsasında, orqanın öz təşəbbüsü ilə və s. əhəmiyyət kəsb etmir) icraatın predmetinin müəyyənləşdirilməsi bir neçə inzibati icraatın aparılması tələb olunan hallarda xüsusilə çətin olur. Məsələn: qida məhsulu üzrə istehsal müəssisəsinin açılmasına razılığın alınması, tikintinin aparılması üçün icazənin verilməsi, tibbi ləvazimatların dövriyyəsi sahəsində sahibkarlığın həyata keçirilməsi üçün icazə tələb olunduqda, bir neçə inzibati icraatın aparılması zərurəti yarana bilər. Bu zaman müxtəlif inzibati orqanlar eyni iş üçün müxtəlif tənzimləmə məzmununa malik olan icazələr verməlidirlər. Təbii ki, bunun üçün publik hakimiyyət orqanı tərəfindən inzibati aktların qəbul edilməsi üzrə fəaliyyət həyata keçirilir. Belə olan halda hər bir inzibati orqan ancaq öz səlahiyyəti çərçivəsində müvafiq ilkin şərtləri yoxlamalı və icazəni verməlidir. Buna görə tikintiyə icazə verən inzibati orqan ancaq tikintini aparılması qaydalarını yoxlamalı və bununla bağlı şərtlər yerinə yetirilmədikdə, əlverişli inzibati aktı qəbul etməkdən imtina etməlidirlər. Bunun əksi olaraq, ancaq sahibkarın fərdi keyfiy-

yətlərinin uyğun gəlməməsi əsası ilə tikintinin aparılmasına icazə verilməsindən imtina edilməsi yolverilməzdir. İnzibati orqan tərəfindən öz icraatı çərçivəsində başqa inzibati orqanın maraqlı şəxs barəsində qəbul etdiyi əlverişsiz inzibati akta əsaslanmaqla, rədd cavab verməsi (əlverişsiz inzibati akt qəbul etməsi) qanunun tələblərinə ziddir. Burada inzibati orqanlar tərəfindən verilən icazənin (ümumi) tərkib hissəsi olan fraqmental xarakterli icazələr qarışıq salınmamalıdır. Belə bir situasiyaya diqqət edək: “Dərman (bioloji fəallığa malik qida əlavələri) və tibbi vasitələrin istehsalı ilə bağlı lisenziya almaq üçün “T” şirkəti tərəfindən Səhiyyə Nazirliyinə müraciət edilir. Səhiyyə Nazirliyi həmin şirkətə lisenziyanı vermək üçün dərmanların sertifikatlaşdırılması üzrə digər inzibati quruma müraciət etməlidir. Sertifikatlaşdırılma üzrə inzibati qurum Səhiyyə Nazirliyinin verəcəyi icazəyə dair heç bir fikir bildirməməli və bu barədə inzibati icraata başlamamalıdır. Onun səlahiyyətləri yalnız sertifikatlaşdırma ilə bağlı inzibati aktın verilməsi üzrə icraat aparmaq və zəruri inzibati (istər əlverişli, istərsə də əlverişsiz) aktı qəbul etməkdən ibarətdir”.

Diqqət edilməli növbəti məqamlardan biri də budur ki, orqanın öz təşəbbüsü ilə inzibati icraat başlamasının bir sıra xüsusiyyətləri mövcuddur. Bunun üçün orqan tərəfindən inzibati icraat başlamamışdan qabaq bəzi hazırlıq tədbirləri görülməlidir. Hazırlıq tədbirlərinin həyata keçirilməsi icraata başlamaq mənasını vermir. Ərizə və şikayət əsasında başlanılan işlərdə inzibati icraatın başlanması müraciətlərin qeydiyyatına alınması ilə üst-üstə düşür. Belə ki, inzibati icraatın başlanması ilə iştirakçılar və digər maraqlı şəxslər arasında inzibati-prosessual hüquq münasibətləri yaranır. Bununla da iştirakçılar qanun ilə təmin edilmiş icraat hüquqlarını (icraatın materialları ilə tanış olmaq, dinlənilmək və s. hüquqları) reallaşdırır və vəzifələrini yerinə yetirirlər. İnzibati icraatın başlanması anının müəyyənləşdirilməsi iştirakçıların statusu, bundan əlavə prosesual müddətlərin hesablanması üçün hüquqi cəhətdən xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Qüvvədə olan inzibati icraat haqqında qanunvericiliyə əsasən orqanın öz təşəbbüsü ilə icraatın başlanması bir qayda

olaraq, onun özü tərəfindən həyata keçirilməlidir. “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun mənasına görə icraatın başlanması inzibati orqanın həm hüququ, həm də vəzifəsidir. Bu zaman həll ediləcək inzibati-hüquqi məsələnin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq ilkin şərtlərin ödənilib-ödənilməməsi yoxlanılmalı və inzibati aktın qəbul edilməsinə hazırlıq zəminində müvafiq hərəkətlər həyata keçirilməlidir. İnzibati orqan tərəfindən icraatın başlanması məqsədi və bu istiqamətdə həyata keçiriləcək tədbirlərin müəyyən edilməsi bu mərhələdə zəruri sayılır. Nəzərə alınması vacibdir ki, icraatın başlanması haqqında formal qərarın qəbul edilməsi kimi normativ-hüquqi şərt müəyyən edilməmişdir.

Fiziki və hüquqi şəxslərin ərizələri əsasında inzibati icraatın başlanması halı iştirakçıların hüquqi statusunun dəqiqləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Şəxsin ərizə ilə müraciət etməsi qanunverici tərəfindən icraatın başlanması hesab edilir. Qanunverici tərəfindən inzibati orqan üçün fiziki və hüquqi şəxslərin müraciəti üzrə icraatın başlanması inzibati orqan üçün vəzifə kimi müəyyən edilmişdir.

İnzibati icraatın hansı halda başa çatması və ya qurtarması haqqında qanunvericilikdə konkret tənzimlənməyə rast gəlinmir. Hesab edirik ki, qanunverici hər bir halda icraatın sona çatmasını müddətlə və ya işin həll edilməsi ilə bağlayır. Qeyd edilən arqumentin əsaslı olmasını inzibati icraatın anlayışının məzmununa diqqət etdikdə aydın görə bilərik.

Əgər inzibati aktın qəbul edilməsi, icra olunması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi ilə məsələlərin baxılması inzibati icraatdırsa, zəruri məsələnin həll edilməməsi icraatın başa çatmasını istisna edir.

Beləliklə, qanunvericilikdə təsbit olunan inzibati icraatın anlayışı ilə icraatın başa çatma mərhələsi (anı) müəyyən olunmuşdur. Hüquqi təbiətinə görə istər əlverişli, istərsə də əlverişsiz inzibati aktın qəbul edilməsi ilə orqan tərəfindən aparılan inzibati icraat bitmiş sayılacaqdır.

§ 2. Ərizə və vəsatətlər – inzibati icraatda hüquqi sənəd kimi

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktların təhlilinə və hüquq elmində formalaşmış yanaşmaya əsaslanmaqla deyə bilərik ki, hüquq müstəvisindən asılı olaraq icraata başlamaq üçün səbəb və əsaslar olmalıdır. İcraata başlamaq üçün səbəb dedikdə, icraatın başlanılması üçün daxil olan müraciətlər, əsas dedikdə isə, daxil olan müraciətdə münasibətin yaranması, dəyişməsi və ya xitam olunması əsası olan hüquqi fakt nəzərdə tutulur. İcraat hüquqpozmlar haqqında olduqda, burada onun obyektiv və subyektiv əlamətlərinin məcmusunun mövcudluğu və icraatı rədd edən halların olmaması tələb kimi çıxış edir. Nəzərə alınması zəruridir ki, bir çox qanunvericilik aktlarında qeyd edilən fikirlər hüquq münasibətlərinin məzmunu baxımından dəyişə bilər. Məsələn: əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblər klassik yanaşmaya tam uyğun gəlməsinə (fiziki şəxslərin ərizələri, müəssisə, idarə, təşkilatların vəzifəli şəxslərinin müraciətləri, kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunmuş məlumatlar və s.) baxmayaraq, əsasları fərqlidir. Onların sırasına məhkəmənin (hakimin), istintaq orqanlarının və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin qərarları aiddir. Təbii ki, qanunvericinin bu mövqeyi tam anlaşılan və məqsəduyğun sayılır.

Növbəti belə yaxın yanaşmanı “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 28-ci maddəsində görə bilərik. Qanunverici tərəfindən inzibati icraata başlanılması üçün aşağıdakı əsaslar müəyyən edilmişdir:

- fiziki və ya hüquqi şəxsin ərizəsi;
- inzibati orqanın təşəbbüsü;
- qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda inzibati orqanının inzibati aktı qəbul etmək vəzifəsi;
- inzibati aktdan şikayət verildiyi halda, inzibati şikayət.

Fiziki və ya hüquqi şəxsin ərizəsi və ya inzibati şikayət olduqda inzibati icraat müvafiq olaraq ərizənin və ya şikayətin qeydiyyatına alındığı andan başlanır. İnzibati orqanın təşəbbüsü və ya qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda inzibati orqanın inzibati aktı qəbul etmək vəzifəsi əsas kimi çıxış etdikdə isə, inzibati icraat maraqlı şəxsə icraat haqqında məlumat verildiyi və ya maraqlı şəxsə münasibətdə ilk prosessual hərəkətin həyata keçirildiyi andan başlanır.

Göründüyü kimi, inzibati orqan tərəfindən icraat başlanılmasının ilk əsasları sırasında ərizə nəzərdə tutulmuşdur. Qanunun mənası baxımından ərizə dedikdə, maraqlı şəxsin inzibati aktın qəbul edilməsi və ya ona məxsus olan hər hansı hüququn həyata keçirilməsi ilə bağlı inzibati orqana yazılı müraciəti nəzərdə tutulur.

Beləliklə, bu müraciət növü iki hal üçün nəzərdə tutulmuşdur:

- 1) inzibati aktın qəbul edilməsi;
- 2) maraqlı şəxsə məxsus olan hər hansı hüququn həyata keçirilməsi.

İnzibati icraatda bütün prosedur qaydaların inzibati aktın ətrafında cərəyan etməsi mübahisəedilməz fikirlərdəndir. Eyni fikirlər ərizəyə münasibətdə də qəbul edilir. Çünki maraqlı şəxs tərəfindən səlahiyyətli inzibati orqana ərizənin verilməsi inzibati akt ətrafında cərəyan edən prosesin başlanmasına rəvac verir.

Məntiqi mühakiməyə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, ərizə əsasında orqan tərəfindən (öz təşəbbüsü ilə) inzibati icraat başlanması istisna edilir. İnzibati hüquqdan (ayrı-ayrı qanunlarda nəzərdə tutulduqda) məlumdur ki, ərizənin olması icraatın başlanması üçün ilkin və həlledici şərtidir. Təsadüfi deyildir ki, “Lisenzialar və icazələr haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18.1-ci maddəsi tələb edir ki, ərizəçi lisenziyanın və icazənin alınması üçün lisenziya və icazə verən orqana “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 29-cu və 30-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada ərizə təqdim etməlidir.

Ərizə inzibati icraatın başlanması üçün hüquqi fakt rolunu oynayır. Ərizənin təqdim edilməsi ərizəni verən tərəf (maraqlı şəxs) ilə ərizənin təqdim edildiyi səlahiyyətli inzibati orqan arasında inzibati-prosessual hüquq münasibətlərinin yaranmasına səbəb olur. Maraqlı şəxs tərəfindən həmin ərizədə qaldırılmış məsələ ilə əlaqədar inzibati akt qəbul etmək səlahiyyətinə malik olan müvafiq inzibati orqana ərizə şəxsən və ya poçt rabitəsi vasitəsi ilə təqdim olunur, yaxud elektron üsulla göndərilir. Ərizə tərtib edildikdən sonra mütləq səlahiyyətli inzibati orqana təqdim edilməlidir. Ərizə təqdim edilmədən icraat başlanıla bilməz. İnzibati icraatda ərizənin rolu məhkəmə prosesindəki inzibati iddia ilə eynilik təşkil edir.

Qanunun mənasına görə ərizə bütün hallarda yazılı formada tərtib olunmalıdır. Ərizədə aşağıdakı məlumatlar göstərilməlidir:

- ərizəçinin müraciət etdiyi inzibati orqanın adı;
- ərizəçi fiziki şəxs olduqda onun soyadı, adı, atasının adı və ünvanı, şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd haqqında məlumatlar;
- ərizə hüquqi şəxsin adından verildikdə onun adı və hüquqi ünvanı;
- tələbin qısa məzmunu;
- ərizənin tərtib edildiyi tarix və ərizəçinin imzası;
- hüquqi şəxsin rəhbərinin və ya nümayəndəsinin imzası və hüquqi şəxsin möhürü;
- ərizəyə əlavə edilmiş sənədlərin siyahısı.

Qanunvericinin bu yönündəki tələblərinin daha asan mənimlənməsi məqsədilə situasiyaya diqqət edək. Əgər sahibkar biometrik texnologiyaların yaradılması və həmin texnologiyalara xidmət göstərilməsi sahəsində fəaliyyət göstərmək istəyirsə, Azərbaycan Respublikasının Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyinə ərizə ilə müraciət etdikdə, zəruri inzibati icraata başlanılacaqdır. Həmin ərizənin məzmununda əsasən aşağıdakılar öz əksini tapmalıdır:

- ərizəçinin soyadı, adı və atasının adı;

- ərizəçinin ünvanı;
- ərizəçinin şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd haqqında məlumatlar;
- ərizəçinin vergi ödəyicisi kimi eyniləşdirmə nömrəsi (vö-en-i);
- fəaliyyət obyektinin (obyektlərinin) ünvanı;
- tələbin qısa məzmunu;
- ərizəçinin əlaqə telefonları və elektron poçt ünvanı.

Təqdim olunması qanunla nəzərdə tutulmuş bütün sənədlər ərizəyə qoşma kimi əlavə olunur. Ərizə yuxarıda qeyd olunan tələblərə cavab vermədikdə, inzibati orqan həmin tələblərə uyğun olaraq düzəlişlərin edilməsi üçün qısa müddət təyin edir və formal tələblərə əməl olunmamasının hüquqi nəticələrini, yəni onun baxılmamış saxlanması haqqında inzibati aktın qəbul edilmə biləcəyi barədə ərizəçiyə xəbərdarlıq edir.

Konkret sahələrdən (məsələn: toksiki istehsalat tullantılarının utilizasiyası, özəl tibb fəaliyyəti, təhsil fəaliyyəti, təhlükəli yüklərin nəqliyyat vasitəsilə daşınması və s.) asılı olmayaraq qanunlarda ərizənin verilməsi zəruri şərt kimi müəyyən edilməyə bilər. Lakin adı çəkilən qanunun mətninin məzmunundan aydın olur ki, bu kimi icraatlarda ərizənin verilməsi zəruridir. Bəzən bu icraata hüquq ədəbiyyatlarında “ərizə icraatı” adı ilə rast gəlmək mümkündür.

Ümumiyyətlə, ayrı-ayrı şəxslərin fəaliyyəti ilə bağlı maraqlar hərəkətverici qüvvə kimi çıxış etdikdə, həmin icraat bir qayda olaraq ərizə ilə başlanılır. Əgər hüquq münasibəti məzmunca ictimai mənafelərin üstünlüyü ilə xarakterizə olunarsa, inzibati icraat orqanın təşəbbüsü ilə başlanılmalıdır. Məsələn: Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi istifadəyə yararsız yeyinti məhsullarının, bitki və heyvan mənşəli məhsulların, qablaşdırma materiallarının, köməkçi emal mədələrinin zərərsizləşdirilməsi və utilizasiyası (təkrar emalı, təyinatının dəyişdirilməsi və ya məhv edilməsi) barədə qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada qərar qəbul etmək səla-

hiyyətidədir. Göstərilən haldan hər hansı biri baş verərsə, adı çəkilən inzibati orqanın öz təşəbbüsü ilə icraat başlanılmalı və ictimai mənafeyə zidd fəaliyyətin dayandırılması yönündə zəruri inzibati akt qəbul edilməlidir. Təbii ki, bu situasiyaya uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi tərəfindən aidiyyəti fəaliyyət sahəsi üzrə məşğul olan subyektlərin barəsində əlverişsiz inzibati akt qəbul ediləcəkdir.

İnzibati icraat prosesinin başlanılması məqsədilə ərizəni verən maraqlı şəxs ilk növbədə arzuladığı inzibati aktın qəbul edilməsinə nail olmaq istəyir. Məsələn: hüquqi şəxs kimi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan (vergi ödəyicisi kimi artıq qeydiyyatdan alınmış) “D” şirkəti “Sınaq və kalibrəmə laboratoriyalarının səlahiyyətliyinə ümumi tələblər” standartına uyğun akkreditasiyadan keçəcək laboratoriya açmaq üçün inzibati orqana ərizə ilə müraciət edir. Ərizədə qeyd edilir ki, şirkət uyğunluq sertifikatını (inzibati aktı) almaqla laboratoriyasında fiziki-kimyəvi və mikrobioloji sınaqları həyata keçirmək niyyətindədir. Fiziki-kimyəvi sınaqlar laboratoriyasında şirkətin istehsalı olan un, unlu qənnadı məmulatları, makaron məmulatları, az alkoqollu və alkoqolsuz qazlı içkilər, qablaşdırılmış içməli su, həmçinin taxıl, istehsal olunan məhsulların xammalları və yarımfabrikatlarının sınaqlarının aparılacağı da qeyd edilir.

Ərizə vasitəsilə edilən müraciətdə qaldırılan məsələ qəbul ediləcək inzibati aktın məzmun obyektini müəyyən edir. Bu obyekt qismində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları, həmçinin hüquqi şəxslərin qanuni mənafevləri çıxış edir.

İnzibati orqan ərizəçi tərəfindən şəxsən təqdim olunmuş və ya poçt rabitəsi vasitəsi ilə daxil olmuş ərizəni qəbul etməli və həmin gün qeydiyyatdan almalıdır. İnzibati orqan ərizənin qəbul edildiyi gündən ən gec üç gün müddətinə ərizənin qeydiyyat tarixi və nömrəsi haqqında ərizəçiyə arayış verməyə və ya göndərməyə borcludur. Belə bir arayışın maraqlı şəxsə verilməsi onun tərəfindən inzibati icraat müddətinə əməl olunmasına nəzarət etməyə imkan yaradır. Ərizəyə “İnzibati icraat haq-

qında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 52-ci maddəsinə müəyyən edilmiş müddətdə baxılmadıqda və müvafiq inzibati akt qəbul edilmədikdə “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 66-cı maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq maraqlı şəxs məhkəməyə müraciət edə bilər. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, 2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmiş əlavə və dəyişikliklərdən sonra Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsi ilə hər kəsin inzibati icraat və məhkəmə prosesində dinlənmək hüququ təsbit olunmuşdur. Həmin hüquq daxilində hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, hüquqi şəxslərin, bələdiyyələrin və vəzifəli şəxslərin hərəkətlərindən və hərəkətsizliyindən inzibati qaydada və məhkəməyə şikayət edə bilər.

İnzibati icraat haqqında qanunvericilikdə müəyyən edildiyi kimi, inzibati orqan tərəfindən ərizəçiyə verilmiş ərizənin qeydiyyat tarixi və nömrəsi haqqında arayış sübut rolunu oynayacaqdır.

Ərizə inzibati orqana daxil olduqda, o, üç gün müddətində ərizənin “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 30-cu maddəsinə nəzərdə tutulmuş tələblərinə uyğunluğunu yoxlayır. Ərizəçi qanun və digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulan və işin həlli üçün zəruri olan sənədləri və ya məlumatları təqdim etmədiyi halda, orqan əlavə sənədlərin və ya məlumatların təqdim olunmasını tələb edə bilər. İnzibati orqan ərizəçidən qanunvericilikdə nəzərdə tutulduğundan əlavə hər hansı digər sənəd və ya məlumat tələb edə bilməz.

Əlavə sənədlərin və ya məlumatların təqdim edilməsi üçün inzibati orqan tərəfindən təyin edilən müddət 15 gündən çox olmamalıdır. Bu müddətdə əlavə sənədlər və ya məlumatlar inzibati orqana təqdim olunmadıqda, inzibati orqan ərizəyə baxılması ilə bağlı müddətin axımının dayandırılması barədə aralıq inzibati akt qəbul edir. Əlavə sənədlərin və ya məlumatların inzibati orqana təqdim olunduğu andan müddətin axımı bərpa olunur.

Maraqlı şəxslər ərizəni səlahiyyətli inzibati orqanlara təqdim etməlidirlər. Bəzən hüquq biliklərinin zəifliyi və ya məlumatsızlıq ucbatından ərizə səlahiyyəti olmayan inzibati orqana təqdim edilir. Odur ki, qanunvericilikdə bununla bağlı xüsusi tənzimləmə müəyyən edilmişdir. Əgər ərizəyə baxılması və müvafiq inzibati aktın qəbul edilməsi başqa inzibati orqanın səlahiyyətlərinə aiddirsə, ərizəçinin müraciət etdiyi inzibati orqan ərizənin daxil olduğu vaxtdan ən gec 10 gün müddətində ərizəni və ya ona əlavə olunmuş sənədləri səlahiyyətli inzibati orqana göndərməlidir. Ərizə və ona əlavə edilmiş sənədlərin səlahiyyətli inzibati orqana göndərilməsi barədə ərizəçiyə 6 gün müddətində yazılı şəkildə əsaslandırılmış məlumat verilməlidir. Bir qayda olaraq, ərizəni müvafiq səlahiyyətli orqana göndərən inzibati orqan tərəfindən ərizənin mahiyyəti üzrə hər hansı rəy verilməsi yolverilməzdir.

Beləliklə, ərizəni öyrənərkən inzibati orqan ərizədə qaldırılan məsələnin onun səlahiyyətinə aid olub-olmamasını, ərizənin formal tələblərə uyğun olaraq tərtib edilməsini, ərizəyə əlavə olunmuş sənədlərin yetərinə olmasını və digər məsələləri müəyyən edir. Təcrübi baxımdan inzibati orqan ərizənin baxılmamış saxlanması barədə, yaxud ərizədə qaldırılan konkret məsələ ilə bağlı inzibati akt qəbul edə bilər.

İnzibati icraatda ərizənin baxılmamış saxlanması xüsusi vəziyyət hesab olunur. Ərizə səlahiyyətli inzibati orqan tərəfindən aşağıdakı hallarda baxılmamış saxlanıla bilər:

- inzibati aktın qəbul olunması üçün əsas olmuş faktiki və ya hüquqi halların maraqlı şəxsin xeyrinə dəyişməsi, maraqlı şəxs üçün daha əlverişli inzibati aktın qəbuluna səbəb ola bilən yeni sübutların aşkar olunması, yaxud inzibati aktın aldatma, hədə-qorxu və ya digər qanunsuz hərəkətlər nəticəsində qəbul edildiyi və ya inzibati orqanı təmsil edən şəxsin icraatın gedişində cinayət törətməsinin qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktı ilə müəyyən olunması halları istisna olmaqla, ərizə vermiş şəxs (şəxslər) barəsində və ərizədə göstərilmiş həmin əsaslar

üzrə həmin inzibati orqan və ya müvafiq yuxarı inzibati orqan tərəfindən əvvəllər qərar qəbul olunduğu müəyyən edildikdə;

- həmin iş üzrə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı olduqda;

- ərizənin forması və məzmununa, habelə inzibati icraatın təzələndiyi təqdirdə, təkrar ərizə ilə müraciət etmək imkanı verən əsasların ərizədə qeyd olunması ilə bağlı tələblərə əməl olunmadıqda.

İnzibati orqan tərəfindən ərizənin baxılmamış saxlanılması barədə inzibati akt formasında qərar qəbul edilir.

Ərizənin forması və məzmununa, habelə inzibati icraatın təzələndiyi təqdirdə, təkrar ərizə ilə müraciət etmək imkanı verən əsasların ərizədə qeyd olunması ilə bağlı tələblərə əməl olunmaması ilə əlaqədar nöqsanlar aradan qaldırıldıqdan sonra inzibati orqana yenidən ərizə ilə müraciət edilə bilər.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərinin təmin edilməsi mexanizmində inzibati icraatın təzələnməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan qüvvədə olan inzibati icraat haqqında qanunvericilikdə zəruri hüquqi tənzimləmənin nəzərdə tutulması təqdirləyicidir.

Qanunvericinin mövqeyi deməyə əsas verir ki, maraqlı şəxs şikayət verilə bilməyən inzibati aktın ləğv olunması və ya dəyişdirilməsi ilə bağlı aşağıdakı hallarda təkrar ərizə ilə inzibati orqana müraciət edə bilər:

- inzibati aktın qəbul olunması üçün əsas olmuş faktiki və ya hüquqi hallar maraqlı şəxsin xeyrinə dəyişdikdə;

- maraqlı şəxs üçün daha əlverişli inzibati aktın qəbuluna səbəb ola bilən yeni sübutlar aşkar olunduqda;

- inzibati aktın aldatma, hədə-qorxu və ya digər qanunsuz hərəkətlər nəticəsində qəbul edildiyi və ya inzibati orqanı təmsil edən şəxsin icraatın gedişatında cinayət törətdiyi qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktı ilə müəyyən olunduqda.

Sadalanan hallarda inzibati orqan təkrar ərizəni yoxlamağa və ərizə ilə bağlı müvafiq qərar qəbul etməyə borcludur. İcraatı

təzələmək üçün təkrar ərizə ilə müraciət etmək üçün əsasların və ya digər əsasın əvvəlki icraat zamanı təqdim edilməməsini maraqlı şəxs özündən asılı olmayan səbəblərə görə mümkün olmadığını əsaslandırıldıqda qəbul edilir.

Ərizə 3 ay müddətində təqdim olunmalıdır. Müddətin axırını icraatı təzələmək üçün əsas olan halların maraqlı şəxsə məlum olduğu gündən başlanır.

İnzibati icraatı təzələmək üçün təkrar ərizə ilə müraciət etmək imkanı verən əsaslar ərizədə qeyd olunmalıdır. Həmin əsaslar ərizədə qeyd olunmadığı halda inzibati orqan ərizənin baxılmamış saxlanması haqqında inzibati akt qəbul edir.

İnzibati icraatda vəsatətlərin hüquqi əhəmiyyəti haqqında qısaca olaraq qeyd edək ki, maraqlı şəxs tərəfindən vəsatət yazılı formada, qaldırılmış məsələ ilə əlaqədar inzibati akt qəbul etmək səlahiyyətinə malik olan müvafiq inzibati orqana şəxsən təqdim olunur və ya poçt rabitəsi vasitəsilə, yaxud elektron üsulla göndərilir. İnzibati orqan vəsatəti qəbul etməyə və icraat materiallarına əlavə etməyə bərlüdür.

§ 3. İnzibati icraatda iştirakçılar, sübutetmə və müddətlər

Məişətdə olduğu kimi, hüquqi proseslərdə də müəyyən tərəflərin iştirakı qanunauyğunluq sayılır. İnzibati prosesinin tərkib hissəsi olan inzibati icraatda iştirakçıların dairəsi hüquqi statusları baxımından fərqli sayılır. İnzibati icraatda iştirakçıların sırasına aşağıdakı subyektlər daxildir:

- inzibati icraatı həyata keçirən və müvafiq inzibati aktı qəbul etmək səlahiyyəti olan inzibati orqan;
- bəzələrində inzibati aktın qəbul edilməsi nəzərdə tutulan və ya inzibati aktın qəbul edilməsi haqqında ərizə ilə müraciət etmiş fiziki və ya hüquqi şəxslər;
- inzibati orqan tərəfindən iştirakçı kimi icraata cəlb olunmuş fiziki və ya hüquqi şəxslər.

Yalnız yetkinlik yaşına çatmış və tam fəaliyyət qabiliyyəti olan şəxslər ərizə ilə müraciət etmək və inzibati icraatda digər prosesual hərəkətləri həyata keçirmək hüququna malikdirlər.

Qəbul olunması nəzərdə tutulan inzibati aktın digər fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və qanunla qorunan maraqlarına birbaşa təsir edəcəyi güman olunduğu hallarda, inzibati orqan həmin şəxslərin üçüncü (maraqlı) şəxs qismində icraatda iştirakını təmin etməyə borcludur.

İnzibati akt üçüncü şəxslərin qanunla qorunan maraqlarına toxunacağı halda, inzibati orqan onları öz təşəbbüsü ilə və ya həmin şəxslərin vəsatətinə əsasən iştirakçı kimi icraata cəlb edə bilər.

İcraata iştirakçı kimi cəlb olunan üçüncü şəxslər icraat iştirakçılarının malik olduğu bütün hüquq və vəzifələrə malikdirlər. İştirakı məcburi olan üçüncü şəxs icraata cəlb olunduğu halda, icraatın sonunda qəbul olunmuş inzibati akt ona münasibətdə də etibarlı olur və onun üçün hüquq və vəzifələr yaradır.

İnzibati icraatda maddi hüququn hüquqi varisliklə bağlı müddəaları tətbiq edilir. İştirakçının şəxsiyyəti ilə birbaşa bağlı olan hüquqların hüquqi varislik qaydasında keçməsinə yol verilmir.

Hüquq ictimaiyyəti tərəfindən dəstəklənən institutlar sırasında tərəfin hüquq və azadlıqlarının, habelə qanuni mənafeələrini təmsilçilik əsasında həyata keçirilməsi özünəməxsus yer tutur. İnzibati icraatda nümayəndəlik eynilə inzibati proses iştirakçılarının istifadə edə biləcəyi hüquqi institutdur. Qanuna görə inzibati icraatda maraqlı şəxslər və inzibati orqanlar təmsil oluna bilirlər. İnzibati-prosessual hüquqda belə hüquqi köməkdən istifadə mümkün və bəzən zəruri sayılır. Nəzərə alınması vacibdir ki, inzibati icraatda sərbəst təmsilçilik üçün heç bir məcburi qayda müəyyən edilməmişdir. Nümayəndənin köməyindən istifadə maraqlı şəxsin öz seçimindən asılıdır.

Şəxsin inzibati icraatda şəxsən iştirakı onu həmin iş üzrə nümayəndə ilə təmsil olunmaq hüququndan məhrum etmir. Nümayəndənin səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq rəsmiləşdirilmiş etibarnamə ilə təsdiq olunur. Nümayəndə təmsil etdiyi şəxsin adından icraatla bağlı bütün prosesual hərəkətləri yerinə yetirmək hüququna malikdir.

Fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətlili sayılmış fiziki şəxsləri inzibati icraatda onların qanuni nümayəndələri təmsil edirlər. Qanuni nümayəndələr inzibati orqana öz səlahiyyətlərini təsdiq edən sənədi təqdim etməlidirlər.

Qanuni nümayəndələr icraatda iştirak etməyi nümayəndə qismində seçdikləri başqa şəxsə tapşırıla bilirlər. Nümayəndə təmsil etdiyi şəxsin maraqlarını vicdanla müdafiə etməyə borcudur.

Qeyd olunduğu kimi, qanunvericilik ilə inzibati icraat daxilində fiziki və hüquqi şəxslərin nümayəndəliyi ilə yanaşı, inzibati orqanın da təmsil olunmaq hüququ tanınır. İnzibati orqan inzibati icraatda həmin orqanın rəhbəri, onun müavini və ya həmin orqanın rəhbəri tərəfindən təyin olunmuş digər vəzifəli şəxs vasitəsilə təmsil olunur. Qanunda başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, inzibati orqan inzibati icraatla bağlı bütün məsələlər üzrə nümayəndəyə müraciət edir.

Təcrübi baxımdan inzibati orqanın adından nümayəndə qismində heç bir sənəd tələb olunmadan rəhbər mövqeyini tu-

tan vəzifəli şəxs çıxış edə bilər. İnzibati orqanın hərəkətləri üçün məsuliyyət daşıyan şəxs hesab olunduğuna görə onun müstəqil qaydada təmsilçiliyi həyata keçirməsi realdır. Orqan rəhbərinin birbaşa təmsilçilik funksiyalarını həyata keçirmək iqtidarında olmadığı halda, onun müavini bu hüququ həyata keçirə bilər. İnzibati orqan rəhbərinin bir neçə müavini olduğu halda, konkret məsələlər ilə bağlı predmet üzrə səlahiyyət bölgüsü müəyyənləşdirilə bilər. Hesab edirik ki, bu məsələdə kurasiya üzrə fəaliyyət istiqamətləri əsas götürüləcəkdir.

İnzibati icraat daxilində rəhbərin təyin etdiyi başqa vəzifəli şəxs mütəxəssis olaraq icraatda orqanı təmsil edə bilər. Qeyd olunması zəruri sayılır ki, bir çox dövlət orqanlarının fəaliyyətində nümayəndələrin təyin edilməsi bu təcrübəyə əsaslanır.

İnzibati-prosessual hüquqda maraqlı şəxslərin hüquq və qanuni mənafeələrinin vacibliyi nəzərə alınmaqla, digər hüquq sahələrində istifadə edilən modellərin inzibati icraat üçün nümunəsi müəyyən edilmişdir. Həmin nümunə model “maraqlı şəxsin inzibati icraatda vəkil vasitəsilə təmsil olunmaq hüququ” adlanır. İnzibati icraatda maraqlı şəxsin vəkillə təmsil olunmaq və vəkilin yardımından istifadə etmək hüququ vardır. İnzibati icraatda vəkil qismində “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən olunmuş qaydada fəaliyyət göstərən vəkillər iştirak edə bilərlər. Adı çəkilən qanuna görə Vəkillər Kollegiyası üzvlüyünə müəyyən olunmuş qaydada qəbul edilmiş və vəkil andı içmiş şəxs vəkillik fəaliyyətini həyata keçirə bilər.

İstənilən proseslərin təminat xərcləri olduğu kimi, inzibati icraatın da xərclərinin olması zərurətdən irəli gəlir. Həmin xərclər aparılacaq (aparılan) inzibati icraatın idarəedilməsinin maddi təminatına xidmət edir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, inzibati icraatla bağlı xərclər müvafiq inzibati orqanın hesabına ödənilir. İnzibati icraatla bağlı maraqlı şəxsin və ya onu təmsil edən nümayəndənin çəkdiyi

xərclər, habelə nümayəndəlik haqqı maraqlı şəxsin hesabına ödənilir.

İnzibati şikayət təmin olunduğu hallarda, icraatla bağlı xərclər müvafiq inzibati orqanın hesabına ödənilir.

Sənədləri almaq üçün müvəkkil təyin etmək vəzifəsi milli hüquqi tənzimləmə mexanizmində yenilik sayıla bilər. Qanunverici bununla inzibati icraatın müəyyən edilmiş müddətlər daxilində aparılmasına və tərəflərin zəruri informasiya ilə təmin edilməsinə nail olmağa çalışmışdır.

İnzibati icraatda iştirak edən və Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayış yeri olmayan maraqlı şəxs inzibati orqanın bu barədə onu xəbərdar etdiyi gündən üç gün müddətində Azərbaycan Respublikasında yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda olan fəaliyyət qabiliyyətli şəxsi inzibati icraatla bağlı həmin maraqlı şəxsə ünvanlanan sənədləri almaq üçün müvəkkil təyin etməlidir. İnzibati orqan maraqlı şəxs üçün nəzərdə tutulan bütün sənədləri həmin müvəkkilə göndərməyə borcudur. Şəxs sadalanan bu hallara tələbə əməl etmədiyi halda, inzibati orqan həmin şəxs tərəfindən sənədlərin alınmamasına görə məsuliyyət daşımır və bu, qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, inzibati aktın etibarsız sayılması üçün əsas ola bilməz.

Hüquq müstəvisindən asılı olmayaraq aparılan icraatlarda özünəməxsus rola malik olan subyektlər sırasında ekspert və mütəxəssis ayrıca qeyd oluna bilər. Bir çox ədəbiyyatlarda qeyd olunduğu kimi, ekspert və mütəxəssis icraatın həyata keçirilməsinə köməklik göstərən şəxslər hesab olunurlar.

İnzibati icraat zamanı iş üzrə faktiki hallarla bağlı sualları izah etmək üçün inzibati orqan maraqlı şəxslərin vəsatəti və ya öz təşəbbüsü ilə ekspert və ya mütəxəssis cəlb edə bilər. İnzibati orqan ekspertizanın təyin olunması haqqında qərar qəbul edir və həmin qərarla ekspert rəyinin tələb olunduğu sualların dairəsini (ekspert araşdırmasının predmetini) müəyyənləşdirir. Maraqlı şəxslər ekspertiza zamanı araşdırılmalı olan əlavə sualları və bu suallarla bağlı əlavə sənədləri inzibati orqana təqdim

etməkdə haqlıdırlar. İnzibati orqan maraqlı şəxslərin təklif etdikləri sualların rədd edilməsini əsaslandırmağa borcludur.

Ekspertiza inzibati orqanın qərarı və ya maraqlı şəxslərlə bağlanan müqavilə əsasında məhkəmə ekspertizası idarələrinin ekspertləri və ya özəl məhkəmə ekspertləri tərəfindən keçirilir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində başqa müddət nəzərdə tutulmamışdırsa, ekspert ekspertiza təyin edilməsi haqqında inzibati orqanın qərarı məhkəmə ekspertizası idarəsinə daxil olduğu vaxtdan 30 gündən gec olmayaraq yazılı formada rəy verir, onu öz imzası ilə təsdiq edir və dərhal inzibati orqana göndərir.

Ekspertizanın aparılmasını 30 gündən gec olmayaraq müddətdə təmin etmək mümkün olmadıqda, məhkəmə ekspertizası idarəsinin rəhbəri tərəfindən əsaslandırılmış səbəblər göstərilməklə bu barədə inzibati orqana məlumat verilir. Bu halda inzibati orqan tədqiqatların mürəkkəblik dərəcəsini nəzərə almaqla ekspertizanın aparılması müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul edir.

İnzibati orqanın və ya maraqlı şəxsin tələb etdiyi hallarda ekspert rəylə bağlı əlavə izahat verməyə borcludur.

Mütəxəssis inzibati orqana zəruri kömək göstərilməsi üçün elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahəsində xüsusi bilik və bacarığa malik olmalıdır. Lakin mütəxəssisin ifadə etdiyi fikir ekspert rəyini əvəz etmir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, ekspertizanın keçirilməsi, ekspertin və ya mütəxəssisin haqqının ödənilməsi ilə bağlı xərclər inzibati orqanın hesabına ödənilir.

Maraqlı şəxslər onların mənafeələrinə xidmət edə biləcək halların müəyyən edilməsi məqsədilə öz təşəbbüsləri ilə ekspertizanın aparılmasını sifariş vermək üçün məhkəmə ekspertizası idarəsinə və ya özəl məhkəmə ekspertlərinə rəsmi müraciət etmək hüququna malikdirlər. Maraqlı şəxsin sifarişi ilə ekspertiza həmin şəxslə məhkəmə ekspertizası idarəsinin rəhbəri və ya özəl məhkəmə eksperti arasında bağlanan müqavilə əsasında

ekspertizanı sifariş edən şəxsin hesabına həyata keçirilir. Ekspertizanı sifariş etmiş şəxs ekspertə suallar siyahısını və tədqiqat üçün obyektləri verir. Ekspert tərəfindən ekspertizanı sifariş etmiş şəxsə müqavilədə göstərilən müddətdə yazılı rəy verilir. Maraqlı şəxsin sifarışı ilə aparılmış ekspertiza nəticəsində verilmiş ekspert rəyi inzibati orqan tərəfindən materiallara əlavə edilir və digər sübutlarla yanaşı qiymətləndirilir.

Vəzifəli şəxslər (o cümlədən kollegial orqanlar) tərəfindən inzibati icraat prosesində sui-istifadə hallarına yol verilməməsi üçün qanunvericilikdə konkret halların müəyyən edilməsi məqsədəuyğun sayılır. İnzibati icraat daxilində vəzifəli şəxsə etiraz etmək üçün əsasların müəyyən edilməsi bir çox neqativ halların qarşısının alınmasına xidmət edir.

Beləliklə, inzibati icraat daxilində vəzifəli şəxsə etiraz etmək üçün əsaslara aiddir:

- vəzifəli şəxs həmin işin nəticəsində şəxsən maraqlı olduqda;

- vəzifəli şəxs işdə iştirak edən maraqlı şəxs və ya onun nümayəndəsi ilə qohumluq əlaqəsindədirsə və ya əvvəllər qohumluq əlaqəsində olmuşdursa;

- vəzifəli şəxs işdə iştirak edən maraqlı şəxsin nümayəndəsi olduqda;

- vəzifəli şəxs özü və ya ailə üzvləri maraqlı şəxsə məxsus hüquqi şəxsə aidiyyəti olan şəxs olduqda.

Vəzifəli şəxs onun obyektivliyinə və ya qərəzsizliyinə şübhə doğuran yetərli başqa əsaslar olduqda inzibati icraatda iştirak edə bilməz. Qeyd edilən bu əsaslar mövcud olduqda, vəzifəli şəxs özü-özünə etiraz etməyə borcludur. Maraqlı şəxs eyni əsaslar olduqda, işə baxan vəzifəli şəxsə, işə kollegial qaydada baxıldıqda isə kollegiyanın istənilən üzvünə etiraz edə bilər.

Ekspertə, mütəxəssisə və ya tərcüməçiyə etiraz etmək üçün əsaslar vəzifəli şəxsə etiraz etmək üçün əsaslar ilə eynilik təşkil edir. Ekspert və ya mütəxəssis habelə aşağıdakı hallarda inzibati icraatda iştirak edə bilməz:

- işdə iştirak edən şəxslərdən və ya onların nümayəndələrindən xidməti və ya sair cəhətdən asılı olduqda;
- inzibati icraatın başlanılması üçün əsas olmuş materiallar üzrə təftiş apardıqda və ya həmin materiallardan inzibati icraatda istifadə olunduqda.

Vəzifəli şəxsin özü-özünə etiraz etməsi və ya vəzifəli şəxsə etiraz etmə haqqında ərizə iş üzrə inzibati akt qəbul olunana qədər yazılı formada verilməli və əsaslandırılmalıdır. Etiraz haqqında ərizəyə etirazın verildiyi vaxtdan ən gec bir gün müddətində baxılmalıdır. Etiraz haqqında ərizəyə etiraz edilən vəzifəli şəxsin birbaşa rəhbəri və ya həmin inzibati orqanın rəhbəri tərəfindən baxılır və müvafiq qərar qəbul edilir. İnzibati orqanın rəhbərinə etiraz haqqında ərizəyə müvafiq nəzarət orqanı tərəfindən baxılır və qərar qəbul edilir.

Kollegial orqanın üzvünə etiraz haqqında ərizəyə etiraz edilən vəzifəli şəxsin iştirakı olmadan kollegial orqanın üzvləri tərəfindən baxılır və bu barədə səs çoxluğu ilə qərar qəbul edilir. İnzibati orqan etirazla bağlı qərar barədə maraqlı şəxsə “İnzibati icraat haqqında” Qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada məlumat verməlidir. Etirazla bağlı qərardan adı çəkilən qanunla müəyyən olunmuş qaydada şikayət verilə bilər.

Şübhəsiz ki, istər orqanın öz təşəbbüsü, istərsə də maraqlı şəxsin müraciəti əsasında başlanılan inzibati icraatda ədalətli inzibati aktın qəbul edilməsi üçün sübutlar xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Sübutlar təcrübədə hər hansı bir ehtimalın və ya iddia edilən fikrin təsdiqlənməsi üçün istifadə olunan əsas vasitələrdəndir. İnzibati icraat apararı subyekt obyektiv araşdırma prinsipini rəhbər tutmaqla, iş üzrə qərarın qəbul edilməsinə hansı sübutların lazım olması və toplanılan sübutlardan hansının nəzərə alınmasını müstəqil şəkildə həll edir. Bu müstəqillik sui-istifadə kimi deyil, inzibati orqanın müstəqil hərəkət etmə azadlığı kimi izah oluna bilər. Həqiqətin müəyyən edilməsi inzibati orqanın vəzifəli şəxsinde müəyyən nəticələrin formalaşmasına səbəb olmaqla, qəbul ediləcək inzibati aktın əsaslandırılmasına kömək edir.

Qanunvericinin mövqeyindən aydın olur ki, inzibati orqan işin faktiki hallarının müəyyən olunması üçün yararlı və zəruri hesab etdiyi sübutları müstəqil şəkildə toplayır və nəzərə alır. İnzibati icraatda aşağıdakılar sübut etmə vasitələrinə daxildir:

- sənədlər;
- tərəflərin və işdə iştirak edən üçüncü şəxslərin izahatları;
- şahid ifadələri;
- müvafiq müayinələrin aparılması (onların nəticəsi);
- ekspert rəyləri;
- hüquqi yardım qaydasında digər inzibati orqanlar tərəfindən təqdim olunmuş arayışlar.

İnzibati icraat prosesində işin düzgün həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən digər sübutlardan istifadə olunması yolveriləndir. Qanunu pozmaqla əldə edilən sübutlardan istifadə olunmasına yol verilmir.

Sadalanan sübut etmə vasitələri sırasına aid olan sənədlər hüquq elmində tez-tez rast gəlinən anlayışlardandır. Onun bir-mənəli anlayışının prosesual qanunvericilikdə təsbit olunması təcrübi baxımdan bir sıra hallarda problem yarada bilər.

Sənəd anlayışı ümumi mənada “İnformasiya, informasiya-laşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuşdur. Sənədləşdirilmiş informasiya (sənəd) dedikdə, maddi daşıyıcıda mətn, səs və ya təsvir formasında qeydə alınan və identifikasiyaya imkan verən istənilən rekvizitli informasiya mənbəyindən, saxlanma yerindən, rəsmi statusundan, mülkiyyət növündən, mənsub olduğu təşkilat tərəfindən yaradılıb-yaradılmadığından asılı olmayaraq sənədləşdirilmiş informasiya başa düşülür. Bu normativ məzmunlu anlayışın inzibati icraatda səlahiyyətli subyektlər tərəfindən istifadə edilməsini rəsmi inkar edən mövqe mövcud deyildir. Yeganə istisna budur ki, “İnformasiya, informasiya-laşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” və “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında”

Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə tənzimlənən münasibətlərə şamil edilmir.

Nəzərə alınmalıdır ki, inzibati icraat haqqında qanunvericiliyin tətbiqi sahəsinə yaxın olan, bəzən uyuşan sahə kimi xarakterizə edilən mülki prosesdə sənədlərin müəyyən xüsusiyyətləri müəyyən edilir. Mülki prosesdə qəbul olunur ki, sənədlər ilk növbədə yazılı sübutlardır və bundan əlavə, onlar işin halları barədə məlumatı ifadə edirlər.

Bir çox hüquq ədəbiyyatlarında sənədlər şərti olaraq iki qrupa bölünür:

- dövlət orqanları tərəfindən verilən sənədlər (sürücülük vəsiqəsi, şəxsiyyət vəsiqəsi, notariuslar tərəfindən tərtib edilən və təsdiqlənən sənədlər və s.);
- fiziki və ya hüquqi şəxslərin tərtib etdikləri sənədlər (vəsiyyətnamə, hüquqi şəxsə aid arayış, qaimələr, ciddi hesabat blankları və s.).

Hüquq təbiiqetmə təcrübəsinə uyğun olaraq hər iki qrupa aid sənədləri verən (qəbul edən) subyektlərin məlum və konkret halın məzmununu ifadə edən yazılı (elektron) şəkildə mövcud olması tələb olunur.

İnzibati icraat daxilində sübutetmə haqqında danışarkən maraqlı tərəf daxil olmaqla, digər iştirakçılar tərəfindən edilməli olan hərəkətlər diqqət çəkir. Qanunun mənasına görə inzibati icraatda iştirak edən şəxslər işin bütün faktiki hallarının müəyyən edilməsinə kömək etməyə, iş üçün əhəmiyyət kəsb edən və onlara məlum olan faktlar barədə məlumat verməyə, özlərində olan zəruri sübutları təqdim etməyə borcludurlar.

İşdə iştirak edən şəxsin zəruri sübutları müstəqil əldə etmək imkanı olmadıqda, o, həmin sübutları tələb etmək barədə vəsatətlə inzibati orqana müraciət edir. Vəsatətdə sübutların iş üçün əhəmiyyəti, əlamətləri və olduğu yer göstərilməlidir. İnzibati orqan həmin sübutları tələb etməyə və onların təqdim olunmasını təmin etməyə borcludur. Maraqlı şəxsdən işdə olan sənədin məzmununun həqiqiliyi barədə sübut tələb olunması qadağandır.

Sübutların qiymətləndirilməsi dedikdə, inzibati orqan tərəfindən iş üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün faktiki və hüquqi hallara müvafiq olaraq qiymət verilməsi başa düşülür. Maraqlı şəxslərin arzusu ilə inzibati orqan qəbul edəcəyi inzibati aktı əsaslandırmaq istədiyi bütün faktlar, dəlillər və ya sübutlar barədə, habelə inzibati aktın qəbulu üçün təklif etdiyi hüquqi əsas barədə onlara izahat və ya şərh verməyə borcludur.

Bütün proseslərdə olduğu kimi, inzibati prosessual fəaliyyətin tərkib hissəsi kimi - inzibati icraat müəyyən müddətlər daxilində həyata keçirilir. Yüzlərdir ki, məişət həyatında, dövlət orqanlarının fəaliyyətində, özəl istehsalatda və cəmiyyətin digər sahələrində müddətlər təqvim günləri ilə hesablanır. Təbii ki, bu yanaşma inzibati icraat üçün də eynidir. İnzibati icraatda da müddətin son günü qeyri-iş gününə düşərsə, növbəti iş günü müddətin qurtardığı gün hesab olunur.

İnzibati icraatla bağlı hərəkətlər qanunlar ilə müəyyən edilmiş müddətlərdə həyata keçirilir. Qanunla müəyyən olunmuş müddətin axımı müddətin başlanğıcının təyin edildiyi təqvim tarixindən və ya hadisənin baş verməsindən sonrakı gündən başlanır. Müddətlər qanunla müəyyən edilmədiyi hallarda, onlar inzibati orqan tərəfindən təyin edilir. İnzibati orqan tərəfindən təyin edilmiş müddətin axımı həmin orqanın maraqlı şəxsi bu barədə məlumatlandırdığı andan və yaxud Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda müvafiq məlumatın rəsmi elan olunduğu andan başlanır.

İnzibati orqan tərəfindən təyin edilmiş müddətlər maraqlı şəxsin ərizəsi üzrə həmin orqan tərəfindən uzadıla bilər. İnzibati orqan təyin edilmiş müddətə əməl olunmamasının nəticələri barədə maraqlı şəxsləri xəbərdar etməyə borcludur.

Nəzərə alınması zəruri olan növbəti bir institut “inzibati icraatın müddəti”dir. Qüvvədə olan inzibati icraat haqqında qanunvericiliyə görə səlahiyyətli inzibati orqanda ərizənin və ya müraciətin qeydiyyatı alındığı vaxtdan ən gec 30 gün müddətində həmin inzibati orqan inzibati aktın qəbul edilməsi və ya

onun qəbul edilməsindən imtina olunması haqqında qərar qəbul etməlidir. Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları ilə inzibati icraatın müddəti 30 gündən fərqli (az və ya çox) müəyyən oluna bilər.

İnzibati icraat üzrə əhəmiyyət kəsb edən halların müəyyən olunması üçün 30 gündən daha artıq müddət tələb olunduğu hallarda, inzibati icraatın müddəti inzibati orqan tərəfindən hər dəfə 30 gün olmaqla iki dəfə uzadıla bilər. Deməli, inzibati icraatın ən böyük müddəti 90 gün ola bilər.

Təbii ki, müddətin uzadılması barədə inzibati orqan tərəfindən maraqlı şəxsə məlumat verilməlidir. Müddətin uzadılmasına səbəb olan hallar inzibati orqan tərəfindən inzibati akt-da əsaslandırılmalıdır.

Bu və ya digər hadisələrdən asılı olaraq bəzən müddətlərə riayət olunması çətinlik yaradır. Odur ki, qanunverici tərəfindən inzibati icraat üçün müddətlərin bərpası institutu müəyyən edilmişdir. Hüquq tətbiq etmə təcrübəsində bu kimi addımların atılması tərəflərin hüquq və qanuni mənafelərinin təminatı üçün məqbul sayılır.

İnzibati orqan qanunla müəyyən edilmiş müddətin buraxılmasının səbəbini üzrlü hesab edərsə, maraqlı şəxsin ərizəsinə əsasən buraxılmış müddəti bərpa edir. İnzibati orqan qanunla müəyyən edilmiş müddətin buraxılmasının səbəbini üzrlü hesab edərsə, maraqlı şəxsin ərizəsinə əsasən buraxılmış müddəti bərpa edir. Şəxs göstərilən səbəblər aradan qalxdığı vaxtdan ən gec 10 gün müddətində buraxılmış müddətin bərpa olunmasına dair yazılı ərizə ilə inzibati orqana müraciət etməlidir. Ərizəyə müddətin buraxılması səbəbinin üzrlü olduğunu təsdiq edən sənədlər əlavə olunmalıdır.

İnzibati orqan buraxılmış müddətin bərpa olunmasına dair ərizəyə 5 gün müddətində baxmalıdır. Müddətin bərpası haqqında ərizənin verilməsi ilə eyni vaxtda müddəti buraxılmış hərəkət də edilməlidir. Onların sırasına ərizənin, şikayətin verilməsi, sənədlərin təqdim edilməsi və s. aid edilir.

Qanunla birbaşa qadağan olunmuş hallarda buraxılmış müddətin bərpasına yol verilmir. Buraxılmış müddətin bərpa olunmasından imtina edilməsi haqqında inzibati orqanın qərarından maraqlı şəxslər “İnzibati icraat haqqında” qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada şikayət verə bilirlər.

İnzibati icraat daxilində tərəflərin hüquq və qanuni mənafələrinin təminatı sisteminin tərkibinə aid edilən növbəti yenilik “inzibati icraat haqqında xəbərdar etmə” institutudur. Adı çəkilən institut digər hüquq münasibətlərində olduğu kimi, aparılan inzibati icraatın hərtərəfli və ədalətli olmasına təminat verəcək elementlərə aiddir. Beləliklə, inzibati orqan inzibati icraatda iştirak edən şəxsləri, zəruri hallarda isə şahidləri, ekspertləri, tərcüməçiləri və digər orqanların nümayəndələrini inzibati icraatla bağlı iclasın vaxtı və yeri haqqında xəbərdar etməyə borcludur.

Adları çəkilən şəxslərə müvafiq məlumatın çatdırılması məqsədilə inzibati orqan müxtəlif rabitə vasitələrindən istifadə edə bilər. Ölkəmizdəki hüquq tətbiqetmə təcrübəsinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, inzibati orqan inzibati icraatda iştirak edən bütün tərəflərə inzibati icraatla bağlı iclasın vaxtı və yeri haqqında xəbəri bildiriş vasitəsilə göndərir.

Bildiriş inzibati icraatda iştirak edən şəxs tərəfindən göstərilən ünvana göndərilir. Bildiriş işdə iştirak edən şəxsə və ya onun nümayəndəsinə, habelə vətəndaşın onunla birgə yaşayan yaxın qohumlarına verilir.

Qanunvericinin tələbinə görə şəxslərin inzibati icraatla bağlı iclasa vaxtında gəlmək və iş üzrə hazırlaşmaq üçün sərəncamında kifayət qədər vaxt olması müəyyən edimişdir.

MÖVZU № 5.

İNZİBATİ ŞİKAYƏTLƏR ÜZRƏ İCRAAT VƏ İNZİBATİ AKTIN İCRA EDİLMƏSİ

§ 1. İnzibati şikayətlər üzrə icraatın anlayışı və onun hüquqi məzmunu

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsində hüquq və azadlıqların təminatı xüsusi rola malikdir. Bu yönümdə ölkəmizdə həyata keçirilən müxtəlif səviyyəli tədbirlər, o cümlədən hüquq islahatları çərçivəsində atılan addımlar xüsusilə qeyd oluna bilər. 2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq səsverməsində (referendumda) edilmiş əlavə və dəyişikliklərdən sonra Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının inzibati qaydada və məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Təbii ki, konstitusiya ilə təsbit olunan təminatların daha detallı nümunəsi müxtəlif normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilir.

Qeyd etməliyik ki, qüvvədə olan “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci fəslə inzibati şikayətlər üzrə icraatdan bəhs edir. İnzibati şikayət dedikdə, hüquqlarını və qanunla qorunan maraqlarını müdafiə etmək məqsədilə maraqlı şəxsin inzibati aktdan, inzibati aktın qəbul edilməsindən imtinadan və yaxud inzibati orqanın hərəkət və ya hərəkətsizliyindən subordinasiya baxımından yuxarı inzibati orqana yazılı müraciəti başa düşülür. Daha sadə formada desək, maraqlı şəxslər hüquqlarını və ya qanunla qorunan maraqlarını müdafiə etmək məqsədilə inzibati aktdan, inzibati aktın qəbul edilməsindən imtinadan və ya inzibati orqanın vəzifəli şəxsinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət verə bilər.

Mübahisəsiz ki, inzibati şikayətin verilməsi maraqlı şəxslərin subyektiv hüquqları sırasına daxildir. Adı çəkilən şikayə-

tin verilməsi müstəsna olaraq maraqlı şəxsin mülahizəsindən asılıdır. O, xüsusi qaydalar əsasında deyil, müəyyən xüsusiyyətləri (şikayətin verilməsi qaydası, müddəti və s.) nəzərə alınmaqla, ümumi icraat qaydaları əsasında həyata keçirilir. İnzibati şikayət yalnız inzibati aktdan deyil, həmçinin aralıq inzibati aktdan da verilə bilər. Yalnız aşağıdakı hallarla bağlı aralıq inzibati aktlardan müstəqil şəkildə subordinasiya baxımından yuxarı inzibati orqana və ya şikayətə baxmaq səlahiyyətinə malik olan digər orqana şikayət verilməsi müəyyən edilmişdir:

- səlahiyyətlə bağlı;

- etirazla bağlı;

- icraat üzrə materialların tanış olmaq üçün maraqlı şəxsə təqdim edilməsindən və ya iş üzrə maraqlı şəxsə məlumat verilməsindən imtina olunması ilə bağlı;

- qanunla birbaşa nəzərdə tutulmuş digər hallarda.

Səlahiyyətlə bağlı verilən inzibati şikayət - hüquqi mexanizm olaraq qanunvericiliyin düzgün tətbiq edilməsi üzrə mübahisələndirmədir. Məlumdur ki, inzibati orqanlar öz fəaliyyətlərini qanunla onlara verilmiş səlahiyyətləri hədudlarında həyata keçirirlər. Bəzən konkret məsələnin həlli ilə bağlı subordinasiya baxımından yuxarı inzibati orqana dair təbəçilik münasibətlərində olan inzibati orqanın yerli (struktur) və digər qurumları arasında aidiyyət və ya səlahiyyətlə bağlı mübahisələr meydana çıxmaqla bilər.

Nəzərə alınması vacibdir ki, icra hakimiyyəti orqanları, onların strukturuna daxil olan dövlət orqanları aidiyyət və ya səlahiyyətlə bağlı aralarındakı mübahisəyə dair məhkəməyə müraciət edə bilməzlər. Əgər belə şikayət olarsa, aidiyyəti üzrə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 3 fevral tarixli 761 nömrəli Fərmanı ilə yaradılan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Apellyasiya Şurasında baxılacaqdır. Adı çəkilən şura sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fiziki və hüquqi şəxslərin özlərinin sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı müraciətlərinə baxılması sahəsində çoxpilləliyin təmin edilməsi, mərkəzi

və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının, dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin Apellyasiya Şuralarının qərarlarından, digər hərəkət və hərəkətsizliyindən yuxarı instansiyaya şikayətlərin verilməsi, habelə inzibati orqanlar arasında aidiyyət və ya səlahiyyətlə bağlı mübahisələrə dair müraciətlərə baxılması mexanizminin tənzimlənməsi məqsədi ilə yaradılmış və ictimai (ödənişsiz) əsaslarla fəaliyyət göstərən kollegial orqandır. İnzibati orqanlar arasında aidiyyət və ya səlahiyyətlə bağlı mübahisəyə dair müraciət dedikdə, icra hakimiyyəti orqanları arasında səlahiyyətlərin mənsubluğu, bölüşdürülməsi və həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranmış mübahisə üzrə aidiyyəti inzibati orqanın həmin mübahisənin yaranmasına səbəb olmuş digər inzibati orqanın qərarlarından, digər hərəkətlərindən və ya hərəkətsizliyindən Şuraya verdiyi yazılı müraciət başa düşülür.

Vəzifəli şəxsə etiraz etmə haqqında ərizə iş üzrə inzibati akt qəbul olunana qədər yazılı formada verilməli və əsaslandırılmalıdır. Bu tələblər “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmişdir. Etiraz haqqında ərizəyə etirazın verildiyi vaxtdan ən gec bir gün müddətində baxılmalıdır. Etiraz haqqında ərizəyə etiraz edilən vəzifəli şəxsin birbaşa rəhbəri və ya həmin inzibati orqanın rəhbəri tərəfindən baxılır və müvafiq qərar qəbul edilir. İnzibati orqanın rəhbərinə etiraz haqqında ərizəyə müvafiq nəzarət orqanı tərəfindən baxılır və qərar qəbul edilir.

Kollegial orqanın üzvünə etiraz haqqında ərizəyə etiraz edilən vəzifəli şəxsin iştirak olmadan kollegial orqanın üzvləri tərəfindən baxılır və bu barədə səs çoxluğu ilə müvafiq qərar qəbul edilir. İnzibati orqan etirazla bağlı qərar barədə maraqlı şəxsə məlumat verməlidir.

Etirazla bağlı qərardan şikayət bir qayda olaraq, qərar qəbul etmiş yuxarı orqan üzərində nəzarəti həyata keçirən subordinasiya baxımından yuxarı inzibati orqana verilə bilər.

İcraat üzrə materialların tanış olmaq üçün maraqlı şəxsə təqdim edilməsindən və ya iş üzrə maraqlı şəxsə məlumat ve-

rilməsindən imtina olunması ilə bağlı inzibati şikayət mahiyyət baxımından tərəfin pozulan hüququnun bərpasına xidmət edən hüquqi alətdir.

Aydındır ki, işin materialları ilə tanış olmaq hüququnun təmin edilməsi maraqlı şəxsin icraatda öz maraqlarını və hüquqlarını hansı səviyyədə müdafiə etməsinə birbaşa təsir göstərir. Təcrübədə orqan əməkdaşının inzibati icraat çərçivəsində bəzən məhəl qoymadığı, hüquqi məzmunu baxımından yekun qərar olmadığı üçün aralıq aktlara əhəmiyyət verməməsi bir sıra hallarda hüquqi nəticə yaradan inzibati akt kimi vacib sənədin qəbulundan sonra “fəsad” ilə üz-üzə qalmaqla nəticələnə bilər. Bu baxımdan qeyd edilən hüququn təmin edilməməsi inzibati icraatın ümumi və prosedur prinsiplərinin pozulması kimi başa düşülür.

Qanunla birbaşa nəzərdə tutulmuş digər hallarda verilən inzibati şikayət “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 50.6-cı maddəsinə uyğun olaraq buraxılmış müddətin bərpa olunmasından imtina edilməsi haqqında inzibati orqanın qəbul etdiyi qərar ilə bağlı ola bilər. Bununla əlaqədar aparılmalı olan icraat haqqında “İnzibati icraat - inzibati prosessual fəaliyyətin tərkib hissəsi kimi” mövzusunda məlumat verilmişdir.

İnzibati şikayətlər üzrə icraatda inzibati şikayətin verilməsi və geri götürülməsi qaydasının detallı müəyyən edilməsinin əhəmiyyəti çox böyükdür. Çünki ölkəmizdə vətəndaş müraciətlərinə aid sahəvi qanun sayılan “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun müddəaları vətəndaşların məhkəmə icraatı və ya inzibati icraat çərçivəsində etdikləri müraciətlərə şamil olunmur. Başqa sözlə desək, inzibati icraat çərçivəsində inzibati qaydada verilən inzibati şikayətlərə aid hüquqi tənzimləmə yalnız “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun təsirindədir.

Qanunvericinin adı çəkilən münasibətlər sisteminə aid tələbinə görə inzibati aktdan şikayət inzibati qaydada və ya məh-

kəmə qaydasında verilə bilər. Əgər inzibati aktdan eyni zamanda həm inzibati, həm də məhkəmə qaydasında şikayət (inzibati iddia) verilərsə, onda şikayətə məhkəmə qaydasında baxılır və şikayət instansiyasında həmin şikayət üzrə başlanılmış icraata xitam verilir.

İnzibati qaydada şikayət birbaşa və ya inzibati aktı qəbul etmiş inzibati orqan vasitəsilə şikayət instansiyasına təqdim edilir. İnzibati orqan 3 gün müddətində həmin müraciəti aidiyyəti şikayət instansiyasına göndərməyə borcludur.

İnzibati aktlardan məhkəmə qaydasında şikayət (inzibati iddia) Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada verilir. Təbii ki, bu qaydalar haqqında zəruri məlumatlar və izahlar növbəti müstəqil mövzular daxilində veriləcəkdir.

Diqqət çəkən növbəti bir məqam ondan ibarətdir ki, qanunvericiliyə edilən dəyişiklik və əlavələrə görə artıq inzibati qaydada verilmiş şikayət üzrə qərar qəbul ediləndə, həmin şikayət maraqlı şəxsin və ya onun nümayəndəsinin ərizəsinə əsasən geri götürülə bilər. Reallıqda səslənən yanaşma mümkündür. Bu situasiyaya uyğun tənzimləmənin qanunvericilikdə təsbit olunması sosial sifarişlə uzlaşır. Hesab edirik ki, bu cür tənzimləmə nəticəsində verilən inzibati şikayətin əsassız olması qənaətinə gələn maraqlı şəxsin növbəti hüququ təmin olunur. Eyni zamanda inzibati orqanların fəaliyyəti üçün perspektivli sayılmayan mübahisələndirilmə ilə əlaqədar şikayət instansiyasında icraatın aparılması zərurəti aradan qalxır.

İnzibati qaydada verilmiş şikayət üzrə qəbul edilən qərarlara aşağıdakılar aiddir:

- inzibati akt dəyişdirilmədən, inzibati şikayət isə təmin edilmədən saxlanılır;
- inzibat aktı tamamilə və ya qismən ləğv edilir və işdə olan və ya əlavə təqdim olunmuş sübutlar əsasında yeni inzibati akt qəbul edilir;
- inzibati akt dəyişdirilir.

Hüquq və qanuni mənafeələrin təminatı sistemində müddətlər, xüsusən şikayətlərin verilməsi müddətləri vacibdir. Odur ki, sual daxilində müzakirə edilən inzibati şikayətin verilməsi müddətinə diqqət yetirilməsi məqsədəuyğun sayıla bilər.

“İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, şikayət inzibati aktın qüvvəyə mindiyi gündən 30 gün müddətində, elmi dərəcələr və elmi adlar verilməsi, xarici ölkələrdə verilmiş elmi dərəcələr və elmi adlar haqqında sənədlərin nostrifikasiyası (ekvivalentliyinin müəyyən edilməsi və tanınması) və ya təkrar attestasiya əsasında tanınması, elmi dərəcədən və elmi addan məhrum etmə (elmi adın və elmi dərəcənin bərpası) ilə bağlı inzibati aktlara münasibətdə isə bu inzibati aktlar qəbul edildiyi tarixdən 2 ay müddətində müvafiq şikayət instansiyasına verilir.

İnzibati aktda ona qarşı mümkün hüquqi müdafiə vasitələri, bu hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə (şikayət vermə) qaydası və müddəti nəzərdə tutulmadıqda və ya inzibati akt onun ünvanlanmadığı digər maraqlı şəxslərin qanuni maraqlarına (ilk dəfə) toxunduqda, həmin inzibati aktdan onun qüvvəyə mindiyi gündən 6 ay müddətində şikayət verilə bilər. İnzibati aktdan şikayət verilməsi ilə bağlı müddət üzrlü səbəbdən buraxıldıqda, maraqlı şəxsin ərizəsinə əsasən şikayət instansiyası tərəfindən həmin müddət bərpa edilir.

Göründüyü kimi, inzibati icraat daxilində inzibati şikayətlərin verilməsi üçün müxtəlif müddətlər müəyyən edilmişdir. Əgər həmin müddətlərin müəyyən edilməsi inzibati orqanların səlahiyyətinə aid olarsa, “hansı meyar və ya zərurətdən irəli gələrək müddətlər müxtəlif cür müəyyən olunur” kimi suallar qaçılmaz olardı. Lakin qanunverici səviyyəsində inzibati icraat daxilində inzibati şikayətlər üçün müxtəlif müddətlərin müəyyən edilməsi sual verməkdən çox, riayət edilməsini şərtləndirir.

İnzibati şikayətlər üzrə müddətlərin müxtəlif olmasının hüquq münasibətlərinin məzmunu ilə bilavasitə bağlılığı ağılabatdır. Onların mürəkkəbliyi, dəqiqləşdirilməli olan məsələlər

haqqında zəruri ekspertizaların aparılması, yaxud mütəxəssis tərəfindən öyrənilməsi kimi vacib məqamlar, habelə qəbul edilən inzibati akt nəticəsində dərhal deyil, bir müddət sonra ziyanın (əsasən iqtisadi təsir nümunəsində) hiss olunması müddətlərin müxtəlif olmasını şərtləndirən amillər sırasına daxil edilə bilər.

Mübahisələndirilmə prosesində müddətlər ilə yanaşı, inzibati şikayətin forması və məzmunu haqqında fikirlər də əhəmiyyətli sayılır. İnzibati şikayət yazılı formada tərtib edilir. Məzmununa görə inzibati şikayətdə aşağıdakı məlumatlar göstərilməlidir:

- ✓ şikayətin verildiyi inzibati orqanın adı və ünvanı;
- ✓ şikayəti verən şəxsin soyadı, adı, atasının adı, yaşayış yeri və ya olduğu yer (hüquqi şəxsin adı və hüquqi ünvanı), inzibati icraatda prosesual vəziyyəti;
- ✓ barəsində şikayət verilən inzibati akt və ya hərəkət (hərəkətsizlik);
- ✓ şikayəti verən şəxsin tələbi və tələbin əsasları;
- ✓ şikayətin tərtib edildiyi tarix;
- ✓ şikayəti verən şəxsin imzası.

İnzibati şikayət sadalanan formal tələblərə cavab vermədikdə, inzibati orqan şikayətin həmin tələblərə uyğun olaraq düzəldilməsi üçün qısa müddət təyin edir və formal tələblərə əməl olunmamasının hüquqi nəticələrini şikayətçiyə izah edir.

Hüquqi dövlət quruculuğu üçün əhəmiyyətli sayılan yeniliklər sırasında qeyd edilən fəaliyyət nümunəsi inzibati icraat çərçivəsində fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və qanuni mənafelərinin qorunmasına, eyni zamanda pozulduğu təqdirdə, təşkilatdaxili münasibətlər çərçivəsində bərpa edilməsinə xidmət edir.

Qanunvericiliklə şikayət instansiyası tərəfindən inzibati şikayətin baxılmamış saxlanılması üçün əsaslar müəyyən edilmişdir. Şikayət instansiyası aşağıdakı hallarda inzibati şikayəti baxılmamış saxlayır:

- inzibati şikayətin forması və məzmununa dair nəzərdə tutulmuş tələblərə əməl olunmadıqda;
- şikayətin predmeti üzrə digər səlahiyyətli inzibati orqanın və ya məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı olduqda;
- inzibati şikayətin verilməsi üçün qanunla müəyyən olunmuş müddət buraxıldıqda və buraxılmış müddət bərpa edilmədikdə;
- şikayət maraqlı şəxsin və ya onun nümayəndəsinin ərizəsinə əsasən geri götürüldükdə.

Şikayət instansiyası şikayətin baxılmamış saxlanması barədə qərar qəbul edir. Həmin qərardan “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda müəyyən olunmuş qaydada şikayət verilə bilər. Şikayət instansiyası şikayət üzrə qərar qəbul ediləndə şikayəti vermiş şəxsə öz rəyini bildirmək imkanı verməlidir.

İnzibati şikayətin forması və məzmununa dair nəzərdə tutulmuş tələblərə əməl olunmaması ilə əlaqədar nəzərdə tutulmuş əsaslar aradan qaldırıldıqdan sonra ümumi qaydada yəni-dən inzibati şikayət verilə bilər.

Bütün hüquq sahələrində olduğu kimi, inzibati-prosessual hüquqa aid münasibətlərdə də həyata keçirilən hərəkətlər növbəti bir münasibətin yaranması əsası ola bilər. Eyni vəziyyət hüquqi nəticəyə də şamil olunur. Beləliklə, inzibati şikayətin verilməsinin hüquqi nəticələri inzibati icraat tərəflərinin hüquq və qanuni mənafələrinin təminatı sistemində daxildir.

Qanunverici müəyyən etmişdir ki, inzibati şikayətin verildiyi hallarda, şikayət olunan inzibati aktın icrasının dayandırılması ilə bağlı məsələyə maraqlı şəxsin ərizəsinə əsasən və ya xidməti vəzifəsinə görə şikayət instansiyasının öz təşəbbüsü ilə şikayət instansiyası tərəfindən dərhal baxılması və bu barədə müvafiq qərar qəbul edilməsi üzrə hallar istisna olmaqla, inzibati şikayətin verilməsi şikayət olunan inzibati aktın icrasını dayandırmır.

İnzibati şikayətin verildiyi hallarda, şikayət olunan inzibati aktın icrasının dayandırılması ilə bağlı məsələyə maraqlı şəxsin ərizəsinə əsasən və ya xidməti vəzifəsinə görə şikayət instansiyasının öz təşəbbüsü ilə şikayət instansiyası tərəfindən dərhal baxılır və bu barədə müvafiq qərar qəbul edilir.

İnzibati aktın icrasının dayandırılması ilə bağlı qərar şikayət instansiyası tərəfindən əsaslandırılmalıdır. Hesab edirik ki, bu halda inzibati aktın qəbul edilməsi zəruridir.

İcraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda başqa müddət nəzərdə tutulmamışdırsa, şikayət instansiyası daxil olduğu gündən 1 ay müddətində inzibati şikayətə baxmağa və mahiyyəti üzrə qərar qəbul etməyə borcludur. Şikayət instansiyası tərəfindən 1 ay ərzində qərar qəbul edilmədikdə və ya şikayət instansiyası tərəfindən qəbul edilmiş qərarla razılaşmadıqda, şikayətçi məhkəməyə şikayət verə bilər.

Müasir dövr üçün hüquq elmində diqqət çəkən yeniliklərdən növbəti inzibati icraat daxilində “məhkəmə qaydasında müvəqqəti xarakterli müdafiə” institutu sayıla bilər. Qeyd edilən hüquq münasibəti ilə bağlı müraciət edən tərəfin ərizəsinə baxılması və zəruri qərarın qəbul edilməsi də Azərbaycan Respublikası inzibati məhkəmələrinin səlahiyyətinə aiddir.

Beləliklə, səslənən fikirlərə əsasən demək mümkündür ki, inzibati şikayətlər üzrə icraat dedikdə, hüquqlarını və qanunla qorunan maraqlarını müdafiə etmək məqsədilə maraqlı şəxsin inzibati aktdan, inzibati aktın qəbul edilməsindən imtinadan və yaxud inzibati orqanın hərəkət və ya hərəkətsizliyindən subordinasiya baxımından yuxarı inzibati orqana yazılı müraciəti əsasında zəruri hərəkətlərin aparılması və qərarların qəbul edilməsi üzrə təşkilatdaxili prosessual fəaliyyət başa düşülür.

§ 2. İnzibati aktın icra edilməsi - inzibati icraatın mərhələsi kimi

Bütün icraatlarda olduğu kimi, inzibati aktın qəbul edilməsi üzrə həyata keçirilən hərəkətlər də müəyyən ardıcılıqla müşayiət edilir. Həmin hərəkətlərin biri digərini əvəz etməklə, icraatın müvafiq mərhələlərində tamamlanırlar. İnzibati aktların icrası inzibati icraatın son mərhələsi hesab edilir. Onun həyata keçirilməsi özü-özlüyündə adı çəkilən icraatın tamamlanmasıdır. Bu mərhələ məzmun baxımından inzibati aktın vaxtında və düzgün icraya yönəldilməsindən, həmçinin icrası zamanı yeni yaranan vəzifələrin həll edilməsindən ibarətdir. Göstərilənlərin həlli bir qayda olaraq, inzibati orqanların səlahiyyətinə aid olmaqla, inzibati icraatın bir hissəsini təşkil edir. Odur ki, inzibati aktların icra edilməsi eyni adlı icraatın müstəqil mərhələsi kimi xarakterizə olunur.

Təcrübi baxımdan inzibati aktın vaxtında icra edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnzibati aktın icraya yönəldilməsində istənilən əngəllik, onun düzgün və ya tam icra edilməməsi inzibati aktın ümumi təsir qüvvəsini azaldır, eyni zamanda inzibati orqanın nüfuzuna mənfi təsir göstərir. Təbii ki, inzibati aktın dərhal və dəqiq icrası inzibati idarəçiliyin səmərəsini aydın ifadə edir. Bu cür fəaliyyət maraqlı şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafelərinin qorunmasına, həmçinin qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsinə təminat yaradır.

Qüvvədə olan “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən inzibati akt ünvanlandığı şəxs (şəxslər) üçün məcburi xarakter daşıyır və həmin şəxs (şəxslər) ona əməl etməyə borcludur. İnzibati aktda nəzərdə tutulan vəzifə və hüquqlar müəyyən edən şərtlərə aidiyyəti ünvançı tərəfindən riayət edilməlidir. İnzibati aktın mahiyyət baxımından hüquqi tələb təsirinə malik olması ağlabatan və başa düşüləndir.

Əgər inzibati icraat haqqında qanunvericilikdə başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, inzibati akt, o cümlədən inzibati

şikayət üzrə qəbul olunmuş qərar onu qəbul etmiş inzibati orqan tərəfindən icra edilir. İnzibati aktın bilavasitə onu qəbul edən subyekt tərəfindən icra edilməsinin qanunvericilikdə şərt olaraq müəyyən edilməsində əlavə vaxt itkisinə yol verilməməsi, tərəflərin müəyyən edilməsi üzrə əlavə idarəçilik hərəkətlərinin aparılması zərurətinin aradan qaldırılması, digər orqanların işində əlavə yüklüüyün yaradılması kimi amillər xüsusi qeyd oluna bilər. İnzibati orqan inzibati aktın icrası ilə bağlı şəxsin hansı hərəkətləri etməli olduğunu dəqiq müəyyənləşdirməyə borcudur.

Qanunverici tərəfindən inzibati icraat daxilində müəyyən edilmişdir ki, maraqlı şəxs inzibati aktı onun üçün daha əlverişli olan qanuni üsul və vasitələrlə icra etməyə haqlıdır. Burada əlverişli üsul və vasitələr “yalnız qanuni olmalıdır” kimi hüquqi şərt ilə məhdudlaşdırılmışdır. Hesab edirik ki, maraqlı şəxs tərəfindən inzibati aktın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar digər sahəvi qanunlarda, o cümlədən digər qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulan üsul və vasitələrdən istifadə edilə bilər. Səslənən fikir ilə yanaşı, qeyd edə bilərik ki, adı çəkilən fəaliyyət zamanı həyata keçirilməsi üçün ayrıca prosedur şərtlər tələb edilməyən və digər icraatlar daxilində istifadə edilən üsul və vasitələrdən istifadə yolveriləndir.

İnzibati orqanın inzibati aktın icrası ilə bağlı qanuni tələbləri bütün dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları, hüquqi və fiziki şəxslər üçün məcburidir. Normativ hüquqi göstəriş məzmununa malik olan bu müddəa inzibati orqan tərəfindən aparılan inzibati icraat prosesinin məhsuldarlığını təmin etməyə xidmət edir. Təcrübədən yaxşı məlumdur ki, inzibati orqanlar tərəfindən qəbul edilən inzibati aktların icrası üçün bütün dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarına, hüquqi və fiziki şəxslərə aid qanunvericilikdə, xüsusən qanunlarda bu cür hüquqi tələbin müəyyən edilməsi özünü doğruldur. Burada qüvvədə olan inzibati xəttə qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən inzibati məsuliyyət tədbirləri də qeyd oluna bilər. Hesab edirik ki, qanunve-

rici bu cür təsir vasitəsilə inzibati aktların icrası prosesində yaranan biləcək bu və ya digər arzuolunmaz vəziyyətin qarşısının alınmasına çalışmışdır.

Inzibati aktların icrası mərhələsində növbəti diqqət ediləcək institut “Pul tələblərinin icra edilməsi”dir. Pul tələblərinin ödənilməsi ilə bağlı inzibati aktların məcburi qaydada icrası “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən icra məmurları tərəfindən təmin edilir. Adı çəkilən qanun ilə Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin, beynəlxalq arbitrajların və münisiflər məhkəmələrinin, xarici dövlətlərin məhkəmələrinin və arbitrajlarının mülki və kommertiya mübahisələrinə dair işlər üzrə qərarlarının, cinayət işləri üzrə hökmlərinin və qərarlarının əmlakın alınmasına dair hissəsinin, habelə məhkəmə əməllərinin, inzibati xətalar haqqında işlər üzrə məhkəmə qərarlarının, inzibati xətalara dair işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanların (vəzifəli şəxslərin) qərarlarının, alimentlərin ödənilməsi barədə notariat qaydasında təsdiq edilmiş sazişlərin, notariusun icra qeydlərinin, məişət zorakılığı ilə bağlı işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanlar tərəfindən verilən qısamüddətli mühafizə orderlərinin və qanunvericilik ilə nəzərdə tutulmuş hallarda digər orqanların qərarlarının məcburi icrası qaydaları və şərtləri müəyyən edilmişdir. Təqdim edilən redaksiyada bilavasitə inzibati aktların icrası nəzərdə tutulmasa da, “qanunvericilik ilə nəzərdə tutulmuş hallarda digər orqanların qərarlarının məcburi icrası qaydaları və şərtləri” fikirləri inzibati aktların icrasını da özündə ehtiva edir.

Pul tələblərinin ödənilməsi ilə bağlı inzibati aktların məcburi qaydada icrası haqqında danışarkən “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən aşağıdakı məcburi icra tədbirlərini qeyd edə bilərik:

- ◆ borclunun əmlakı üzərinə həbs qoymaq və onu satmaq yolu ilə tələbin əmlaka yönəldilməsi;
- ◆ tələbin borclunun əmək haqqına, pensiyasına, təqaüdü-nə və sair gəlirlərinə yönəldilməsi;

◆ tələbin borclunun üçüncü şəxslərdə olan pul vəsaitlərinə və digər əmlakına yönəldilməsi;

◆ icra sənədində göstərilmiş müəyyən əşyaların borcludan götürülüb tələbkara verilməsi və s.

İnzibati aktı qəbul etmiş inzibati orqan tələbin icraya yönəldilməsi haqqında qərar qəbul edir. Bu halda tələbin icraya yönəldilməsi üçün məhkəmə qərarının qəbul edilməsi tələb olunmur.

Qanunvericinin mövqeyinə görə tələbin icraya yönəldilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsi şərtləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- borclu tərəfindən ən azı 10 gün ərzində pul tələblərinin ödənilməsini nəzərdə tutan inzibati aktın qəbul edilmiş olması;

- pul tələblərinin ödənilməsi üçün müəyyən olmuş icra müddətinin bitməsi;

- inzibati orqan tərəfindən borcluya edilmiş xəbərdarlıqdan sonra, xəbərdarlığın elan olunduğu gündən sonrakı 10 gün müddətində borclunun ödəməni həyata keçirməməsi.

İnzibati icraat daxilində borclunu müəyyən hərəkətlər etməyə, müəyyən hərəkətlərə dözməyə və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə məcbur edən inzibati aktların icra edilməsi ünvançıya münasibətdə həssas davranmanı tələb edir. Borclunu müəyyən hərəkətlər etməyə, müəyyən hərəkətlərə dözməyə və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə məcbur edən inzibati aktın könüllü qaydada icrası üçün maraqlı şəxsə kifayət qədər müddət (ən azı 10 gün) təyin edilməlidir. Bu müddət ərzində könüllü qaydada icra olunmayan inzibati akt məcburi qaydada icra edilir.

Borclunu müəyyən hərəkətləri etməyə, müəyyən hərəkətlərə dözməyə və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə məcbur edən inzibati aktın məcburi qaydada icrası aşağıdakı məcburi icra tədbirləri vasitəsilə təmin oluna bilər:

- inzibati aktla nəzərdə tutulmuş hərəkətin borclunun (maraqlı şəxs) hesabına başqa şəxs və ya inzibati orqan tərəfindən icra edilməsi;

- cərimə;
- bilavasitə məcburetmə.

Maraqlı şəxs məcburi icra tədbirlərinin tətbiq olunacağı barədə inzibati orqan tərəfindən əvvəlcədən xəbərdar edilməlidir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə birbaşa nəzərdə tutulmuş hallarda, habelə dövlət maraqlarına və ya ictimai maraqlara ziyan vura biləcək təhlükənin qarşısının alınması və ya aradan qaldırılması ilə əlaqədar təxirəsalınmaz hallarda maraqlı şəxs məcburi icra tədbirlərinin tətbiq olunacağı barədə əvvəlcədən xəbərdar edilməyə bilər.

Xəbərdarlıq yazılı formada olur və “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən olunmuş qaydada maraqlı şəxsə rəsmi təqdim olunur. Xəbərdarlıqda inzibati aktın könüllü qaydada icrası üçün təyin olunmuş müddət və həmin müddət başa çatdıqdan sonra tətbiq olunması nəzərdə tutulan məcburi icra tədbirinin müvafiq növü göstərilir. Xəbərdarlıqda yalnız bir məcburi icra tədbiri nəzərdə tutula bilər.

Əvvəl seçilmiş məcburi icra tədbiri heç bir nəticə vermədiyi halda, daha ciddi və ya başqa məcburi icra tədbirinin tətbiqinə yol verilir. Məcburi icra tədbirləri inzibati akt icra olunana qədər təkrarlana, sərtləşdirilə və ya dəyişdirilə bilər.

Xəbərdarlıqda icra edilməli inzibati akta istinad olunmalı və məcburi icra tədbirlərinin tətbiqi əsasları göstərməlidir.

Qeyd edilməsi vacibdir ki, inzibati icraat daxilində inzibati orqan tərəfindən məcburi icra tədbirlərinin tətbiqi zamanı mü-tənəsiblik prinsipinə əməl edilməsi qanunvericilikdə birmənalı şərt olaraq müəyyən edilmişdir. Başqa sözlə desək, inzibati aktların icrası mərhələsində mütənəsiblik prinsipinə riayət edilməsi inzibati orqanın vəzifəsi olaraq müəyyən edilmişdir.

İnzibati aktın icrası mərhələsində ünvançı zəruri hərəkətləri edərsə, (inzibati aktı icra edərsə) məcburi icra tədbirlərinin tətbiqi dərhal dayandırılmalıdır.

İnzibati icraat daxilində qəbul edilən inzibati aktların icrası mexanizmində “İnzibati aktın borclunun (maraqlı şəxs) hesabına icra edilməsi” institutu məzmun baxımından növbəti bir yenilikdir. Qanunvericiliyə görə inzibati aktla nəzərdə tutulmuş hərəkətin (hərəkətlərin) borclu tərəfindən yerinə yetirilmədiyi və həmin hərəkətin icrasının başqa şəxs və ya orqan tərəfindən mümkün olduğu halda, inzibati orqan hərəkətin borclunun hesabına icra olunmasını həmin şəxsə və ya orqana həvalə edə bilər. Göstərilən hallarda inzibati aktın icrası ilə bağlı xərclər maraqlı şəxs (borclunun) hesabına ödənilir.

İnzibati aktın icrasının cərimə vasitəsilə təmin edilməsi inzibati icraatın vəzifələrinin həyata keçirilməsində özünəməxsus rola malikdir. “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 85.1-ci maddəsinə uyğun olaraq şəxsi müəyyən hərəkətləri etməyə və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə məcbur edən inzibati aktın icrasını təmin etmək üçün inzibati orqan tərəfindən qanunvericiliyə əsasən məcburi icra tədbiri növündə cərimə təyin olunur.

Borclunu müəyyən hərəkətlər etməyə, müəyyən hərəkətlərə dözməyə və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə məcbur edən inzibati aktın könüllü qaydada icrası üçün maraqlı şəxsə ən azı 10 gün müddət təyin edilir.

Könüllü qaydada icra olunmayan inzibati akt məcburi qaydada icra edilir. İnzibati aktın məcburi qaydada icra olunmasının daha geniş yayılmış forması cərimənin tətbiq edilməsidir. Fiziki şəxslər qırx dörd manatdan, hüquqi şəxslər isə üç yüz otuz manatdan yuxarı miqdarda cərimə oluna bilərlər. Adları çəkilən subyektlərə münasibətdə tətbiq edilən cərimənin miqdarı dörd manatdan az ola bilməz. Cərimə dövlət büdcəsinə köçürülür.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində yalnız mülki mühakimə icraatı çərçivəsində “Cavabdehi müəyyən hərəkətləri etməyə məcbur edən qətnamə” (məhkəmə əmlakın və ya pul məbləğlərinin verilməsi ilə əlaqədar olmayan müəyyən hərəkətləri etməyə cavabdehi məcbur edən qətnamə çıxarıldıqda, qətnamənin nəticə hissəsində kimin, harada, nə vaxt və ya hansı müddətdə həmin hərəkəti etməyə borclu olmasını göstərir) institutu mövcuddur. İnzibati icraat çərçivəsində təsbit olunan “Bilavasitə məcburetmə” yeni bir hüquqi davranış modeli sayılır. Beləliklə, inzibati aktın borclunun (maraqlı şəxsin) hesabına icra edilməsi və (və ya) inzibati aktın icrasının cərimə vasitəsilə təmin edilməsi mümkün olmadıqda və ya həmin tədbirlərin tətbiqi obyektiv şərait baxımından mümkün olmadıqda, inzibati orqan maraqlı şəxsi müəyyən hərəkətləri etməyə və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə bilavasitə məcbur edə və ya özü dərhal həmin hərəkəti həyata keçirə bilər.

İnzibati icraat daxilində bilavasitə məcburetmə zamanı “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə nəzərdə tutulmuş müvafiq tədbirlərdən istifadə oluna bilər. Həmin tədbirlər sırasına “fiziki qüvvənin tətbiqi və ya “şəxsi axtarış aparılması” aid edilə bilər. Heç bir halda şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması, o cümlədən xüsusi vasitələrin tətbiqi və ya inzibati aktı icra etməli olan şəxsə odlu silahın tətbiqi müzakirə predmeti ola bilməz. Məqsədəuyğun hesab edilir ki, inzibati icraat daxilində digər qanuna istinad olunmaqla müəyyən edilən davranış nümunəsi, yəni “Polis haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə nəzərdə tutulan müvafiq tədbirlərdən istifadə oluna bilər” redaksiyası qanunverici tərəfindən konkretləşdirilsin. Təbii ki, belə olduğu təqdirdə bilavasitə məcburetmə vasitəsilə inzibati aktın icrası prosesində orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən sui-istifadə hallarına və digər neqativlərə yol verilməsi qeyri-mümkündür.

Bilavasitə məcburetə tədbiri yalnız müvafiq səlahiyyəti olan inzibati orqan tərəfindən və qanunla müəyyən edilmiş qaydada tətbiq oluna bilər.

İnzibati orqan qismində icraat aparan bələdiyyələr tərəfindən qəbul edilmiş inzibati aktların məcburi qaydada icrası “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq icra məmurları tərəfindən həyata keçirilir.

Beləliklə, inzibati aktların icrası mərhələsi dedikdə, inzibati aktın, o cümlədən inzibati şikayət üzrə qəbul olunmuş qərarın onu qəbul etmiş inzibati orqan tərəfindən həyata keçirilməsi ilə nəticələnən icraatın nisbi müstəqil hissəsi başa düşülür.

İnzibati icraat daxilində maraqlı tərəflərin hüquqlarının təmin edilməsi baxımından məcburi icra tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında qərardan şikayət verilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Qanunvericinin mövqeyindən aydın olur ki, maraqlı şəxs məcburi icra tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında inzibati aktdan inzibati şikayətlər üzrə icraata uyğun olaraq yuxarı inzibati orqana və ya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada məhkəməyə şikayət verə bilər. Qeyd edilən fikirdə inzibati aktdan verilən inzibati şikayətlər üzrə icraat haqqında keçmiş mövzuda artıq məlumatlar verilməmişdir. Maraqlı şəxsin məcburi icra tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında inzibati aktdan Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada məhkəməyə şikayət verilməsi haqqında “İnzibati iddia növləri və müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri” mövzusunda izahların verilməsi nəzərdə tutulur.

MÖVZU № 6.

İNZİBATI PROSESSUAL FƏALİYYƏTDƏ MÜBAHİSƏLƏR VƏ MƏHKƏMƏ İCRAATI

§ 1. İnzibati prosesual fəaliyyətdə mübahisələrin hüquqi təbiəti və inzibati məhkəmələr

İnzibati prosesual fəaliyyətdə mübahisələrin hüquqi təbiəti haqqında danışıarkən ilk diqqət edilməli məqam 2011-ci il 1 yanvar tarixdən qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin tətbiq dairəsidir. Eyni tarixdən qüvvəyə minən “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunundan fərqli olaraq, İnzibati Prosesual Məcəllənin tətbiq dairəsinə aid olan ictimai münasibətlərin dairəsi müəyyən edilməmişdir. “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunun 3-cü maddəsinin və İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 1-ci maddəsinin məzmununa əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, inzibati orqanlar tərəfindən həyata keçirilən inzibati fəaliyyətə aid bütün hüquqi mübahisələr üzrə davranış inzibati prosesual fəaliyyət sayılır. İnzibati hüquq münasibətləri ilə bağlı mübahisələr, yəni inzibati mübahisələrin məhkəmə aidiyyəti, həmin mübahisələrə məhkəmədə baxılmasının və həll edilməsinin prosesual prinsipləri və qaydaları İnzibati Prosesual Məcəllənin tətbiqi dairəsinə daxildir. Adı çəkilən məcəllənin qarşısında duran əsas vəzifə ictimai-hüquqi münasibətlər sahəsində inzibati orqanların (dövlət hakimiyyəti orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının, onların vəzifəli şəxslərinin, digər subyektlərin) qanunla müəyyən edilmiş qaydada hakimiyyət idarəçiliyi sahəsindəki funksiyalarını yerinə yetirərkən yol verdikləri pozuntulardan digər tərəflərin hüquq və qanuni mənafələrinin qorunmasıdır. Deməli, İnzibati Prosesual Məcəllə vasitəsilə inzibati prosesual münasibətlərin reallaşdırılması və ya həyata keçirilməsi prosesi tənzimlənir.

Qeyd edilməsi vacibdir ki, ölkəmizdə İnzibati Prosesual

Məcəllə qüvvəyə minənədək, inzibati hüquq münasibətlərindən yaranan mübahisələr Mülki Prosesual Məcəllə ilə tənzimləndirdi. Maraqlı burasıdır ki, İnzibati Prosesual Məcəlləyə görə başqa qayda müəyyən edilmədiyi və onunla nəzərdə tutulmuş prosesual prinsiplərə zidd olmadığı hallarda, inzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmə icraatında Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin müddəaları tətbiq oluna bilər. Məsələn: məhdud fəaliyyət qabiliyyətli və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslərin inzibati məhkəmə icraatında təmsil olunmasında, yaxud inzibati məhkəmə icraatında məhkəmə ekspertizası ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin müvafiq müddəaları tətbiq olunur.

Mübahisəedilməzdir ki, inzibati-prosesual hüquq münasibətləri mülki-prosesual hüquq münasibətlərindən həm məzmun, həm də subyektiv tərkib (münasibətlərdə iştirak edən tərəflər) baxımından fərqlidir. Məhz bu fərqlilik ixtisaslaşmış yanaşmanın müəyyən edilməsini şərtləndirdi. Bu baxımdan qanunverici tərəfindən inzibati-hüquqi mübahisələrə məhkəmə qaydasında baxılması və həll edilməsi ilə bağlı xüsusi prosesual məəcəllənin qəbul olunması təqdirəlayiqdir.

Azərbaycan Respublikasında İnzibati Prosesual Məcəllənin qəbul edilməsi, eyni zamanda inzibati prosesin mülki prosesdən ayrılması hüquqi dövlətçiliyin inkişafına yönəlmiş islahatların davam etdirilməsi və hüquqi müdafiə institutları ilə bağlı konstitusiyaya tələblərinin daha effektiv reallaşdırılması istiqamətində dövlət tərəfindən həyata keçirilən növbəti əhəmiyyətli addımdır. Məqsədinə görə Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin I hissəsində nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqların inzibati və məhkəmə qaydasında müdafiəsinə təminat verilməsinə, həmçinin vəzifəli şəxslərin hərəkət, yaxud hərəkətsizliyindən məhkəməyə şikayət vermək hüququnun təmin olunması ilə bağlı inzibati prosesual-hüquqi və institusional təminatlar sisteminin yaradılmasına xidmət edir.

İnzibati prosessual fəaliyyətdə mübahisələrin dairəsi yalnız inzibati hüquq münasibətləri ilə bağlı yaranan mübahisələrlə məhdudlaşmamaqla, daha geniş məzmununda (ümumi hüquq münasibətlərindən yaranan mübahisələr mənasında) başa düşülməlidir. Məlumdur ki, ümumi (publik) hüquq münasibətləri inzibati hüquq münasibətləri ilə yanaşı, digər hüquq münasibətlərini (maliyyə, ekologiya, gömrük, vergi və s.) də əhatə edir.

Hüquq ədəbiyyatlarına qeyd edilir ki, inzibati-prosessual hüquq münasibətləri (publik hüquq münasibətləri) dövlət idarəçiliyi və ya yerli özünüidarəetmə sahəsində meydana çıxır və həmin münasibətlərdə tərəflərdən biri qismində mütləq icra hakimiyyəti orqanı, bələdiyyə və ya qanuna əsasən inzibati akt qəbul etmək səlahiyyəti verilmiş subyekt (inzibati orqan) iştirak edir. Bu münasibətlərin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, onun tərəfləri əvvəlcədən qeyri-bərabərdir, biri suveren hakimiyyət daşıyıcısıdır və həmin tərəf (inzibati orqan) digərinə, yəni fiziki və ya hüquqi şəxsə münasibətdə hakimiyyət səlahiyyətlərinə malikdir. Qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsi inzibati orqanlarla fiziki və ya hüquqi şəxslər arasında inzibati hüquq münasibətləri ilə bağlı yaranan mübahisələrə məhkəmələr tərəfindən baxılması və həll edilməsi prosesini tənzimləyir. İnzibati mübahisənin yaranması səbəbindən asılı olmayaraq, məhkəməyə müraciət edən tərəf (iddia qaldıran) kimi bir qayda olaraq, fiziki və ya hüquqi şəxs çıxış edir. Bunun belə olmasının səbəbi qismində şəxsə münasibətdə hakimiyyət səlahiyyətlərinə, inzibati resurslara və məcburetmə vasitələrinə malik olan inzibati orqanın nisbətən güclü mövqeyə malik olması və onun məhkəmə müdafiəsinə ehtiyac olmaması çıxış edir. Amma bu yanaşma mütləq qəbul olunmamalıdır. Qanunvericiliyə əsasən inzibati orqanın mübahisə ilə əlaqədar yekun qərar qəbul etmək hüququna malik olmadığı kifayət qədər hallar mövcuddur. Belə olduğu təqdirdə, tərəflər arasındakı inzibati mübahisənin həll edilməsi üçün məhkəməyə müraciətin edilməsində təşəbbüskar rolunda in-

zibati orqan çıxış etməlidir. Məsələn: siyasi partiyanın ləğv edilməsi ilə bağlı inzibati orqanın siyasi partiya qarşı iddiası, bələdiyyələrə inzibati nəzarət edən orqanın bələdiyyəyə qarşı iddiasının təmin edilməsi üçün işə inzibati məhkəmələrdə baxılması haqqında inzibati orqanın müraciəti olmalıdır. Qanunvericiliyə görə hər iki halda məhkəməyə müraciət etməli olan inzibati orqan Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyidir.

Məhkəmə təcrübəsinə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, inzibati mübahisələr hüquqi təbiətinə görə digərlərindən fərqlidir. İnzibati hüquqi mübahisələr dedikdə, inzibati orqanla (müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, onların yerli (struktur) və digər qurumları, bələdiyyələr, habelə qanuna əsasən inzibati akt qəbul etmək səlahiyyəti verilmiş hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxs) fiziki və hüquqi şəxslər arasında inzibati aktın qəbul olunması, ləğv olunması, dəyişdirilməsi, eləcə də inzibati orqanın hərəkət və ya hərəkətsizliyi barədə yaranan mübahisələr başa düşülür. İnzibati mübahisələr bir qayda olaraq, inzibati aktların qəbul edilməsi, qəbul edilməsindən imtina olunması, icra edilməsi, icra edilməməsi və ya ləğv edilməsi, həmçinin inzibati aktın qanunsuzluğunun tanınması, inzibati orqanın faktiki xarakterli hərəkətləri və s. ilə bağlı olur¹¹.

Beləliklə, inzibati prosesual fəaliyyətdə mübahisələr dedikdə, inzibati aktların qəbul edilməsi, onların qəbul edilməsindən imtina olunması, icra edilməsi, həmçinin icra edilməməsi və ya ləğv edilməsi, bəzən inzibati aktların qanunsuzluğunun tanınması üzrə davranış başa düşülür. Anlayışın məzmunu deməyə əsas verir ki, adı çəkilən mübahisələrin mərkəzində inzibati akt və onunla bağlı bütün hərəkətlər (hərəkətsizlik) dayanır.

¹¹ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin 2012-ci il 04 oktyabr tarixli Plenum Qərarı: “Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 2-ci və Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 25-ci maddələrinin inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraata aidiyyəti baxımından şərhləndirilməsinə dair”.

İnzibati prosessual fəaliyyətdə mübahisələr yalnız inzibati aktlarla bağlı deyil, həmçinin icraat aparın tərəfin faktiki xarakterli hərəkəti ilə də bağlı ola bilər. Şübhəsiz ki, inzibati orqanın bütün fəaliyyəti inzibati fəaliyyət sayılmır və burada inzibati aktın qəbul edilməsindən (icra edilməsi və ya ləğv edilməsi də buraya daxildir) söhbət gedə bilməz. Mahiyyət baxımından inzibati orqanın bu fəaliyyəti faktiki xarakterli hərəkətlərdə ifadə olunur. Məsələn: məlumatların verilməsi, pulun ödənilməsi, peyvənd etmə və s.

Göstərilən faktiki xarakterli hərəkətlərin inzibati orqan tərəfindən həyata keçirilməsi zamanı öz hüquqlarının pozulmasını hesab edən tərəf (fiziki və ya hüquqi şəxs) ilə inzibati orqan arasında hüquqi mübahisənin yaranması mümkündür. Təbii ki, bu hərəkətlərdən yaranan mübahisələr məzmunca inzibati mübahisədir və baxılması inzibati məhkəmələrin və inzibati kollegiyaların yurisdiksiyasındadır.

İnzibati prosessual fəaliyyətdə mübahisələrin həlli mexanizminin inzibati orqanlardan kənar olan modeli, inzibati məhkəmələr və inzibati kollegiyalar tərəfindən baxılması və həll edilməsidir. Bunun üçün qanunvericilik səviyyəsində inzibati mübahisələrin məhkəmə və kollegiyalarda baxılması üzrə aidiyyətlik müəyyən olunur. Bu hüquqi institut vasitəsilə hüquqi mübahisənin (hüquqi məsələnin) həllinə səlahiyyətli olan dövlət orqanı müəyyən edilir (dəqiqləşdirilir). Təcrübi baxımdan inzibati işlərin inzibati məhkəmələrə və ya məhkəmə kollegiyalarına aidiyyətliyinin müəyyən edilməsi Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsinin müəyyən etdiyi xüsusi qaydalar əsasında aparılmalıdır.

Aidiyyətlik kateqoriyası müxtəlif meyarlar əsasında müəyyən edilə bilər. Elmi tədqiqatlarda qeyd edildiyi kimi, aidiyyətliliyi ərazi və predmet meyarları əsasında fərqləndirə bilərik.

Ərazi aidiyyətliyi vasitəsilə inzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmələrin və ya məhkəmə kollegiyalarının məkan baxımından hansı sərhədlərdə müvafiq inzibati işlər üzrə səlahiyyət

yətli olması müəyyən edilir. Bu aidiyyətliyin müəyyən edilməsi üçün məhkəməyə münasibətdə əvvəlcədən qanunla (və ya digər normativ hüquqi aktla) inzibati-ərazi vahidləri üzrə bölgünün həyata keçirilməsi zəruridir. Bir qayda olaraq, inzibati proses üzrə müraciət inzibati orqanın fəaliyyət göstərdiyi (olduğu) yer üzrə inzibati məhkəməyə və ya məhkəmə kollegiyasına edilir. Amma bu qaydadan da istisna mümkündür.

İnzibati mübahisələrin ərazi aidiyyətliyi müəyyən edilərkən aşağıdakı qaydalar tətbiq olunur:

✓ daşınmaz əmlakla, yaxud müəyyən ərazi ilə bağlı hüquq və ya hüquq münasibəti ilə əlaqədar inzibati mübahisələrə həmin əmlakın və ya ərazinin aid olduğu yerin məhkəməsi tərəfindən baxılır;

✓ mübahisələndirmə haqqında iddialara mübahisə edilən inzibati aktı qəbul etmiş inzibati orqanın yerləşdiyi yerin məhkəməsi tərəfindən baxılır. İnzibati akt səlahiyyəti birdən çox məhkəmənin yurisdiksiyasına aid olan ərazini əhatə edən inzibati orqan tərəfindən qəbul edildiyi hallarda, belə inzibati aktlara qarşı iddialara hüquqlarına (qanunla qorunan maraqlarına) müdaxilə edilən şəxsin yaşayış yerinin və ya olduğu yerin məhkəməsi tərəfindən baxılır. Azərbaycan Respublikasının xaricdə yerləşən diplomatik nümayəndəlikləri və konsulluqlarının səlahiyyətinə aid olan ərazilərdə Azərbaycan Respublikasına qarşı iddialara orqanın yerləşdiyi yerin məhkəməsi tərəfindən baxılır;

✓ inzibati orqanla hakim, dövlət qulluqçusu və ya hərbi qulluqçu arasında mövcud olan və ya əvvəllər mövcud olmuş xidməti hüquq münasibətləri ilə bağlı həmin orqana qarşı iddialara, habelə belə hüquq münasibətlərinin yaranması ilə əlaqədar mübahisələrə iddiaçının xidməti yaşayış sahəsinin olduğu yerin, belə yaşayış sahəsinin olmadığı hallarda yaşayış yerinin, bu halların heç birinin olmadığı təqdirdə isə ilkin inzibati aktı qəbul etmiş inzibati orqanın (cavabdehin) yerləşdiyi yerin məhkəməsi tərəfindən baxılır;

✓ Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı altında

üzən dəniz gəmisinin və ya daxili səfər gəmisinin kapitanının vəsiyyətnamənin təsdiqi ilə əlaqədar hərəkəti və ya hərəkətsizliyi, yaxud onu təsdiq etməkdən imtina etməsi ilə bağlı iddialara həmin gəminin qeydiyyat limanının yerləşdiyi yerin məhkəməsi tərəfindən baxılır.

Digər hallarda iddialara cavabdehin yerləşdiyi yerin, yaşayış yerinin, yaşayış yerinin olmadığı hallarda olduğu yerin və ya axırını yaşayış yaxud olduğu yerin məhkəməsi tərəfindən baxılır.

Predmet üzrə aidiyyətlik inzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmənin və ya məhkəmə kollegiyasının məzmun etibarilə hansı məsələni həll etmək səlahiyyətinə malik olmasını müəyyən edir. Burada aidiyyəti mübahisələrin xarakterindən və mahiyyətindən asılı olaraq inzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmə və ya məhkəmə kollegiyasının aidiyyətliyi müəyyən edilir. İnzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmə və ya məhkəmə kollegiyası inzibati mübahisələr və onlarla bağlı olan əmlak tələblərinə dair predmet üzrə səlahiyyətli sayılır.

Predmet və ya ərazi aidiyyəti üzrə mübahisəyə baxılması onun səlahiyyətinə aid olmadığı hallarda, məhkəmə tərəfləri dinlədikdən sonra xidməti vəzifəsinə görə mübahisənin aidiyyətini müəyyənləşdirir və həmin mübahisə ilə bağlı işi aidiyyəti üzrə müvafiq səlahiyyətli məhkəməyə göndərir.

İnzibati prosessual fəaliyyətdə mübahisələrin həlli həvalə edilən məhkəmələrin aidiyyətliyi hazırkı dövrdə inzibati məhkəmələr və məhkəmə kollegiyaları arasında müəyyən edilmişdir. Beləliklə, inzibati mübahisələrə birinci instansiya məhkəməsi qismində inzibati məhkəmələr tərəfindən baxılır. Qanunvericiliklə inzibati məhkəmələr tərəfindən birinci instansiya qismində baxılan bəzi işlər istisna təşkil edir. İstisna edilən inzibati mübahisələrə Azərbaycan Respublikasının apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin inzibati kollegiyaları tərəfindən baxılır. Həmin işlərə aiddir:

* normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddialar üzrə icraat;

- * siyasi partiyalarla bağlı mübahisələrə dair işlər üzrə icraat;
- * kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı mübahisələrə dair işlər üzrə icraat;
- * seçki (referendumda iştirak) hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı işlər üzrə icraat;
- * Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatının mandatdan məhrum edilməsi haqqında Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarının mübahisələndirilməsinə dair iddia üzrə icraat;
- * Maliyyə bazarlarına nəzarət orqanına qarşı müvafiq iddialar və maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının müvafiq ərizələri üzrə icraat.

Apellyasiya instansiyası məhkəmələri tərəfindən inzibati mübahisələrə (ərizələrə) birinci instansiya üzrə baxılması zamanı, yuxarıda sadalanan icraatlara dair başqa qayda nəzərdə tutulmadığı hallarda, birinci instansiya məhkəməsində icraatla bağlı müəyyən edilmiş müvafiq prosesual qaydalar tətbiq olunur.

Sadalanan inzibati mübahisələrə apellyasiya qaydasında Azərbaycan Respublikasının apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin inzibati kollegiyaları tərəfindən baxılır. Müəyyən olunan qaydalar deməyə əsas verir ki, inzibati mübahisələrə kassasiya qaydasında Ali Məhkəmənin İnzibati kollegiyası tərəfindən baxılır.

Qanunvericinin mövqeyindən aydın olur ki, inzibati məhkəmələrdə inzibati mübahisələrə hakim tərəfindən təkbaşına baxılır. Azərbaycan Respublikası apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin inzibati kollegiyalarında (həm birinci instansiya məhkəməsi qisminə, həm də apellyasiya instansiyası məhkəməsi qisminə) inzibati mübahisələrə 3 hakimdən (daimi sədrlik edəndən və iki hakimdən) ibarət məhkəmə tərkibi tərəfindən baxılır. Kassasiya qaydasında inzibati mübahisələrə dair işlərə 3 hakimdən (daimi sədrlik edəndən və iki hakimdən) ibarət məhkəmə tərkibi tərəfindən baxılır.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi ilə başqa qayda müəyyən edilməmişdirsə, inzibati məhkəmələ-

rin və inzibati kollegiyaların təşkili və onların hüquqi statusu “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir.

İnzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmələrdə və ya məhkəmə kollegiyalarında icraat üzrə rəhbər qaydaların, yəni prosesual prinsiplərin müəyyən edilməsi Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin tənzimləmə predmeti sırasına daxildir. Bir çox hüquqşünas-tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, inzibati prosesdə prinsiplər hakim üçün “Təfsirin miqyası” rolunu oynayır.

Hüquqi təbiəti baxımından Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi prosesual normaların məcmusudur. O, dispozitiv və imperativ normalar (davranış qaydaları) müəyyən etməklə, bir çox hallarda inzibati məhkəmə prosesinin bəzi mərhələləri üçün blanket normalar nəzərdə tutur¹². Bu hallar üçün işə baxan hakimlər Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinə müraciət etməlidir. Qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi müəyyən inzibati mübahisələr ilə bağlı münasibətlərə Mülki Prosesual Məcəllənin tətbiq edilməsini mümkün hesab edir. Bununla yanaşı, inzibati prosesual münasibətlərə mülki-prosesual qanunvericiliyin tətbiq edilməsi üçün müəyyən şərtlərin yerinə yetirilməsi tələb olunur. Birinci şərtə görə, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin özündə həmin münasibətlər üçün konkret qayda nəzərdə tutulmamalıdır. Digər şərt Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulan müddələrin İnzibati Prosesual Məcəllənin prinsiplərinə zidd olmamasıdır.

İnzibati məhkəmələr tərəfindən aidiyyəti üzrə mübahisələrə baxılarkən məhkəmə qərarının qəbul edilməsi qaydası qanunvericiliklə müəyyən olunmuşdur. Mübahisənin həllinin tamamilə və ya qismən həmin dövrdə baxılan digər inzibati müba-

¹² S.Kərimov, G.Vəliyeva. “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin Kommentariyası”. Bakı-2009.

sənin predmetini təşkil edən və ya inzibati orqan tərəfindən baxılmalı olan hüquq münasibətinin mövcud olmasından və ya olmamasından asılı olduğu hallarda, məhkəmə iş üzrə icraatı həmin mübahisə həll edilənə kimi və ya inzibati orqan tərəfindən müvafiq qərar qəbul edilənə kimi dayandıra bilər. İş üzrə icraatın dayandırılması haqqında məsələni həll edərkən, məhkəmə onun davam etdirilməsinin məqsədəuyğunluğu ilə bağlı halları nəzərə almalıdır.

İnzibati məhkəmə icraatının gedişində mübahisənin predmeti və ya mübahisə edilən hüquq münasibəti ilə bağlı cinayətin törədilməsi ilə əlaqədar cinayət təqibinin mübahisənin həllinə təsir edə biləcəyi hallarda, habelə məhkəmənin qərarının cinayət və ya mülki işlər üzrə məsələnin həllindən asılı olduğu hallarda məhkəmə cinayət işi və ya mülki iş üzrə icraat başa çatana kimi məhkəmə baxışını dayandırmalıdır.

Hüquq tətbiqetmə təcrübəsinə uyğun olaraq inzibati mübahisəyə baxılması və onun həll edilməsi ilə bağlı məhkəmə tərəfindən qərar qəbul edilir. Qərar yazılı şəkildə tərtib edilir və hakim (işə kollegial qaydada baxıldıqda, məhkəmə tərkibinə daxil olan hakimlərdən hər biri) tərəfindən imzalanır.

İnzibati mübahisəyə dair işə 3 hakimdən ibarət məhkəmə tərkibi tərəfindən baxıldığı hallarda məhkəmə qərarı səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Səsvermə zamanı hakimlərdən hər hansı birinin bitərəf qalmasına yol verilmir. Sədrlik edən sonuncu olaraq səs verir. Azlıqda qalan hakim öz xüsusi rəyini yazılı şəkildə tərtib edə bilər, həmin rəy işə əlavə edilir. Apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin və Ali Məhkəmənin inzibati kollegiyaları hakiminin xüsusi rəyi müvafiq məhkəmə tərkibinin qərarı ilə birlikdə dərc edilir.

§ 2. İnzibati məhkəmə icraatı, onun prinsipləri və prosedur qaydaları

Ənənəvi hüquq sahələri üzrə məhkəmə icraatları haqqında təsəvvür yaradan müxtəlif anlayışlar mövcuddur. Həmin anlayışların əsasında müvafiq sahələr həyata keçirilən prosessual hərəkətlər və həll edilən (mübahisələndirilən) münasibətlərin məzmunu dayanır. Təbii ki, inzibati məhkəmə icraatının anlayışında da qeyd edilən fikirlər mərkəzdə durur.

İnzibati məhkəmə icraatı mübahisəli inzibati-hüquq münasibətlərindən yaranan işlər üzrə həyata keçirilir, mübahisənin həllinə yönəlir və zərurət olduğu təqdirdə prosessual müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. İnzibati məhkəmə icraatı institutu normativ anlamda inzibati hüquqi mübahisənin məhkəmə prosesində həlli zamanı meydana çıxan ictimai münasibətləri tənzimləyən inzibati prosessual normaların məcmusu kimi çıxış edir¹³.

Milli hüquq ədəbiyyatlarında rast gəlinən digər bir fikirə görə inzibati məhkəmə icraatı dedikdə, inzibati mübahisələrə dair işlərə baxılması qaydalarını nizama salan inzibati prosessual hüquq normalarının məcmusu başa düşülür¹⁴.

Hüquq elmində formalaşmış yanaşmalara və qüvvədə olan inzibati prosessual qanunvericiliyin məzmununa əsaslanmaqla demək mümkündür ki, inzibati məhkəmə icraatı – inzibati orqana münasibətdə maraqlı tərəfin müraciəti əsasında inzibati hüquqi mübahisənin baxılıb həll edilməsinə yönələn ixtisaslaşmış məhkəmələrin prosessual fəaliyyətidir.

İnzibati prosessual fəaliyyətdə mübahisələrə baxılması və məhkəmə icraatının aparılmasında tərəflər mütləq inzibati məhkəmə icraatının prinsiplərinə əsaslanırlar. Onların sırasında hakimlərin müstəqilliyi, qanun və məhkəmə qarşısında bərabər-

¹³ Baxşiyeva N.Ə.İnzibati hüquqi mübahisələr üzrə məhkəmə icraatı (nəzəri aspektlər). Bakı, “E.L.” NPŞ MMC, 2014, 400 səh.

¹⁴ İ.Cəfərov. İnzibati icraat (elmi-nəzəri şərh). Bakı-2011.

lik, işin hallarının araşdırılması, məhkəmənin yardım etmək vəzifəsi, sübut etmə vəzifəsi xüsusilə qeyd oluna bilər.

Müxtəlif hüquq sahələrinə aid məhkəmə icraatlarında (konstitusiya, cinayət, mülki və s.) olduğu kimi, inzibati məhkəmə icraatını da həyata keçirərkən hakimlər müstəqildirlər və yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına tabedirlər. İnzibati mübahisəyə baxılması və onun həll edilməsi ilə əlaqədar hakimə hər hansı təsir göstərilməsi qadağandır. İnzibati mübahisəyə baxılması və ona dair qərarın qəbul edilməsi ilə əlaqədar hakimin birbaşa və ya dolaylı göstərişlər gözləməsi və ya belə göstərişləri qəbul etməsi yolverilməzdir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 11-ci maddəsi ilə “Qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipi” müəyyən edilmişdir. Həmin maddənin məzmunu deməyə əsas verir ki, inzibati məhkəmə icraatı hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipi əsasında həyata keçirilir. Məhkəmə inzibati prosesin gedişində proses iştirakçılarından hər birinə öz mövqeyini ifadə etmək, prosesual hüquqlarını və vəzifələrini həyata keçirmək üçün tam və bərabər imkanlar yaratmağa borcludur.

Qeyd edilməsi yerinə düşər ki, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 7-ci maddəsinə və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6-cı maddəsinə görə məhkəmə icraatında tərəflərin bərabərliyi təmin edilməlidir. Təbii ki, ölkəmizin tərəfdar çıxdığı adı çəkilən konvensiyalara uyğun olaraq inzibati prosesual fəaliyyət daxilində həyata keçirilən məhkəmə icraatı üçün qanunverici tərəfindən bərabərlik prinsipi təsbit edilmişdir.

İnzibati məhkəmə icraatında tərəflərin əsaslandığı növbəti prinsip “İşin hallarının araşdırılması prinsipi”dir. Bu prinsipin tələbinə görə məhkəmə proses iştirakçılarının izahatları, ərizə və təklifləri ilə, onların təqdim etdikləri sübutlarla və işdə olan digər materiallarla kifayətlənməyərək, mübahisənin düzgün həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün faktiki halları xidməti vəzifəsinə görə araşdırmağa borcludur.

Məhkəmə müstəqil şəkildə öz təşəbbüsü ilə və ya proses iştirakçılarının vəsatətinə əsasən digər zəruri sübutları toplamağa borcludur. Məhkəmə tərəflərdən əlavə məlumat və sübutlar tələb edə bilər.

Qanunvericilik müəyyən edir ki, məhkəmə prosesinin iştirakçıları mübahisə ilə bağlı faktiki halların araşdırılmasında və sübutların toplanılmasında məhkəməyə yardım etməyə borcludurlar.

Proses iştirakçıları tərəfindən hər hansı sübutun məhv edilməsi və ya gizlədilməsi yaxud hər hansı başqa üsulla həmin sübutun araşdırılmasına maneçilik törədilməsi qadağandır. Belə halların baş verdiyi təqdirdə, məhkəmə konkret işlə bağlı bütün xüsusiyyətləri nəzərə alaraq sübut etmə vəzifəsinin dönüşü haqqında qərardad qəbul edə bilər.

İnzibati prosesual hüquq sahəsinin formalaşması ilə hüquq tətbiqetmə təcrübəsində formalaşan növbəti bir yenilik “Məhkəmənin yardım etmək vəzifəsi” adlı hüquqi prinsiplə bağlıdır. Bu prinsip müəyyən edir ki, məhkəmə qaldırılan iddialarda yol verilən formal xətalara aradan qaldırılmasında, aydın olmayan iddia tələblərinin dəqiqləşdirilməsində, yanlış iddia növlərinin münasibləri ilə əvəz olunmasında, natamam faktiki məlumatların tamamlanmasında, eləcə də işin hallarının müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edən izahatların təqdim olunmasında proses iştirakçılarında yardım etməyə borcludur. Səslənən redaksiya müəyyən tərzdə təəccüb yaratsa da, onun qanun səviyyəsində müəyyən olunması mübahisəedilməzdir və həyata keçirilməsi əvvəlki qanunvericilik aktlarında olub-olmamasından asılı olmayaraq məhkəmələr (inzibati məhkəmələr və inzibati kollegiyalar) üçün vəzifədir.

İnzibati prosesual fəaliyyətdə tərəflərin əsaslandığı növbəti prinsip “Sübut etmə vəzifəsi” adlanır. Ənənəvi hüquq sahələrində, o cümlədən sahəvi qanunlarda və aidyyəti məəcəllələrdə sübutetməni iddia qaldıran tərəf həyata keçirir. Lakin bu prinsipə görə mübahisələndirilən inzibati aktı qəbul etmiş inzi-

bati orqan həmin aktın qəbul edilməsini zəruri edən faktiki şərtlərin mövcudluğunu sübut etməlidir.

İnzibati orqanın inzibati aktın qəbul edilməsi ilə əlaqədar olmayan və bilavasitə şəxsin hüquq və azadlıqlarını pozan qanunsuz müdaxiləsindən müdafiəyə dair iddialar üzrə belə müdaxiləni zəruri edən faktiki şərtlərin mövcudluğunu sübut etmək vəzifəsi müvafiq inzibati orqanın üzərinə düşür.

İnzibati aktın qəbul edilməsi tələbinə dair (məcburetmə haqqında) iddialar üzrə həmin aktın qəbul edilməsini zəruri edən faktiki şərtlərin mövcudluğunu sübut etmək vəzifəsi iddiaçının üzərinə düşür. Lakin inzibati orqan iddiaçının arzuladığı inzibati aktın qəbulunu konkret halda istisna edən faktiki şərtlərin mövcudluğuna istinad etdiyi hallarda, belə şərtlərin mövcudluğunu sübut etmək vəzifəsi həmin inzibati orqanın üzərinə düşür.

Çəkişmə (kontradiktor icraat) və dispozitivlik prinsiplərinə görə inzibati məhkəmə icraatı çəkişmə (kontradiktor icraat) prinsipi əsasında həyata keçirilir. İnzibati məhkəmə icraatında tərəflər mübahisəyə baxılmasını barışıq sazişi ilə, iddiaçının iddiadan imtina etməsi ilə, cavabdehin iddianı qəbul etməsi ilə və ya hüquqi mübahisənin nizamlanması barədə müştərək bəyannatla sona çatdıra bilərlər.

Məhkəmə baxışının şifahiliyi prinsipinə görə məhkəmə tərəfindən mübahisəyə şifahi məhkəmə baxışı (şifahi dinləmələr) qaydasında baxılır. Tərəflərin razılığı ilə məhkəmə mübahisəni şifahi məhkəmə baxışı (şifahi dinləmələr) keçirmədən də həll edə bilər. Mübahisəni mahiyyəti üzrə həll etməyən məhkəmə qəraradları şifahi məhkəmə baxışı keçirilmədən də qəbul edilə bilər.

İnzibati prosesual fəaliyyət daxilində növbəti prinsip “Məhkəmə baxışının aşkarlığı”dır. Adı çəkilən prinsipin məzmunundan aydın olur ki, bir sıra istisnalar olmaqla, məhkəmə iclasları ictimaiyyət üçün açıq keçirilir. Məhkəmə iclasının qapalı keçirildiyi hallar istisna olmaqla, hər hansı şəxsin məhkəmə iclasına buraxılmaması qadağandır.

Məhkəmə iclasının qapalı keçirildiyi hallara aşağıdakılar aiddir:

- informasiyanın, qanunla qorunan hər hansı sarrin açıqlanmasının yolverilməz olduğu hallar;
- proses iştirakçılarının şəxsi və ya ailə həyatının toxunulmazlığının təmin edilməsinin tələb olduğu hallar;
- yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin maraqlarının qorunmasının zəruri olduğu hallar; proses iştirakçılarının və ya digər şəxslərin həyatı, sağlamlığı və ya azadlığı üçün təhlükə yarandığı hallar.

Proses iştirakçıları və iclas zalında olan digər şəxslər iclasın gedişinə dair qeydlər apara bilərlər. Sadalanan bu hallar istisna olmaqla, tərəflərdən hər hansı birinin vəsatətinə əsasən və ya məhkəmənin öz təşəbbüsünə əsasən məhkəmə iclasının audio yazılışına, video və foto çəkilişinə məhkəmə tərəfindən icazə verilə bilər.

Məhkəmə iclasının qapalı keçirilməsi barədə məhkəmə əsaslandırılmış qərarəad qəbul edir. Həmin qərarəad açıq məhkəmə iclasında elan edilməlidir. Qapalı məhkəmə iclasında tərəflər və digər proses iştirakçıları, onların nümayəndələri və vəkilləri, zərurət olduğu hallarda şahidlər, ekspertlər və tərçüməçilər iştirak edə bilərlər. Qapalı məhkəmə iclasında iştirak edən şəxslər iclasın gedişində onlara məlum olan informasiyanı yaymamaq barədə xəbərdar olunurlar.

Mübahisə ilə bağlı iş qapalı məhkəmə iclasında baxan məhkəmə açıq inzibati məhkəmə icraatı ilə bağlı bütün prosesual qaydalara əməl etməyə borcludur. Mübahisə ilə bağlı iş qapalı məhkəmə iclasında baxıldığı hallarda da, məhkəmənin yekun qərarı (qərarəadı) açıq məhkəmə iclasında elan olunur.

Ötən mövzularda qeyd edildiyi kimi, inzibati icraatın qanuniliyinin təmin edilməsi üçün qanunvericiliklə müxtəlif prosesur prinsiplər və təminat elementləri müəyyən edilmişdir. Təbii ki, bu təşkilati və hüquqi mexanizmin davamı öz əksini inzibati məhkəmələrin və inzibati kollegiyaların fəaliyyətində tapmalıdır. Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Mə-

cəlləsi ilə “Hakim tərəfindən işə baxılmasına yol verilməməsi” hallarının müəyyən edilməsi qeyd edilən mexanizmin tərkib hissəsidir. Hakim aşağıdakı hallarda işə baxa bilməz və özü-özünə etiraz etməlidir:

- ♦ proses iştirakçılarında birinin və ya onlardan hər hansı birinin nümayəndəsinin və ya vəkilinin, eləcə də məhkəmə tərkibinin üzvlərindən birinin valideyni, övladı, nəvəsi, babası (nənəsi), qardaşı (bacısı), əmisi (dayısı, bibisi, xalası), əmisi (dayısı, bibisi, xalası) uşağı, bacanağı (baldızı) olduqda;

- ♦ proses iştirakçılarında birinin və ya onlardan hər hansı birinin nümayəndəsinin və ya vəkilinin, eləcə də məhkəmə tərkibinin üzvlərindən birinin rəsmi və ya faktiki əri (arvadı) olduqda və ya olmuşdursa;

- ♦ proses iştirakçılarında biri və ya onlardan hər hansı birinin nümayəndəsi və ya vəkil, eləcə də məhkəmə tərkibinin üzvlərindən birinin valideyni, övladı, nəvəsi, babası (nənəsi), qardaşı (bacısı), əmisi (dayısı, bibisi, xalası), əmisi (dayısı, bibisi, xalası) uşağı, bacanağı (baldızı) hakimə arvadı (əri) ilə müvafiq qohumluq əlaqələrində olduqda;

- ♦ proses iştirakçılarında birinin və ya onlardan hər hansı birinin nümayəndəsinin və ya vəkilinin, eləcə də məhkəmə tərkibinin üzvlərindən birinin kürəkəni (gəlini), qayınatası (qayınanası) olduqda.

Qanunvericiliklə aşağıdakı hallar hakimə etiraz olunması üçün əsaslardır:

- ✓ hakimə işə baxa bilməməsi və özü-özünə etiraz etməsi üzrə əsaslar olduqda;

- ✓ hakim inzibati icraatda, o cümlədən şikayət instansiyasında mübahisələndirilən inzibati aktın qəbul və ya təsdiq olunmasında iştirak etdikdə;

- ✓ hakim məhkəmə tərkibi müşavirəyə çıxana kimi mübahisə ilə bağlı işin mümkün nəticəsi barədə məhkəmə baxışından kənar istənilən formada mövqə bildirdikdə (və ya açıq bəyanat verdikdə);

✓ hakim inzibati məhkəmə icraatında maraqlarına toxunulan qurumun əvvəllər nümayəndəsi və ya vəkili olduqda;

✓ hakim işin nəticəsində birbaşa və ya dolayısı ilə maraqlı olduqda və ya onun qərəzsizliyinə şübhə doğuran sair hallar olduqda.

Etiraz haqqında vəsatət yazılı formada, məhkəmə iclasının gedişində isə şifahi formada verilə bilər. Vəsatətdə etiraza səbəb olan əsaslar göstərilməlidir. Etiraz haqqında vəsatət, etiraz etmək üçün əsasın proses iştirakçısına məlum olduğu andan dərhal, üzrlü səbəbdən bunun dərhal mümkün olmadığı hallarda isə 3 gün müddətində verilə bilər.

Həyata keçirildiyi icraatın növündən asılı olmayaraq, məhkəmənin qəbul etdiyi sənədlər tərəflər üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Təcrübədə əsasən həmin sənədlər sırasında məhkəmə qəraradları, aktları, sərəncamları və bildirişləri fərqləndirilir.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin IV fəslə "Məhkəmə aktlarını və sənədlərini təqdim etmə" adlanır. Adı çəkilən fəsil daxilində müəyyən olunmuşdur ki, müddətin axımının başlanmasına səbəb olan məhkəmə qəraradları, sərəncamları, qərarları, eləcə də məhkəmə iclasının tarixinin müəyyən olunması ilə və ya məhkəməyə çağırışla bağlı olan məhkəmə sənədləri proses iştirakçılarında şəxsən və ya digər üsullarla təqdim edilməlidir. Hər bir halda təqdimatın təsdiqi barədə müvafiq qeydlər və ya sənədlər iş üzrə materiallara əlavə olunur.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayış yeri və ya olduğu yer olmayan proses iştirakçısı, məhkəmənin tələbinə əsasən ona ünvanlanmış məhkəmə aktlarını və digər məhkəmə sənədlərini almaq üçün Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayış yeri olan tam fəaliyyət qabiliyyətli şəxsi müvəkkil təyin etməyə borcludur. Müvəkkil təyin edilmədiyi hallarda, məhkəmə həmin proses iştirakçısı qarşısında təqdimat vəzifəsi daşımır və təqdim edilməli sənədləri məhkəmə binasının elanlar lövhəsində asmaqla kifayətlənə bilər.

Məhkəmə aktları və sənədləri qeyd edilən xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq təqdim edilir.

İnzibati prosesual fəaliyyətdə növbəti bir yenilik inzibati proses daxilində qəbul edilən sənədlərin “Kütləvi informasiya vasitələrində (mediada) dərc olunma yolu ilə elan etmə”dir. Bu qaydaya əsasən, məhkəmə (inzibati məhkəmə və ya inzibati kollegiya) aktının 40 nəfərdən çox şəxsə elan edilməsinin tələb olunduğu hallarda, məhkəmə həmin aktın kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunma yolu ilə elan edilməsi haqqında qərardad qəbul edə bilər.

Qərardadda məhkəmə aktının dərc olunacağı kütləvi informasiya vasitəsi (gündəlik qəzet) göstərilməlidir. Bu zaman həmin aktın qüvvəsinin şamil olunacağı ehtimal edilən ərazilərdə daha çox yayılan kütləvi informasiya vasitələrinə (gündəlik qəzetlərə) üstünlük verilməlidir.

Qərardad proses iştirakçılarında təqdim olunmalıdır. Qərardadda məhkəmə aktının növbəti dəfə hansı üsulla elan ediləcəyi və həmin aktın nə vaxt təqdim olunmuş sayılacağı barədə məlumatlar nəzərdə tutulmalıdır.

Məhkəmə dərc olunma haqqında qərardadını istənilən vaxt ləğv edə bilər. Məhkəmə aktının 40 nəfərdən çox şəxsə elan edilməsinin tələb olunmadığı hallarda və ya aradan qalxdıqda məhkəmə həmin qərardadı ləğv etməyə borcludur.

Nəzərə alınması zəruridir ki, məhkəmənin dərc olunma haqqında qərardadından şikayət verilə bilməz.

Dərc olunma yolu ilə elan edilməsi nəzərdə tutulan məhkəmə aktı müvafiq ərazidə yayılan kütləvi informasiya vasitəsində (gündəlik qəzetdə) dərc olunmalı və eyni zamanda məhkəmədə elanlar lövhəsindən asılmalıdır. Məhkəmə aktı yuxarıda qeyd edilən gündəlik qəzətlərdə dərc olunduğu hallarda, elanlar lövhəsində məhkəmə aktının nəticəvi hissəsini və ondan şikayət qaydası haqqında məlumatı asmaq kifayətdir. Məhkəmə ak-

tı əvəzinə elanlar lövhəsində və ya gündəlik qəzetdə həmin məhkəmə aktının tam mətni ilə harada və necə tanış olmaq barədə müvafiq olaraq məlumat asıla və ya dərc edilə bilər.

Məhkəmə iclasının vaxtı və məhkəməyə çağırış haqqında qəraradlar tam şəkildə elanlar lövhəsindən asılmalı və dərc olunmalıdır. Məhkəmə aktları və sənədləri gündəlik qəzetdə dərc olunduğu gündən 2 həftə sonra təqdim olunmuş sayılır.

Məhkəmə aktı kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunduqdan sonra, proses iştirakçıları həmin aktın bir nüsxəsinin onlara verilməsini yazılı şəkildə tələb etmək hüququna malikdirlər.

Hüquq müstəvisində, xüsusən icraat daxilində prosesual müddətlərin vacibliyi heç kimdə şübhə yaratmır. İnzibati proses daxilində müddətlər maraqlı tərəflərin hüquq və qanuni mənafeələrinin təmin edilməsi mexanizmində zəruri yer tutur.

Əgər Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi ilə başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, müddətin axımı təqdim edilmə anından, təqdim edilmənin məcburi hesab olunmadığı hallarda isə, elan edilmə anından başlanır.

Müddətlərlə bağlı Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin müddəaları nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş qaydalar tətbiq olunur.

İnzibati prosesual fəaliyyətdə əhəmiyyəti ilə diqqət çəkən institutlardan biri də "Hüquqi müdafiə vasitələri ilə bağlı prosesual müddətlərin hesablanması"dir. Bu qaydaya görə məhkəmə qərarına (qəraradına) qarşı şikayət verilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının İnzibati prosesual Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş müddətin axımı, proses iştirakçısına həmin qərara (qəraradada) qarşı şikayət vermənin qaydası və müddəti, şikayətin verilmə ilə biləcəyi məhkəmə və onun ünvanı barədə məlumatların nəzərdə tutulduğu məhkəmə aktının və ya bu barədə məhkəmə tərəfindən yazılı məlumatın təqdim edildiyi gündən başlanır.

Hüquqi müdafiə vasitələri, həmin hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə qaydası və müddəti ilə bağlı məlumat Azərbaycanda

can Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydada təqdim olunmadıqda və ya təhrif olunmuş şəkildə təqdim olunduqda, məhkəmə qərarına (qərardadına) qarşı onun təqdim olunduğu və ya elan olunduğu gündən 1 il müddətində şikayət verilə bilər. Həmin müddətdə şikayətin verilməməsinin təbii fəlakət və ya digər qarşısızalmaz hadisə ilə, eləcə də hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadəyə yol verilməməsi barədə yazılı xəbərdarlıqla bağlı olduğunu sübut edən proses iştirakçısı, hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə etməyə mane olmuş hallar aradan qalxdığı gündən 15 gün ərzində şikayət verə bilər.

Təbii ki, bütün icraatlara xas olan xüsusiyyətlərdən biri də inzibati prosesdə “Prosessual müddətlərin bərpa olunması”dır. Adı səslənən qaydaya görə Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş müddət proses iştirakçısının təqsiri olmadan buraxıldığı hallarda, məhkəmə həmin şəxsin ərizəsinə əsasən buraxılmış prosesual müddəti bərpa etməlidir.

Buraxılmış prosesual müddətin bərpa edilməsi barədə ərizə müddətə əməl olunmasına mane olan hallar aradan qalxdığı gündən 15 gün ərzində verilməlidir. Müddətin buraxılmasına səbəb olmuş hallar ərizədə və ya ərizə üzrə keçirilən məhkəmə iclasında əsaslandırılmalıdır.

Ərizənin verilməsi ilə eyni vaxtda müddəti buraxılmış prosesual hərəkət də edilməlidir. Təbii fəlakət və ya digər qarşısızalmaz hallar, eləcə də hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadəyə yol verilməməsi barədə yazılı xəbərdarlıqla bağlı olan hallar istisna olmaqla, müddətin buraxılmasından 1 il keçdikdən sonra həmin müddətin bərpasına dair ərizə verilə bilməz.

Ərizə prosesual hərəkətin edilməli olduğu məhkəməyə verilir. Həmin ərizəyə məhkəmə iclasında baxılır. Ərizəçiyə məhkəmə iclasının yeri və vaxtı barədə məlumat verilir.

Buraxılmış prosesual müddətin bərpa edilməsi haqqında qərardad qəbul edən məhkəmə, eyni vaxtda buraxılmış prosesual hərəkətlərə dair məsələni də həll etməlidir. Buraxılmış prosesual müddətin bərpa edilməsi haqqında məhkəmə qərardadından şikayət verilə bilməz.

MÖVZU № 7.

İNZİBATI İDDİA NÖVLƏRİ VƏ MÜVƏQQƏTİ XARAKTERLİ MÜDAFİƏ TƏDBİRLƏRİ

§ 1. İnzibati məhkəmə icraatının iştirakçıları və onların inzibati-prosessual hüquqi statusu

İnzibati prosesdə prosessual hüquq və prosessual fəaliyyət qabiliyyəti hüquqi əhəmiyyətə malik olan anlayışlardandır. Klassik hüquq elmində qəbul edilən yanaşmalar deməyə əsas verir ki, adları çəkilən elementlər hesabına şəxslərin hüquqi proseslərdə, o cümlədən inzibati prosesdə iştirak etmə imkanları müəyyən edilir. Qanunvericiliklə inzibati məhkəmə icraatında iştirak etmək hüququ verilən subyektlər aşağıdakılardır:

- fiziki və ya hüquqi şəxslər;
- dövlət orqanları və ya bələdiyyələr.

İnzibati məhkəmə icraatının iştirakçıları olan tərəflər sırasında iddiaçı (ərizəçi), cavabdeh və icraata cəlb olunmuş üçüncü şəxslər fərqləndirilir.

İnzibati iddia növləri və müvəqqəti xarakterli müdafə tədbirləri haqqında danışırkən maraqlı tərəfin (həmin tərəfin fiziki və ya hüquqi şəxs, dövlət orqanları və ya bələdiyyələr olmasından asılı olmayaraq) prosessual hüquq və prosessual fəaliyyət qabiliyyətinin mövcudluğu xüsusilə nəzərə alınır. Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd edildiyi kimi, prosessual hüquq qabiliyyətinə malik olma iddianın yolverilən olması üçün vacib olan ilkin şərtlərdən biridir. İddianın yolverilən olması baxımından onu qaldıran şəxsin prosessual hüquq və fəaliyyət qabiliyyətinə malik olması vacibdir. Qanunvericiliyə əsasən iddiaçı prosessual hüquq qabiliyyətinə malik deyilsə, onun irəli sürdüyü iddia digər şərtlər yoxlanılmadan iddianın yolverilməzliyi səbəbindən rədd edilməlidir.

İnzibati hüquq nəzəriyyəsində formalaşan fikirlərə əsaslanaraq demək mümkündür ki, prosessual hüquq qabiliyyəti subyektin prosessual hüquq münasibətində iştirak etmək (iddiaçı,

cavabdeh və ya icraata cəlb olunmuş üçüncü şəxs qismində məhkəmə icraatında iştirakçı olmaq) qabiliyyətidir. Başqa sözlə desək, prosessual hüquq qabiliyyəti tərəfin prosesdə subyekt kimi mövcud olmaq qabiliyyətini ifadə edir.

Prosessual hüquq qabiliyyəti prosessual fəaliyyət qabiliyyətinin əsasını təşkil edir. Əgər fəaliyyət qabiliyyəti şəxsin hüquq və vəzifələrini öz adından istifadə etməklə həyata keçirmək imkanında görünürsə, hüquq qabiliyyəti həmin hüquq və vəzifələrə malik olmaq qabiliyyətində ifadə olunur.

Qeyd edildiyi kimi, prosessual hüquq qabiliyyəti inzibati prosesin başlanması və eyni zamanda iddianın yolverilən olması üçün zəruri olan şərtlərdən biri kimi çıxış edir. Odur ki, inzibati prosesdə tərəflərin bu şərtə uyğunluğundan asılı olmayaraq, hakim prosessual hüquq qabiliyyətinin mövcudluğunu öz təşəbbüsü ilə (ex officio) yoxlamalıdır. Hüquq ədəbiyyatlarında və normativ hüquqi aktlarda rast gəlinən fikirlərdən biri də budur ki, hüquqi şəxslərə münasibətdə prosessual hüquq qabiliyyətinin yoxlanması xüsusilə vacib sayılır.

Prosessual hüquq qabiliyyəti mülki hüquq qabiliyyəti anlayışı ilə bağlıdır. Mülki qanunvericiliyə əsasən hüquq qabiliyyətli tanınan bütün şəxslər prosessual hüquq qabiliyyətinə malikdir. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinə görə dövlət orqanları və bələdiyyələr də öz növbəsində bu cür qabiliyyətə malikdirlər.

Prosessual hüquq qabiliyyəti iddia qaldırmaq (iddia qaldırmaq hüququ qanunla qorunan maraqlarına toxunulan şəxsə aiddir) və cavabdeh olmaq qabiliyyətindən fərqləndirilməlidir. Cavabdeh olmaq qabiliyyəti birbaşa olaraq mülki hüquqi anlamda delikt qabiliyyətli olmanı tələb edir.

Əgər iddiaçının və ya cavabdehin prosessual hüquq qabiliyyəti yoxdursa, iddia yolverilməzdir. Prosesə cəlb edilən üçüncü şəxslərin və ya prosesin digər iştirakçılarının prosessual hüquq qabiliyyəti yoxdursa, bu məhkəmə icraatı zamanı həyata keçirilən prosessual tərbirlərin (hərəkətlərin) əhəmiyyətsizliyinə səbəb olur və icraatın sonunda qəbul edilən məhkəmə qərarı

isə onlara münasibətdə tətbiq olunmur.

Şəxsin prosesual hüquq qabiliyyəti mübahisəlidirsə (əsasən bu hal hüquqi şəxslərdə rast gəlinir) və həmin mübahisə üzrə qərar qəbul edilməmişdirsə, əksi sübut edilənədək hüquqi şəxs icraatda prosesual hüquq qabiliyyətli qəbul edilməlidir.

Hüquqi şəxsin ləğv edilməsi və ya fiziki şəxsin ölümü hallarında icraatın dayandırılması və ya başa çatdırılması Mülki Prosesual Məcəllədə nəzərdə tutulduğu qaydada həyata keçirilir.

Prosesual hüquq qabiliyyətindən fərqli olaraq, prosesual fəaliyyət qabiliyyəti dedikdə, inzibati prosesdə hüquq əhəmiyyətli prosesual hərəkətləri yerinə yetirmək qabiliyyəti başa düşülür. Prosesual hüquq qabiliyyəti haqqında deyilənlər eyni ilə prosesual fəaliyyət qabiliyyətinə də aiddir. Çünki hüquqi təbiətinə görə prosesual fəaliyyət qabiliyyəti özündə prosesual hüquq qabiliyyətini ehtiva edir.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinə əsasən inzibati məhkəmə icraatında prosesual hərəkətləri etmək hüququna aşağıdakı şəxslər malikdirlər:

- mülki hüquq normalarına uyğun olaraq tam fəaliyyət qabiliyyətli sayılan şəxslər;
- mülki hüquq normalarına əsasən məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən, lakin inzibati məhkəmə icraatının predmetinə münasibətdə ümumi hüquq normalarına uyğun olaraq inzibati fəaliyyət qabiliyyətli sayılan şəxslər.

Dövlətin, bələdiyyələrin və ya hüquqi şəxslərin adından prosesual hərəkətləri onların qanunlarla, digər hüquqi aktlarla və ya dövlət (bələdiyyə) orqanlarının və ya hüquqi şəxsin nizamnaməsi (əsasnaməsi) ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətli şəxsləri və ya dövlət və bələdiyyə orqanları, yaxud hüquqi şəxslər tərəfindən xüsusi səlahiyyət verilmiş, əsas iş yeri həmin dövlət və bələdiyyə orqanları və ya hüquqi şəxslər olan işçiləri həyata keçirirlər. Rəhbəri ilə və ya həmin rəhbər tərəfindən səlahiyyət verilmiş işçisi ilə təmsil olunmuş inzibati orqan da dövlətin adından prosesual hərəkətləri həyata keçirə bilər.

Məhdud fəaliyyət qabiliyyətli və ya fəaliyyət qabiliyyəti

olmayan şəxslər inzibati məhkəmə icraatında Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin müvafiq müddəalarına uyğun olaraq təmsil olunurlar.

Inzibati prosesin gedişində prosesual fəaliyyət qabiliyyətinin mövcudluğuna dair şərtin mövcudluğu hakim daim nəzarətində olmalıdır. Burada tərəflərin həmin şərtin yoxlanmasına aidiyyəti təşəbbüsü əhəmiyyət kəsb etmir. Prosesual fəaliyyət qabiliyyətinin olmaması həyata keçirilmiş prosesual hərəkətlərin hüquqi əhəmiyyətini heçə endirir. Prosesual fəaliyyət qabiliyyəti sonradan itirildiyi hallarda, məhkəmə maraqlı tərəfin nümayəndəsinin iştirakını təmin etməlidir. Əks halda məhkəmə icraatının davam etdirilməsi qeyri-mümkündür.

Inzibati prosesin qarşısında qoyulan vəzifələrin tam və hərtərəfli həlli prosesində üçüncü şəxslərin inzibati məhkəmə icraatına cəlb olunması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qanunvericiliyə görə iş üzrə məhkəmə qərarı qanuni qüvvəyə minənə qədər və ya iş yuxarı instansiya məhkəməsinin icraatında olduğu müddətdə, məhkəmə qərarının digər şəxslərin qanunla qorunan maraqlarına toxunacağı hallarda, məhkəmə xidməti vəzifəsinə uyğun olaraq öz təşəbbüsü ilə və ya həmin şəxslərin vəsatəti əsasında onları üçüncü şəxs qismində inzibati məhkəmə icraatına cəlb edə bilər. Məhkəmə qərarının qəbul edildiyi, lakin qanuni qüvvəyə minmədiyi dövrdə məhkəmə üçüncü şəxslərin icraata cəlb edilməli olduğu qənaətinə gəldikdə, həmin məhkəmə qərarının ləğv edilməsi və işə mahiyyəti üzrə baxılmasının təzələnməsi barədə qərardad qəbul edir.

Mübahisə edilən hüquq münasibətində üçüncü şəxsin iştirakının xarakteri inzibati məhkəmə icraatının tərəfləri və həmin üçüncü şəxs barəsində vahid qərarın qəbul olunmasını şərtləndirdiyi hallarda, həmin şəxs iştirakçı kimi inzibati məhkəmə icraatına mütləq cəlb (zəruri cəlbətmə) edilməlidir.

Üçüncü şəxslərin inzibati məhkəmə icraatına cəlb edilməsi barədə məhkəmə qərardadı inzibati prosesin bütün iştirakçılarına təqdim olunmalıdır. Qərardadda məhkəmə tərəfindən baxılan işin halları və cəlbətmənin səbəbləri göstərilməlidir.

İnzibati məhkəmə icraatına cəlb etmə barədə məhkəmə qərarından şikayət verilə bilməz.

Məhkəmə tərəfindən xidməti vəzifəsinə əsasən məhkəmə icraatına cəlb olunmamış şəxslər, qəbul edilməsi nəzərdə tutulan məhkəmə qərarının onların qanunla qorunan maraqlarına toxunacağını güman etdikləri hallarda məhkəmə icraatına cəlb etmə barədə vəsatət qaldıra bilərlər. Məhkəmə həmin vəsatət barəsində 10 gün müddətində qərar qəbul edir. Vəsatətin təmin edilməsindən imtina haqqında qərardaddan yuxarı məhkəməyə şikayət verilə bilər.

İnzibati məhkəmə icraatına cəlb edilmiş üçüncü şəxslərin prosessual hüquqları mahiyyət baxımından qəbul ediləcək qərarın məzmununa təsiri ilə xarakterizə olunur. Üçüncü şəxslər tərəflərdən birinin tələbi daxilində öz maraqlarını qorumaq məqsədi ilə müstəqil şəkildə mümkün hüquqi vasitələrdən istifadə etmək və prosessual hərəkətləri həyata keçirmək hüququna malikdirlər.

Yalnız zəruri cəlb etmə qaydasında prosesə cəlb olunmuş üçüncü şəxslər tərəflərin tələbləri daxilində fərqli tələblər irəli sürə bilərlər.

İnzibati məhkəmə icraatının iştirakçıları sırasında məhkəmə ekspertizası ayrıca qeyd edilə bilər. Belə ki, inzibati prosesdə tərəf olmasına baxmayaraq, işin həllində şəxsi marağı olmayan subyektlərdən biri də ekspertdir. İnzibati məhkəmə icraatında məhkəmə ekspertizası ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinin müvafiq müddəaları tətbiq olunur.

Mübahisə predmeti baxımından müştərək hüquqi maraqlara malik olan və yaxud da hüquq və vəzifələri eyni faktiki və hüquqi əsaslara söykənən bir neçə şəxs birgə iddiaçı və ya birgə cavabdeh qismində prosessual həmişəliklər kimi çıxış edə bilərlər.

Mübahisə predmetini eyni növdən olan, uyğun faktiki və hüquqi əsaslara söykənən tələblərin və vəzifələrin təşkil etdiyi hallarda da, bir neçə şəxs birgə iddiaçı və ya birgə cavabdeh qismində prosessual həmişəliklər kimi çıxış edə bilərlər.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinin

də və İnzibati Prosesual Məcəllədə başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, inzibati məhkəmə icraatında prosesual həmişitirakçılardan hər biri digər tərəfə qarşı müstəqil şəkildə çıxış edir. Prosesual həmişitirakçılardan hər hansı birinin hərəkəti digərinin nə xeyrinə, nə də zərərinə təfsir oluna bilməz.

İnzibati mübahisəyə dair eyni qərarın bütün prosesual həmişitirakçılar haqqında qəbul edilməli olduğu hallarda və ya prosesual həmişitirakçılığın başqa əsaslara görə zəruri olduğu hallarda, prosesual həmişitirakçılardan hər hansı biri məhkəmə iclasına gəlmədikdə və ya müəyyən olunmuş prosesual müddəti buraxdıqda, məhkəmə iclasında iştirak edən və ya prosesual müddətə əməl edən digər həmişitirakçılar onları təmsil etmiş sayılır.

Hər bir prosesual həmişitirakçı müstəqil şəkildə inzibati prosesdə iştirak etmək hüququna malikdir. Bütün prosesual həmişitirakçılar istisnasız olaraq məhkəmə iclaslarına çağırılmalıdır.

İnzibati məhkəmə icraatında növbəti tərəf prosesual nümayəndəlik ilə bağlıdır. Qanunvericiliyə görə inzibati məhkəmə icraatında proses iştirakçılarının vəkillə təmsil olunmaq hüququ vardır. Dövlət və bələdiyyə orqanları, yaxud hüquqi şəxslər, həmçinin dövlətin, bələdiyyələrin və ya hüquqi şəxslərin adından prosesual hərəkətləri onların qanunlarla, digər hüquqi aktlarla və ya dövlət (bələdiyyə) orqanlarının və ya hüquqi şəxsin nizamnaməsi (əsnaməsi) ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətli şəxsləri və ya dövlət və bələdiyyə orqanları, yaxud hüquqi şəxslər tərəfindən xüsusi səlahiyyət verilmiş, əsas iş yeri həmin dövlət və bələdiyyə orqanları və ya hüquqi şəxslər olan işçilər səlahiyyətli nümayəndə vasitəsilə, fiziki şəxslər isə yaxın qohumlar vasitəsilə təmsil oluna bilərlər.

Prosesual nümayəndə onun nümayəndəliyini təsdiq edən sənədi məhkəməyə təqdim etdiyi andan məhkəmə icraatı ilə bağlı bütün məhkəmə aktları və sənədləri İnzibati Prosesual Məcəllə ilə müəyyən olunmuş qaydada ona təqdim olunur və həmin nümayəndə təmsil etdiyi şəxsin adından bütün prosesual hərəkətləri həyata keçirə bilər.

§ 2. İnzibati iddialar və onların hüquqi məzmunu

Hüquq tətbiqetmə təcrübəsinə uyğun olaraq qeyd edilməlidir ki, inzibati proses daxilində inzibati aktın məhkəmə qaydasında mübahisələndirilməsi müxtəlif iddiaların qaldırılması və aidiyyəti əsaslar olduğu təqdirdə, təmin edilməsi ilə xarakterizə olunur.

“İnzibati iddia” anlayışı haqqında milli qanunvericilik aktlarında konkret fikirlərə rast gəlmək qeyri-mümkündür. Xarici hüquq ədəbiyyatlarına əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, adı çəkilən iddia mürəkkəb məzmunlu hüquqi təzahürdür. Onun quruluşuna aşağıdakı elementlər daxildir:

- iddianın əsası;
- iddianın predmeti;
- iddianın məzmunu.

İddianın əsasını hüquqi faktlar təşkil edir. İddiaçı hüquqi faktların əsasında cavabdehə qarşı iddia irəli sürür. Burada hüquqi faktlar ilə yanaşı, hüquqpozmanın mövcudluğu və ya onun olmamasına dəlalət edən sübutedici faktlar da əhəmiyyət kəsb edir.

İddianın predmeti dedikdə, iddiaçı tərəfindən cavabdehə qarşı irəli sürülən maddi-hüquqi tələblər başa düşülür. Məhz bu tələblər əsasında inzibati məhkəmə və ya inzibati kollegiya məhkəmə qərarını qəbul edir.

İddianın məzmunu iş üzrə qərarın (inzibati aktın ləğvi, faktın tanınması, cavadəhin müəyyən hərəkətlər etməsinə məcbur edilməsi və s.) qəbul edilməsi tələb edilən məhkəmə müdafiəsinin formasında ifadə olunur.

Beləliklə, inzibati iddia dedikdə, publik-hüquqi münasibətlərdən irəli gələrək maraqlı tərəfin hüquq və qanuni mənafehlərinin qorunması ilə əlaqədar inzibati məhkəmələrə və ya inzibati kollegiyalara edilən müraciət başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi ilə inzibati iddianın aşağıdakı növləri təsbit olunmuşdur:

- ✓ Mübahisələndirmə haqqında iddia;

- ✓ Məcburetmə haqqında iddia;
- ✓ Öhdəliyin icrası haqqında iddia;
- ✓ Müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia;
- ✓ Müəyyən etmə və ya tanınma haqqında iddia;
- ✓ Qanunauyğunluq haqqında iddia;
- ✓ Kompensasiyanın ödənilməsi tələbinə dair iddia;
- ✓ Bələdiyyələrin inzibati nəzarət orqanlarının hərəkətlərinə qarşı və ya inzibati nəzarət orqanlarının bələdiyyələrə qarşı iddia;
- ✓ Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının ərizələrinə qarşı iddia.

Mübahisələndirmə haqqında iddia vasitəsi ilə iddiaçı inzibati aktın ləğv olunmasını və ya dəyişdirilməsini məhkəmədən tələb edə bilər. Mübahisələndirmə haqqında iddia mübahisə edilən inzibati aktın icra olunması nəticəsində meydana gəlmiş nəticələrin aradan qaldırılması tələbini özündə əks etdirən əlavə ərizə ilə birlikdə də qaldırıla bilər.

İnzibati prosesdə aşağıdakı inzibati aktlar mübahisələndirmə haqqında iddianın predmeti ola bilər:

- barəsində məhkəməyə şikayət verilməmiş inzibati akt;
- barəsində şikayət verildiyi hallarda, şikayət instansiyasının qərarı ilə dəyişdirilmiş inzibati akt (şikayət instansiyası tərəfindən qərar qəbul edildikdən sonrakı formada ilkin inzibati akt);
- şikayət instansiyası tərəfindən şikayətə baxma qaydasında qəbul edilmiş və ilk dəfə olaraq üçüncü şəxs üçün öhdəlik yaradan qərar (inzibati akt).

İlkin inzibati aktla müqayisədə inzibati aktın ünvanlandığı şəxs üçün əlavə öhdəliklər yaratdığı və ya əlavə məhdudiyətlər nəzərdə tutduğu hallarda da şikayət instansiyası tərəfindən şikayətə baxma qaydasında qəbul edilmiş qərar iddianın yeganə predmeti ola bilər. Prosesual normanın şikayətlə bağlı qərarı ciddi təsir göstərəcək şəkildə pozulması da əlavə məhdudiyət kimi qiymətləndirilməlidir.

İnzibati prosesdə maraqlı tərəfin hüquq və qanuni mənafə-

lərinin təmin edilməsinə xidmət edən növbəti hüquqi davranış “Məcburetmə haqqında iddia” adlanır. Onun vasitəsi ilə iddiaçı onun arzuladığı inzibati aktı qəbul etmək vəzifəsini cavabdehin üzərinə qoymağı məhkəmədən tələb edə bilər.

Məcburetmə haqqında iddia vasitəsi ilə iddiaçının arzuladığı inzibati aktı qəbul etmək vəzifəsinin cavabdehin üzərinə qoyulması həm iddiaçının arzuladığı inzibati aktın qəbulundan cavabdeh tərəfindən imtina edildiyi hallara, həm də cavabdehin hərəkətsizliyi səbəbindən (hərəkətsizliyə qarşı iddia) inzibati aktın qəbul edilmədiyi hallara şamil olunur.

İnzibati akt inzibati orqanın hərəkətsizliyi səbəbindən qəbul edilməmişdirsə, məhkəmə ona inzibati aktın qəbul olunması üçün müəyyən müddət təyin edir. İnzibati orqan inzibati aktın qəbul edilməsi barədə məhkəməyə məlumat verməlidir. Təyin edilmiş müddət bitənədək inzibati orqan tərəfindən inzibati akt qəbul edilmədikdə, məhkəmə həmin müddətin bitdiyi vaxtdan 3 ay ərzində iş üzrə qərar qəbul edir. Məhkəmənin həmin qərarı inzibati aktı əvəz edir.

İnzibati məhkəmə və ya inzibati kollegiya öz qərarında inzibati orqana inzibati aktla bağlı müvafiq göstərişləri aşağıdakı hallar olduqda verməyə haqlıdır:

- inzibati orqan tərəfindən diskresion səlahiyyət əsasında qərar qəbul edildikdə; inzibati aktın qəbulu zamanı inzibati orqanın istinad etdiyi maddi hüquq normasının tətbiqi şərtləri həmin orqanın özünün qiymətləndirməsinə əsasən müəyyən olunduqda;

- hər hansı hüquq normasının tətbiqi ilə bağlı inzibati orqana qiymətləndirmə azadlığı verildikdə;

- inzibati aktın qəbul edilməsi üçün araşdırmanın davam etdirilməsi zəruri olduqda və məhkəmə tərəfindən müstəqil şəkkildə, məhkəmə baxışı çərçivəsində belə araşdırmanın həyata keçirilməsi mümkün olmadıqda.

Öhdəliyin icrası haqqında və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia vasitəsi ilə iddiaçı cavabdehdən

inzibati aktın qəbul edilməsi ilə bağlı olmayan (inzibati aktın qəbul edilməsinə yönəlməyən) müəyyən hərəkətlərin edilməsini tələb edə bilər. Öhdəliyin icrası haqqında iddia vasitəsi ilə həmçinin inzibati orqanlar tərəfindən ümumi hüquqi öhdəliklərin pozulması nəticəsində vurulmuş ziyana görə kompensasiyanın ödənilməsi də tələb edilə bilər.

Müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia vasitəsi ilə iddiaçı cavabdehdən inzibati akt sayılmayan əlverişsiz hərəkətlərin edilməməsini və ya dayandırılmasını tələb edə bilər.

Qəbul edilməsi gözlənilən inzibati akta qarşı qabaqlayıcı (preventiv) iddianın qaldırılmasına yalnız obyektiv səbəblərdən irəli gələn müstəsna hallarda (şəxsin hüquqlarına və qanunla qorunan maraqlarına müdaxilənin qarşısını almağın xüsusilə zəruri olduğu hallarda) yol verilir.

Qanunauyğunluq haqqında iddia vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər istisna olmaqla, normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun yoxlanılması həyata keçirilir. Məsələn: vətəndaş “M” seçici siyahılarının yenidən tərtib edilməsi, təsdiq olunması və ictimailəşdirilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarını məhkəmədə qanunauyğunluğun yoxlanılması haqqında iddia vasitəsilə mübahisələndirə bilər.

Kompensasiyanın ödənilməsi tələbinə dair iddialar inzibati mübahisələrin həlli ilə bağlı əmlak tələbinə, habelə inzibati orqanların qanunsuz qərarları (inzibati aktları) və ya hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində vurulmuş ziyana görə irəli sürülə bilər. Təcrübi baxımdan maraqlı şəxsin vurulmuş ziyana görə kompensasiyanın ödənilməsi barədə tələbi inzibati orqan tərəfindən təmin edilmədikdə, bununla bağlı iddialara inzibati məhkəmə icraatı qaydasında baxılmalıdır.

Bələdiyyələrin inzibati nəzarət orqanlarının hərəkətlərinə qarşı və ya inzibati nəzarət orqanlarının bələdiyyələrə qarşı iddiası haqqında danışarkən “Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati

nəzarət haqqında” 2003-cü il 13 may tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 8.6-cı maddəsinə diqqət yetirməliyik. Qanunvericinin mövqeyinə görə hər hansı bələdiyyə aktı və ya bələdiyyənin fəaliyyəti dövlət mənafeələrinə və ya ictimai mənafeələrə ziyan vura bilərsə, inzibati nəzarəti həyata keçirən orqan müvafiq bələdiyyəyə dərhal həmin aktın ləğv edilməsini (dəyişdirilməsini) və ya həmin fəaliyyətə xitam verilməsini təklif edir. Bu təklif 3 iş günü müddətində yerinə yetirilmədikdə, inzibati nəzarəti həyata keçirən orqan dərhal məhkəməyə müraciət edir və həmin iddianın təmin edilməsi ilə bağlı qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq qərar çıxarılmasını məhkəmədən xahiş edir.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının ərizələrinə qarşı iddia hüquqi məzmunu baxımından mürəkkəb quruluşa malik olması ilə digərlərindən fərqlənir. Adı çəkilən iddia Mərkəzi Bankın “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq olaraq bankın sağlamlaşdırılması, rezolyusiyası çərçivəsində verdiyi, bankın məcburi ləğvi və ləğvedicinin təyin edilməsi, bankın iflas proseduruna başlanması, bankın kapitalında mühüm iştirak payı olan şəxsin payının özgönkiləşdirilməsi və ya bank tərəfindən geri alınması və digər nəzarət tədbirləri ilə bağlı ərizələrinə qarşı nəzərdə tutulmuşdur. Mərkəzi Bank maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin sabitliyi və dayanıqlığını təmin etmək məqsədilə banklar, bank olmayan kredit təşkilatları, sığorta bazarının peşəkar iştirakçıları, investisiya şirkətləri və qiymətli kağızlar bazarında digər lisenziyalasdırılan şəxslər, investisiya fondları, investisiya fondunun idarəçiləri, klirinq (prosessinq) fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər, kredit büroları və maliyyə bazarlarını tənzimləyən qanunlarla Mərkəzi Bankın nəzarət etdiyi subyektlər kimi müəyyən edilən digər şəxslərin (nəzarət subyektlərinin) fəaliyyətinin lisenziyalasdırılmasını, tənzimlənməsini və fəaliyyətləri üzərində nəzarəti həyata keçirir.

Qeyd edilməsi yerinə düşər ki, qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin XIX fəslə “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Banka qarşı müvafiq iddialar və Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankın müvafiq ərizələri üzrə icraat” adlanır.

İnzibati proses daxilində iddialar haqqında danışıq onun mümkünlüyünə də diqqət edilməlidir. Təbii ki, iddianın mümkünlüyü haqqında ümumiləşdirilmiş məhkəmə təcrübəsinin mövcudluğu təqdirəlayiqdir. “İnzibati məhkəmə icraatında iddianın mümkünlüyünə dair” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2015-ci il 10 aprel tarixli 5 nömrəli qərarına görə məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, inzibati mübahisələrə dair iddianın əsaslılığının yoxlanılması üçün zəruri ilkin şərt onun mümkün olmasıdır¹⁵. İddianın əsaslılığının yoxlanılmasına yönəlmiş fəaliyyəti zamanı məhkəmə cavabdehə qarşı irəli sürülmüş maddi-hüquqi tələbin mövcud olub-olmamasını araşdırmaqla mahiyyəti üzrə qərar qəbul edir. Mümkünlük şərtləri iddiaya mahiyyəti üzrə baxmağa imkan verən şərtlərin mövcudluğunun yoxlanılmasını nəzərdə tutur. Ona görə də, iddianın mümkünlüyü həmişə onun əsaslılığının yoxlanılmasından əvvəl aparılan hüquqi dəyərləndirmədir. Mümkünlük şərtlərinin mövcudluğunu məhkəmələr tərəflərin bildirməsindən asılı olmayaraq özünün xidməti vəzifəsinə görə yoxlamalıdır.

Qanunvericiliyə görə iddianın mümkünlüyü dedikdə, iddiaçının iddia ərizəsində inzibati aktın qəbul edilməsi və ya qəbul edilməsindən imtina olunması, yaxud inzibati orqanın hərəkəti və ya hərəkətsizliyi nəticəsində onun hüquqlarının və qanunla qorunan maraqlarının pozulduğunu əsaslandırıldığı hallarda mübahisələndirmə haqqında, məcburetmə haqqında, öhdəliklərin icrası haqqında və müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddiasının mümkün sayılması başa düşülür.

¹⁵ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 10 aprel 2015-ci il tarixli 5 nömrəli Qərarı: “İnzibati məhkəmə icraatında iddianın mümkünlüyünə dair”.

Kollektiv maraqların müdafiə olunması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və ya fondlar) iddia ərizəsində inzibati aktın qəbul edilməsi və ya qəbul edilməsindən imtina olunması, yaxud inzibati orqanın hərəkəti və ya hərəkətsizliyi nəticəsində həmin maraqların pozulduğunu əsaslandırdıqları hallarda qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və ya fondlar) tərəfindən mübahisələndirmə haqqında, məcburetmə haqqında, öhdəliklərin icrası haqqında və müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddianın qaldırılmasına yol verilir.

İddianın mümkün sayılmaması barədə məhkəmə qərardad qəbul edir. Həmin qərardaddan yuxarı məhkəməyə şikayət verilə bilər.

Müəyyən etmə və ya tanınma haqqında iddia vasitəsi ilə iddiaçı hər hansı hüquq münasibətinin mövcud olması və ya olmamasının, yaxud inzibati aktın etibarsızlığının tanınmasını məhkəmədən tələb edə bilər.

Müəyyən etmə və ya tanınma haqqında iddia vasitəsi ilə iddiaçı artıq icra olunmuş inzibati aktın qanunsuz sayılmasını məhkəmədən tələb edə bilər. Adı çəkilən iddia iddiaçının həmin münasibətlərin qısa müddətdə müəyyən edilməsində kifayət qədər maraqlı olduğu hallarda qaldırıla bilər. Hüquq münasibətlərinin müəyyən edilməsində iddiaçının marağı hüquqi, iqtisadi və ya ideya xarakterli ola bilər.

Hüquq münasibətlərinin müəyyən edilməsinə dair iddia, digər iddia növlərinə münasibətdə subsidiar xarakter daşıyır.

Bir-biri ilə əlaqəli olduğu, bir cavabdehə yönəldiyi və bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş eyni məhkəməyə aid olduğu hallarda bir neçə iddia tələbi iddiaçı tərəfindən bir iddiada birləşdirilə bilər. İnzibati prosesdə iddianın mümkünlüyünün məntiqi davamı onun müddəti ilə bilavasitə bağlı olmasında özünü göstərə bilər. Qanunvericilik tələb edir ki, mübahisələndirmə haqqında iddia inzibati aktın təqdim (elan) olunduğu vaxtdan, şika-

yət instansiyasına şikayət verildiyi hallarda isə şikayətə dair qəbul olunan inzibati aktın təqdim olunduğu vaxtdan 30 gün müddətində, elmi dərəcələr və elmi adlar verilməsi, xarici ölkələrdə verilmiş elmi dərəcələr və elmi adlar haqqında sənədlərin nostrifikasiyası (ekvivalentliyinin müəyyən edilməsi və tanınması) və ya təkrar attestasiya əsasında tanınması, elmi dərəcədən və elmi addan məhrum etmə (elmi adın və elmi dərəcənin bərpası) ilə bağlı inzibati aktlara münasibətdə isə bu inzibati aktlar qəbul edildiyi tarixdən 2 ay müddətində qaldırıla bilər.

Məcburetmə haqqında iddia tələb olunan inzibati aktın qəbul edilməsindən imtina barədə iddiaçıya müvafiq inzibati aktın təqdim edildiyi və ya bu barədə yazılı məlumatın verildiyi vaxtdan 30 gün müddətində qaldırıla bilər.

İnzibati aktla (inzibati aktın qəbul edilməsindən imtina ilə) bağlı şikayət “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 73.1-ci və ya 73.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş müddətlərdə verildiyi halda qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş iddia müddətlərinin axımı aşağıdakı vaxtadək dayandırılır:

✓ müvafiq icra hakimiyyəti orqanının yaratdığı qurumun şikayət üzrə qəbul etdiyi qərardan (verdiyi yazılı cavabdan) şikayət verilməsi üçün “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 73.1-ci və ya 73.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş müddətlər bitənədək (müvafiq icra hakimiyyəti orqanının yaratdığı quruma şikayət verilmədiyini halda);

✓ müvafiq icra hakimiyyəti orqanının yaratdığı qurumun qərarından (yazılı cavabından) müvafiq icra hakimiyyəti orqanının yaratdığı quruma şikayət verildiyi halda isə həmin qurumun şikayət üzrə qəbul etdiyi qərar (verdiyi yazılı cavabı) şikayətçiyə təqdim edilənədək.

İnzibati orqanın hərəkətsizliyindən müdafiə ilə bağlı iddia müddətləri hüquqi əhəmiyyət kəsb edən hallardandır. İnzibati aktın qəbul olunmasına dair müraciətlə bağlı və ya şikayət instansiyasına verilmiş şikayətlə bağlı müvafiq inzibati orqan tərəfindən qanunla müəyyən olunmuş müddətdə və kifayət qədər

əsaslar olmadan qərar qəbul edilmədiyi hallarda, həmin müraciətin edildiyi və ya şikayətin verildiyi vaxtdan 35 gün keçənədək (qanunvericiliklə daha qısa və ya daha uzun müddətin müəyyən olunduğu hallar istisna olmaqla) məhkəmədə iddia qaldırılmasına yol verilmir. Tələb olunan inzibati aktın, o cümlədən inzibati şikayətə dair qərarın xüsusi səbəblər üzündən qəbul edilmədiyi hallarda, məhkəmə inzibati aktın və ya inzibati şikayətə dair qərarın qəbul edilməsi üçün, qanunvericiliklə digər müddət müəyyən edilməmişdirsə, “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 52.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş müddəti nəzərə almaqla müəyyən müddət təyin edir. Təyin edilmiş müddət bitənədək iş üzrə icraat məhkəmə tərəfindən dayandırılır. Məhkəmə tərəfindən müəyyən olunmuş müddət ərzində inzibati akt qəbul edildikdə və ya şikayət təmin olunduqda iş üzrə icraata xitam verilir.

Beləliklə, inzibati iddianın mübahisələndirmə haqqında, məcburetmə haqqında, öhdəliyin icrası haqqında və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair və müəyyən etmə və ya tanınma haqqında növləri fərqləndirilə bilər.

§ 3. İnzibati prosesdə müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri

Hüquq prosesinin tərkib hissəsi olan inzibati prosesi cina-yət, mülki və inzibati xətalar haqqında işlər üzrə həyata keçiri-lən proseslərdən fərqləndirən kifayət qədər xüsusiyyətləri möv-cuddur. Onların arasında icraatı təmin etmə tədbirləri özünə-məxsus çəkiyə malikdir .

İnzibati prosesual fəaliyyətin tərkib hissəsi olan inzibati icraatda inzibati şikayətin verilməsindən asılı olmayaraq, ma-raqlı şəxsin müvəqqəti xarakterli müdafiə ilə bağlı məhkəməyə müraciət etmək hüququ təsbit olunmuşdur. Maraqlı şəxsin mü-vəqqəti xarakterli müdafiə ilə bağlı ərizəsinə İnzibati Proses-su-al Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada və müddətdə inzi-bati məhkəmələr və inzibati kollegiyalar tərəfindən baxılır.

İnzibati prosesdə maraqlı şəxsin hüquq və qanuni mənafe-lərinin təmin edilməsi mexanizminin tərkib hissəsinə aid olan növ-bəti bir hüquq institutu “Müvəqqəti xarakterli müdafiə”dir. Hü-ququqi təbiəti baxımından müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri inzibati proses daxilində iddiaçının hüquqi müdafiə vasitələrindən daha effektiv istifadə etməsini təmin etməyə yönəlmişdir.

Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri kimi hüquqi alətlər inzibati məhkəmələri və inzibati kollegiyaları digər məhkəmə-lərdən fərqləndirməklə, onların fəaliyyətinin effektivliyinə zə-min yaradır. Eyni fikirləri milli hüquq ədəbiyyatlarında görmək mümkündür. Hüquqşünas-tədqiqatçı N.Baxşıyevanın fikrincə, inzibati məhkəmə icraatının iştirakçılarının, iddia müddətinin, məhkəmə qaydasında tətbiq edilən müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirlərinin qanunvericilikdə təsbit olunması inzibati məhkəmə icraatının məhkəmə icraatının müstəqil qollarından biri kimi spesifik xüsusiyyətlərlə şərtləndiyinin təzahürü kimi çıxış et-mişdir¹⁶.

¹⁶ Baxşıyeva N.Ə. “İnzibati hüquqi mübahisələr üzrə məhkəmə icraatı (nəzəri aspektlər). Bakı, “E.L.” NPŞ MMC, 2014, 400 səh.

Məhkəmələr tərəfindən maraqlı şəxsin inzibati aktın icrasının dayandırılması və ya iddianın təmin edilməsinə yönəlmiş digər təminat tədbirlərinin görülməsi barədə ərizəsinə baxılması insan hüquq və azadlıqlarının qısa müddətdə pozulmasının qarşısının alınması üçün inzibati icraatın mühüm hüquqi institutlarından biridir. Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirinin seçilməsində məqsəd gələcəkdə iddianın təmin ediləcəyi təqdirdə çıxarılmış qərarın icrasını çətinləşdirə biləcək və bərpası mümkün olmayan və ya əhəmiyyətli ziyan hesabına mümkün olan nəticələrin qarşısını əvvəlcədən almaqdır.

Qanunvericiliyin təhlili deməyə əsas verir ki, müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə ərizə məhkəmədə iddia qaldırılanaqədək və ya iddia ilə eyni vaxtda, yaxud məhkəmə icraatının gedişində verilə bilər. Maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının bankın sağlamaşdırılması, rezolyusiyası çərçivəsində, eləcə də bankın lisenziyasının ləğvi ilə bağlı qəbul etdiyi inzibati akt istisna olmaqla, maraqlı şəxs inzibati aktın icrasının dayandırılması barədə və ya iddianın təmin edilməsinə yönəlmiş digər təminat tədbirlərinin görülməsi barədə məhkəməyə ərizə ilə müraciət edə bilər.

Ərizə məhkəmədə iddia qaldırılanadək və ya iddia ilə eyni vaxtda, yaxud məhkəmə icraatının gedişində verilə bilər.

Məhkəmə müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri qismində cavabdehin üzərinə müəyyən hərəkətləri etmək və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinmək, yaxud müəyyən hərəkətlərə dözmək barədə vəzifə qoya bilər. Qanuni əsaslar olduğu hallarda məhkəmə üçüncü şəxslərin də üzərinə belə vəzifələr qoya bilər.

Maraqlı şəxs inzibati aktdan şikayət instansiyasına inzibati şikayət etdiyi hallarda müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə vəsatətlə həmin orqana müraciət etməlidir. Şikayət instansiyası 15 gün müddətində maraqlı şəxsin vəsatətini təmin etmədikdə, o, bu barədə ərizə ilə məhkəməyə müraciət edə bilər.

Inzibati aktın mübahisələndirilməsinə dair iddianın qaldırılması həmin aktın icrasını dayandırmır. İşin faktiki və hüquqi

hallarının ilkin araşdırılması nəticəsində iddianın böyük ehtimalla uğurlu olacağı qənaətinə gəldiyi hallarda məhkəmə, iddiaçının vəsatəti əsasında inzibati aktın (Maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının bankın sağlamlaşdırılması, rezolyusiyası çərçivəsində, eləcə də bankın lisenziyasının ləğvi ilə bağlı qəbul etdiyi inzibati akt istisna olmaqla) icrasının dayandırılması barədə qərardad qəbul edə bilər. İddianın uğurluluq ehtimalının aydın olmadığı hallarda, məhkəmə ziddiyyətli maraqların hərtərəfli qiymətləndirilməsindən sonra qərardad qəbul etməlidir. Məhkəmə həmçinin inzibati aktın icrasının müəyyən şərtlərlə dayandırılması barədə də qərardad qəbul edə bilər.

Məhkəmə, inzibati aktın icrasının dayandırılması barədə ərizə ilə bağlı qərar qəbul edilənədək, cavabdehin üzərinə inzibati aktın icrasına yönəlmiş hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair öhdəlik qoya bilər.

İnzibati aktın icrası, müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə müvafiq qərardad qəbul edildiyi hallarda, iddia ilə bağlı işə mahiyyəti üzrə baxılıb qurtaranadək dayandırılır.

İnzibati aktın icrasının dayandırılması barədə ərizənin təmin edilməməsi haqqında məhkəmə qərardadından şikayət verilə bilər. İnzibati prosesdə hüquqi təsirinə görə diqqət edilməli növbəti hüquq institutu “İkili təsirə malik inzibati aktlara qarşı müvəqqəti xarakterli müdafiə”dir. Qanunvericiliklə müəyyən edilmişdir ki, üçüncü şəxs başqa şəxsə ünvanlanmış və həmin şəxs üçün əlverişli olan inzibati akta qarşı iddia qaldırdığı hallarda, məhkəmə üçüncü şəxsin ərizəsi əsasında müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərardad qəbul edə bilər.

İnzibati aktın icrasının dayandırılması haqqında qərardad Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin tələblərinə uyğun olaraq inzibati məhkəmələr və inzibati kollegiyalar tərəfindən qəbul edilir. Məlumdur ki, proseslərdə, o cümlədən inzibati proseslərdə istənilən hüquqi hərəkətin edilməsi üçün əsaslar tələb edilir. Beləliklə, inzibati prosesdə məhkəmələr tərəfindən müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərardadın

qəbul edilməsi üçün əsaslar aşağıdakılardır:

- mövcud vəziyyətin dəyişəcəyi təqdirdə ərizəçinin (iddiaçının) hüquqlarının qorunmasının (təmin və ya bərpa edilməsinin) mümkün olmayacağı və ya xeyli dərəcədə çətinləşəcəyi səbəbindən ilkin təcili tənzimləmənin zəruri olması;

- ilkin məhkəmə araşdırması zamanı ərizəçinin maddi tələbinin mövcud olması ehtimalının müəyyən edilməsi.

İnzibati prosesdə müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərarların qəbul edilməsi üçün ərizəçi məhkəməyə əsasları yazılı formada, aydın və əsaslandırılmış şəkildə təqdim etməlidir.

Şübhəsiz ki, bütün proseslərdə olduğu kimi, inzibati prosesdə də qəbul edilən qərarların dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsinin perspektivi mövcuddur. Odur ki, qanunverici tərəfindən adı çəkilən prosesdə müvəqqəti xarakterli müdafiə haqqında qərarların dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi mexanizmi müəyyən edilmişdir. Bəzən bu yanaşma hüquq ictimaiyyətində sual yarada bilər ki, müvəqqəti xarakterli müdafiə haqqında qəbul edilən qərar nəyə görə ləğv olunur. Hesab edirik ki, digər məhkəmə icraatlarından fərqli olaraq, inzibati məhkəmə və inzibati kollegiyalarda həyata keçirilən icraat daxilində məhkəmənin müstəqil araşdırma fəaliyyətinə malik olması və onun reallaşdırılması hesabına yeni dəlillər və sübutlar aşkar edilir. Məhkəmə tərəfindən müstəqil aşkar edilən və ya maraqlı tərəflərin təqdim etdikləri dəlillər və sübutlar müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərarların dəyişilməsinə və ya ləğv olunmasına dəlalət edəcəkdir. İddia ilə bağlı işə mahiyyəti üzrə baxan məhkəmə, bunun üçün kifayət qədər əsaslar olduğu hallarda istənilən zaman xidməti vəzifəsinə görə müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərarlarını dəyişdirə və ya ləğv edə bilər. Məhkəmə icraatının hər bir iştirakçısı şəraitin dəyişməsi ilə bağlı müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərarların dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi haqqında vəsatət qaldıra bilər. Nəzərə alınması zəruridir ki, xüsusilə təcili hallarda, işə baxan məhkəmə tərkibinə sədrlik edən hakim qərarların dəyişdiril-

məsi və ya ləğv edilməsi barədə təkbaşına qərardad qəbul edə bilər. Maraqlı şəxsə bərpa olunmaz ziyanın vurulması təhlükəsinin mövcud olduğu hallarda, sədrlik edən hakim məhkəmə icraatı iştirakçılarının ilkin dinlənilməsindən imtina etməyə haqlıdır.

Müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərardad ən gec inzibati aktın artıq mübahisələndirilə bilmədiyi gün və ya iş üzrə qəbul edilmiş qərarın qanuni qüvvəyə mindiyi gün öz qüvvəsini itirmiş sayılır. Səslənən fikirlərə əsaslanaraq demək mümkündür ki, inzibati prosesdə müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri dedikdə, maraqlı şəxsin müraciəti əsasında zəruri əsaslar mövcud olduqda, cavabdehin üzərinə müəyyən hərəkətləri etmək və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinmək, yaxud müəyyən hərəkətlərə dözmək barədə inzibati məhkəmə (kolleqiya) tərəfindən vəzifələrin qoyulması başa düşülə bilər.

MÖVZU № 8.

BİRİNCİ İNSTANSIYA MƏHKƏMƏSİNDƏ İCRAAT

§ 1. İnzibati iddianın qaldırılması və təqdim olunması

İnzibati-iqtisadi məhkəmələr yaradılana və qanunvericilikdə aidiyyəti islahatlar aparılana qədər inzibati mübahisələrə Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinə əsasən baxılırdı. İslahatlar nəticəsində inzibati proses fərqli bir sahəyə çevrildi. “Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinə dəyişikliklərin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2011-ci il 10 iyun tarixli 143-IVQD sayılı Qanunu ilə ümumi məhkəmələrin baxdığı işlərin sırasından “inzibati” sözü və Mülki Prosesual Məcəllədən inzibati prosesi tənzimləyən 26-29 və 38-ci fəsilər çıxarıldı.

Birinci instansiya məhkəməsində icraat daxilində iddianın qaldırılması və təqdim edilməsi haqqında danışarkən ilk olaraq, həmin məhkəmələrin dəqiqləşdirilməsi məqsədüeyğun sayıla bilər.

Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sisteminə daxil olan inzibati məhkəmələr birinci instansiya məhkəməsi kimi qanunla səlahiyyətlərinə aid edilmiş inzibati mübahisələrə dair işlərə baxır. Adı çəkilən məhkəmə aidiyyəti statistikanı təhlil edir, məhkəmə fəaliyyətinin təşkili vəziyyətini, məhkəmə təcrübəsini öyrənir və ümumiləşdirir, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə ona aid edilmiş digər səlahiyyətləri həyata keçirir.

Qanunvericiliyə əsasən aidiyyəti üzrə verilən inzibati iddialara birinci instansiya məhkəməsi qismində Azərbaycan Respublikasının inzibati ərazi vahidləri üzrə təşkil edilən inzibati məhkəmələrdə baxılır. Lakin ötən mövzularda qeyd etmişdik ki, Azərbaycan Respublikası apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin inzibati kollegiyaları tərəfindən aşağıdakı işlərə birinci instansiya qismində baxılır:

- ◆ normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddialar üzrə icraat;
- ◆ siyasi partiyalarla bağlı mübahisələrə dair işlər üzrə icraat;
- ◆ kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı mübahisələrə dair işlər üzrə icraat;
- ◆ seçki (referendumda iştirak) hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı işlər üzrə icraat;
- ◆ Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatının mandatdan məhrum edilməsi haqqında Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarının mübahisələndirilməsinə dair iddia üzrə icraat;
- ◆ Maliyyə bazarlarına nəzarət orqanına qarşı müvafiq iddialar və maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının müvafiq ərizələri üzrə icraat.

İddia ərizəsi aidiyyəti üzrə müvafiq məhkəməyə yazılı şəkildə verilir. Proses iştirakçılarının sayına görə iddia ərizəsinin və digər sənədlərin surətləri iddia ərizəsinə əlavə olunmalıdır. Qeyd edək ki, 23 dekabr 2022-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinə edilən dəyişikliyə görə iddia ərizəsi və digər sənədlər elektron formada verildiyi halda bu tələb istisnadır. Zənnimizcə, iddia tərəfi proses iştirakçılarının sayına görə sənəd surətlərini təqdim etmək öhdəliyindən azad edilmişdir. Belə olduğu təqdirdə, müvafiq sayda sənəd surətləri ilə tərəfləri təmin etmək vəzifəsi inzibati məhkəmənin üzərinə düşür.

İddia ərizəsi məhkəməyə daxil olduğu gün məhkəmənin dəftərxanasında qeydiyyatla alınmalı və ərizəyə qeydiyyat tarixi göstərilməklə stamp vurulmalıdır. İddia ərizəsinin poçt rabitəsi vasitəsi ilə göndərildiyi hallarda, iddia ərizəsinin vaxtında göndərildiyini sübut etmək vəzifəsi iddiaçının üzərinə düşür.

İddia ərizəsi məhkəməyə daxil olduğu gündən icraata qəbul edilmiş sayılır.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin tələbinə görə iddia ərizəsinin icraata qəbul edilməsi aşağıdakı hüquqi nəticələri doğurur:

• iddia ilə bağlı işin məhkəmənin icraatında olduğu müddətdə tərəflərdən heç biri eyni iddia ilə başqa məhkəməyə müraciət edə bilməz;

• aidiyyətlə əlaqədar şərtlərin dəyişməsinə baxmayaraq iddia ilə bağlı iş iddianın ilkin olaraq verildiyi məhkəmənin icraatında qalır.

İnzibati prosesin həyata keçirilməsində əhəmiyyətli sənəd sayılan iddia ərizə formasında tərtib olunur. İddia ərizəsinin məzmununda aşağıdakıların göstərilməsi zəruridir:

▪ ərizənin verildiyi məhkəmənin adı;

▪ iddiaçı və cavabdeh fiziki şəxslərin soyadları, adları, atalarının adları, yaşayış yerləri, inzibati orqanların (hüquqi şəxslərin) adı və hüquqi ünvanları;

▪ iddiaçının (ərizəçinin) tələbi.

Məhkəmə prosesinin tezləşdirilməsi məqsədi ilə iddia ərizəsində həmçinin aşağıdakılar göstərilə bilər:

- iddiaçının öz tələbini əsaslandırıdığı faktlar və digər sübut etmə vasitələri;

- iddiaçının arzuladığı inzibati aktın qəbul edilməsinin zəruriliyini göstərən hallar və iddiaçının istəyinə uyğun olaraq, həmin inzibati aktın layihəsi;

- mübahisənin düzgün həll edilməsi üçün zəruri olan digər məlumatlar və iddiaçının vəsatətləri;

- əsli və ya surəti iddia ərizəsinə qoşulmaqla, mübahisələndirilən inzibati akt və şikayət instansiyasına şikayət verildiyi hallarda şikayət instansiyasının qərarı;

- ərizəyə əlavə olunmuş sənədlərin siyahısı.

İddia ərizəsində ərizənin verildiyi məhkəmənin adı, iddiaçı və cavabdeh fiziki şəxslərin soyadları, adları, atalarının adları, yaşayış yerləri, inzibati orqanların (hüquqi şəxslərin) adı və hüquqi ünvanları, yaxud iddiaçının (ərizəçinin) tələbi göstərilmədikdə, hakim və ya məhkəmə tərkibinə sədrlik edən hakim yaxud məhkəmə tərkibinə sədrlik edən hakim tərəfindən təyin olunmuş hakim (məruzəçi hakim) iddia ərizəsini həmin tələblə

rə uyğunlaşdırmaq üçün əqlabatan müddət təyin edir. Hesab edirik ki, burada əqlabatan müddət dedikdə, tələb edilən məlumatların dəqiqləşdirilməsi üçün zəruri olan vaxt başa düşülməlidir. Həmin vaxt zaman kəsiyi olaraq 1 iş günü ola bilər.

İnzibati prosesdə maraqlı tərəfin etməli olduğu hərəkətlərdən biri də “İddianın təqdim olunması”dır. Hakim və ya məhkəmə tərkibinə sədrlik edən hakim iddia ərizəsinin və ona əlavə edilmiş sənədlərin surətlərinin cavabdehə təqdim olunmasına dair sərəncam verir. İddia ərizəsini təqdim edərkən, cavabdehdən iddiaya qarşı öz münasibətini (etirazını) yazılı şəkildə məhkəməyə bildirmək tələb olunur. Məhkəmə bu məqsədlə əqlabatan müddət təyin edir.

Hüquq tətbiqetmə təcrübəsində geniş yayılan cinayət, mülki və əmək hüquq normalarının mübahisələndirilməsi üzrə məhkəmə icraatlarından fərqli olaraq, inzibati prosesdə “Məhkəmənin və proses iştirakçılarının işin hallarının obyektiv araşdırılması ilə bağlı vəzifələri” məzmun baxımından kifayət qədər yeniliklərlə xarakterizə olunur. Qanunvericiliyə görə inzibati prosesdə sədrlik edən hakim bütün formal xətalardan aradan qaldırılmasına, qeyri-müəyyən ifadələrin aydınlaşdırılmasına, işin mahiyyəti üzrə vəsatətlərin verilməsinə, natamam faktiki məlumatların tamamlanmasına, prosesin sonrakı mərhələlərində işin hallarının tam müəyyənləşdirilməsi və obyektiv qiymətləndirilməsi üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün yazılı izahatların təqdim olunmasına yardım etməlidir. İnzibati məhkəmə icraatının iştirakçıları yazılı vəsatətlərini, etirazlarını, izahatlarını və bunlarla əlaqədar sənədləri məhkəmə baxışı başlayana qədər təqdim etməyə borcludurlar. Sədrlik edən hakim bu məqsədlə müddət təyin edə bilər. Məhkəmə xidməti vəzifəsinə görə həmin sənədlərin surətlərini prosesin digər iştirakçılara göndərir. Yazılı vəsatətlərə, etirazlara, izahatlara onlarda istinad olunan sənədlərin əsli və ya surəti tam və ya çıxarışlar şəklində əlavə edilməlidir. Həmin sənədlər qarşı tərəfə məlum olduğu və ya həcmcə çox böyük olduğu hallarda, onların əlamətlərini dəqiq göstərməklə, qarşı tərəfin həmin sənədlərlə məhkəmədə

tanış olmasının mümkünlüyünü qeyd etmək kifayətdir.

İnzibati prosesin tərkib hissələrindən olan “Hazırlıq icraatı” qəbul ediləcək qərarın ədalətli və qanuni olmasında əhəmiyyətli sayılan etaplardan (dövlərdən) biridir. Belə ki, inzibati proses daxilində məhkəməyə sədrlik edən hakim şifahi məhkəmə baxışı başlayana qədər, hüquqi mübahisənin bir şifahi məhkəmə iclası çərçivəsində həll olunması (mübahisə ilə bağlı işin mahiyyəti üzrə qərar qəbul olunması) üçün bütün zəruri tədbirləri görməlidir. Bu məqsədlə inzibati proses daxilində məhkəməyə sədrlik edən hakim aşağıdakı hərəkətləri etmək hüququn malikidir:

- işin hallarını və mübahisənin vəziyyətini müzakirə (izah) etmək, habelə hüquqi mübahisəni barışıq yolu ilə nizama salmaq (həll etmək) və barışıq sazişinin bağlanmasına yardım etmək məqsədi ilə proses iştirakçılarını dəvət etmək;

- hazırlıq sənədlərini (ərizələrini, vəsatətlərini, izahatlarını, etirazlarını) tamamlamağı və ya aydınlaşdırmağı, iş üzrə materiallarda saxlanılması mümkün olan sənədlərin və predmetlərin məhkəməyə təqdim olunmasını proses iştirakçılarna təklif etmək, dəqiqləşdirmə tələb edən müəyyən halların izah olunması üçün müddət təyin etmək;

- zəruri sənədləri (arayırları, məlumatları) toplamaq;

- tələb olunan sənədlərin təqdim olunması barədə sərəncam vermək;

- proses iştirakçılarının şəxsən məhkəməyə gəlmələrinə dair sərəncam vermək;

- şahidləri və ekspertləri dəvət etmək.

Qanunvericiliyin tələbinə görə inzibati proses daxilində məhkəmənin bütün sərəncamları barədə proses iştirakçılarna vaxtında məlumat verilməlidir.

Əvvəlki mövzularda qeyd etmişdik ki, inzibati aktların qəbul edilməsində səlahiyyətli subyekt tərəfindən aralıq inzibati aktlar qəbul oluna bilər. Təbii ki, eyni hərəkətlər inzibati proses daxilində hakim tərəfindən də həyata keçirilə bilər. Hazırlıq icraatında məhkəmə tərəfindən qəbul edilən qəraradlar inzibati

proses qarşısında qoyulan məqsədlərə nail olmağa xidmət edir. İnzibati prosesə sədrlik edən hakim mübahisə ilə bağlı iş üzrə hazırlıq icraatında aşağıdakı məsələləri həll edir və bu barədə müvafiq qərardad qəbul edir:

✓ iş üzrə məhkəmə icraatının dayandırılması və ya təxirə salınması barədə;

✓ iddiaçının iddiadan imtina etməsi və ya cavabdehin iddianı qəbul etməsi barədə;

✓ hüquqi mübahisənin barışıq yolu ilə nizama salınması (tərəflərin barışıq sazişi bağladığı və ya hüquqi mübahisənin nizama salınması barədə müştərək bəyanatla çıxış etdiyi hallarda, fors-majör və ya başqa hallarda) barədə;

✓ iddianın məbləği barədə;

✓ prosesual xərclər barədə;

✓ məhkəmə icraatına cəlbətmə barədə.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi ilə inzibati proses daxilində məhkəmə tərəfindən müddətin təyin edilməsinə xüsusi önəm verilmişdir. Qanunvericinin bu cür mövqeyi tam başa düşüləndir. Çünki inzibati prosesual fəaliyyət daxilində fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və qanuni mənafələrinin etibarlı müdafiəsi mexanizmini formalaşdırarkən daha çox həssaslıq tələb edilən sahələrin müəyyən edilməsi əsas şərtlərdəndir. İnzibati prosesdə iddiaçı inzibati icraat zamanı müəyyən faktların nəzərə alınması və ya alınmaması nəticəsində hüquqlarının pozulduğunu bildirdiyi hallarda, sədrlik edən hakim həmin faktların məhkəməyə təqdim olunması və ya bu barədə məlumat verilməsi üçün iddiaçıya müddət təyin edə bilər. Sədrlik edən hakim proses iştirakçısından müəyyən hadisələrə dair faktlar barədə məlumat verməyi və ya sübutetmə vasitələrini göstərməyi, onun sərəncamında olan sübutları təqdim etməyi tələb edə bilər. Hakim tərəfindən bu məqsədlə müvafiq müddət təyin oluna bilər. Nəzərə alınmalıdır ki, məhkəmə iddia ərizəsinin ifadə tərzilə bağlı olmasa da, iddia tələbindən kənar çıxmağa haqlı deyildir.

§ 2. Qarşılıqlı iddia və sübutların araşdırılması

İnzibati prosessual fəaliyyətdə tərəflərin istifadəsində olan hüquqi alətlər sırasında iddialar, o cümlədən qarşılıqlı iddialar xüsusi rola malikdir. İnzibati prosessual fəaliyyətdən fərqli olaraq, uzun illər ərzində formalaşmış mülki prosessual hüquqda qarşılıqlı iddiaların tətbiqində böyük təcrübə yaranmışdır. Həmin təcrübədən istifadə edilməklə, inzibati məhkəmələr və inzibati kollegiyalar tərəfindən qarşılıqlı iddianın tətbiqi təcrübəsinin formalaşacağı heç də şübhə yaratmır.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsinin 53-cü maddəsi “Qarşılıqlı iddia” adlanır. Həmin maddəyə əsaslanmaqla qeyd edə bilərik ki, ilkin iddia üzrə icraat zamanı qarşılıqlı iddia qaldırıla bilər, lakin bu halda qarşılıqlı tələb ilkin iddiada irəli sürülən tələblə və ya cavabdehin ilkin iddiaya qarşı istifadə etdiyi müdafiə vasitələri ilə əlaqəli olmalıdır. Beləliklə, qarşılıqlı iddia dedikdə, inzibati məhkəmələrdə ilkin iddia üzrə icraat zamanı qaldırılan qarşılıqlı tələblər başa düşülür.

Qanunvericiliklə müəyyən edilmişdir ki, aidiyyət qaydalarına görə iddianın başqa məhkəməyə aid olduğu hallar mövcud olarsa, qarşılıqlı iddia yol verilməzdir. Qarşılıqlı iddiaların qaldırılması inzibati iddiaların qaldırılması ilə eynidir.

Mübahisələndirmə haqqında, qanuna uyğunluq haqqında və ya məcburetmə haqqında iddialara münasibətdə qarşılıqlı iddia qaldırıla bilməz. Lakin bu məhdudiyyətdən fərqli olaraq inzibati proses daxilində iddianın dəyişdirilməsi yolveriləndir. Başqa sözlə desək, maraqlı tərəfin iradəsinə uyğun olaraq inzibati məhkəmə icraatının başqa iştirakçılarının razılığı olduqda və ya məhkəmə iddianın dəyişdirilməsini məqsədə uyğun hesab etdikdə, iddiaçı iddianı dəyişdirməyə (iddianın əsasını və ya predmetini dəyişdirməyə, iddia tələbinin həcmi artırmağa və ya azaltmağa) haqlıdır.

Cavabdehin iddianın dəyişdirilməsinə etiraz etmədiyi və yazılı sənəddə və ya şifahi məhkəmə baxışında artıq dəyişdirilmiş

iddia barədə mövqeyini bildirdiyi hallarda, məhkəmə cavabdehin iddianın dəyişdirilməsi ilə razılaşdığını hesab edir. Həmin sənəd qismində tərəfin ərizəsi və ya vəsatəti götürülə bilər.

İnzibati proses daxilində iddianın dəyişdirilməsinin qəbul edilməsi və ya onun qəbulundan imtina edilməsi barədə qanunvericilikdə növbəti bir məhdudiyət mövcuddur. Belə ki, iddianın dəyişdirilməsinin qəbul edilməsi və ya onun qəbulundan imtina edilməsi barədə məhkəmə qərarından müstəqil şəkildə şikayət verilməsinə icazə verilmir.

Hüquq elmində ən geniş yayılmış fikirlərdən biri də budur ki, həyata keçirilməsi qanunla qadağan olunmayan və ya xüsusi prosedurlara riayət edilməsi tələb edilməyən sahələrdə ictimai münasibətlərin həyata keçirilməsi zamanı tərəfin (tərəflərin) iradəsi üstünlüyə malikdir. Qeyd edilən mövqeni inzibati prosesdə görmək mümkündür. Məsələn: inzibati şikayətin geri götürülməsi və iddiadan imtina edilməsi inzibati prosesual fəaliyyət daxilində maraqlı tərəfin iradəsinin ifadəsi olaraq, inzibati orqan, inzibati məhkəmə və inzibati kollegiyalar tərəfindən inzibati aktın qəbul edilməsi və onun mübahisələndirilməsində hüquqi fakt qismində mütləq nəzərə alınmalıdır.

İnzibati prosesual qanunvericiliyə əsasən iddiadan imtina edilməsi yol veriləndir. Daha dəqiq desək, məhkəmə qərarı qanuni qüvvəyə minənə qədər iddiaçı iddiadan imtina etməyə haqlıdır.

Şifahi məhkəmə baxışında tərəflərin çıxışlarından sonra iddiadan imtina edilməsinə yalnız cavabdehin razılığı ilə yol verilir.

Məhkəmənin tələbinə baxmayaraq, iddiaçı 30 gündən çox müddət ərzində ardıcıl olaraq iş üzrə məhkəmə icraatından yayınmışda, iddia geri götürülmüş sayılır. Belə hallarda məhkəmə iddianın geri götürülmüş sayılması barədə qərar qəbul edir.

İddiadan imtina edilməsi eyni tərəflər arasında, eyni predmet barəsində və eyni əsaslar üzrə yenidən iddia qaldırma imkanını istisna edir.

İddiaçı iddiadan imtina etdikdə və ya iddia məhkəmə tərəfindən geri götürülmüş sayıldıqda, məhkəmə icraata xitam ve-

rilməsi barədə qərardad qəbul edir. Həmin qərardadda iddiadan imtina edilməsinin və ya iddianın geri götürülmüş sayılmasının Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş hüquqi nəticələri göstərilməlidir. Məhkəmənin həmin qərardadından şikayət verilə bilməz.

Məişət həyatında olduğu kimi dövlət orqanlarının, o cümlədən məhkəmələrin fəaliyyəti üçün hadisələrin və hərəkətlərin dəqiqliyi, həmçinin onlara aid olan zaman kəsiyi xüsusi əhəmiyyət kəsb edən təsəvvürlərdəndir. Odur ki, inzibati proses daxilində müstəqil işlər üzrə icraatın bir icraatda birləşdirilməsi və ya bir icraatın müstəqil işlər üzrə icraata ayrılması təqdirəlayiqdir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 56-cı maddəsi “Müstəqil işlər üzrə icraatın bir icraatda birləşdirilməsi və ya bir icraatın müstəqil işlər üzrə icraata ayrılması” adlanır. Bu maddəyə əsasən məhkəmə birgə baxılması və vahid qərar qəbul edilməsi məqsədilə icraatında olan və mübahisə predmetləri eyni olan müstəqil işlər üzrə icraatı bir icraatda birləşdirməyə və ya onları yenidən ayırmağa haqlıdır.

Məhkəmə birgə baxılan bir neçə tələb üzrə icraatı ayrı-ayrı müstəqil icraata ayırmağa və hər bir tələbə dair ayrıca qərar qəbul etməyə haqlıdır.

Məhkəmə müstəqil işlər üzrə icraatın bir icraatda birləşdirilməsi və ya bir icraatın müstəqil işlər üzrə icraata ayrılması barədə qərardad qəbul edir.

Ötən mövzularda qeyd edilmişdir ki, inzibati icraat və inzibati proses daxilində müddətlərin düzgün idarəedilməsi əsas tələblərdəndir. Bu tələblərin davamı olaraq “Məhkəməyə gəlmək vəzifəsi”nin qanunvericilikdə əks olunması inzibati prosesual fəaliyyətin məqsədlərinə xidmət edir.

Qanunvericinin mövqeyinə görə məhkəmə proses iştirakçısından məhkəmə iclasına şəxsən gəlməyi tələb edə bilər. Məhkəmə bu tələbə əməl etməyən proses iştirakçısına 50 manatdan 100 manatadək məbləğdə cərimə olunacağı barədə xəbərdarlıq edir.

Üzrsüz səbəbdən gəlmədiyi hallarda məhkəmə proses iştirakçısını cərimə edə bilər.

Proses iştirakçısının şəxsən gəlməsi, gəlmədiyi hallarda cərimə edilməsi və cərimənin məbləğinin müəyyən olunması barədə məhkəmə qərardad qəbul edir.

Cərimə barədə xəbərdarlıq və ya cərimə təkrar tətbiq edilə bilər.

Proses iştirakçısı qismində hüquqi şəxsin çıxış etdiyi hallarda cərimə barədə xəbərdarlıq və ya cərimə qanuna və ya hüquqi şəxsin nizamnaməsinə uyğun olaraq həmin hüquqi şəxsin səlahiyyətli nümayəndəsi olan şəxsə münasibətdə tətbiq edilir.

İnzibati orqanın nümayəndəsi üzrsüz səbəbdən məhkəməyə gəlmədiyi hallarda cərimə barədə xəbərdarlıq və ya cərimə inzibati orqana münasibətdə tətbiq edilir.

Məhkəmə prosesin iştirakçısı olan inzibati orqandan və ya ümumi hüququn subyektindən, mübahisə ilə bağlı işin faktiki və hüquqi vəziyyəti barədə kifayət qədər məlumatlı olan, səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada rəsmiləşdirilmiş müvafiq vəzifəli şəxsin nümayəndə qismində məhkəməyə göndərilməsini tələb edə bilər.

Bütün hüquq sahələrində olduğu kimi, inzibati-prosessual hüquqda üstünlük verilən institutlar içərisində sübutlar əhəmiyyətli təzahürlərdəndir. Təsadüfi deyildir ki, inzibati şikayətə baxılması qaydası və şikayət üzrə qərar qəbul edilməsi ilə əlaqədar sübutların əsas götürülməsi "İnzibati icraat haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmişdir. Daha dəqiq desək, şikayət instansiyası şikayət üzrə qərarı qəbul edərkən həm işdə olan, həm də əlavə təqdim olunmuş sübutlara əsaslanmalıdır. İnzibati şikayət üzrə qərar qəbul edilməsində səlahiyyətli subyekt inzibati aktı tam və ya qismən ləğv edərkən, habelə yeni inzibati akt qəbul edərkən və ya inzibati aktı dəyişdirərkən işdə olan və ya əlavə təqdim olunmuş sübutlara əsaslanmalıdır.

Sübutlar məhkəmə tərəfindən şifahi məhkəmə iclasında araşdırılır. Məhkəmə sübutlara yerində baxış keçirə, şahidləri,

ekspertləri və proses iştirakçılarını dindirə, zəruri sənədləri tələb edə bilər.

Sübutların cəlb olunmasına dair şifahi məhkəmə iclasında qaldırılmış vəsatət yalnız məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə rədd edilə bilər.

Zəruri hallarda sədrlik edən hakim şifahi məhkəmə baxışı başlayanadək sübutların araşdırılmasını səlahiyyətli hakim qismində məhkəmə tərkibinin üzvlərindən birinə həvalə edə bilər.

Zəruri hallarda məhkəmə aydınlaşdırılması zəruri olan konkret halları göstərməklə sübutların araşdırılması və ya toplanılması üçün başqa məhkəməyə müraciət edə bilər.

Sübutların araşdırılması zamanı məhkəmə inzibati orqan tərəfindən həyata keçirilmiş sübutetməni təzələyə və ya tamamlaya bilər. Sübutlar məhkəmə tərəfindən tam və hərtərəfli araşdırıldıqdan sonra qiymətləndirilir.

Hüquq elmində əhəmiyyətli sayılan institutlardan biri də preyudisiyadır. Müxtəlif alimlərin əsərlərində preyudisiya hüquqi təzahür olaraq tədqiqat predmetini təşkil etmişdir. Məsələn: V.M. Semyonov əsərlərində preyudisiyanı “preyudisiyal başlanğıc” kimi ifadə edərək bu anlayış çərçivəsində qərarın (hökmün) qanuni qüvvəsi ilə ifadə olunmuş, konkret şəxslərə aid hüquqi faktlar və hüquq münasibətləri barədə məhkəmənin çıxardığı nəticənin qətilyi və çıxarılan bu nəticə eyni subyektlərə dair eyni fakt və münasibətlərin mövcudluğu barədə olduqda digər məhkəmə və inzibati orqanlar üçün də məcburiliyini başa düşürdü¹⁷. Preyudisiyanın anlayışı barədə başqa mənbələrdə göstərilir ki, əvvəllər həll olunmuş işlə əlaqəli olan işi araşdıran məhkəmə üçün tətbiq edilməsi məcburi olan, hüquqi faktın və ya hüquq münasibətlərinin mövcudluğu barədə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü və ya məhkəmə qərarı və ya səlahiyyətli orqan tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada qəbul edilən inzibati akt preyudisiya kimi başa düşülür. R.İskən-

¹⁷ Семенов В. М. Преюдициальное начало в советском гражданском процессе: Автореф. дис... канд. юрид. наук. Свердловск, 1951.

dərovun fikrincə, preyudisiya dedikdə, əvvəlki məhkəmə qərarları və hökmlərində əks olunmuş fakt və hüquqi nəticələrin ibtidai araşdırma orqanları və məhkəmə üçün əhəmiyyəti başa düşülür¹⁸.

Preyudisiya haqqında qeyd edilən fikirlər sırasında professor F.M.Abbasovanın mövqeyi daha aydındır. Müəllif “Preyudisiyanın anlayışı barədə bəzi qeydlər” məqaləsində bildirir ki, preyudisiya dedikdə, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmənin qərar və hökmlərində əks olunmuş fakt və hüquqi nəticələrin ibtidai araşdırma orqanları və məhkəmə üçün məcburiliyi başa düşülür¹⁹.

Preyudisiya institutunun obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi məqsədinə uyğunlaşdırılmasının çətinliyi və mürəkkəbliyinə baxmayaraq, bu məsələnin müxtəlif hüquq sistemlərində uğurlu həlli yolları tətbiq olunur. Bəzən preyudisiya institutu hakimin şübhələnmək hüququ saxlanılmaqla, ümumi qayda kimi, prosessual qənaətə və məhkəmə aktının sabitliyinə istinad olunmaqla tətbiq edilir. Bəzən isə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktı müstəqil sübut növündən fərqləndirilmir²⁰.

Preyudisiyanın hüquq tətbiqətmə təcrübəsində, o cümlədən inzibati prosesdə əhəmiyyəti böyükdür. Belə ki, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi zamanı əlavə məlumatların araşdırılması zərurətinin aradan qalxması, eyni zamanda dövlət orqanlarının fəaliyyəti üçün sübut əhəmiyyətli faktların artıq mövcud olması bütün hallarda “yüklənmənin” qarşısının alınmasına və effektiv fəaliyyətə xidmət edəcəkdir.

İnzibati prosessual qanunvericiliyə edilən dəyişiklik və əlavələrə görə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü,

¹⁸ F.M.Abbasova. “Preyudisiyanın anlayışı barədə bəzi qeydlər. Bakı Universitetinin Xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası. № 4, 2012.

¹⁹ F.M.Abbasova. “Preyudisiyanın anlayışı barədə bəzi qeydlər. Bakı Universitetinin Xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası. № 4, 2012.

²⁰ N.Quliyev. “Preyudisiya və həqiqətin müəyyən edilməsi prinsipi”. II International Scientific Conference Of Young Researchers. Baku Engineering University 27-28 April 2018, Baku, Azerbaijan.

habelə cinayət təqibi üzrə qüvvəyə minmiş digər qərarı inzibati mübahisəyə baxılarkən məhkəmə üçün hadisənin olub-olmaması və şəxsin həmin hadisəyə aidiyyəti hissəsində məcburidir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 59-cu maddəsi ilə “Sübutların araşdırılması ilə bağlı proses iştirakçılarının hüquqları” müəyyən edilmişdir. Həmin maddənin məzmununa görə proses iştirakçıları sübutların araşdırılmasında iştirak edə bilərlər. Sübutların araşdırılması ilə bağlı məhkəmə iclasının yeri və vaxtı barədə proses iştirakçılarına Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada ən azı 3 gün əvvəl məlumat verilir.

Proses iştirakçıları şahidlərə, ekspertlərə və inzibati orqanların nümayəndələrinə işə aid suallar verə bilərlər. Suala etiraz olduğu hallarda sualın mümkünlüyü haqqında məsələ hakim və ya işə baxan məhkəmə kollegiyası tərəfindən həll edilir.

İnzibati orqanların tələb olunan sənədləri və məlumatları təqdim etmək vəzifəsinin inzibati prosesual qanunvericiliklə müəyyən edilməsi prosesdə iştirakçıların subyektiv mülahizələrinə görə deyil, konkret tələblərə uyğun davranış nümayiş etdirməsinə sövq etdirir. Qanunvericinin iradəsindən aydın olur ki, inzibati orqanlar məhkəmənin tələb etdiyi sənədləri və ya aktları, habelə zəruri məlumatları təqdim etməyə borcludurlar. Həmin sənədlərin və ya aktların məzmununun açıqlanmasının qanunla qorunan maraqlara ziyan vura biləcəyi hallarda və ya müəyyən fəaliyyətin mahiyyətinə görə, yaxud qanuna əsasən məxfi saxlanılmalı olduğu hallarda məhkəmə həmin sənədlərin və ya aktların, habelə məlumatların qapalı məhkəmə iclasında araşdırılması barədə qərardad qəbul edir.

“İş üzrə icraat materialları ilə tanış olmaq hüququ” inzibati prosesdə aidiyyəti tərəflər üçün əlavə imkanlar yaradır. Proses iştirakçıları sənədlərin və ya aktların məzmununun açıqlanmasının qanunla qorunan maraqlara ziyan vura biləcəyi hallar və ya müəyyən fəaliyyətin mahiyyətinə görə, yaxud qanuna əsasən məxfi saxlanılmalı olduğu hallar istisna olmaqla, istənilən

vaxt iş üzrə icraat materialları ilə, habelə həmin icraatla bağlı məhkəməyə təqdim olunmuş sənədlərlə tanış ola bilərlər.

Qanunvericiliklə müəyyən edilmişdir ki, prosesdə iştirakçılar sənədlərin və ya aktların məzmununun açıqlanmasının qanunla qorunan maraqlara ziyan vura biləcəyi hallar və ya müəyyən fəaliyyətin mahiyyətinə görə, yaxud qanuna əsasən məxfi saxlanılmalı olduğu hallar istisna olmaqla, öz hesablarına iş üzrə icraat materiallarında olan sənədlərin təsdiqlənmiş surətlərinin və (və ya) belə sənədlərdən çıxarışların verilməsi xahişi ilə müvafiq məhkəmənin dəftərxanasına müraciət edə bilərlər. Sədrlik edən hakim həmin istisnalar olmaqla, öz təşəbbüsü ilə məhkəmə aktlarını həmin aktlarla işləmək üçün müvafiq prosesual nümayəndəyə verə bilər.

İnzibati prosesdə məhkəmə proses iştirakçılarını şifahi məhkəmə baxışı ilə bağlı iclasın vaxtı və yeri haqqında xəbərdar etməyə borcludur. O, bu xəbərdarlığı bildiriş vasitəsilə həyata keçirir.

Məhkəmə bildirişi şifahi məhkəmə baxışı ilə bağlı iclasın təyin edildiyi tarixə (günə) ən azı 10 gün qalmış proses iştirakçılarında təqdim edilməlidir. Xüsusilə təcili hallarda sədrlik edən hakim həmin müddəti azalda bilər.

Məhkəmə bildirişində məhkəməyə çağırılan şəxsə şifahi məhkəmə baxışı ilə bağlı iclasa gəlmədiyi halda da onun iştirakı olmadan işə baxılmasının və iş üzrə qərar qəbul edilməsinin mümkünlüyü barədə xəbərdarlıq olunmalıdır.

§ 3. Məhkəmə iclası - inzibati prosesin tərkib hissəsi kimi

İnzibati aktın qəbul edilməsi ətrafında inzibati orqanların hərəkət və ya hərəkətsizliyinin mübahisələndirilməsi müstəvisinin mərkəzi hissəsi inzibati prosesdə məhkəmə iclası sayıla bilər. Qanunvericiliyin təhlilinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, məhkəmə iclası nəticəsində işə baxan hakim bütün məsələləri aydınlaşdırmaqla bilir.

İnzibati məhkəmədə və ya inzibati kollegiyada prosesə sədrlik edən hakim şifahi məhkəmə baxışı ilə bağlı iclası açır və ona rəhbərlik edir.

Məhkəmə iclası açıq elan olunduqdan və proses iştirakçılarının tərkibi müəyyən edildikdən sonra sədrlik edən və ya məruzəçi hakim mübahisənin mahiyyətini ümumi şəkildə izah (şərh) edir. Mübahisənin mahiyyəti izah olunduqdan sonra sədrlik edən hakim vəsatət vermək, öz tələblərini və ya vəsatətlərini əsaslandırmaq üçün proses iştirakçılarına söz verir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 64-cü maddəsi “Hakimin mübahisə ilə bağlı işi müzakirə etmək vəzifəsi” adlanır. Bu maddəni məhdud məzmununda təhlil etsək aydın olur ki, inzibati prosesin məhsuldarlığı yalnız iddia qaldıran fiziki və ya hüquqi şəxs, habelə öz təşəbbüsü ilə inzibati aktın ləğv edilməsi barədə tərəf olan inzibati orqan deyil, həmçinin inzibati məhkəmələr və ya inzibati kollegiyalardan asılıdır.

Sədrlik edən hakim mübahisə ilə bağlı işin həm faktiki, həm də hüquqi tərəflərini proses iştirakçıları ilə müzakirə etməyə borcludur. O, məhkəmə tərkibinin hər bir üzvü üçün onların tələbi üzrə sual vermək imkanı yaratmalıdır.

Mübahisə ilə bağlı işin müzakirəsi başa çatdıqdan sonra sədrlik edən hakim şifahi məhkəmə baxışını bağlı elan edir.

Qərar qəbul edilənədək məhkəmə öz təşəbbüsü ilə şifahi məhkəmə baxışının təzələnməsi barədə qərardad qəbul edə bilər.

İnzibati məhkəmə icraatında protokollaşdırma ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 22-ci

fəslində nəzərdə tutulmuş müvafiq qaydalar tətbiq olunur. Burada şifahi məhkəmə baxışının protokolu rəsmiləşdirilir.

Qüvvədə olan Mülki Prosesual Məcəllənin tələblərinə görə məhkəmə iclasında, habelə məhkəmə iclasından kənar hər bir ayrıca prosesual hərəkət barədə protokol tərtib edilir. Protokol məhkəmə iclasının və ya ayrıca prosesual hərəkətin bütün mühüm anlarını əks etdirməlidir.

Məhkəmə iclasının protokolunda aşağıdakılar göstərilir:

- məhkəmə iclasının ili, ayı, günü və yeri;
- məhkəmə iclasının başlanma və qurtarma vaxtı;
- işə baxan məhkəmənin adı, hakim, məhkəmənin tərkibi və məhkəmə iclasının katibi;
- işin adı;
- işdə iştirak edən şəxslərin, nümayəndələrin, vəkillərin, şahidlərin, ekspertlərin, mütəxəssislərin, tərcüməçilərin gəlməsi haqqında məlumatlar;
- işdə iştirak edən şəxslərin anket məlumatları (doğum tarixi, iş və yaşayış yeri);
- işdə iştirak edən şəxslərə, nümayəndələrə, habelə tərcüməçiyə, ekspertlərə, mütəxəssislərə onların prosesual hüquq və vəzifələrinin bildirilməsinə və ya elan edilməsinə dair məlumatlar;
- sədrlik edənin sərəncamları və iclas zalından çıxmadan məhkəmə tərəfindən çıxarılmış qəraradlar;
- işdə iştirak edən şəxslərin, nümayəndələrin və vəkillərin ərizələri, vəsatətləri və izahatları;
- şahidlərin ifadələri, ekspertlərin öz rəyləri barədə şifahi izahatları, mütəxəssislərin izahları;
- yazılı sübutların elan edilməsinə dair məlumatlar, maddi sübutların müayinəsinə, səs yazılarının dinlənilməsinə, video-yazılara baxılmasına dair məlumatlar;
- dövlət orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının nümayəndələrinin rəyləri;
- məhkəmə çıxışlarının məzmunu;
- qətnamənin və qəraradların elan edilməsi və məzmunu-

nun izah edilməsi, şikayət vermə qaydasının və müddətlərinin izah edilməsi haqqında məlumatlar;

- işdə iştirak edən şəxslərə protokolla tanış olmaq və ona dair qeydlər vermək hüquqlarının izah olunmasına dair məlumatlar;

- protokolun tərtib olunma tarixi.

Məhkəmənin mülahizəsinə əsasən protokolu tərəflər imzalaya bilərlər. Protokolun tərtib edilməsinə məhkəmə katibi cəlb olunur. Məhkəmə katibin cəlb olunmasından imtina edə bilər. Protokolu hakim özü, məhkəmə iclasına sədrlik edən və ya işə baxan məhkəmə tərkibinin digər hakimi tərtib edə bilər. Bu zaman onlar kompüterdən və ya digər köməkçi vasitələrdən istifadə edə bilərlər.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsi ilə tərəflərin iradə sərbəstliyinə növbəti bir tövhə “Barışıq sazişinin mümkünlüyü” nümunəsində verilmişdir. Qanunvericiliyin məzmununa əsasən demək mümkündür ki, mübahisənin predmeti barədə sərəncam hüququna malik olduqları hallarda, tərəflər mübahisənin tam və ya qismən həll edilməsi məqsədilə barışıq sazişi bağlaya bilərlər. Barışıq sazişinin məzmunu məhkəmənin iclas protokoluna qeyd edilməlidir.

Barışıq sazişinin bağlanması ictimai təhlükəsizliyin və ictimai qaydanın qorunması ilə bağlı qanunvericiliyə zidd olduğu hallarda, məhkəmə barışıq sazişini təsdiqləməkdən imtina etməlidir. Mübahisənin həllinin xüsusi ictimai maraq kəsb etdiyi hallarda da məhkəmə barışıq sazişini təsdiqləməkdən imtina edə bilər.

Məhkəmə, sədrlik edən və ya məruzəçi hakim barışıq sazişinin bağlanması barədə tərəflərə məhkəmə qərarı formasında təklif verməyə haqlıdır. Bu halda barışıq sazişi tərəflərin məhkəmənin təklifinə yazılı formada razılığı əsasında bağlana bilər.

Protokollaşdırılan barışıq sazişinin təsdiq edilməsi barədə məhkəmə qərarı qəbul edir.

İnzibati proses daxilində “İddiəçinin tələblərinin təmin olunması” xüsusi bir hal kimi qəbul olunur. Mübahisə ilə bağlı məhkəmənin yekun qərarı qəbul edilənədək cavabdeh (inzibati

orqan) iddiaçının tələbinin təmin olunduğu yeni inzibati akt qəbul etməyə və ya qanunda nəzərdə tutulmuş başqa tədbir görməyə haqlıdır. Cavabdeh iddiaçının tələbinin təmin olunması ilə bağlı niyyəti barədə məhkəməyə yazılı məlumat verir. Bu məqsədlə inzibati orqan əvvəl məhkəməyə təqdim olunmuş sənədləri geri tələb edə bilər.

Sədrlik edən hakim iddiaçının tələbinin təmin olunduğu yeni inzibati aktın qəbul edilməsi və ya qanunda nəzərdə tutulmuş başqa tədbirin görülməsi, habelə bu barədə məhkəməyə müvafiq məlumatın verilməsi üçün cavabdehə müddət təyin edə bilər. Sənədlərin geri qaytarılmasını məqsədəuyğun hesab etmədiyi hallarda, məhkəmə inzibati orqanın bu barədə müraciətini təmin etməyə bilər.

Cavabdehə təyin edilmiş müddət ərzində cavabdeh tərəfindən iddiaçının tələbinin təmin olunduğu və işin mahiyyəti üzrə mübahisənin artıq mövcud olmadığı hallarda məhkəmə icraata xitam verilməsi barədə qərar qəbul edir.

Cavabdehə təyin edilmiş müddət ərzində cavabdeh tərəfindən iddiaçının tələbinin təmin olunması üçün heç bir tədbir görülmədiyi və ya görülmüş yeni tədbirlərin iddiaçının tələbini təmin etmədiyi hallarda mübahisə ilə bağlı məhkəmə icraatı davam etdirilir və işə mahiyyəti üzrə baxılır.

§ 4. Məhkəmə qərarlarının anlayışı və onların hüquqi məzmunu

Məhkəmə mübahisə ilə bağlı iş üzrə inzibati məhkəmə icraatı nəticəsində onda yaranmış daxili inam əsasında qərar qəbul edir. Qərarla məhkəmənin mövqeyi üçün əsas olmuş səbəblər göstərilməlidir. Məhkəmə qərarı yalnız məhkəmə icraatında tədqiq olunmuş və barələrində proses iştirakçılarının öz mülahizələrini bildirmək imkanına malik olduqları faktlar və sübutlarla əsaslandırılmalıdır.

Məhkəmə qərarı yalnız mübahisə ilə bağlı iş üzrə məhkəmə icraatında (şifahi məhkəmə baxışında) iştirak etmiş hakimlər (hakim) tərəfindən qəbul edilə və imzalana bilər.

Məhkəmə qərarı aşağıdakı hissələrdən ibarət yazılı formada tərtib edilməlidir:

- giriş hissəsindən;
- təsviri hissədən;
- əsaslandırma hissəsindən;
- nəticəvi hissədən.

Məhkəmə qərarının giriş hissəsində onun qəbul edildiyi tarix və yer, qərarı qəbul edən məhkəmənin adı, qərarın qəbul edilməsində iştirak edən hakimlərin (hakimin) soyadı, adı, atasının adı, proses iştirakçılarının, onların qanuni və (və ya) prosesual nümayəndələrinin adı, soyadı, atasının adı, ixtisası və vəzifəsi, yaşayış yeri, habelə məhkəmə icraatında onların statusu göstərilməlidir.

Məhkəmə qərarının təsviri hissəsində proses iştirakçılarının mövqeləri nəzərə alınmaqla, mübahisənin predmeti və mübahisə ilə bağlı işin faktiki vəziyyəti (iddiəçinin tələbi, cavabdehin etirazları və ya mülahizələri və s.) yığcam şəkildə və mahiyyəti üzrə ifadə olunmalıdır. Bu zaman mübahisənin predmetini və mübahisə ilə bağlı işin faktiki vəziyyətini kifayət qədər əks etdirən müvafiq sənədlərə istinad etmək zəruridir.

Məhkəmə qərarının əsaslandırma hissəsində qərar qəbul

edərkən məhkəmənin əsaslandığı faktiki hallar və sübutlar, istinad etdiyi normativ hüquqi aktlar və onların qiymətləndirilməsi göstərilməlidir. Cavabdehin iddianı qəbul etdiyi hallarda, qərarın əsaslandırma hissəsində yalnız iddianın cavabdeh tərəfindən qəbul edildiyi, onun məhkəmə tərəfindən təsdiq olunduğu göstərilə bilər.

Məhkəmə qərarının nəticəvi hissəsində məhkəmənin gəldiyi nəticə, prosessual xərclər və həmin qərara qarşı hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə qaydası və müddəti göstərilməlidir.

Məhkəmə qərarının icra qaydasının və müddətinin müəyyən edildiyi hallarda, qərarın nəticəvi hissəsində bu barədə müvafiq göstəriş nəzərdə tutulmalıdır.

Məhkəmə qərarı elan olunduğu vaxtdan ən gec 15 gün müddətində tam hazır formada məhkəmənin dəftərxanasına verilməlidir.

Məhkəmə dəftərxanasının müvafiq dövlət qulluqçusu məhkəmə qərarında həmin qərarın proses iştirakçılarına təqdim olunduğu tarix, qərar şifahi məhkəmə baxışı ilə bağlı iclasda elan olunduğu hallarda isə onun elan edildiyi tarix barədə qeyd aparmalı və həmin qeydləri öz imzası ilə təsdiq etməlidir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosessual Məcəlləsinin 70-ci maddəsi “Mübahisələndirmə haqqında iddiaya dair məhkəmə qərarı” adlanır. Qanunvericinin iradəsinə görə, inzibati aktın qanuna zidd olduğu və bunun nəticəsində iddiaçının hüquqlarını pozduğu hallarda məhkəmə həmin inzibati aktın (şikayət instansiyasına inzibati şikayət verildiyi hallarda isə habelə şikayət instansiyasının müvafiq qərarının) ləğv edilməsi barədə qərar qəbul edir. İnzibati akt qəbul edilərkən inzibati icraatın inzibati orqanın qərarına təsir edən şəkildə pozulduğu hallarda da bu qayda tətbiq olunur.

İddiaçının pul məbləğinin həcmi müəyyən edən və ya pul məbləğinin təyin edilməsi üçün müəyyən şərtlərin mövcud olduğunu nəzərdə tutan (tanıyan) inzibati aktın dəyişdirilməsini tələb etdiyi hallarda, məhkəmə başqa miqdarda pul məbləği və

ya pul məbləğinin ödənilməsi üçün başqa şərtlər müəyyən edə bilər.

İnzibati aktın ləğv edilməsi ilə yanaşı, iddiaçının hər hansı öhdəliyin (vəzifənin) yerinə yetirilməsini tələb etməyə haqlı olduğu hallarda, məhkəmə həmin icraat zamanı tələb olunan öhdəliyi (vəzifəni) yerinə yetirməyə məcbur etmə haqqında qərar qəbul edə bilər.

Qeyd edək ki, inzibati prosesdə hakim tərəfindən inzibati aktın icrasının dönüşü haqqında qərardad qəbul oluna bilər. İnzibati aktın icra olduğu hallarda, məhkəmə inzibati aktı ləğv etməklə yanaşı, müvafiq ərizə əsasında inzibati orqanın üzərinə icranın nəticələrini aradan qaldırmaq barədə öhdəlik qoya bilər.

Məhkəmə baxışının davam etdirilməsinə artıq ehtiyac qalmadığı və inzibati orqanın icranın nəticələrinin aradan qaldırılması üsulları ilə bağlı diskresion səlahiyyətlərə malik olmadığı hallarda, məhkəmə icranın nəticələrinin aradan qaldırılması üsulu və qaydası barədə göstəriş (təkliflər) verməyə haqlıdır.

İnzibati aktın icrasının nəticələrini aradan qaldırmaq mümkün olmadıqda, məhkəmə inzibati orqan tərəfindən kompensasiyanın ödənilməsi barədə qərar qəbul edə bilər.

İnzibati aktın inzibati orqanın özü tərəfindən ləğv olduğu və ya digər əsaslara görə qüvvədən düşdüyü hallarda, məhkəmə iddiaçının hüquqi marağını nəzərə alaraq onun ərizəsinə (vəsətətinə) əsasən həmin aktın etibarsız (qanunsuz) sayılması barədə qərar qəbul edir.

İnzibati proses daxilində qəbul edilən növbəti hüquqi sənəd “Məcburetmə haqqında iddiaya dair məhkəmə qərarı”dır. İnzibati aktın qəbulundan imtina olunmasının və ya cavabdehin hərəkətsizliyi nəticəsində inzibati aktın qəbul edilməməsinin qanuna zidd olduğu və iddiaçının hüquqlarının pozulmasına səbəb olduğu hallarda, məhkəmə inzibati orqanın üzərinə inzibati aktın qəbul edilməsi barədə öhdəlik qoyur.

İddiaçının tələbi əsasında müəyyən konkret qərarın qəbul edilməsi mümkün olmadıqda, məhkəmə inzibati orqanın üzərinə

məhkəmənin hüquqi mövqeyini nəzərə almaqla, iddiaçının xeyrinə müvafiq inzibati aktın qəbul edilməsi barədə öhdəlik qoyur.

Məhkəmə tərəfindən aşağıdakı hallarda iddiaçının tələbinə uyğun qərar qəbul edilə bilməz:

- inzibati orqan tərəfindən diskresion səlahiyyət əsasında qərar qəbul edildikdə;

- inzibati aktın qəbulu zamanı inzibati orqanın istinad etdiyi maddi hüquq normasının tətbiqi şərtləri həmin orqanın özünün qiymətləndirməsinə əsasən müəyyən olunduqda və ya hər hansı hüquq normasının tətbiqi ilə bağlı inzibati orqana qiymətləndirmə azadlığı verildikdə;

- inzibati aktın qəbul edilməsi üçün araşdırmanın davam etdirilməsi zəruri olduqda və məhkəmə tərəfindən müstəqil şəkilə, məhkəmə baxışı çərçivəsində belə araşdırmanın həyata keçirilməsi mümkün olmadıqda.

“Diskresion səlahiyyətlər əsasında qəbul edilmiş inzibati aktların yoxlanılması və ya həmin aktlar üzərində məhkəmə nəzarətinin mümkünlüyü” inzibati prosesin dövlət nəzarət mexanizminə bilavasitə aid olmasından irəli gəlir. İnzibati orqanın diskresion səlahiyyətlər əsasında hərəkət etdiyi hallarda məhkəmə, həmçinin inzibati aktın və ya inzibati aktın qəbul edilməsindən imtinanın yaxud inzibati orqanın hərəkətsizliyi səbəbindən inzibati aktın qəbul edilməməsinin diskresion səlahiyyətlərin qanunla müəyyən olunmuş hədlərinə əməl olunmaması və ya diskresion hüququn həmin səlahiyyətlərin məqsədinə uyğun şəkildə həyata keçirilməməsi baxımından qanunsuz olub-olmadığını yoxlayır.

Məhkəmə qərarının nəticəvi hissəsi, bir qayda olaraq, şifahi məhkəmə baxışının qurtardığı gün elan edilir. Müstəsna hallarda (mürəkkəb işlər üzrə) məhkəmə qərarının nəticəvi hissəsi, şifahi məhkəmə baxışının qurtardığı gün məhkəmə tərəfindən müəyyən edilən başqa gündə, lakin 10 gündən gec olmayaraq elan edilə bilər. Qərarın elan edilən nəticəvi hissəsi yazılı formada tərtib olunur və işə baxan hakim, işə kollegial qaydada

baxıldıqda isə məhkəmə tərkibinə daxil olan hakimlərdən hər biri tərəfindən imzalanır.

Yazılı formada tam məhkəmə qərarı onun nəticəvi hissəsinin elan olunduğu vaxtdan 15 gündən gec olmayaraq tərtib olunaraq məhkəmənin dəftərxanasına verilməlidir.

Məhkəmə qərarı, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinə uyğun qaydada proses iştirakçılarında təqdim edilir.

Nəzərdə tutulmuş müddətdə şikayətin verilmədiyi və ya proses iştirakçıları tərəfindən şikayətin geri götürüldüyü hallarda məhkəmə qərarı onun təqdim olunduğu gündən 30 gün keçdikdən sonra qanuni qüvvəyə minir. Tərəflərin şikayətin geri götürülməsi haqqında bəyanatı yazılı şəkildə məhkəməyə təqdim olunmalıdır.

Məhkəmə məhkəmə qərarının mətnində olan aşkar yazı və hesab səhvlərini və ya digər aşkar yanlışlıqları düzəltməyə borcludur.

Məhkəmə qərarının mətninə düzəlişlər barədə məhkəmə qərardad qəbul edir. Qərardad şifahi məhkəmə baxışı keçirilmədən də qəbul edilə bilər.

Məhkəmə qərarında və həmin qərarın surətlərində düzəlişlər barədə müvafiq qeyd aparılmalıdır.

Ərizə əsasında məhkəmə qərarının mətnində düzəliş edilməsi təbii zərurətdən irəli gəlir. Aşkar yazı və hesab səhvləri və ya digər aşkar yanlışlıqlar istisna edilməklə, məhkəmə qərarının təsviri hissəsində başqa yanlışlıqlar və aydın olmayan məqamlar olduqda, məhkəmə qərarının təqdim olunduğu gündən 2 həftə ərzində proses iştirakçıları tərəfindən zəruri düzəlişlərin edilməsi barədə ərizə verilə bilər.

Məhkəmə sübutları araşdırmadan düzəlişlər barədə ərizəyə dair qərardad qəbul edir. Həmin qərardaddan şikayət verilə bilməz.

Qərardad yalnız məhkəmə qərarının qəbul edilməsində iştirak etmiş hakimlər (hakim) tərəfindən qəbul edilir. Hakimlərdən birinin səsvermədə iştirak etmək imkanından məhrum ol-

duğu hallarda, səslərin bərabər olduğu təqdirdə sədrlik edən hakim səsini həlledici sayılır.

Məhkəmə qərarında və həmin qərarın surətlərində düzəlişlər barədə müvafiq qeyd aparılmalıdır.

Nəzərə alınması zəruridir ki, mübahisə predmeti barədə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı proses iştirakçıları və onların hüquqi varisləri üçün məcburidir.

Məhkəmə qərarı qanuni qüvvəyə mindikdən sonra icra olunur. Məhkəmə qərarının borclu tərəfindən könüllü şəkildə icra olunmadığı hallarda, həmin qərarın icrası Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsində və “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir.

Beləliklə, məhkəmə qərarları dedikdə, inzibati mübahisə ilə bağlı iş üzrə məhkəmə icraatında tədqiq olunmuş və barələrdə proses iştirakçılarının öz mülahizələrini bildirmək imkanına malik olduqları faktlar və sübutlara əsaslanan hakimin daxili inamına uyğun rəsmiləşdirdiyi sənəd başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinə əsasən barəsində məhkəmə qaydasında şikayət verilə bilən, habelə hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə qaydalarını və müddətini müəyyən edən məhkəmə qərardadları mütləq əsaslandırılmalıdır. İnzibati aktın icrasının dayandırılması haqqında və digər müvəqqəti xarakterli müdafiə ilə bağlı məhkəmə qərardadları, habelə maraqlı şəxslər tərəfindən hüquqi mübahisənin mahiyyəti üzrə nizama salınmasından sonra qəbul edilən qərardadlar hər bir halda əsaslandırılmalıdır.

MÖVZU № 9.

APELLYASIYA VƏ KASSASIYA MƏHKƏMƏSİNDƏ ŞİKAYƏT ÜZRƏ İCRAAT

§ 1. Apellyasiya məhkəməsində şikayət üzrə icraat və ona aid prosedur şərtlər

Müstəqilliyinin bərpasından sonra dünya birliyinin tam hüquqlu üzvünə çevrilməsi üçün beynəlxalq birlik və təşkilatlara inteqrasiya olunduğu dövrlərdən müasir günümüzdə qədər dövlətimizdə sosial həyatın bütün sahələrini əhatə edən islahatlar həyata keçirilir. Həmin islahatların zəruri bir hissəsi hüquq-mühafizə fəaliyyətinə aiddir. SSRİ dönəmində məhkəmə sisteminə fəaliyyət göstərən birinci instansiya məhkəmələrinin (əsasən mülki, cinayət, inzibati xətalar üzrə icraatlara dair) qəbul etdikləri qərarların ilkin mübahisələndirilməsi qaydasından fərqli olaraq, 2000-ci ildən başlayaraq qeyd edilən mübahisələndirilmə yeni yaradılan apellyasiya instansiyası məhkəmələrində və ya kollegiyalarında həyata keçirilir. Hazırda Azərbaycan Respublikasında ədalət mühakiməsini aşağıdakı məhkəmələr həyata keçirirlər:

- rayon (şəhər) məhkəmələri;
- ağır cinayətlər məhkəmələri;
- Naxçıvan Muxtar Respublikasının ağır cinayətlər məhkəməsi;
- hərbi məhkəmələr;
- inzibati məhkəmələr;
- kommersiya məhkəmələri;
- Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsi;
- apellyasiya məhkəmələri;
- Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi.

Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemində daxil olan apellyasiya məhkəmələrində şikayət üzrə icraat sualına

tam aydınlıq gətirilməsi məqsədilə bildirilməsi zəruridir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 132-ci maddəsinin I hissəsinə müvafiq olaraq apellyasiya məhkəməsi mülki, kommersiya və inzibati mübahisələrə dair, cinayət və inzibati xətalara dair işlər üzrə yuxarı instansiya məhkəməsidir. Apellyasiya məhkəməsi Rəyasət Heyətindən, mülki kollegiyadan, kommersiya kollegiyasından, inzibati kollegiyadan və cinayət kollegiyasından ibarətdir. Apellyasiya məhkəməsinin kollegiyalarında işlərə baxmaq üçün məhkəmə tərkibləri yaradılır. Apellyasiya məhkəməsi hakimlərinin tərkibinə məhkəmənin sədri, onun müavini, məhkəmə kollegiyalarının sədrləri və hakimləri daxildirlər.

Əvvəlki mövzularda qeyd edildiyi kimi inzibati orqanlar tərəfindən qəbul edilən inzibati aktlar (inzibati orqanlarını digər fəaliyyəti də daxil olmaqla) maraqlı tərəfin müraciəti, bəzən isə inzibati orqanın öz təşəbbüsü ilə (inzibati aktın məhkəmə qaydasında ləğv edilməsi zərurəti olduqda) inzibati məhkəmələr və ya inzibati kollegiyalarda mübahisələndirilir. Təbii ki, mövcud qanunvericiliyə və məhkəmə sisteminə uyğun olaraq tərəflərin hüquqları çərçivəsində bu prosesin davamı apellyasiya qaydasında aparılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinə görə inzibati məhkəmələr tərəfindən qəbul olunmuş qərarlardan və ya qəraradlardan bir sıra istisnalar olmaqla, şikayət verilə bilər. Həmin şikayətə apellyasiya qaydasında apellyasiya instansiyasının inzibati kollegiyaları tərəfindən baxılır.

İnzibati məhkəmə icraatının iştirakçıları (tərəflər və məhkəmə icraatına cəlb olunmuş üçüncü şəxslər) yalnız onların tələblərinin təmin olunmadığı hallarda şikayət vermək hüququna malikdirlər.

Qanunvericiliyə görə apellyasiya icraatı üçün başqa qayda müəyyən edilmədiyi hallarda, şikayət üzrə inzibati məhkəmə icraatında birinci instansiya məhkəməsində icraatla bağlı müvafiq prosesual qaydalar, o cümlədən iddia ərizəsinin formasına və məzmununa dair tələblər və Azərbaycan Respublikası

Mülki Prosesual Məcəlləsinin apellyasiya instansiyası məhkəməsində icraatla bağlı müvafiq müddəalar tətbiq olunur.

Nəzərə alınması zəruri olan fikirlərdən biri də budur ki, qanunvericiliklə “Mübahisə ilə bağlı işə şikayət üzrə yenidən baxılmasının hədləri” müəyyən edilmişdir. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi mübahisə ilə bağlı işə şikayət həddində və hüquqi məsələlər, habelə sübutlar və faktlar (faktiki hallar) əsasında mahiyyəti üzrə tam həcmdə baxır. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi yeni təqdim olunmuş sübutları (sübutetmə vasitələrini) və faktları (faktiki halları) da nəzərə alır. O, proses iştirakçılarının izahatları, ərizə və təklifləri ilə onların təqdim etdikləri sübutlarla və işdə olan digər materiallarla kifayətlənməyərək, mübahisənin düzgün həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün faktiki halları xidməti vəzifəsinə görə araşdırmağa, həmçinin müstəqil şəkildə öz təşəbbüsü ilə və ya proses iştirakçılarının vəsatətinə əsasən digər zəruri sübutları toplamağa borcludur. Tərəflərdən əlavə məlumat və sübutlar tələb edilə bilər.

Apellyasiya müraciəti qismində şikayət inzibati məhkəmələr tərəfindən qəbul olunmuş qərarlardan və müstəqil mübahisələndirilməsi nəzərdə tutulmuş qəraradlardan verilə bilər.

Bütün proseslərdə olduğu kimi inzibati proses daxilində apellyasiya icraatı üçün bir sıra istisnalar mövcuddur. Konkret desək, apellyasiya instansiyasının icraatı üzrə məhkəmə qərarının yalnız əsaslandırma hissəsi və məhkəmə xərcləri ilə bağlı şikayətə yol verilmir.

Aşağıdakı məhkəmə qəraradlarından müstəqil qaydada şikayət verilə bilməz:

- məhkəmə prosesinin aparılması qaydaları haqqında (sərəncamlar);

- məhkəmə iclasının vaxtının dəyişdirilməsi, təxirə salınması və ya məhkəmə iclasının vaxtı ilə bağlı müəyyən müddətin təyin olunması haqqında;

- sübutlar haqqında və ya sübutların cəlb olunması barədə vəsatətlərin rədd edilməsi haqqında;

• müstəqil işlər və ya hüquqi tələblər üzrə icraatın bir icraatda birləşdirilməsi və ya bir icraatın müstəqil işlər üzrə icraata ayrılması haqqında;

- hakimlərə, məhkəmə tərkiblərinə etirazlar ilə bağlı;
- məhkəmənin dərc olunma haqqında qərarı;
- buraxılmış prosessual müddətin bərpa edilməsi haqqında;
- inzibati məhkəmə icraatına cəlb etmə barədə;
- iddianın dəyişdirilməsinin qəbul edilməsi və ya onun qəbulundan imtina edilməsi barədə;
- sübutlar araşdırılmadan düzəlişlər barədə ərizəyə dair.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsi ilə müstəqil qaydada mübahisələndirilməsinə yol verilməyən qərarlardan məhkəmənin yekun qərarı ilə birlikdə şikayət verilə bilər.

Şikayətçi və birinci instansiya məhkəməsində icraatın iştirakçıları olmuş digər şəxslər şikayət üzrə məhkəmə icraatının iştirakçıları sayılırlar.

İnzibati prosesin tərkib hissəsi sayılan apellyasiya icraatında şikayətlər tərəflərin hüquq və qanuni mənafələrinin təmin edilməsi mexanizminin mühüm tərkib hissəsidir. “Şikayətin verilməsinə dair tələblər”in qanunvericilikdə təsbit olunması deyilən fikrin əsaslılığına dəlalət edir.

Beləliklə, apellyasiya instansiyasına şikayət məhkəmə qərarının tam formada təqdim olunduğu gündən 30 gün, məhkəmə qərarının isə elan olunduğu gündən 10 gün müddətində inzibati məhkəmə vasitəsilə verilir.

Şikayətdə mübahisə edilən məhkəmə qərarı (qərarı) barədə məlumatlar göstərməli və şikayət əsaslandırılmalıdır. Məhkəmə qərarından (qərarından) verilmiş şikayət əsaslandırılmadığı hallarda, həmin şikayətin təqdim edildiyi gündən 30 gün ərzində həmin şikayətin əsaslandırma hissəsi birbaşa apellyasiya instansiyası məhkəməsinə verilməlidir.

Şikayətin əsaslandırma hissəsində şikayəti verən şəxsin tələbi, habelə şikayət üçün əsas olan faktlar və sübutlar göstərməlidir.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 86-cı maddəsi “Şikayət daxil olduqdan sonra birinci instansiya məhkəməsinin hərəkətləri” adlanır. Bu maddənin məzmununa görə şikayət daxil olduqdan sonra inzibati məhkəmə şikayətlə bağlı aşağıdakı formal tələblərə apellyasiya şikayəti verən şəxs tərəfindən əməl olunmasını yoxlayır:

- ✓ şikayətin səlahiyyətli şəxs tərəfindən imzalanmasını;
- ✓ apellyasiya şikayəti verən şəxsin adının, soyadının, atasının adının və ünvanının göstərilməsini;
- ✓ barəsində şikayət verilən məhkəmə qərarı və ya qəraradının tarixi və nömrəsi barədə məlumatların göstərilməsini;
- ✓ dövlət rüsumunun ödənilməsini;
- ✓ şikayətin verildiyi apellyasiya instansiyası məhkəməsinin göstərilməsini;
- ✓ şikayətə əlavə edilən sənədlərin siyahısının olmasını.

Apellyasiya şikayəti verən şəxs tərəfindən yuxarıda göstərilən formal tələblərə əməl olunmaması ilə bağlı xətaların aradan qaldırılmasında məhkəmə apellyasiya şikayəti verən şəxsə yardım etməlidir.

İnzibati məhkəmə şikayətin daxil olduğu vaxtdan beş gün müddətində həmin şikayəti mübahisə ilə bağlı işin materialları ilə birlikdə müvafiq apellyasiya instansiyası məhkəməsinə göndərir.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsinə göndərilənə qədər şikayətin geri götürüldüyü hallarda birinci instansiya məhkəməsi şikayətlə bağlı icraata xitam verilməsi barədə qərar qəbul edir.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsində icraat prosesual model olaraq zəruri fəaliyyətdən ibarətdir. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi daxil olmuş şikayətin surətini digər proses iştirakçılarına göndərir, proses iştirakçılarına şikayətin mahiyyəti ilə bağlı öz mülahizələrini bildirmək üçün imkan yaradır, qərarın qəbul edilməsi üçün zəruri olan digər müvafiq tədbirləri görür.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi apellyasiyanın mümkün sayılmıdığı da apellyasiya instansiyası məhkəməsi şikayəti qəbul etməkdən imtina edir.

Apellyasiyanın mümkünlüyü ilə bağlı məhkəmə qərardad çıxarır. Apellyasiyanın mümkün sayılmaması barədə qərardad qəbul edilməmişdən əvvəl proses iştirakçılarının dinlənilmə hüququ təmin edilməlidir.

Şikayətlə bağlı qərar apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən şifahi məhkəmə baxışı qaydasında qəbul edilir.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi birinci instansiya məhkəməsinin qərarını dəyişdirmədən qüvvədə saxlaya bilər, dəyişdirə bilər və ya ləğv edərək (tam və ya qismən) yeni qərar qəbul edə bilər. Birinci instansiya məhkəməsinin qərarı apellyasiya tələbi həddində dəyişdirilə bilər.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi, bir qayda olaraq, mübahisə ilə bağlı işə mahiyyəti üzrə baxaraq həll edir. Məhkəmə icraatının davam etdirilməsinin zəruri olduğu aşağıdakı müstəsna hallarda apellyasiya instansiyası məhkəməsi barəsində şikayət verilmiş məhkəmə qərarını ləğv edərək işi müvafiq inzibati məhkəməyə göndərə bilər:

- inzibati məhkəmədə icraat zamanı yol verilmiş ciddi prosesual pozuntular səbəbindən əhəmiyyətli sayda və ya geniş həcmdə sübutların araşdırılması tələb olunduqda;

- inzibati məhkəmə tərəfindən mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilmədikdə.

Yeri gəlmişkən ciddi prosesual pozuntular dedikdə, inzibati icraat daxilində inzibati orqanlar və ya aidiyyəti məhkəmə icraatı çərçivəsində səlahiyyətli məhkəmələrin (inzibati kollegiyaların) qanuni məsələlərin baxılması və (və ya) həll edilməsi prosesindəki prosesual normalara riayət edilməməsində ifadə olunan hüquqazidd, sosial təhlükəli və təqsirli əməlləri başa düşülür. Məsələn: inzibati orqanın maraqlı şəxsləri və ya onların nümayəndələrini dinləməkdən imtina halları, inzibati icraatda ərizənin baxılmamış saxlanması halları, inzibati icraatda müddətlər və ya birinci instansiya məhkəməsində iddianın qaldırılması müddətləri pozulmaqla qəbul edilən qərarlar ciddi prosesual pozuntulara aid edilə bilər.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi qərarını əsaslandırmağa borcludur. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi birinci instansiya məhkəməsinin qərarını dəyişdirmədən qüvvədə saxladıqda, həmin qərardakı əsaslara istinad edə bilər. Lakin hər bir halda apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarında apellyasiya şikayətinin dəlillərinə münasibət bildirilməlidir.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin şikayətlə bağlı hüquqi mövqeyi birinci instansiya məhkəmələri üçün məcburidir.

Məcburetmə haqqında iddia üzrə şikayət təmin edildiyi hallarda apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarında, inzibati orqanın həmin qərar əsasında qəbul etdiyi inzibati akta qarşı şikayətin birbaşa həmin apellyasiya instansiyası məhkəməsinə verilməsi (hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə qaydası və müddəti) göstərilməlidir.

“Şikayətin geri götürülməsi” proses iştirakçılarının hüququdur. Şikayət apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarı qanuni qüvvəyə minənədək geri götürülə bilər.

Şifahi məhkəmə baxışı başa çatdıqdan sonra şikayətin geri götürülməsinə cavabdehin razılığı ilə yol verilir.

Şikayətin geri götürülməsi eyni predmet barəsində və eyni əsaslar üzrə yenidən şikayət vermə imkanını istisna edir.

Şikayətin geri götürüldüyü hallarda məhkəmə xərcləri haqqında məhkəmə tərəfindən qərardad çıxarılır.

Məhkəmə icraatında tərəflərin hüquq və qanuni mənafələrinin təmin edilməsində qəbul edilən qərarın qanuni qüvvəyə minməsi məsələlərinin vacibliyi mübahisəedilməzdir. Kassasiya şikayətinin verilməsinə dair tələblərə uyğun nəzərdə tutulmuş müddətdə şikayətin verilmədiyi və ya proses iştirakçıları tərəfindən şikayətin geri götürüldüyü hallarda, məhkəmə qərarı onun təqdim olunduğu gündən 30 gün, məhkəmə qərardadı isə 10 gün keçdikdən sonra qanuni qüvvəyə minir. Şikayətin geri götürülməsi haqqında bəyanat yazılı şəkildə məhkəməyə təqdim olunmalıdır.

Suala yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan Res-

publikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinə görə inzibati məhkəmələr tərəfindən qəbul olunmuş qərarlardan və ya qəraradlardan bir sıra istisnalar olmaqla, şikayət verilə bilər. Həmin şikayətə apellyasiya qaydasında apellyasiya instansiyasının inzibati kollegiyaları tərəfindən baxılır.

İnzibati məhkəmə icraatının iştirakçıları (tərəflər və məhkəmə icraatına cəlb olunmuş üçüncü şəxslər) yalnız onların tələblərinin təmin olunmadığı hallarda şikayət vermək hüququna malikdirlər.

Apellyasiya icraatı üçün başqa qayda müəyyən edilmədiyi hallarda, şikayət üzrə inzibati məhkəmə icraatında birinci instansiyaya məhkəməsində icraatla bağlı müvafiq prosesual qaydalar, o cümlədən iddia ərizəsinin formasına və məzmununa dair tələblər və Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin apellyasiya instansiyası məhkəməsində icraatla bağlı müvafiq müddəalar tətbiq olunur.

Apellyasiya instansiyasına şikayət məhkəmə qərarının tam formada təqdim olunduğu gündən 30 gün, məhkəmə qərarının isə elan olunduğu gündən 10 gün müddətində inzibati məhkəmə vasitəsilə verilir. Şikayətdə mübahisə edilən məhkəmə qərarı (qərarı) barədə məlumatlar göstərilməli və şikayət əsaslandırılmalıdır. Məhkəmə qərarından (qərarından) verilmiş şikayət əsaslandırılmadığı hallarda, həmin şikayətin təqdim edildiyi gündən 30 gün ərzində həmin şikayətin əsaslandırma hissəsi birbaşa apellyasiya instansiyası məhkəməsinə verilməlidir.

Beləliklə, apellyasiya məhkəməsində şikayət üzrə icraat dedikdə, inzibati məhkəmələr tərəfindən qəbul olunmuş qərarlardan və müstəqil mübahisələndirilməsi nəzərdə tutulmuş qəraradlardan maraqlı tərəfin verilən şikayətləri üzrə inzibati kollegiyaların müvafiq prosesual fəaliyyəti başa düşülür.

§ 2. Kassasiya məhkəməsində şikayət üzrə icraat və ona aid prosedur şərtlər

İnzibati prosedə apellyasiya icraatının nəticəsi olan qərarların mübahisələndirilməsi üçün tərəflərin müraciəti əsasında kassasiya instansiyasında aidiyyəti mühakimə icraatı həyata keçirilir. Ölkəmizdə kassasiya instansiyası funksiyaları Ali Məhkəməyə məxsusdur. O, kassasiya instansiyası məhkəməsi kimi qanunla müəyyən edilmiş prosessual qaydada ədalət mühakiməsini həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 131-ci maddəsinə uyğun olaraq Ali Məhkəmə ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin icraatına aid olan mülki (o cümlədən kommərsiya və inzibati mübahisələrə dair), cinayət işləri və digər işlər üzrə ali məhkəmə orqanıdır. Ali Məhkəmə Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhərində təşkil edilir, onun yurisdiksiyası Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisinə şamil edilir.

Kassasiya məhkəməsində şikayət üzrə icraat haqqında danışarkən qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosessual Məcəlləsinin 3.4-cü maddəsinə əsasən, inzibati mübahisələrə kassasiya qaydasında Ali Məhkəmənin İnzibati kollegiyası tərəfindən baxılır.

Kassasiya instansiyasında icraat şikayətin verilməsi ilə başlayır. Qanunvericiliyə görə kassasiya şikayətinin verilməsi tərəfin hüququdur.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərar və ya qərar-dadlarından, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, Ali Məhkəmənin İnzibati kollegiyasına şikayət verilə bilər.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsində mübahisə ilə bağlı iş üzrə inzibati məhkəmə icraatının iştirakçıları yalnız onların tələblərinin təmin olunmadığı hallarda şikayət vermək hüququna malikdirlər.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsi

ilə kassasiya icraatına dair başqa qaydanın müəyyən edilmədiyi hallarda, şikayət üzrə məhkəmə icraatında birinci instansiya məhkəməsində icraatla bağlı qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müvafiq prosessual qaydalar, o cümlədən iddia ərizəsinin formasına və məzmununa dair tələblər və Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinin kassasiya instansiyası məhkəməsində icraatla bağlı müvafiq müddəaları tətbiq olunur.

Ali Məhkəmə mübahisə ilə bağlı işə şikayət həddində baxır və yalnız apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən maddi və prosessual hüquq normalarının düzgün tətbiq edilməsini yoxlayır.

Qanunvericilik səviyyəsində hüquqi davranışlara aid dəqiq tənzimləmənin olması bir sıra hallarda proses daxilində baş verə biləcək neqativlərin qarşısını alır. Bunların sırasında “Məhkəmə qərarının kassasiya qaydasında ləğv olunması üçün mütləq əsaslar”ı xüsusilə qeyd etmək olar.

Aşağıdakı hallarda məhkəmə qərarı (qərardadı) kassasiya qaydasında mütləq ləğv olunmalıdır:

✓ mübahisə ilə bağlı işə həmin işə baxmaq hüququ olmayan məhkəmə tərəfindən baxıldıqda;

✓ qanuna əsasən vəzifəsindən kənarlaşdırılmış və ya qərəzsizliyinə şübhə olduğuna görə etiraz olunmuş hakim qərarın qəbul edilməsində iştirak etdikdə;

✓ proses iştirakçısının dinlənilmə hüququnun təmin edilməsindən Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, imtina olunduqda;

✓ proses iştirakçısının aşkar və ya susmaqda ifadə olunan razılığı ilə məhkəmə icraatının aparıldığı hallar istisna olmaqla, proses iştirakçısı icraatda qanunun müddəalarına uyğun şəkildə təmsil olunmadıqda;

✓ qərar aşkarlıq prinsipinin pozulduğu şifahi məhkəmə baxışı əsasında qəbul edildikdə;

✓ əsaslandırılması zəruri olan qərar əsaslandırılmadıqda.

Kassasiya şikayəti verən şəxs və apellyasiya instansiyası

məhkəməsində inzibati məhkəmə icraatının iştirakçıları olmuş digər şəxslər həmin şikayət üzrə məhkəmə icraatının iştirakçıları sayılırlar.

Kassasiya şikayətinin verilməsi üçün müəyyən tələblər mövcuddur. Belə ki, kassasiya şikayəti məhkəmə qərarının tam formada təqdim olunduğu gündən 1 ay, məhkəmə qərarının təqdim olunduğu gündən, həmçinin mübahisə ilə bağlı iş üzrə məhkəmə qərarından həmin qərarın tam formada təqdim olunduğu gündən 10 gün müddətində müvafiq apellyasiya instansiyası məhkəməsi vasitəsi ilə verilir.

Şikayətdə mübahisə edilən məhkəmə qərarı və ya qərarı barədə məlumatlar göstərməli və şikayət əsaslandırılmalıdır.

Məhkəmə qərarından verilmiş şikayət əsaslandırılmadığı hallarda, həmin şikayətin verildiyi gündən 1 ay ərzində həmin şikayətin əsaslandırma hissəsi birbaşa Ali Məhkəməyə təqdim edilməlidir.

Şikayətin əsaslandırma hissəsində şikayəti verən şəxsin tələbi göstərilməlidir.

Inzibati proses daxilində “Kassasiya şikayəti daxil olduqdan sonra apellyasiya instansiyası məhkəməsinin hərəkətləri” diqqətə alınmalı olan məqamlardandır. Kassasiya şikayəti daxil olduqdan sonra, apellyasiya instansiyası məhkəməsi şikayətlə bağlı aşağıdakı formal tələblərə kassasiya şikayəti verən şəxs tərəfindən əməl olunmasını yoxlayır:

- apellyasiya şikayəti verən şəxsin adının, soyadının, atasının adının və ünvanının göstərilməsini;
- barəsində şikayət verilən məhkəmə qərarı və ya qərarının tarixi və nömrəsi barədə məlumatların göstərilməsini;
- şikayətin verildiyi apellyasiya instansiyası məhkəməsinin göstərilməsini;
- şikayətə əlavə edilən sənədlərin siyahısının olmasını.

Göstərilən tələblərə əməl olunmaması ilə bağlı formal xətalardan aradan qaldırılmasında məhkəmə kassasiya şikayəti verən şəxsə yardım etməlidir.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi şikayətin daxil olduğu vaxtdan 5 gün ərzində həmin şikayəti mübahisə ilə bağlı işin materialları ilə birlikdə Ali Məhkəməyə göndərir.

Ali Məhkəməyə göndəriləndək şikayətin geri götürüldüyü hallarda, apellyasiya instansiyası məhkəməsi şikayətlə bağlı icraata xitam verilməsi barədə qərardad qəbul edir.

Kassasiya şikayəti üzrə “Ali Məhkəmədə icraat” inzibati prosesdə önəmli mərhələlərdən sayılır. Ali Məhkəmə daxil olmuş şikayətin surətini digər proses iştirakçılarına göndərir, proses iştirakçılarına şikayətin mahiyyəti ilə bağlı öz mülahizələrini bildirmək üçün imkan yaradır. Ali Məhkəmə kassasiyanın mümkünlüyü əsaslarını yoxlayır.

Kassasiya mümkün sayılmadıqda Ali Məhkəmə şikayəti qəbul etməkdən imtina edir və bu barədə əsaslandırılmış qərardad qəbul edir. Kassasiyanın mümkün sayılmaması barədə qərardad qəbul edilməmişdən əvvəl proses iştirakçılarının dinlənilmə hüququ təmin olunmalıdır. Şikayətin qəbulundan imtina edildiyi hallarda, apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarı və ya qərardadı qanuni qüvvəyə minir.

Kassasiya mümkün sayıldıqda, Ali Məhkəmədə işə yazılı icraat qaydasında baxılır. Məhkəmə hüququn inkişafının və ya məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin edilməsi üçün əhəmiyyətli hesab etdikdə, işə məhkəmə iclasında baxılması barədə qərardad qəbul edir. Bu barədə proses iştirakçılarına məlumat verilir.

Şikayətin əsaslı olduğu hallarda Ali Məhkəmə, bir qayda olaraq, mübahisə ilə bağlı işə dair özü qərar qəbul edir. Mübahisə ilə bağlı iş üzrə araşdırmanın davam etdirilməsinin zəruri olduğu aşağıdakı hallarda, Ali Məhkəmə mübahisə edilən qərarı ləğv etməyə və işi təkrar baxılması üçün müvafiq apellyasiya instansiyası məhkəməsinə göndərməyə haqlıdır:

- apellyasiya instansiyası məhkəməsində icraat zamanı yol verilmiş ciddi prosesual pozuntular səbəbindən əhəmiyyətli sayda və ya geniş həcmdə sübutların araşdırılması tələb olunduqda;

▪ apellyasiya instansiyası məhkəməsi mahiyyəti üzrə qərar qəbul etmədikdə.

Şikayətin əsaslı olduğu hallarda Ali Məhkəmənin mübahisə ilə bağlı işə dair qərar qəbul etməsinə aid qayda məhkəmə qərar-dadlarına (məhkəmənin qərardad formasında olan yekun qərarı istisna olmaqla) qarşı verilmiş şikayətlərə şamil olunmur.

Mübahisə edilən məhkəmə qərarının əsaslandırma hissəsində qüvvədə olan hüquq normalarının məhkəmənin gəldiyi nəticəyə təsir etməyən şəkildə pozulması hallarının olmasına baxmayaraq, qərar digər əsaslar üzrə düzgündürsə, Ali Məhkəmə şikayəti təmin etmir. Bu qayda məhkəmə qərarının kassasiya qaydasında ləğv olunması üçün mütləq əsaslara şamil olunmur.

Şikayət əsassızdırsa, Ali Məhkəmə şikayətin təmin edilməməsi barədə qərar qəbul edir.

Ali Məhkəmə apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarını (qərardadını) dəyişdirmədən qüvvədə saxlaya bilər, dəyişdirə bilər və ya ləğv edərək (tam və ya qismən) yeni qərar qəbul edə bilər. Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarı, həmin qərara qarşı verilmiş şikayətlə tələb edilən həddə (həcmdə) dəyişdirilə bilər.

Ali Məhkəmə bütün hallarda qərarını əsaslandırmağa borc-ludur.

Mübahisə edilən qərarla bağlı Ali Məhkəmənin hüquqi möv-qeyi apellyasiya instansiyası məhkəmələri üçün məcburidir.

İnzibati proses daxilində apellyasiya icraatı zamanı tərəflər üçün nəzərdə tutulan hüquqların böyük əksəriyyətinə eynilə kassasiya instansiyasında rast gəlmək mümkündür. Onlardan biri də “Kassasiya şikayətinin geri götürülməsi”dir. Kassasiya şikayəti verən şəxs Ali Məhkəmənin qərarı qanuni qüvvəyə mi-nənədək şikayətini geri götürə bilər. Şifahi məhkəmə baxışı başa çatdıqdan sonra şikayətin geri götürülməsinə cavabdehin rə-zılığı ilə yol verilir.

Şikayətin geri götürülməsi eyni predmet barəsində və eyni əsaslar üzrə yenidən şikayət vermə imkanını istisna edir. Şika-

yətin geri götürüldüyü hallarda, prosessual xərclər haqqında Ali Məhkəmə tərəfindən qərardad qəbul edilir.

Nəzərə alınması zəruridir ki, Ali Məhkəmənin inzibati mübahisələrə dair iş üzrə qərarı qətidir.

Kassasiya instansiyası məhkəməsində icraat zamanı hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin edilməsi qanunvericiliyə edilən son əlavələrdəndir. Beləliklə, Ali Məhkəmənin məhkəmə tərkibi işə kassasiya qaydasında baxarkən Ali Məhkəmənin digər məhkəmə tərkibinin əvvəllər qəbul etdiyi qərarada müəyyən edilmiş hüquqi mövqedən fərqli yanaşmanın tətbiq edilməsini zəruri hesab etdikdə və ya Ali Məhkəmənin məhkəmə tərkibi apellyasiya instansiyası məhkəməsinin Ali Məhkəmənin Plenumunun məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə izahlarına zidd olan qərarında fərqli yanaşmanın tətbiqi zərurətinin əsaslandırılması ilə razılaşıdıqda, həmin mübahisəli hüquqi məsələyə hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin edilməsi məqsədilə Ali Məhkəmənin inzibati kollegiyasına daxil olan bütün hakimlərdən ibarət tərkibdə baxılır.

Məhkəmənin inzibati kollegiyasına daxil olan bütün hakimlərdən ibarət tərkibdə iclası Ali Məhkəmənin işə baxan məhkəmə tərkibinin əsaslandırılmış təqdimatı əsasında Ali Məhkəmənin sədri tərəfindən təyin edilir. Mübahisəli hüquqi məsələyə Ali Məhkəmənin inzibati kollegiyasına daxil olan bütün hakimlərdən ibarət tərkibdə baxılarkən iclasa Ali Məhkəmənin müvafiq kollegiyasının sədri sədrlik edir. Ali Məhkəmənin inzibati kollegiyasının iclası həmin kollegiyanın hakimlərinin azı üçdə ikisi iştirak etdikdə səlahiyyətlidir. Səslər bərabər olduğu hallarda sədrlik edənin səsi həlledici sayılır.

Ali Məhkəmənin inzibati kollegiyası bütün hakimlərdən ibarət tərkibdə mübahisəli hüquqi məsələyə baxaraq ona dair hüquqi mövqeyini qəbul etdiyi qərardadda təsbit edir.

Ali Məhkəmənin işə baxan məhkəmə tərkibi, habelə eyni xarakterli məsələlərə baxarkən bütün digər məhkəmə tərkibləri

bütün hakimlərdən ibarət tərkibdə mübahisəli hüquqi məsələyə baxılaraq ona dair hüquqi mövqeyini qəbul etdiyi qərardada müəyyən edilmiş hüquqi mövqeni rəhbər tutmalıdırlar.

Ali Məhkəmənin məhkəmə tərkibi eyni xarakterli məsələlərə baxarkən, bütün hakimlərdən ibarət tərkibdə mübahisəli hüquqi məsələyə baxılaraq ona dair hüquqi mövqeyini qəbul etdiyi qərardada müəyyən edilmiş hüquqi mövqedən fərqli qərar qəbul olunmasını zəruri hesab edirsə, Ali Məhkəmənin inzibati kollegiyasına daxil olan bütün hakimlərdən ibarət tərkibdə baxılır.

Kassasiya şikayətinə yol verilməməsi inzibati proses iştirakçıları üçün müəyyən məhdudiyət sayıla bilər. Qanunvericiliyə əsasən məhkəmə qərarının motivasiyası və prosesual xərclərlə bağlı kassasiya şikayətinə yol verilmir.

Məhkəmənin aşağıdakı qərardadlarından kassasiya şikayəti verilə bilməz:

- məhkəmə prosesinin aparılması;
- məhkəmə iclasının vaxtının dəyişdirilməsi, təxirə salınması və ya məhkəmə iclasının vaxtı ilə bağlı müəyyən müddətin təyin olunması haqqında;
- sübutlar haqqında və ya sübutların cəlb olunması barədə vəsatətlərin rədd edilməsi haqqında;
- müstəqil işlər və ya hüquqi tələblər üzrə icraatın bir icraatda birləşdirilməsi və ya bir icraatın müstəqil işlər üzrə icraata ayrılması haqqında;
- məhkəmə üzvlərinə etirazlar ilə bağlı.

Qeyd edilənləri ümumiləşdirərək demək mümkündür ki, kassasiya məhkəməsində şikayət üzrə icraat dedikdə, inzibati kollegiyalar tərəfindən qəbul olunmuş qərarlardan və müstəqil mübahisələndirilməsi nəzərdə tutulmuş qərardadlardan maraqlı tərəfin verilən şikayətləri üzrə kassasiya instansiyası məhkəməsinin müvafiq prosesual fəaliyyəti başa düşülür.

§ 3. Yeni açılmış hallar üzrə icraatın hüquqi məzmunu

Hüquq ictimaiyyətinin kifayət qədər rastlaşdığı hallar sırasında məhkəmə qərarlarının qüvvəyə mindiyi hallardan sonra yeni faktların meydana çıxması ilə əlaqədar hüquqi vəziyyətin dəyişməsi reallığıdır. Məhz bu kimi hallar nəzərə alınmaqla, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi ilə “Mübahisə ilə bağlı iş üzrə icraatın təzələnməsi üçün əsaslar” müəyyən edilmişdir. Qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının qəbul edilməsi ilə başa çatmış inzibati məhkəmə icraatı, sonradan yeni sübutların və ya halların aşkar olunduğu və həmin sübutların və ya halların ərizəçidən asılı olmayan səbəblərdən ilkin icraat zamanı təqdim olunmadığı təqdirdə, proses iştirakçılarından birinin yeni açılmış hallarla bağlı ərizəsinə əsasən təzələnə bilər.

Beləliklə, yeni açılmış hallar üzrə icraat dedikdə, sonradan yeni sübutların və ya halların aşkar olunduğu və həmin sübutların və ya halların ərizəçidən asılı olmayan səbəblərdən ilkin icraat zamanı təqdim olunmadığı təqdirdə, proses iştirakçılarından birinin ərizəsinə əsasən təzələnən inzibati məhkəmə icraatı başa düşülür.

Yeni açılmış hallarla bağlı icraatın təzələnməsi barədə ərizəyə qərarına qarşı ərizə verilmiş məhkəmə tərəfindən baxılır.

Yeni açılmış hallarla bağlı icraatın təzələnməsinə dair ərizə vermiş şəxs (ərizəçi), habelə qərarına qarşı ərizə verilmiş məhkəmədə icraatın iştirakçıları olmuş başqa şəxslər, yeni açılmış hallar üzrə məhkəmə icraatının iştirakçıları sayılırlar.

Yeni açılmış hallarla bağlı icraatın təzələnməsinə dair ərizə, yeni sübutların və ya halların ərizə verən şəxsə məlum olduğu gündən 3 ay müddətində verilə bilər.

Mübahisə edilən qərarın qanuni qüvvəyə mindiyi vaxtdan 3 il keçdikdən sonra yeni açılmış hallarla bağlı icraatın təzələnməsinə dair ərizə, yalnız ilkin icraat zamanı məhkəmənin istinaad etdiyi ittiham hökmü ləğv olunduğu hallarda verilə bilər.

Yuxarıdakı müddətlərin buraxıldığı hallarda, həmin müddətlərin bərpasına yol verilmir.

Yeni açılmış hallarla bağlı icraatın təzələnməsi üçün tərəfin ərizəsində aşağıdakılar göstərilməlidir:

- mübahisə edilən məhkəmə qərarı haqqında məlumat;
- icraatın təzələnməsi üçün əsaslar;
- məhkəmə qərarının mübahisə edilən hissəsi və ya həcmi barədə məlumat;
- ərizənin nəzərdə tutulmuş müddətdə verildiyini təsdiq edən sübutetmə vasitələri haqqında məlumat.

Ərizəyə yeni sübutlar və hallar barədə sənədlərin, habelə başqa müvafiq sənədlərin əsli və ya surəti əlavə olunur.

Yeni açılmış hallarla bağlı icraatın təzələnməsinə dair ərizənin verilməsi məhkəmə qərarının icrasını dayandırmır. Lakin vəsatət əsasında məhkəmə qərarın icrasının dayandırılması barədə qərardad qəbul edə bilər.

Məhkəmə qərarının icrasının dayandırılması ilə bağlı ərizəyə (vəsətətə) baxılarkən inzibati aktın icrasının dayandırılmasına dair qaydalar tətbiq olunur.

İnzibati proses daxilində məhkəmə icraatın təzələnməsi üçün ərizədə göstərilmiş əsaslarla bağlıdır.

Məhkəmə yeni sübutların və ya halların aşkar olunması və həmin sübutların və ya halların ərizəçidən asılı olmayan səbəblərdən ilkin icraat zamanı təqdim olunmamasından hər hansı birinin mövcud olduğu müəyyən etdiyi hallarda, ərizənin təmin edilməsi və yeni açılmış hallarla bağlı icraatın təzələnməsi haqqında qərardad qəbul edilir.

İcraatın təzələnməsi üçün yuxarıda sadalanan əsaslardan hər hansı birinin mövcud olmadığı hallarda, ərizənin rədd edilməsi haqqında məhkəmə tərəfindən qərardad qəbul edilir.

Qanunvericiliyə əsasən səlahiyyətli məhkəmə ilkin icraat üzrə araşdırmanı davam etdirir. İlkin məhkəmə qərarının qəbul edildiyi zaman istinad edilmiş faktiki hallar yeni sübutlar əsasında məhkəmə tərəfindən araşdırılır və ilkin ərizə üzrə yeni qərar qəbul edilir. Mübahisə ilə bağlı iş üzrə məhkəmənin yeni qərarı ilkin qərarı əvəz edir. Məhkəmə həmin qərarla yeni açılmış hallar üzrə icraatla əlaqədar prosesual xərclər haqqında məsələni də həll edir.

MÖVZU № 10.

NORMATİV XARAKTERLİ AKTLARIN QANUNAUYGUNLUĞUNUN YOXLANILMASI VƏ DİGƏR MÜBAHİSƏLƏNDİRİLMƏYƏ DAİR İDDİALAR ÜZRƏ İCRAAT

§ 1. Normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun yoxlanılmasına dair iddialar üzrə icraat

“Hüquq nəzəriyyəsi” fənninin predmetinə aid olan normativ hüquqi aktlar və normativ xarakterli aktlar təcrübədə daha çox istifadə edilən sənədlər sırasına daxildir. Normativ xarakterli aktların məzmunu haqqında dəqiq məlumatın əldə edilməsi üçün “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Qanunununa müraciət edilməlidir. Beləliklə, normativ xarakterli akt dedikdə, məhdud subyektlər dairəsi üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirən və dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş müəyyən formalı rəsmi sənəd başa düşülür. Normativ xarakterli aktlar müvafiq normativ hüquqi akt əsasında qəbul edilməlidir və onun müvafiq normasına istinad etməlidir.

Qanunverici tərəfindən normativ xarakterli aktların dairəsi məhdud müəyyən edilmişdir. Həmin məhdudiyyətin obyektiv səbəbi qismində müxtəlif sahələr üzrə davranışların müəyyən edilməsi zamanı sui-istifadə və digər neqativ hallara imkan verilməməsi göstərilə bilər.

Sahəvi qanunvericilik aktlarına edilən bir sıra dəyişiklik və əlavələr nəzərə alınmaqla, Azərbaycan Respublikasında normativ xarakterli aktların sisteminə aşağıdakılar daxildir:

- ✓ Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarları, təlimatları və izahları;
- ✓ Məhkəmə-Hüquq Şurasının qərarları;
- ✓ Azərbaycan Respublikasının Audiovizual Şurasının qərarları;

- ✓ maliyyə bazarları tənzimləyicisinin qərarları;
- ✓ yerli özünüidarə orqanlarının qərarları;
- ✓ yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qərarları.

Sadalanan aktları qəbul edən subyektlərin inzibati orqan olması fikri “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun məzmununa heç bir ziddiyyət təşkil etmir. Hesab edirik ki, bu mövqə qanunverici tərəfindən əsas götürülərək, inzibati-prosessual hüquq münasibətlərinin iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafelərinin qorunması üçün növbəti tənzimləmə müəyyən edilmişdir. Daha konkret desək, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin “Normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddialar üzrə icraat” fəslində “Normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddia” adlı prosesual fəaliyyət modeli öz əksini tapmışdır. Bu model ilə qanunverici inzibati proses iştirakçılarının hüquqi vəziyyətini tənzimləməyə nail olmuşdur.

İnzibati prosesual qanunvericiliklə müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinə uyğun olaraq yoxlanılması Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin müstəsna səlahiyyətinə aid edilmiş normativ xarakterli aktlar istisna olmaqla, dövlət və bələdiyyə orqanları tərəfindən qəbul edilmiş normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun yoxlanılmasına və onların etibarsız (qüvvədən düşmüş) hesab edilməsinə dair iddia qaldırıla bilər. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən yoxlanılan normativ xarakterli aktlara bələdiyyə aktlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına, Azərbaycan Respublikası qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına (Naxçıvan Muxtar Respublikasında həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına) uyğunluğunun yoxlanılması aid edilir.

Normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddia normativ xarakterli aktın qəbul edilməsi və ya tətbiq olunması nəticəsində subyektiv hüquqlarının pozulduğunu və ya yaxın gələcəkdə pozulacağını əsaslandırma bilən fiziki və ya hüquqi şəxs tərəfindən, habelə aidiyyətinə toxunulan digər orqanlar tərəfindən qaldırıla bilər.

İddia ərizəsi Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş aidiyyət qaydalarına uyğun olaraq müvafiq apellyasiya instansiyası məhkəməsinə verilir. İddia ərizəsinin məzmununda əvvəlki mövzularda qeyd edildiyi kimi, aşağıdakı məlumatlar göstərilir:

- ərizənin verildiyi məhkəmənin adı;
- iddiaçı və cavabdeh fiziki şəxslərin soyadları, adları, atalarının adları, yaşayış yerləri, inzibati orqanların (hüquqi şəxslərin) adı və hüquqi ünvanları;
- iddiaçının (ərizəçinin) tələbi;
- iddiaçının öz tələbini əsaslandırıdığı faktlar və digər sübut etmə vasitələri;
- iddiaçının arzuladığı inzibati aktın qəbul edilməsinin zəruriliyini göstərən hallar və iddiaçının istəyinə uyğun olaraq, həmin inzibati aktın layihəsi;
- mübahisənin düzgün həll edilməsi üçün zəruri olan digər məlumatlar və iddiaçının vəsatətləri;
- əsli və ya surəti iddia ərizəsinə qoşulmaqla, mübahisələndirilən inzibati akt və şikayət instansiyasına şikayət verildiyi hallarda şikayət instansiyasının qərarı;
- ərizəyə əlavə olunmuş sənədlərin siyahısı.

İddia həmin normativ xarakterli aktı qəbul etmiş dövlət və ya bələdiyyə orqanına qarşı qaldırılır.

Məhkəmə mübahisələndirilən normativ xarakterli aktla aidiyyətinə toxunulan digər dövlət və ya bələdiyyə orqanına həmin aktla bağlı öz mövqeyini bildirmək imkanını təmin etməlidir. Bu məqsədlə məhkəmə tərəfindən müddət müəyyən olunur.

Normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddialar üzrə inzibati məhkəmə icraatı Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş müvafiq prosesual qaydalar əsasında həyata keçirilir.

Normativ xarakterli aktın etibarlılığının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən baxılan konkret hüquq normasının qanunauyğun sayılmasından asılı olduğu hallarda, məhkəmə tərəfindən işə baxılması Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsində icraat başa çatanadək dayandırılır.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 123-cü maddəsi ilə “Normativ xarakterli aktların mübahisələndirilməsinə dair iddia üzrə məhkəmə qərarı” nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddənin məzmununa əsasən, adı çəkilən iddia üzrə icraat prosesində məhkəmə şifahi məhkəmə baxışı əsasında qərar qəbul edilir.

İddia əsaslı hesab edildiyi, yəni normativ xarakterli akt Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və ya qanununa zidd olduğu hallarda, həmin akt qəbul edildiyi gündən bütövlükdə və ya qismən etibarsız sayılır.

Normativ xarakterli aktın etibarsız sayılması barədə məhkəmənin qərarı ümumməcburi qüvvəyə malikdir. Məhkəmə qərarının nəticəvi hissəsi cavabdeh tərəfindən normativ xarakterli aktın dərc olunduğu qaydada dərc edilməlidir.

Normativ xarakterli aktın etibarsız sayılması qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarının və barəsində şikayət verilə bilməyən inzibati aktların etibarsız sayılmasına səbəb olmur. Normativ xarakterli aktın etibarsız sayılması sonradan yeni sübutların və ya halların aşkar olunduğu və həmin sübutların və ya halların ərizəçidən asılı olmayan səbəblərdən ilkin icraat zamanı təqdim olunmadığı təqdirdə, icraatın təzələnməsinə səbəb ola bilməz (icraatın təzələnməsi üçün əsas kimi təfsir oluna bilməz).

Normativ xarakterli aktların mübahisələndirilməsinə dair iddia ərizəsinin təmin edilməməsi barədə məhkəmə qərarı müs-

təsna olaraq proses iştirakçılarına münasibətdə hüquqi qüvvəyə malikdir.

Mübahisə ilə bağlı iş üzrə məhkəmə qərarının tam formada təqdim olunduğu gündən 30 gün müddətində həmin qərardan Ali Məhkəməyə şikayət verilə bilər.

İnzibati proses daxilində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu göndərilməsi qaydasının qanunvericiliklə müəyyən olunması, həmin proses daxilində hüquqi müəyyənlik prinsipinə uyğun hərəkətlərin edilməsinə təminat yaradır. Normanın tələbinə əsasən apellyasiya instansiyası məhkəməsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş və mübahisə ilə bağlı işin həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən normativ hüquqi aktlardan hər hansı birinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına zidd olduğunu güman etdiyi hallarda iş üzrə icraat dayandırılmalı və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinə müvafiq olaraq həmin aktın Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğu barədə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi vasitəsi ilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu göndərilməlidir.

§ 2. Siyasi partiyalar və kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı mübahisələrə dair işlər üzrə icraat

İnzibati proses daxilində siyasi partiyalar və kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı mübahisələrə dair işlər üzrə icraat haqqında danışıarkən, xüsusən, mübahisə predmetinə daxil olan iki hüquqi təzahürün məzmununa diqqət edilməlidir. Təcrübədə həm siyasi partiya, həm kütləvi informasiya vasitələrinə münasibətdə dövlət orqanlarının istənilən davranışında həssaslıq tələb edilir.

Ədəbiyyatlarda qeyd edildiyi kimi partiya – insanların müəyyən maraqları daxilində təşkilatlanma formasıdır. Qanunvericiliyə əsasən, siyasi partiya dedikdə, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən ölkənin siyasi həyatında və vətəndaşların siyasi iradəsinin ifadə olunmasında iştirak etmək məqsədilə “Siyasi partiyalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq təsis edilmiş qeyri-kommersiya hüquqi şəxsi başa düşülür.

Siyasi partiyanın dövlət qeydiyyatına alınması üçün azı 5000 üzvü olmalıdır. Siyasi partiyanın səlahiyyətli şəxsi müəyyən edilmiş müddət bitəndən sonra 10 gündən gec olmayaraq siyasi partiyanın dövlət qeydiyyatına alınması üçün “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqana (quruma) müraciət edir.

Siyasi partiya dövlət qeydiyyatına alındığı tarixdən 3 gün müddətində bu barədə məlumatı mediada dərc etdirir və (və ya) yayımlayır.

Siyasi partiya fəaliyyətini müvəqqəti dayandıra bilər. Bu barədə qərar (fəaliyyətin dayandırıldığı müddət dəqiq göstərilməklə) siyasi partiyanın qurultayı tərəfindən qəbul olunur. Qurultayın keçirildiyi tarixdən 3 gün müddətində siyasi partiya qəbul olunmuş qərarı müvafiq icra hakimiyyəti orqanının mü-

əyyən etdiyi orqana (quruma) təqdim edir və siyasi partiyanın fəaliyyətinin dayandırılması barədə məlumatı mediada dərc etdirir və (və ya) yayımlayır.

Siyasi partiya müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) müəyyən etdiyi pozuntuları xəbərdarlıqda göstərilmiş müddətdə aradan qaldırıb bu barədə məlumat vermədikdə, onun fəaliyyəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) iddiası əsasında apellyasiya məhkəməsinin qərarı ilə 2 aydan 6 ayadək müddətinə dayandırıla bilər. Siyasi partiyanın fəaliyyətinin dayandırılması barədə apellyasiya məhkəməsinin qərarı Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsinə uyğun olaraq qəbul edilir. Həmin məhkəmə qərarı qüvvəyə mindiyi tarixdən 3 gün müddətində müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) siyasi partiyanın fəaliyyətinin dayandırılması barədə məlumatı mediada dərc etdirir və (və ya) yayımlayır.

Siyasi partiyanın fəaliyyəti bu barədə qurultayın qərarı qəbul edildiyi, yaxud müvafiq məhkəmə qərarı qüvvəyə mindiyi tarixdən dayandırılmış hesab olunur. Siyasi partiyanın fəaliyyətinin dayandırıldığı dövrdə onun orqanlarının və struktur qurumlarının nizamnaməsində nəzərdə tutulmuş səlahiyyət müddətlərinin axımı dayandırılır. Nəzərdə tutulmuş halda siyasi partiyanın fəaliyyətinin dayandırıldığı müddət bitdikdən sonra siyasi partiyanın fəaliyyəti bərpa olunmuş hesab olunur.

Hərbi və ya fəvqəladə vəziyyətin elan edilməsinə səbəb olmuş halların aradan qaldırılmasına və müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsinə mane olan siyasi partiyanın fəaliyyəti hərbi və ya fəvqəladə vəziyyət dövrü başa çatanaqədək dayandırıla bilər. Bununla bağlı məsələlər Azərbaycan Respublikasının səhəvi qanunlarına uyğun olaraq tənzimlənir.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, siyasi partiyaların dövlət qeydiyyatı ilə bağlı mübahisələrə apellyasiya instansiyası məhkəmələri tərəfindən baxılır. Burada diqqət çəkən ilk mövqə budur ki, qanunverici apellyasiya instansiyasını birinci instansiya

məhkəməsinə çevirməklə, mübahisə edilən münasibətin həssas sahə ilə bağlı olmasına işarə verir. Hüquq ictimaiyyəti yaxşı bilir ki, hazırki hakim korpusunun formalaşdırılması üçün keçirilən imtahanlarında (o cümlədən icbari təlimlərdə) daha yüksək nəticə göstərən namizədlər yuxarı instansiya məhkəmələrinə, o cümlədən apellyasiya məhkəmələrinə hakim vəzifəsinə təyin olunurlar. Hesab edirik ki, cəmiyyətin inkişafında xüsusi rola malik olan siyasi təsisatlara dair inzibati mübahisələrin apellyasiya məhkəmələrində (birinci instansiya qismində) baxılması yönümdəki qanunvericiliyin tələbi obyektivliyin qorunmasına şərait yaratmaqdır.

Beləliklə, siyasi partiyanın, siyasi partiyanın nizamnaməsinə və ya adına edilmiş dəyişikliklərin dövlət qeydiyyatına alınmasından imtinaya qarşı iddia ərizəsi müvafiq siyasi partiya tərəfindən verilə bilər.

Məhkəmə tərəfindən iddia ərizəsinə onun daxil olduğu vaxtdan 15 gün müddətində baxılmalı və onun mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməlidir.

Mübahisə ilə bağlı iş üzrə məhkəmə qərarından həmin qərarın tam formada təqdim olunduğu gündən 3 gün müddətində Ali Məhkəməyə şikayət verilə bilər.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosessual Məcəlləsinin 126-cı maddəsi “Siyasi partiyaların ləğv edilməsi ilə bağlı işlər üzrə icraat” adlanır. Normanın tələbinə görə siyasi partiyaların ləğv edilməsi ilə bağlı mübahisələrə apellyasiya instansiyası məhkəmələri tərəfindən baxılır. Qanunverici tərəfindən bu cür yanaşmanın ciddiliyi başadüşüləndir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 99-5-ci maddəsi “Hüquqi şəxslərə tətbiq edilən cinayət-hüquqi tədbirlərin növləri” adlanır. Onların sırasına cərimə, xüsusi müsadirə, hüquqi şəxsi müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə və hüquqi şəxsi ləğv etmə daxildir. Sevindirici haldır ki, adı çəkilən məcəllənin 99-8.4-ci maddəsinə görə hüquqi şəxsi ləğv et-

mə növündə cinayət-hüquqi tədbir siyasi partiyalara və həmkarlar ittifaqına, dövlət (bələdiyyə) müəssisələrinə və ya səhmlərinin (paylarının) nəzarət zərfi dövlətə (bələdiyyəyə) məxsus olan hüquqi şəxslərə tətbiq edilmir.

Siyasi partiyanın ləğv edilməsi barədə ərizə Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən verilə bilər. Bu halda siyasi partiya cavabdeh qismində icraata cəlb olunur. Göstərilən halda məhkəmə ərizəçinin vəsatətinə əsasən siyasi partiyanın fəaliyyətini dayandıрмаğa haqlıdır. Məhkəmə tərəfindən bu barədə qərar qəbul edilir.

Məhkəmə tərəfindən ərizəyə onun daxil olduğu vaxtdan 15 gün müddətində baxılmalı və onun mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməlidir.

Mübahisə ilə bağlı iş üzrə məhkəmə qərarından həmin qərarın tam formada təqdim olunduğu gündən 3 gün müddətində Ali Məhkəməyə şikayət verilə bilər.

Sual daxilində müzakirə ediləcək növbəti məsələ “Media ilə bağlı mübahisələrə dair işlər üzrə icraat”dır. Bu icraat haqqında danışarkən bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirilməsi məqsədilə 2021-ci il 30 dekabr tarixli “Media haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa müraciət edilməlidir. Adı çəkilən qanun ilə tanışlıq deməyə əsas verir ki, media subyektləri sırasına audiovizual media subyektləri, çap mediası subyektləri, onlayn media subyektləri və informasiya agentlikləri aiddir. Təbii ki, sadalanan hər bir subyektə münasibətdə aidiyyəti inzibati orqan tərəfindən ya edilən müraciət əsasında, yaxud inzibati orqanın öz təşəbbüsü əsasında və ya digər hallara uyğun olaraq əlverişli və ya əlverişsiz inzibati akt qəbul oluna bilər. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, qanunverici tərəfindən audiovizual media sahəsini tənzimləyən orqanın ilkin hüquqi statusu müəyyən edilmişdir. Həmin statusa görə ölkədə audiovizual media sahəsində tənzimləməni Şura həyata keçirir. Daha dəqiq desək, “Media haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il 30 dekabr tarixli 471-VIQ nömrəli Qanununun tətbiqi və

bundan irəli gələn bir sıra məsələlərin tənzimlənməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanına əsasən həmin Şuranın tam adı Azərbaycan Respublikasının Audiovizual Şurasıdır. Onun fəaliyyəti dövlət büdcəsi və qanunla qadağan olunmayan digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilir. Şura müstəqil balansla, “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gerbindən istifadə qaydaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq, həmçinin Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gerbinin təsviri və öz adı əks olunmuş möhürə, müvafiq ştamlara, blanklara və bank hesablarına malikdir.

Qeyd edək ki, “Media haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyənləşdirilən növbəti bir qaydalar audiovizual media sahəsində lisenziyalaşdırmaya həsr edilmişdir. Audiovizual media subyektləri üçün nəzərdə tutulan lisenziyalara yerüstü yayımçılara, platforma yayımçılarına və multipleks operatoruna verilən lisenziyalar aiddir. İstinad edilən qanun ilə lisenziyanın ləğvi, yenidən rəsmiləşdirilməsi və dublikatının verilməsi qaydaları müəyyən edilmişdir.

Hüquqi mahiyyətinə görə inzibati akt sayılan lisenziya (media subyektini kimi fəaliyyətə dair) müvafiq hallara istinad edilməklə, Azərbaycan Respublikasının Audiovizual Şurasının qərarı ilə ləğv edilə bilər. Həmin qərar qəbul olunduğu tarixdən 2 (iki) iş günü müddətində lisenziya sahibinə təqdim edilməli və ya sifarişli poçt göndərişi vasitəsilə göndərməlidir. Qanunverici müəyyən etmişdir ki, ləğv edilən lisenziya barədə qərar qəbul edildiyi gündən 3 (üç) iş günü müddətində məlumat formasında Media Reyestrinə daxil edilməlidir. Azərbaycan Respublikasının konstitusiyaya quruluşunun zorla dəyişdirilməsinə, ərazi bütövlüyünün parçalanmasına, hakimiyyətin zorla ələ keçirilməsinə və ya saxlanmasına, kütləvi iğtişaslara, etnik, irqi və ya dini nifrət və düşmənçiliyin salınmasına, terrorçuluğa açıq çağırışlar, habelə terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə, terrorçuluq məqsədilə təlimlərin təşkil edilməsinə və ya keçirilməsinə yönələn məlumatların yayılması lisenziya sahibi olan yayımçı

tərəfindən müdafiə olunduqda və ya bu çağırışları səsləndirməyə bilərəkdən şərait yaradıldıqda, lisenziya Azərbaycan Respublikasının Audiovizual Şurasının iddia ərizəsi əsasında məhkəmənin qərarı ilə ləğv edilir.

Söylənilən bu fikirlər artıq adı çəkilən Şuranın publik hakimiyyət daşıyıcısı olmağına birmənalı dəlalət edir. Deməli, perspektivdə media subyektləri tərəfindən, yaxud onlara qarşı aidiyyəti üzrə məhkəmədə inzibati iddia qaldırıla bilər.

Audiovizual media subyektlərinə lisenziyanın verilməsi ilə bağlı mübahisələrə dair işlər üzrə icraat dedikdə, lisenziyanın verilməsindən imtina olunması ilə bağlı mübahisələr üzrə iddianın verilməsi əsasında və ya inzibati orqan tərəfindən lisenziyanın ləğv edilməsi üçün edilən müraciət əsasında apellyasiya instansiyası məhkəmələri tərəfindən həyata keçirilən prosesual fəaliyyət başa düşülür.

Audiovizual media subyektlərinə lisenziyanın verilməsindən imtina olunması haqqında qərara (inzibati akta) qarşı iddia ərizəsi audiovizual yayımı həyata keçirmək iddiasında olan şəxs tərəfindən verilə bilər.

İddia ərizəsi imtina haqqında qərar (inzibati akt) barədə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada maraqlı tərəfə məlumat verildiyi vaxtdan 30 gün müddətində verilə bilər.

Məhkəmə tərəfindən iddia ərizəsinə onun daxil olduğu vaxtdan 15 gün müddətində baxılmalı və onun mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməlidir.

Mübahisə ilə bağlı iş üzrə məhkəmə qərarından həmin qərarın tam formada təqdim olduğu gündən 3 gün müddətində Ali Məhkəməyə şikayət verilə bilər.

Çap mediası və onlayn media subyektlərinin fəaliyyətinin və media məhsullarının yayımlanmasının dayandırılması, həmin subyektlərin fəaliyyətinə xitam verilməsi, xarici çap mediası məhsullarının ölkə ərazisinə gətirilməsinə və yayımına qadağa qoyulması, həmçinin audiovizual yayımçının lisenziyası-

nın ləğv edilməsi ilə bağlı mübahisələrə dair işlər üzrə icraat dedikdə, bu media subyektlərinin fəaliyyətinin və media məhsullarının yayımlanmasının dayandırılması, həmin subyektlərin fəaliyyətinə xitam verilməsi, habelə “Media haqqında” qanuna uyğun olaraq xarici çap mediası məhsullarının ölkə ərazisinə gətirilməsinə və yayımına qadağa qoyulması, o cümlədən xarici çap mediasının artıq paylanmış məhsulunun satışdan yığışdırılması, həmçinin audiovizual yayımçının lisenziyasının ləğv edilməsi ilə bağlı mübahisələrə apellyasiya instansiyası məhkəmələri tərəfindən baxılması başa düşülür.

Çap mediası və onlayn media subyektlərinin fəaliyyətinin və media məhsullarının yayımlanmasının dayandırılması, həmin subyektlərin fəaliyyətinə xitam verilməsi, habelə “Media haqqında” qanuna uyğun olaraq xarici çap mediası məhsullarının ölkə ərazisinə gətirilməsinə və yayımına qadağa qoyulması, o cümlədən xarici çap mediasının artıq paylanmış məhsulunun satışdan yığışdırılması, həmçinin audiovizual yayımçının lisenziyasının ləğv edilməsi barədə ərizə müvafiq inzibati orqan tərəfindən verilə bilər. Bu halda müvafiq çap mediası, onlayn media və audiovizual media subyektləri cavabdeh qismində məhkəmə icraatına cəlb olunur.

Məhkəmə tərəfindən ərizəyə onun daxil olduğu vaxtdan 15 gün müddətində baxılmalı və onun mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməlidir. Mübahisə ilə bağlı iş üzrə məhkəmə qərarından həmin qərarın tam formada təqdim olunduğu gündən 3 gün müddətində Ali Məhkəməyə şikayət verilə bilər.

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, siyasi partiyalar və media ilə bağlı mübahisələrə dair işlər üzrə icraat inzibati proses daxilində növbəti bir prosessual fəaliyyət modelidir. Bu sahələr üzrə mübahisələrə apellyasiya instansiyası məhkəmələri tərəfindən birinci instansiya məhkəmələri qismində baxılır.

§ 3. Seçki (referendumda iştirak) hüquqlarının müdafiəsi və digər inzibati aktların mübahisələndirilməsi ilə bağlı işlər üzrə icraat

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 56-cı maddəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır. Məhkəmənin qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyətsizliyi təsdiq olunmuş şəxslərin seçkilərdə, habelə referendumda iştirak etmək hüququ yoxdur.

Konstitusiya ilə təsbit olunan bu hüquqların ölkə ərazisində həyata keçirilməsi növbəti bir normativ hüquqi akt ilə tənzimlənir. Həmin normativ hüquqi akt Azərbaycan Respublikası parlamentinin - Milli Məclisin deputatlarının, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və bələdiyyə seçkilərinin, həmçinin ümumxalq səsverməsinin - referendumun təşkili və keçirilməsi qaydalarını müəyyən edən Seçki Məcəlləsidir. Adı çəkilən məcəllədən istifadə etməklə, seçki (referendumda iştirak) hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı işlər üzrə icraat haqqında təsəvvür yaradılması üçün seçki (referendumda iştirak) hüququnun məzmununa diqqət edək.

Qanunvericinin mövqeyindən aydın olur ki, seçki hüququ dedikdə, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarını, Azərbaycan Respublikasının Prezidentini, bələdiyyələrə üzvlərini seçmək və həmin orqanlara, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsinə seçilmək hüququ, o cümlədən namizədlərin irəli sürülməsində, seçkiqabağı (referendumqabağı) təşviqatda, seçki (referendum) komissiyalarının işində, seçkilərin (referendumun) keçirilməsinin müşahidəsində (seçkilərin (referendumun) nəticələrinin müəyyən edilməsi də daxil olmaqla), səsvermədə, digər seçki (referendum) hərəkətlərinin həyata keçirilməsində iştirak etmək başa düşülür.

Anlayışın məzmununu təhlili deməyə əsas verir ki, bu proseslərdə tərəflərdən biri seçən (yaxud seçiləndirsə), digəri isə bu prosesi gərcəkləşdirəndir (təşkiləndir). Burada işi təşkilə-

dən tərəf dövlət orqanı olan Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyasıdır.

İnzibati proses daxilində “Seçki (referendumda iştirak) hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı işlər üzrə icraatın xüsusiyyətləri” müəyyən edilmişdir. Beləliklə, seçki (referendumda iştirak) hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı iddia ərizələri apellyasiya instansiyası məhkəmələrinə Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada verilir. Sual daxilində qeyd etmişdik ki, bu işlərə apellyasiya instansiyası məhkəmələrində birinci instansiya qismində baxılması tələbi, həmin sahənin vacibliyindən irəli gəlir.

Seçki (referendumda iştirak) hüquqlarının müdafiəsinə dair işlər üzrə daxil olmuş iddia ərizəsinə məhkəmə tərəfindən 3 gün müddətində, səsvermə gününə 30 gündən az müddət qalırsa 2 gün müddətində (lakin səsvermə günündən gec olmayaraq), səsvermə günü və həmin gündən sonra daxil olmuş iddia ərizəsinə isə dərhal baxılmalı və onun mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməlidir.

Məhkəmə tərəfindən iddia ərizəsinə ərizəçinin, müvafiq seçki komissiyasının və ya digər maraqlı şəxslərin iştirakı ilə baxılır. Məhkəmə iclasının vaxtı və yeri haqqında lazımi qaydada xəbərdar edilmiş göstərilən şəxslərin məhkəməyə gəlməməsi işə baxılmasına və onun həll edilməsinə mane olmur.

İş üzrə yazılı formada tam məhkəmə qərarı onun nəticəvi hissəsinin elan olunduğu vaxtdan 24 saatdan, səsvermə gününə 30 gün qalmış və ondan sonra qəbul edilmiş qərarlar isə 18 saatdan gec olmayaraq təqdim olunmalıdır.

İş üzrə məhkəmə qərarından həmin qərarın tam formada təqdim olunduğu gündən 3 gün müddətində Ali Məhkəməyə şikayət verilə bilər. Bu şikayətə 3 gün müddətində, səsvermə gününə 30 gündən az müddət qalırsa 2 gün müddətində (lakin səsvermə günündən gec olmayaraq), səsvermə günü və həmin gündən sonra daxil olmuş ərizələrə isə dərhal baxılmalıdır.

“Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatının mandatdan məhrum edilməsi haqqında Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarının mübahisələndirilməsinə dair iddia üzrə icraat”

prosessual hüquqi model olaraq konstitusiyə müddəalarının inzibati proses çərçivəsində müdafiəsinə xidmət edir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatının mandatdan məhrum edilməsi haqqında Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarının mübahisələndirilməsinə dair iddia ərizəsi apellyasiya instansiyası məhkəməsinə həmin qərar rəsmi dərc edildiyi gündən 10 gün müddətində verilir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatının mandatdan məhrum edilməsi haqqında Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarının mübahisələndirilməsinə dair iddia ərizəsinə məhkəmə tərəfindən 15 gün müddətində baxılmalı və onun mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməlidir.

Məhkəmə tərəfindən iddia ərizəsinə ərizəçinin və Mərkəzi Seçki Komissiyasının nümayəndəsinin iştirakı ilə baxılır. Məhkəmə iclasının vaxtı və yeri haqqında lazımi qaydada xəbərdar edilmiş göstərilən şəxslərin məhkəməyə gəlməməsi işə baxılmasına və onun həll edilməsinə mane olmur.

İş üzrə apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarından həmin qərarın tam formada təqdim olunduğu gündən 10 gün müddətində Ali Məhkəməyə şikayət verilə bilər.

Ali Məhkəmə şikayətə onun daxil olduğu vaxtdan 15 gün müddətində baxıb qərar qəbul etməlidir.

Nəzərə alaq ki, 2023-cü il 6 iyul tarixədək Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosessual Məcəlləsinin XIX fəslində “Maliyyə bazarlarına nəzarət orqanına qarşı müvafiq iddialar üzrə icraat” qaydaları əks edilirdi. Göstərilən tarixdən isə həmin fəsil “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankına qarşı müvafiq iddialar və Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının müvafiq ərizələri üzrə icraat” adlanır.

Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarına nəzarəti “Maliyyə xidmətləri bazarında tənzimləmə və nəzarət sisteminin idarəedilməsinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 28 noyabr tarixli 616 nömrəli Sərəncamı ilə müəyyən edilən qaydalara görə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı həyata keçirir. Adı çə-

kilən sərəncama görə həmin tarixdən Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası ləğv edilmiş və Azərbaycan Respublikasının qanunlarında maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının müəyyən edilmiş səlahiyyətləri, o cümlədən onun maliyyə xidmətləri bazarında lisenziyalaşdırma, tənzimləmə və nəzarət, investorların və maliyyə xidmətləri istehlakçılarının hüquqlarının qorunması sahəsində vəzifə və hüquqları, habelə əmlakı Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankına məxsusdur. Beləliklə, aydın oldu ki, maliyyə bazarlarına nəzarət orqanına qarşı müvafiq iddialar üzrə icraatda tərəflərdən biri mütləq Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankıdır. Maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı bank lisenziyalarının verilməsində və ləğv edilməsində, habelə filiallar, şöbələr və nümayəndəliklər açmaq üçün banklara icazə verilməsində və verilmiş icazələrin ləğv edilməsində müstəsna hüquqlara malikdir. Bank lisenziyaları və icazələr yazılı formada müddətsiz olaraq verilir. Bank lisenziyaları və icazələr yalnız onları almış şəxslər tərəfindən istifadə edilə bilər və üçüncü şəxslərə verilə bilməz. Bank lisenziyaları və icazələr maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı tərəfindən verildiyi gündən qüvvəyə minir.

“Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq olaraq bankın sağlamlaşdırılması, rezolyusiyası çərçivəsində, lisenziyasının ləğvi, məcburi ləğvi və ləğvedicinin təyin edilməsi, bankın iflas proseduruna başlanması, bankın kapitalında mühüm iştirak payı olan şəxsin payının özgəninkiləşdirilməsi və ya bank tərəfindən geri alınması və digər nəzarət tədbirləri ilə bağlı maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının qəbul etdiyi inzibati aktlar üzrə mübahisələrə apellyasiya instansiyası məhkəmələri tərəfindən baxılır.

Ümumiyyətlə, bank dedikdə, fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və ya digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcnu halda həyata keçirən hüquqi şəxs başa düşülür.

Məhkəmə iddia ərizəsinə onun daxil olduğu vaxtdan 15

gün müddətində baxıb qərar qəbul etməlidir. Maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının bankın sağlamlaşdırılması, rezolyusiyası çərçivəsində, eləcə də bankın lisenziyasının ləğvi ilə bağlı qəbul etdiyi inzibati aktın qanunsuz sayıldığı hallarda məhkəmə kompensasiyanın ödənilməsi barədə qərar qəbul edir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, rezolyusiya dedikdə, ödəmə qabiliyyətini itirmiş bankın, o cümlədən bank holdinq şirkətinin təxirəsalınmadan və mümkün az məsrəflə maliyyə bazarından kənarlaşdırılması məqsədi ilə maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı tərəfindən qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi başa düşülür.

Məhkəmə maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının ərizəsinə, ərizənin daxil olduğu vaxtdan aşağıdakı müddətlərdə baxıb qərar qəbul etməlidir:

✓ bankın öhdəlikləri üzrə ödənişlərə moratorium tətbiq edilməsi ilə bağlı ərizələrə - 2 gün müddətində;

✓ lisenziyası ləğv edilmiş bankın məcburi ləğvi və ləğvedicinin (ləğvedicilərin) təyin edilməsi ilə bağlı ərizələrə - 7 gün müddətində;

✓ bankın iflas proseduruna başlanmasına və bu proses çərçivəsində digər məsələlərin həllinə dair ərizələrə - 7 gün müddətində;

✓ bankın sağlamlaşdırılması və rezolyusiyası çərçivəsində verilmiş ərizələrə - 7 gün müddətində;

✓ bankın kapitalında mühüm iştirak payı olan şəxsin payının özgəninkiləşdirilməsi və ya bank tərəfindən geri alınması ilə bağlı ərizələrə - 30 gün müddətində;

✓ digər nəzarət tədbirləri ilə bağlı "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş hallarda verilən ərizələrə - 10 gün müddətində.

Mübahisə ilə bağlı iş üzrə məhkəmə qərarından həmin qərarın tam formada təqdim olunduğu gündən 10 gün müddətində Ali Məhkəməyə şikayət verilə bilər. Belə şikayətin verilməsi məhkəmə qərarının icrasını dayandırmır. Ali Məhkəmə şikayətə 15 gün müddətində baxıb qərar qəbul etməlidir.

§ 4. Vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydasına müvafiq olaraq qəbul edilmiş Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarlarının mübahisələndirilməsinə dair iddia üzrə icraat

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququnun normativ-hüquqi müstəvidə təsbit olunması demokratik dövlət quruculuğuna xidmət edir. Demokratik dövlət quruculuğu bir siyasi-hüquqi proses olmaqla, mahiyyət baxımından insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı sistemi üçün “davamlılıq” və “tamlıq” kimi tələblərinə uyğun olaraq konstitusiyanın müəyyən etdiyi dəyərlərin mühafizəsi və gərcəkləşməsinə şərtləndirir.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mətnində 2009-cu il martın 18-də ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmiş əlavə və dəyişikliklərə görə Azərbaycan Respublikasının seçki hüququ olan 40 min vətəndaşının qanun layihəsini və başqa məsələləri Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müzakirəsinə təqdim etmək hüququ təsbit edilmişdir. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydasının müəyyən edilməsi və bu sahədə yaranan münasibətlərin hüquqi müstəvidə tənzimlənməsi məqsədilə 2019-cu 22 oktyabr tarixli “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Adı çəkilən hüquqi sənəd ilə vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında təqdim etdiyi qanun (qərar) layihəsində nəzərdə tutulması yol verilməyən aşağıdakı məsələlər müəyyən edilmişdir:

- ✓ dövlət büdcəsi, dövlət rüsumu, vergilər və gömrük işi;
- ✓ əmək haqqının məbləği və onun ödənilməsi qaydası;
- ✓ cinayət və ya inzibati xətalər;
- ✓ ailə münasibətləri;

- ✓ ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü;
- ✓ dövlətlərarası və Azərbaycan Respublikasının qanunlarından fərqli qaydalar nəzərdə tutan hökumətlərarası müqavilələrin təsdiq və ləğv edilməsi;
- ✓ seçki və referendum;
- ✓ Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə etimad;
- ✓ amnistiya;
- ✓ seçilməsi, təyin edilməsi və ya təsdiq edilməsi müvafiq olaraq qanunvericilik və (və ya) icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərinə aid edilmiş vəzifəli şəxslərin seçilməsi, təyin edilməsi və ya təsdiq edilməsi.

Sadalanən məhdudiyətlər ilə yanaşı, vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Konstitusiyaya qanunlarının layihələrini təqdim etməsi də yolverilməzdir.

Hüquq ictimaiyyətində haqlı olaraq yarana biləcək suallardan biri də hansı səbəbdən adı çəkilən qanunda məhdudlaşdırıcı mövqenin nəzərdə tutulmasıdır. Bu suala cavab olaraq qeyd edə bilərik ki, istənilən qanunun və digər hüquqi aktların qəbul olunmasında məqsədlər olur. Təbii ki, onların qəbul olunması məqsədləri sırasında tənzimlənməsi zəruri olan ictimai münasibətlərə aidiyyəti nizamın verilməsi və onun müddəalarına əsaslanmaqla hüquqi müstəvidə sistemli yanaşmanın tətbiq edilməsi xüsusilə təşkil edir. Zənnimizcə, “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında təqdim etdiyi qanun (qərar) layihəsinə dair texniki və hüquqi məzmununda tələblərin müəyyən edilməsi ilə hüquq yaradıcılığı sahəsində zəruri sərhədlər müəyyən edilmiş, eyni zamanda ümumi qanunvericiliyin tələblərinə uyğunluq üçün davranış modeli müəyyən edilmişdir.

Beləliklə, layihəni Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müzakirəsinə təqdim etmək təklifi ilə çıxış edən seçki hü-

ququ olan ən azı 300 nəfər Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı tərəfindən vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə ilə bağlı təşəbbüs qrupu yaradılır. Bir təşəbbüs qrupu öz fəaliyyəti dövründə yalnız bir layihəni Milli Məclisin müzakirəsinə təqdim etmək təklifi ilə çıxış edə bilər.

Təşəbbüs qrupunun yaradılmasının məqsədləri Milli Məclisin müzakirəsinə təqdim edilməsi təklif olunan layihənin dəstəklənməsi üçün imza toplanması və qanunvericilik təşəbbüsü ilə çıxış edən vətəndaşların mənafeələrinin müdafiə edilməsidir.

Təşəbbüs qrupunun ilk iclasında onun yaradılması barədə qərar qəbul olunur, təşəbbüs qrupunun sədri və ən azı iki sədr müavini, həmçinin seçki dairələri üzrə koordinatorları seçilir və təklif olunan layihənin mətni təsdiq olunur. Həmin iclasın protokolu iclasın sədri və katibi tərəfindən imzalanır və iclasda iştirak edən vətəndaşların siyahısı protokola əlavə olunur. Bu siyahıda onların soyadı, adı, atasının adı, doğum tarixi, yaşayış yerinin ünvanı, şəxsiyyət vəsiqəsinin nömrəsi və etibarlılıq müddəti, həmçinin vətəndaşın təklif olunan layihənin lehinə və ya əleyhinə səs verməsi qeyd olunur. Siyahıda qeyd edilən hər bir vətəndaş özünə aid məlumatları imzası ilə təsdiq edir.

Təşəbbüs qrupunu onun sədri təmsil edir. Sədr müvəqqəti olmadıqda onun səlahiyyətlərini sədrin müəyyən etdiyi müavinlərdən biri icra edir.

Təşəbbüs qrupunun iclası onun üzvlərinin yarısından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətlidir. Təşəbbüs qrupunun iclasında qərarlar sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Qanunvericinin mövqeyinə görə təşəbbüs qrupu onun yaradıldığı gündən bir ay ərzində təşəbbüs qrupunun və təklif olunan layihənin qeydiyyatına alınması üçün ərizə ilə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyasına müraciət etməlidir.

Təşəbbüs qrupunun və təklif olunan layihənin qeydiyyatına alınması barədə ərizəyə təşəbbüs qrupunun yaradılması, onun sədrinin və müavinlərinin, həmçinin seçki dairələri üzrə koor-

dinatorlarının seçilməsi və layihənin təsdiqi barədə iclas protokolu, həmin protokola əlavə edilən iclas iştirakçılarının siyahısı, müəyyən edilmiş tələblərə uyğun olaraq tərtib edilmiş layihə (kağız daşıyıcısında və eyni zamanda, elektron daşıyıcıda), eləcə də layihənin qəbul edilməsi zərurətinin əsaslandırılması, layihəyə dair ekspert rəyləri, layihəni hazırlamış şəxslərin siyahısı və layihəyə aid digər sənədlər (təşəbbüs qrupunun qərarına əsasən) əlavə olunur. Mərkəzi Seçki Komissiyası təşəbbüs qrupunun təqdim etdiyi sənədlər əsasında təşəbbüs qrupunun yaradılmasının “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğunluğunu yoxlayır. Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən iki ay ərzində təşəbbüs qrupunun və təklif olunan layihənin qanuna uyğun olaraq qeydiyyatı alınması və yaxud bundan imtina edilməsi barədə qərar qəbul edilir.

Təşəbbüs qrupunun təqdim etdiyi layihə və layihənin qəbul edilməsi zərurətinin əsaslandırılması, layihəyə dair ekspert rəyləri, layihəni hazırlamış şəxslərin siyahısı və layihəyə aid digər sənədlərin (təşəbbüs qrupunun qərarına əsasən) müəyyən edilmiş tələblərə uyğun olub-olmaması barədə bir ay ərzində rəyin hazırlanması üçün Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin müəyyən etdiyi orqana (quruma) göndərilir. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi vəsaitinin istifadəsini nəzərdə tutan layihə və aidiyyəti sənədlər “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununa uyğun olaraq bir ay ərzində maliyyə ekspertizası rəyinin hazırlanması üçün həmçinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin müəyyən etdiyi orqana (quruma) göndərilir.

Təşəbbüs qrupunun və təklif olunan layihənin qeydiyyatı alınması barədə qərar qəbul edildiyi gündən həmin layihə Milli Məclisə təqdim edilənədək layihədə dəyişiklik edilə bilməz.

Təşəbbüs qrupunun və təklif olunan layihənin qeydiyyatı alındığı gündən 3 iş günü müddətində təşəbbüs qrupunun və təklif olunan layihənin qeydiyyatı alınması barədə qərarın surəti və imza toplanması üçün imza vərəqələrinin nümunəsi təşəbbüs qrupunun sədrinə təqdim edilir, həmçinin təşəbbüs qrupunun sədrinə, müavinlərinə və seçki dairələri üzrə koordinatorlarına müvafiq vəsiqələr verilir.

İmza toplanması üçün imza vərəqələrinin və təşəbbüs qrupunun sədrinə, müavinlərinə və seçki dairələri üzrə koordinatorlarına verilən vəsiqələrin nümunələri Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təsdiq olunur.

Təşəbbüs qrupunun və təklif olunan layihənin qeydiyyatı alınmasından aşağıdakı hallarda imtina edilir:

- təşəbbüs qrupunun yaradılmasının qanunla müəyyən edilmiş qaydası pozulduqda;

- müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) rəyinə əsasən təşəbbüs qrupunun təqdim etdiyi layihə qanunun müəyyən edilmiş tələblərinə uyğun olmadıqda;

- Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi vəsaitinin istifadəsinə nəzərdə tutulan layihəyə dair müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) rəyinə əsasən layihənin tətbiqinin maliyyələşdirilməsi üçün müvafiq vəsait olmadıqda.

Beləliklə, ölkə ərazisində vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsinə dair hüquqi tənzimləmənin davamı olaraq Mərkəzi Seçki Komissiyasının aidiyyəti qərarlarının mübahisələndirilməsinə keçid edək. “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən təşəbbüs qrupunun və təklif olunan layihənin qeydiyyatı alınmasından imtina barədə, həmçinin təşəbbüs qrupunun müvafiq tələblərə riayət etməməsi barədə Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarından apellyasiya instansi-

yası məhkəməsinə şikayət verilə bilər. Qeyd edək ki, hüquqi tənzimləmə mexanizminin tamlığı üçün “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 4 dekabr tarixli 875 nömrəli Fərmanının 1.2-ci maddəsi ilə Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi barədə qanun layihəsi hazırlanaraq, qəbul edilməsi üçün aidiyyəti olaraq Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə göndərilmişdir. Layihədə nəzərdə tutulan “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydası haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununa müvafiq olaraq qəbul edilmiş Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarlarının mübahisələndirilməsinə dair iddia üzrə icraat” adlı tam yeni fəsil və bundan irəli gələn digər zəruri müddəalar Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinə daxil edilmişdir.

Hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin XVIII-II fəslinə əsasən “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq olaraq Mərkəzi Seçki Komissiyasının bir sıra qərarlarının mübahisələndirilməsinə dair iddia ərizəsi apellyasiya instansiyası məhkəməsinə verilə bilər. Mübahisələndirilməsi nəzərdə tutulan qərarlara aiddir:

➤ Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə ilə bağlı yaradılmış təşəbbüs qrupunun və təklif olunan qanun (qərar) layihəsinin qeydiyyatı alınmasından imtina barədə;

➤ Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə ilə bağlı yaradılmış təşəbbüs qrupunun “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydası haqqında”

Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə riayət etməməsi barədə.

Təşəbbüs qrupunun və təklif olunan qanun (qərar) layihəsinin qeydiyyata alınmasından imtina barədə və (və ya) təşəbbüs qrupunun “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə riayət etməməsi barədə Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarının mübahisələndirilməsinə dair iddia ərizəsi həmin qərarın surəti Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə ilə bağlı yaradılmış təşəbbüs qrupunun sədrinə təqdim edildiyi gündən 10 gün müddətində verilə bilər.

İddia ərizəsinə məhkəmə tərəfindən 15 gün müddətində baxılmalı və onun mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməlidir.

Məhkəmə tərəfindən iddia ərizəsinə ərizəçinin və Mərkəzi Seçki Komissiyasının nümayəndəsinin iştirakı ilə baxılır. Məhkəmə iclasının vaxtı və yeri haqqında lazımi qaydada xəbərdar edilmiş göstərilən şəxslərin məhkəməyə gəlməməsi işə baxılmasına və onun həll edilməsinə mane olmur.

İş üzrə apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarından həmin qərarın tam formada təqdim olunduğu gündən 10 gün müddətində Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə şikayət verilə bilər. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi şikayətə onun daxil olduğu vaxtdan 15 gün müddətində baxıb qərar qəbul etməlidir.

MÖVZU № 11.

İNZİBATI PROSESDƏ PROSESSUAL XƏRCLƏR VƏ MƏHKƏMƏ QƏRARLARININ İCRASI

§ 1. Prosesual xərclər və onların bölüşdürülməsi

Hüquq ədəbiyyatlarında məhkəmə xərcləri, ekspertiza xərcləri və ya prosesual xərclər ifadələrinə tez-tez təsadüf edilir. Məhkəmə prosesinin təşkili dövlət üçün müəyyən məsrəflərə başa gəlir. Bu məqsədlə dövlət büdcəsindən hüquq-mühafizə fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulan xərclər çərçivəsində kifayət qədər maliyyələşmə həyata keçirilir. Göstərilənlərlə yanaşı, qanunvericiliklə proses iştirakçıları tərəfindən müəyyən məbləğdə prosesual xərclərin qarşılınması müəyyən olunur.

Hüquqsünasların elmi tədqiqatlarında qeyd edildiyi kimi, prosesual xərclər əksər hallarda aidiyyəti proseslərin keyfiyyətli aparılmasının qarantı qismində çıxış edir. V.Y. Romanova “Vəkil tərəfindən göstərilən ixtisaslaşmış hüquqi yardımın göstərilməsi üçün məhkəmə xərclərinin ödənilməsinin hüquqi tənzimlənməsi” adlı dissertasiya tədqiqatında qeyd edir ki, hüquqi əhəmiyyət kəsb edən məhkəmə xərcləri ədalət mühakiməsinin əlçatanlığını təmin etməklə, həmçinin müasir cəmiyyətdə ixtisaslaşmış hüquqi yardımın göstərilməsində vəziyyətin müəyyən edilməsinə imkan verir²¹.

Digər hüquqsünas-tədqiqatçı K.S.Şmotin “Mülki icraatda məhkəmə xərcləri” adlı dissertasiya tədqiqatının avtoreferatında qeyd edir ki, prosesual qanunvericiliklə nəzərdə tutulan prosesual xərclər hesabına tərəflərin məhkəmələrə müraciət

²¹ Романова В.Е. “Правовое регулирование взыскания и возмещения судебных расходов на оказание квалифицированной юридической помощи адвокатом”. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва – 2017.

etmək hüququ reallaşır²².

Qeyd edilməsi yerinə düşər ki, mülki mühakimə icraatında işə baxılması ilə əlaqədar məsrəflərin strukturuna aşağıdakılar daxildir:

- şahidlərə, ekspertlərə, mütəxəssislərə, tərcüməçilərə verilməli olan məbləğlər;
- yerində müayinə keçirilməsi ilə əlaqədar olan xərclər;
- tərəflərin xəbərdar edilməsi və məhkəməyə çağırılmaları ilə əlaqədar xərclər;
- tərəflərin və üçüncü şəxslərin məhkəməyə gəlmələri ilə əlaqədar yol xərcləri və yaşayış sahəsinin icarə xərcləri;
- nümayəndələrə etdikləri kömək üçün ödənilən xərclər;
- vəkillərə etdikləri kömək üçün ödənilən xərclər;
- cavabdehin axtarılması ilə əlaqədar xərclər;
- qətnamənin icrası ilə əlaqədar xərclər;
- məhkəmə tərəfindən zəruri hesab edilən digər xərclər.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinə görə prosesual xərclərin strukturuna məhkəmə xərcləri (dövlət rüsumları və digər ödəmələr) və hüquqi müdafiə ilə bağlı proses iştirakçısının çəkdiyi, onun şikayəti üzrə şikayət instansiyasında icraatla əlaqədar xərclər də daxil olmaqla, zəruri xərclər daxil edilmişdir.

Vəkilin və ya nümayəndənin haqqı və digər xərclər qanunvericiliyə uyğun olaraq ödənilməlidir. Qanunvericilikdə həmin ödəmələrin məbləğinin müəyyən edilmədiyi hallarda, məhkəmə özü ağılabatan məbləğ təyin edir.

Mübahisə ilə bağlı işə şikayət üzrə şikayət instansiyasında baxılmışdırsa, rüsumların, vəkilin və ya nümayəndənin haqqının ödənilməsinə, müvafiq səlahiyyətli şəxsin cəlb olunmasının məhkəmə tərəfindən zəruri sayıldığı hallarda yol verilir.

Prosesə cəlb edilmiş üçüncü şəxslərin zəruri xərclərinin

²² Шмотин К.С. “Судебные расходы в гражданском судопроизводстве”. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва – 2018.

ödənilməsinə, məhkəmənin ədalət mövqeyindən çıxış edərək həmin xərcləri xeyrinə qərar qəbul edilməyən tərəfin və ya dövlət büdcəsinin üzərinə qoyduğu hallarda yol verilir.

Prosessual xərclərin ödənilməsi haqqında məsələ məhkəmə tərəfindən qəbul edilmiş qərardadla və ya mübahisə ilə bağlı iş üzrə qəbul edilmiş qərarla həll edilir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 110-cu maddəsi “Prosessual xərcləri ödəmək vəzifəsi” adlanır. Həmin maddəyə əsasən prosesual xərclər ödənilmiş tələblərə münasib olaraq işdə iştirak edən şəxslərə aid edilir.

Sosial təminat mübahisələri ilə bağlı işlər üzrə (əmək pensiyasının, sosial müavinətin təyin olunması və s.) dövlət orqanının xeyrinə qərar qəbul edildiyi hallarda, prosesual xərclərin ödənmək vəzifəsi yaranmır.

İddianın təmin olunmadığı hallarda, inzibati məhkəmə icraatı ilə bağlı prosesual xərcləri ödəmək vəzifəsi, qanunvericilikdə digər hal nəzərdə tutulmamışdırsa, həmin şikayəti vermiş şəxsin üzərinə qoyulur.

Yalnız üçüncü şəxs qismində icraata cəlb olunması barədə ərizə verdiyi və ya hər hansı qərardan şikayət verdiyi, yaxud prosesual xərclər həmin şəxsin təqsiri üzündən meydana gəldiyi hallarda, məhkəmə icraatına cəlb edilmiş üçüncü şəxsin üzərinə prosesual xərcləri ödəmək vəzifəsi qoyula bilər.

Yeni açılmış hallar üzrə icraatla bağlı prosesual xərclər, həmin xərclərin proses iştirakçılarından birinin təqsiri üzündən meydana gəldiyi hallar istisna olmaqla, dövlət büdcəsinin və ya yerli büdcənin vəsaiti hesabına ödənilir.

Tərəflərin müştərək bəyanatına əsasən icraata xitam verildiyi hallarda məhkəmə tərəfindən xərclər barədə qərardad qəbul edilir. Bu zaman xərclər məhkəmə prosesini udma ehtimalına mütənasib olaraq bölüşdürülür.

Mülki prosesdə olduğu kimi, inzibati proses daxilində prosesual xərclərin bölüşdürülməsi iş üzrə iştirakçıların arasında aparılır. Qanunvericinin mövqeyinə görə proses iştirakçısının

tələbinin qismən təmin edildiyi hallarda prosessual xərclər üzrə qarşılıqlı hesablaşma aparılır və ya xərclər proses iştirakçıları arasında müvafiq nisbətdə bölüşdürülür. Xərclər üzrə qarşılıqlı hesablaşmanın aparıldığı hallarda, hər tərəf məhkəmə xərclərinin yarısını ödəyir, zəruri xərclər isə tərəflərin öz hesabına ödənilir.

Proses iştirakçısının mübahisəni əhəmiyyətsiz hissədə uduzduğu hallarda, prosessual xərcləri tam şəkildə ödəmək vəzifəsi qarşı tərəfin üzərinə qoyula bilər.

Şəxsin ərizədən, iddiadan və ya şikayətdən imtina etdiyi hallarda, prosessual xərclərin ödənilməsi vəzifəsi həmin şəxsin üzərinə qoyulur.

İlkin hüquqi vəziyyətin bərpa olunması haqqında ərizə ilə əlaqədar prosessual xərclər ərizəçi tərəfindən ödənilir.

Proses iştirakçılarından hər hansı birinin təqsiri üzündən meydana gəlmiş prosessual xərcləri ödəmək vəzifəsi, həmin iştirakçının üzərinə qoyula bilər.

Cavabdeh öz hərəkətləri ilə iddianın qaldırılması üçün əsas vermədiyi və iddiaçının hüquqi tələbini dərhal qəbul etdiyi hallarda, bütün prosessual xərclər iddiaçı tərəfindən ödənilir.

İnzibati prosesdə barışıq sazişinin bağlandığı hallarda prosessual xərclərin bölüşdürülməsi məsələsinin qanunvericilikdə təsbit edilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Çünki tərəflərin inzibati prosesdən razı qalmaları üçün bütün məsələlərin həllinə yönələn fəaliyyətin tamamlanması şərtidir. Beləliklə, inzibati mübahisənin məhkəmədə barışıq sazişinin bağlanması yolu ilə nizama salındığı və onun iştirakçıları arasında xərclərin bölüşdürülməsi barədə digər razılığın olmadığı hallarda, barışıq sazişinin tərəfləri məhkəmə xərclərini bərabər şəkildə ödəyirlər. Zəruri xərclər hər bir iştirakçı tərəfindən müstəqil şəkildə ödənilir.

Prosessual xərclərin bir neçə şəxs tərəfindən ödənilməsi qaydasına görə xeyrinə qərar qəbul edilməyən tərəf (prosessual xərcləri ödəməli olan tərəf) bir neçə şəxsdən ibarət olduğu hal-

larda, həmin şəxslər, onlardan hər birinə düşən pay həcmində prosesual xərcləri ödəyirlər.

Mübahisədə iştirakın dərəcəsi baxımından mühüm fərqlərin olduğu hallarda, məhkəmə şəxsin prosesdə iştirak dərəcəsinə nəzərə almaqla prosesual xərcləri bölüşdürməyə haqlıdır.

Prosesual həmişə iştirakçılardan biri, tələbin təmin olunması ilə bağlı və ya tələbə qarşı müdafiə ilə bağlı xüsusi vasitələrdən istifadə etdiyi hallarda, digər prosesual həmişə iştirakçılar bununla əlaqədar yaranan prosesual xərcləri ödəməyə borclu deyildirlər.

Mübahisə ilə bağlı iş üzrə prosesual xərcləri ödəməli olan tərəfə münasibətdə yalnız vahid qərarın qəbul edilə biləcəyi hallarda, həmin xərcləri ödəmək vəzifəsi birgə borclular kimi bir neçə şəxsin (prosesual həmişə iştirakçıların) üzərinə qoyula bilər.

İnzibati prosesin hüquqi təbiəti bir sıra istisnaları ilə prosesual xərclərə aid olan hissədə də özünü göstərir. Həmin istisnalardan biri də inzibati prosesdə prosesual xərclərə dair məhkəmə qərarının mübahisələndirilməsinin yolverilməzliyidir. Daha dəqiq desək, mübahisə ilə bağlı işin mahiyyəti üzrə qərardan şikayət verilmədiyi hallarda, prosesual xərclərə dair qərarın (qəraradın) mübahisələndirilməsinə yol verilmir. Mübahisə ilə bağlı işin mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilmədiyi hallarda, prosesual xərclərə dair qəraradın mübahisələndirilməsinə yol verilmir.

§ 2. Məhkəmə qərarlarının icrası

Ötən mövzularda inzibati prosesual fəaliyyətin tərkib hissəsi olan inzibati prosesin hüquqi təbiətinə görə mülki prosesdən həm fərqlənməsini, həm də oxşar (yaxın) tənzimləməyə malik olmasını qeyd etmişdik. Qısaca olaraq demək mümkündür ki, fərqlilik proses iştirakçıları və hüquq münasibətinin məzmunu, oxşarlıq (yaxınlıq) isə tənzimləmə qaydası və şərtlərində ifadə olunur. Söylənilən fikirlərin davamı olaraq, Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 116-cı maddəsi ilə nəzərdə tutulan “Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin normalarının tətbiqi” adlı maddəyə nəzər saldıqda aydın olur ki, başqa qayda nəzərdə tutulmadığı hallarda, məhkəmə qərarlarının icrası ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin və “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun müvafiq müddəaları tətbiq olunur. Məhkəmə qərarının icrası birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən təmin edilir.

Məhkəmə qərarının icrası məqsədilə “İcra sənədi” qəbul olunur. İcra aşağıdakı sənədlər əsasında həyata keçirilir:

- qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı əsasında;
- müvəqqəti xarakterli müdafiəyə dair məhkəmə qərarı əsasında;
- məhkəmə qərarı ilə təsdiq edilmiş barışıq sazişi əsasında;
- prosesual xərclərin müəyyən edilməsi haqqında məhkəmə qərarı əsasında.

Məhkəmə qərarının icrası ilə bağlı proses iştirakçılarına, onların ərizəsinə əsasən, təsviri və əsaslandırma hissəsi olmadan məhkəmə qərarının surəti verilə bilər. Belə qərar hüquqi qüvvəsinə görə tam formada təqdim olunmuş məhkəmə qərarına bərabər sayılır.

İcranın dövlətin, bələdiyyənin və ya ümumi hüququn başqa subyektlərinin xeyrinə həyata keçirilməli olduğu hallarda

məhkəmə qərarının icrası ilə bağlı “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun VIII fəslində nəzərdə tutulmuş aşağıdakı qaydalar tətbiq olunur:

- ✓ pul tələblərinin icra edilməsi;
- ✓ borclunu müəyyən hərəkətlər etməyə, müəyyən hərəkətlərə dözməyə və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə məcbur edən inzibati aktların icra edilməsi;
- ✓ inzibati aktın borclunun (maraqlı şəxsin) hesabına icra edilməsi;
- ✓ inzibati aktın icrasının cərimə vasitəsilə təmin edilməsi;
- ✓ bilavasitə məcburetmə.

İcranın “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununda nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirildiyi hallarda, birinci instansiya məhkəməsində mübahisə ilə bağlı işə baxan hakim və ya məhkəmə tərkibinə sədrlik edən hakim icra orqanı sayılır.

Hakim icranın və ya ayrı-ayrı icra hərəkətlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə, icra orqanı qismində müvafiq inzibati orqanı və ya məhkəmə icraçısını cəlb edə bilər.

İcra ilə bağlı borcluya tətbiq edilməli olan mümkün məcburi icra tədbirləri yalnız hakim tərəfindən müəyyən edilir.

Hakim icranın məcburi qaydada həyata keçirilməsinə nəzarət etməlidir.

Dövlətə, bələdiyyələrə və ya ümumi hüququn başqa subyektlərinə qarşı pul tələbinin icra edilməli olduğu hallarda, tələbkarın ərizəsinə əsasən və ya xidməti vəzifəsinə görə birinci instansiya məhkəməsi icra haqqında qərardad qəbul edir. Məhkəmə qərardadda icra tədbirlərini müəyyən edir və həmin tədbirlərin həyata keçirilməsini səlahiyyətli orqana tapşırır. Səlahiyyətli orqan həmin tapşırığı (icra tədbirlərini) məhkəmə qərarlarının icrası ilə bağlı qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq yerinə yetirməyə borcludur.

İcra haqqında qərardad (sərəncam) qəbul etməzdən əvvəl, məhkəmə müvafiq dövlət orqanına, bələdiyyə orqanına və ya

ümumi hüququn başqa subyektinə məcburi icra haqqında yazılı şəkildə xəbərdarlıq edir və icranın həyata keçirilməsi üçün müddət müəyyən edir. Bu müddət 15 gündən çox ola bilməz.

Ümumi vəzifələrin (dövlət vəzifələrinin və ya ictimai vəzifələrin) yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan və ya özgəninkiləşdirilməsi ümumi maraqlara (mülki dövriyyədə olmasına yol verilməyən (mülki dövriyyədən çıxarılmış) əşyalara münasibətdə icraya yol verilmir. Şikayətin verildiyi hallarda, məhkəmə müvafiq nəzarət orqanının və ya yuxarı inzibati orqanın rəhbərinin, yaxud onların səlahiyyətləndirdiyi nümayəndənin rəyini dinlədikdən sonra qərar qəbul edir.

Ümumiyyətlə, məhkəmə qərarı aşağıdakı hissələrdən ibarət yazılı formada tərtib edilməlidir:

- giriş hissəsindən;
- təsviri hissədən;
- əsaslandırma hissəsindən;
- nəticəvi hissədən.

Məhkəmə qərarının giriş hissəsində onun qəbul edildiyi tarix və yer, qərarı qəbul edən məhkəmənin adı, qərarın qəbul edilməsində iştirak edən hakimlərin (hakimin) soyadı, adı, atasının adı, proses iştirakçılarının, onların qanuni və (və ya) prosesual nümayəndələrinin adı, soyadı, atasının adı, ixtisası və vəzifəsi, yaşayış yeri, habelə məhkəmə icraatında onların statusu göstərilməlidir.

Məhkəmə qərarının təsviri hissəsində proses iştirakçılarının mövqeləri nəzərə alınmaqla, mübahisənin predmeti və mübahisə üzrə işin faktiki vəziyyəti (iddiəçinin tələbi, cavabdehin etirazları və s.) yığcam şəkildə və mahiyyəti üzrə ifadə olunmalıdır. Bu zaman mübahisənin predmetini və mübahisə ilə bağlı işin faktiki vəziyyətini kifayət qədər əks etdirən müvafiq səndələrə istinad etmək zəruridir.

Məhkəmə qərarının əsaslandırma hissəsində qərar qəbul edərəkən məhkəmənin əsaslandığı faktiki hallar və sübutlar, istinad etdiyi normativ hüquqi aktlar və onların qiymətləndirilməsi

göstərilməlidir. Cavabdehin iddianı qəbul etdiyi hallarda, qərarın əsaslandırma hissəsində yalnız iddianın cavabdeh tərəfindən qəbul edildiyi onun məhkəmə tərəfindən təsdiq olunduğu göstərilə bilər.

Məhkəmə qərarının nəticəvi hissəsində, məhkəmənin gəldiyi nəticə, prosessual xərclər və həmin qərara qarşı hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə qaydası və müddəti göstərilməlidir. Məhkəmə qərarının icra qaydasının və müddətinin müəyyən edildiyi hallarda, qərarın nəticəvi hissəsində bu barədə müvafiq göstəriş nəzərdə tutulmalıdır. Məhkəmə qərarı elan olunduğu vaxtdan ən gec 15 gün müddətində tam hazır formada məhkəmənin dəftərxanasına verilməlidir.

Məhkəmə dəftərxanasının müvafiq dövlət qulluqçusu məhkəmə qərarında həmin qərarın proses iştirakçılarına təqdim olunduğu tarix, qərar şifahi məhkəmə baxışı ilə bağlı iclasda elan olunduğu hallarda isə onun elan edildiyi tarix barədə qeyd aparmalı və həmin qeydləri öz imzası ilə təsdiq etməlidir.

Müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərardadın icra edilməli olduğu hallarda, icra haqqında xəbərdarlıq edilməsi və bununla bağlı müddətin müəyyən olunması tələb edilmir.

“İnzibati orqanların üzərinə qoyulmuş öhdəliklərin (vəzifələrin) icra edilməsi” qaydasının nəzərdə tutulması inzibati prosessual fəaliyyətin vəzifələrinin tam həyata keçirilməsinə xidmət edir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosessual Məcəlləsinin 33.4-cü, 40-cı, 70-ci, 71-ci və 73-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda inzibati orqan tərəfindən məhkəmə qərardadı və ya qərarı ilə onun üzərinə qoyulmuş öhdəliklər (müvəqqəti xarakterli müdafiə ilə bağlı, inzibati aktın qəbul edilməsi və ya qanuna zidd inzibati aktın nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı öhdəlikləri) icra edilmədikdə, birinci instansiya məhkəməsi proses iştirakçısının ərizəsinə əsasən və ya xidməti vəzifəsinə görə, inzibati orqana icra üçün müddət müəyyən edir və cərimə tətbiq olunacağı barədə həmin orqana xəbərdarlıq edir.

Mövcud məhkəmə təcrübəsinə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, “İcra haqqında” Qanun icra sənədinin icra olunması ilə bağlı icra məmurunun hərəkətlərindən və ya hərəkətsizliyindən şikayət verilə biləcəyini təsbit edir. Məhkəmə qərarının icrası məhkəmə müdafiəsi hüququnun tərkib hissəsi və davamı kimi qəbul edildiyindən, məhkəmə qərarının icrası ilə bağlı icra məmurunun qərar və hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayətlərə də məhz icra sənədini vermiş və icraya nəzarət edən məhkəmə tərəfindən baxılmalıdır. Sözügedən şikayətlərə bu qaydada baxılmasının təmin edilməsi ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin təmin edilməsi və prosesual qənaətə nail olunması baxımından da olduqca önəmlidir.

İcra qurumunun icra sənədinin icra olunması ilə bağlı qərarı, hərəkəti və hərəkətsizliyi ilə bağlı mübahisələrə inzibati qaydada baxılması üçün ilk növbədə münasibətlərin inzibati hüquqla bağlı yaranması tələb olunur. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin İcra Xidməti Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 28 avqust 2007-ci il tarixli 136 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “İnzibati orqanların Təsnifatı”nın II hissəsinin 2.1.1-ci bəndinə müvafiq olaraq inzibati orqanlara aid edilsə də, bu xidmətin icra məmurlarının icra sənədlərinin icrası ilə əlaqədar həyata keçirdikləri fəaliyyət inzibati fəaliyyət kimi qəbul edilməməli, müvafiq olaraq həmin fəaliyyətin gedişində qəbul etdikləri qərarlar da inzibati akt hesab olunmamalı, eləcə də edilmiş hərəkətlər inzibati orqanın inzibati hüquq münasibəti ilə bağlı faktiki xarakterli hərəkəti kimi qiymətləndirilməməlidir.

Birinci instansiya məhkəməsinin icra üçün təyin etdiyi müddətdə inzibati orqan tərəfindən onun üzərinə qoyulmuş öhdəliklər icra olunmadıqda, məhkəmə cərimənin məbləğini müəyyən edə və inzibati orqanı həmin məbləğdə cərimə edə bilər. Məhkəmə bu barədə qərardad qəbul edir.

Cərimə 50.000 manatadək məbləğdə müəyyən oluna bilər. O, təkrar təyin oluna və məcburi qaydada tutula bilər.

Yuxarıdakı cərimə məbləği barədə hüquq ictimaiyyətində düzgün təsəvvür yaranması üçün qeyd edilməsi zəruridir ki, bu məbləgdə cərimənin müəyyən edilməsində məqsəd inzibati orqanları gələcəkdə yanlış və sui-istifadə ilə xarakterizə olunan fəaliyyətdən uzaq tutmaqdır. Başqa sözlə desək, inzibati proses dövlətin aidiyyəti məhkəmələrinin fəaliyyətidir. Onun vasitəsilə fiziki və hüquqi şəxslərin inzibati proses daxilində hüquq və qanuni mənafeləri, zərurət daxilində isə inzibati orqanlar tərəfindən inzibati aktın qəbul edilməsi və digər fəaliyyət zamanı qanunun pozulan tələblərinin bərpa edilməsi təmin edilir.

İnzibati possessual fəaliyyətin bütün mərhələlərində (təbii ki, qanunla müəyyən edilən istisnalar daxil olmaqla) qəbul edilən qərarlar (qəraradlar) mübahisələndirmənin predmeti olduğu kimi, qanunverici tərəfindən icranın mübahisələndirilməsi də təsbit olunmuşdur. Daha dəqiq desək, barəsində icranın həyata keçirildiyi şəxs, mübahisə ilə bağlı iş üzrə məhkəmə qərarı qanuni qüvvəyə mindikdən sonra da icra ilə əlaqədar ona qarşı məcburi icra tədbirlərinin müəyyən olunması haqqında məhkəmə qəraradını mübahisələndirilə bilər.

Mübahisəyə müvafiq apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən yazılı icraat qaydasında baxılır və bu barədə qərarad qəbul edilir. Şikayət təmin edilmədikdə və ya qismən təmin edildikdə, bu barədə məhkəmə qəraradı Ali Məhkəmədə mübahisələndirilə bilər. Mübahisəyə Ali Məhkəmə tərəfindən yazılı icraat qaydasında baxılır və bu barədə qərarad qəbul edilir. Ali Məhkəmənin qəraradı qətidir.

Dərsləyin hazırlanması zamanı istifadə və kursun öyrənilməsində tövsiyə edilən normativ sənədlər:

1. “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”. Bakı, Hüquq Yayın Evi-2016.
2. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cu il tarixli Konstitusiyaya Qanunu. Bakı, Qanun – 2010.
3. “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi”. Bakı, 2011.
4. “Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi”. Bakı, 2000.
5. “Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi”. Bakı, 2011.
6. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi”. Bakı, “Hüquq-Yayın Evi”, 2021.
7. “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi”. Bakı, 2016.
8. “Daxili qoşunların statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1994.
9. “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1997.
10. “Xidməti və mülki silah haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1997.
11. “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1999.
12. “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1999.
13. “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1999.
14. “Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1999.
15. “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1999.

16. “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2001.
17. “Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2003.
18. “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2003.
19. “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2004.
20. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2004.
21. “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, Hüquq Ədəbiyyatı, 2005.
22. “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2006.
23. “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2015.
24. “Lisenzialar və icazələr haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı, 2016.
25. “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2019.
26. “Media haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2021.
27. “Siyasi partiyalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2021.
28. “Media haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2021.
29. “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 28 dekabr tarixli 345 nömrəli Fərmanı.
30. “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Apellyasiya Şurasının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 3 fevral tarixli 761 nömrəli Fərmanı.
31. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 13

noyabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi haqqında Əsasnamə”.

32. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 10 oktyabr tarixli 1627 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Aparatı haqqında Əsasnamə”.

33. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 6 iyun tarixli 648 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Yerli icra hakimiyyəti haqqında” Əsasnamə.

34. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 11 iyun tarixli 728 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Elmi dərəcələr verilməsi qaydası haqqında Əsasnamə”.

35. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 11 iyun tarixli 728 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Elmi adlar verilməsi qaydası haqqında Əsasnamə”.

36. “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Apellyasiya Şurasının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 3 fevral tarixli 761 nömrəli Fərmanı.

37. “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydası haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il 22 oktyabr tarixli 1689-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 4 dekabr tarixli 875 nömrəli Fərmanı.

38. “Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Əmək Müfəttişliyi Xidməti haqqında Əsasnamə”də dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 21 noyabr tarixli Fərmanı.

39. “Maliyyə xidmətləri bazarında tənzimləmə və nəzarət sisteminin idarəedilməsinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 28 noyabr tarixli 616 nömrəli Sərəncamı.

40. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 28 avqust tarixli 136 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilən “İnzibati orqanların Təsnifatı”.

41. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2000-ci il 20 aprel tarixli 73 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Polis əməkdaşının maddi və sosial təminatları ilə bağlı qaydalar”.

42. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 28 avqust tarixli 137 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “İnzibati aktın icrasının cərimə vasitəsi ilə təmin edilməsi Qaydası”.

43. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 24 noyabr tarixli 191 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən yaradılan publik hüquqi şəxslər tərəfindən konkret sahələr üzrə elektron xidmətlər göstərilməsi Qaydaları”.

44. Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin Q21-001-12 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilən “Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanlarında icazə sisteminin təşkilinə dair Təlimat”.

45. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki (Referendum) Komissiyasının 30 mart 2009-cu il tarixli 19/86 nömrəli Qərarı.

46. “İnzibati orqanlar tərəfindən diskresion səlahiyyətlərin istifadəsi haqqında” Avropa Şurası Nazirlər Sovetinin 1980-ci il 11 mart tarixli R (80) sayılı Tövsiyəsi.

47. “Azərbaycan Respublikası apelyasiya, ağır cinayətlər, hərbi, inzibati və kommersiya məhkəmələrinin ərazi yurisdiksiyası”nın təsdiq edilməsi barədə Məhkəmə-Hüquq Şurasının 14 noyabr 2019-cu il tarixli Qərarı.

48. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının 2013-cü il 18 iyun tarixli 6/36 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin seçkilərində vətəndaşların öz təşəbbüsü ilə prezidentliyə namizədliyinin irəli sürülməsi, seçicilərin təşəbbüs qruplarının yaradılması və

onlar tərəfindən prezidentliyə namizədin irəli sürülməsi qaydaları haqqında Təlimat”.

49. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının 2013-cü il 18 iyun tarixli 6/37 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin seçkilərində namizədlərin siyasi partiyalar və siyasi partiyaların blokları tərəfindən irəli sürülməsi qaydaları haqqında Təlimat”.

50. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2016-cı il 28 noyabr tarixli 45/1 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının rezidentlərinin xarici valyutada, habelə qeyri-rezidentlərin milli və xarici valyutada əməliyyatlarının aparılması Qaydaları”.

51. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2014-cü il 28 noyabr tarixli 24/2 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Prosesinq fəaliyyətinə icazənin verilməsi və nəzarət Qaydaları”.

Dərsləyin hazırlanması zamanı istifadə və kursun öyrənilməsində tövsiyə edilən nəzəri mənbələr və veb-saytlar:

1. S.Kərimov, G.Vəliyeva. “İnzibati icraat haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun Kommentariyası”. Bakı-2006.
2. S.Kərimov, G.Vəliyeva. “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin Kommentariyası”. Bakı-2009.
3. İ.Cəfərov. İnzibati icraat (elmi-nəzəri şərh). Bakı-2011.
4. F.M.Abbasova. “Preyudisiyanın anlayışı barədə bəzi qeydlər. Bakı Universitetinin Xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası. № 4, 2012.
5. Марченко М. Н. Форма права: проблемы понятия и значение // Вестник МГУ. Серия 11, Право. 2002. № 1.
6. A.Koniqsmann. “Azərbaycanda inzibati məhkəmə icraatı”. Bakı-2013.
7. Вахшыева Н.Ə. “İnzibati hüquqi mübahisələr üzrə məhkəmə icraatı (nəzəri aspektlər). Bakı, “E.L.” NPS MMC, 2014.
8. P.Yakob, İ.Hüseynov, M.Məmmədov. “İnzibati hüquq üzrə kazuslar və qərar nümunələri”. Bakı – 2015.
9. A.Aedmaa, E.Lopman, H.Pappet, İ.Pilvinq, E.Vene. “Rukovodstva po administrativnomu proizvodstvu”. Tartu-2005.
10. Курс лекций по административно-процессуальному праву: учеб. пособие /под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.И.Майорова. – Челябинск: Челябинский юридический институт МВД России, 2009. – 230 с.
11. M.Tomas, M.Roman, V.Volodimir, K.Anatoliy. “Administrativniy proçes: Zaçalna castina”. Naukovo-prakticniy posibnik”. Kiev-2013.
12. Dərs vəsaiti. “İnzibati hüquq”. Fərhad Mehdiyev. Bakı-2010. Dərslik.
13. Dərs vəsaiti. “Hüquq nəzəriyyəsi” C.Süleymanov, B.Nəsirov, M.Xalıqov, İ.Əliyev. Bakı-2015.
14. İdara Hukuku Dersleri. Kemal Gözler. Üçüncü Baskı. Bursa 2005.

15. Семенов В. М. Преюдициальное начало в советском гражданском процессе: Автореф. дис... канд. юрид. наук. Свердловск, 1951.

16. Приженинникова А. Н. Административное судопроизводство и административная юстиция. Вестник НГУ. Серия: Право. 2011. Том 7, выпуск 2

17. Administrative law by the late Sir William Wade and Christopher Forsyth. Great Clarendon Street, Oxford, United Kingdom-2014.

18. Гречкин Н.С. Представительство в административном судопроизводстве. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Челябинск – 2014.

19. Азми Д. М. Система права и ее строение: методологические подходы и решения / Д. М. Азми — «Юстицинформ», 2014.

20. Томчик С.Ю. Законодательное регулирование принципов административного судопроизводства. Российский журнал правовых исследований. 2016-№ 2 (7).

21. Məhərrəmov V.A. İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının milli məhkəmələr tərəfindən tətbiqi. Dərs vəsaiti. Bakı: “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2016.

22. Общее административное право: учебник: в 2 ч. / под ред. Ю. Н. Старилова; Воронежский государственный университет. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2016.

23. Administrative Functions of Implementation and Adjudication Guided by the Primacy of Fundamental Rights. Journal of Administrative Judicial Process, 10-20 (2017) 11 Pages Posted: 24 Aug 2018.

24. Романова В.Е. “Правовое регулирование взыскания и возмещения судебных расходов на оказание квалифицированной юридической помощи адвокатом”. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридичес-

ких наук. Москва – 2017.

25. Административный процесс: учебно-методическое пособие для практических занятий и самостоятельной работы / Е.Г. Донченко; ФГБОУ ВО РГУПС. – Ростов н/Д, 2017. – 15 с.

26. Свирин Ю.А. Административное судопроизводство. Учебник. Саратов-2017.

27. Бутнева М.Ю. Административное судопроизводство: практикум. Ярославль: ЯрГУ, 2018.

28. Шмотин К.С. “Судебные расходы в гражданском судопроизводстве”. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва – 2018.

29. Актуальные проблемы процессуального и правового положения субъектов гражданского, арбитражного и административного судопроизводства / Сборник статей по материалам V Международной научно-практической конференции: 13 октября 2017 г. // Северо-Западный филиал ФГБОУ ВО «Российский государственный университет правосудия» / Под общ. ред. Л.В. Войтович, В.И. Кайнова. — СПб: ИД «Петрополис», 2018. — 548 с.

30. Qənbərova Z.İ. İnzibati və mülki mübahisələrin məhkəmə aidıyuatının müəyyənləşdirilməsinin meyarları. Qanun 04 (294), 2019 (səh.86-87).

31. Загряцков М. Д. Административная юстиция и право жалобы в теории и законодательстве. Журнал административного судопроизводства научно-практическое издание. 2019-№ 1.

32. Терехова Л.А. Судебное административное процессуальное право v. административное судебное право. Правоприменение. 2019 (3).

33. Кайнов В.И. Административное право зарубежных стран: учебное пособие:[16+]/ В. И. Кайнов, Р. А. Сафаров. – Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2019. – 264 с.

34. Актуальные вопросы административного судопроизводства и производства по делам об административных правонарушениях. Материалы региональной научно-практической студенческой конференции (г. Пермь, 26 ноября 2019 года). Пермь 2020.

35. Тенденции развития юридической науки на современном этапе : материалы IV Всероссийской научной конференции с международным участием (18 октября 2019 г.) / отв. ред. Е. С. Трезубов. – Москва : Проспект, 2020. — 824 с. ISBN 978-5-392-33760-6

36. Кулюшин Е.Н. Суд первой инстанции как субъект административного судопроизводства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Екатеринбург - 2020.

37. Стариков М.Ю. Меры предварительной защиты в административном судопроизводстве в судах общей юрисдикции. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Нижний Новгород – 2020.

MƏHKƏMƏ SƏNƏDLƏRİ:

1. “Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 2-ci və Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 25-ci maddələrinin inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraata aidiyyəti baxımından şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 04 oktyabr 2012-ci il tarixli Qərarı.

2. “Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2.1-ci və Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 2.2 və 2.2.1-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 19 may 2014-cü il tarixli Qərarı.

3. “Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 13-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 17 sentyabr 2014-cü il tarixli Qərarı.

4. “İnzibati və mülki hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin məhkəmə aidiyyətinə dair” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 10 aprel 2015-ci il tarixli 4 nömrəli Qərarı.

5. “İnzibati məhkəmə icraatında iddianın mümkünlüyünə dair” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 10 aprel 2015-ci il tarixli 5 nömrəli Qərarı.

6. “Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 44-cü maddəsinin bəzi müddəalarının şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 20 aprel 2015-ci il tarixli Qərarı.

7. “Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 28-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 12 aprel 2017-ci il tarixli Qərarı.

8. “İnzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmə qərarlarının icrasının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respubli-

kası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 19 noyabr 2021-ci il tarixli qərarı.

9. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 81.1 və 81.3-cü maddələrinin Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosessual Məcəlləsinin 131 və 132-ci maddələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun 2023-cü il 10 iyul tarixli Qərarı.

10. “Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 197.1.3-cü maddəsinin həmin Məcəllənin 3.11, 13.2.17 və 114.2-ci maddələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 2023-cü il 26 iyul tarixli Qərarı.

11. “İnzibati məhkəmə icraatında kassasiya şikayətinin mümkünlüyünə dair” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati Kollegiyasının 2023-cü il 06 noyabr tarixli Qərarı.

12. “İnzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmə qaydasında tətbiq edilən müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2023-cü il 4 oktyabr tarixli Qərarı.

VEB-SAYTLAR:

1. <http://inzibati.az/faq/>.
2. <http://inzibati.az/edition/>.
3. <https://president.az/az/articles/view/17673>.
4. <http://www.supremecourt.gov.az/post/view/1378>.
5. <https://e-mehkeme.gov.az/Public/Cases>.
6. <http://www.constcourt.gov.az/az/opinions>
7. <file:///C:/Users/RN%20hp/Downloads/opinion.pdf>
8. <https://mgimo.ru/upload/iblock/1c9/about-someprovisions-of-modern-practice-of-application-by-vessels-of-the-legislation-in-the-sphere-of-administrative-legal-proceedings.pdf>.
9. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3235050.
10. https://upload.pgu.ru/iblock/b66/Pages-from-CHast-13_24.pdf.
11. http://www.xn--80af5bzc.xn--plai/documents-/nauch_izdania/PPPZ202203.pdf
12. <https://eurasia-law-journal.ru/2023g/03-178-2023g.html>
13. <https://e-qanun.az/framework/42387>
14. <https://e-qanun.az/framework/34248>

Rafiq İslam ođlu Nəcəfquliyev

**İNZİBATİ-PROSESSUAL
HÜQUQ**

DƏRSLİK

Çapa imzalanıb: 18.07.2024

Çap olunub: 18.09.2024

Format 60x84; ş.ç.v.16; tiraj 520

“Bakı MMC” nəşriyyatının mətbəəsində
çap olunmuşdur